

Colecția Clepsidra

HORIA C. MATEI

CIVILIZAȚIA ROMEI ANTICE

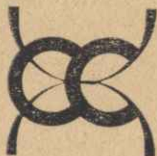
Clepsidra EDITURA EMINESCU

Colecția Clepsidra

HORIA C. MATEI

CIVILIZAȚIA ROMEI ANTICE

Colecția Clepsidra

EDITURA EMINESCU

București 1980

Mic dicționar biografic

Cuvînt înainte de
Acad. EMIL CONDURACHI

Cuvînt înainte

„Fecisti patriam diversis gentibus unam" (*„Ai făcut o singură patrie din atîtea neamuri felurite"*), iată cuvintele unui mare poet, Rutilius Namatianus, care, la sfîrșitul antichității prezenta într-o formă atît de elocventă și într-un vers atît de elegant marea sinteză și experiență romană. Vers nu lipsit de o profundă nostalgie. Nu mai puțin însă impregnat de conștiința unei adînci și durabile realități istorice. Și dacă la acest vers am mai adăuga un altul: *„Tantae molis erat Romanam condere gentem"* (*„Atît de greu a fost să făurești poporul roman"*), pe care-l datorăm marelui Vergilius, am putea spune că prin graiul a doi poeți au fost cuprinse dimensiunile uneia dintre cele mai mari, mai bogate, mai interesante, mai variate experiențe ale istoriei universale.

Miile și miile de volume publicate de-a lungul ultimelor patru secole cu privire la istoria Romei și a civilizației sale, indiferent de încrederea excesivă sau de neîncrederea tot mai marcată pentru izvoarele acestei istorii, fac dovada interesului constant pe care acest mare capitol de istorie universală l-a suscitat.

Este meritul lucrării de față de a fi adunat în paginile ei cele mai importante dintre mărturiile și momentele sale, cele mai însemnate figuri politice și culturale, cu un cuvînt, tot ceea ce un om de cultură, ce dorește să se informeze,

cauză și poate găsi, și pe care un istoric de bună pregătire ca Horia C. Matei putea să le adune și să le valorifice laolaltă. Horia C. Matei nu se află la prima sa lucrare de acest gen. Ceea ce este nou însă este faptul că, spre deosebire de numeroasele dicționare și breviare, dedicate fie istoriei romane, fie artei romane, fie literaturii latine, el oferă cititorului o adevărată „panorama" a tot ceea ce istoria și cultura romană a dat și merită a fi cunoscut. A făcut-o cu o rară conștiinciozitate și cu o foarte mare meticulozitate. A făcut-o în același timp cu o severă alegere și cu o foarte clară expunere. A făcut-o, în sfîrșit, cu simțul răspunderii și cu grija ca fiecare amănunt să corespundă nu numai adevărului istoric, dar locului potrivit într-o astfel de lucrare. Aș mai adăuga că realizarea unei astfel de lucrări presupune și o mare capacitate de sinteză. Așa cum pe drept cuvînt s-a spus, e mult mai ușor să scrii mult decît să scrii puțin. Puțin și bun, am adăuga întrucît îl privește.

N-ar fi drept însă dacă am considera lucrarea de față numai din punctul de vedere al informației și al prezentării sistematice a vieții unor oameni politici, a unor scriitori și a unor artiști. Dincolo de aceștia și prin aceștia, apare marea și dificila întrebare: cum se explică faptul că Roma, oraș oarecare din Latium, întemeiat în condițiile unei „roiri" legate de un proces etnografic oarecum banal, a ajuns cîteva secole mai tîrziu stăpîna Italiei și capitala celui mai puternic și mai durabil imperiu al antichității, metropola spre care duceau toate drumurile Mediteranei, ale Africii de nord și ale Europei centrale și de sud-est, constituind astfel, așa cum spunea Rutilius Namatianus, *„o singură patrie din atîtea neamuri felurite"*? Mai mult încă, după un mileniu de neîntreruptă evoluție, sfîrșitul acestui stat ale cărui începuturi coborau conform legendei pînă la urmașii troianului Aeneas, însemna totodată sfîrșitul lumii antice și începutul unui nou ev — evul mediu.

Poporul care a știut să lege de propriul destin destinul umanității își construise însă o nouă legendă, cu atît mai durabilă și mai fascinantă cu cît aparține istoriei „reale" și nu celei sacre a mitului. Căci, din momentul cînd, spre a redobîndi echilibrul dintre ființa sa și natură, dintre știință și sentimente, spre a-și împlini propria armonie interioară, omul renascentist se întoarce la rigorile și legile antichității clasice și pînă în zilele noastre, cînd „puterea de iscodire" a minții omenești depășește granițele planetei sale, Roma a rămas un reper constant pentru toate generațiile. Sfidînd parcă succesiunea modelor istoriografice, cetatea eternă și-a păstrat actualitatea și unicitatea, identificată mereu cu ideea de echilibru și măreție.

Această identificare cu valorile umane fundamentale oferă, credem, cheia eternității geniului roman, a magiei pe care acest popor și civilizația sa au exercitat-o de-a lungul secolelor în egală măsură asupra specialiștilor și profanilor în ale istoriei. Prin marșul triumfal al legiunilor sale Roma a impus în aria Mediteranei și în vaste hinterlanduri din Europa, Asia și Africa o unitate necunoscută pînă atunci și pe care aceste ținuturi nu au mai cunoscut-o vreodată după prăbușirea imperiului cezarilor. Performanță singulară în istorie, posibilă grație acelor cuceritori de lume care nu au ridicat niciodată iraționalitatea puterii la rangul de idee călăuzitoare. Adevărata autoritate era instaurată după victoria armelor, odată cu elementele strălucitei culturi și civilizații pe care le-au diseminat în întregul imperiu. Acolo unde experimentații războinici triumfau, inginerii, arhitecții, constructorii cucereau cu adevărat. Drumurile, apeductele, teatrele, termele, amfiteatrele, bibliotecile ridicate pretutindeni din cețoasa Britanie pînă în torida Mesopotamie, din pădurile Germaniei pînă în deșerturile Africii de nord au înfruntat timpul, vestigiile lor vorbind și astăzi despre romani ca întemeietori și nu distrugători de civilizație, ofe-

rind probe convingătoare pentru măsura și echilibrul spiritului roman.

Cum a fost posibilă crearea acestei civilizații — este o altă întrebare la care poporul roman a putut da un răspuns exemplar. El a reușit să deschidă lumii atîtea orizonturi pentru că a știut să îndrepte toate drumurile spre Roma cu mult înainte ca aceasta să devină metropola lumii antice. A știut să deschidă larg ferestrele spre lume și să primească înnobilarea tinerei lor civilizații de la acei mari dascăli care au fost întîi etruscii, apoi elenii, eliminînd privirile bănuitoare și ostile față de ceea ce constituia nu numai o curioasă noutate ci și o evidentă superioritate. Primii arhitecți, scriitori și istorici ai Romei au fost greci. De la ei romanii au învățat, cu o naturalețe și libertate deplină însă, exigentele legi ale proporției, pe care le-au ridicat apoi la scara gigantică a unui imperiu; de la ei au învățat cum să-și scrie istoria, căreia i-au inculcat însă virtuțile unei subtile și pătrunzătoare anchete morale și psihologice. Grecii le-au deschis gustul pentru literatură, pe care ei au îmbogățit-o cu suculența și realismul atît de specific temperamentului latin. Grecii le-au trezit, în sfîrșit, interesul pentru problemele metafizice, dar Europa a moștenit idealul nobil de *umanitas* de la un roman, Cicero.

Această aparte suplețe și capacitate de înnoire care i-a prezidat începuturile a conferit culturii latine, în faza ei de maturitate, acea forță centripetă care s-a exercitat asupra tuturor neamurilor cucerite, făcînd din *Orbis Romanus* o lume de o surprinzătoare coeziune internă, coeziune care s-a păstrat pînă astăzi într-o mare parte a Europei, a cărei civilizație, dincolo de caracteristicile fiecărei națiuni, poartă pecetea unică a latinității.

Lucrarea de față își propune să înfățișeze vasta panoramă a culturii și civilizației romane prin intermediul unor medalioane ale personalităților ei reprezentative. Prezentarea sub

forma unui dicționar biografic, ordonat alfabetic, a unei realități evolutive și atît de complexe cum este o civilizație, ar putea fi privită ca o paradoxală întreprindere. O asemenea întreprindere își găsește însă deplina justificare la gîndul că toate acele elemente care alcătuiesc ansamblul și conferă autonomia unei civilizații, de la realizările materiale pînă la cele mai abstracte construcții ale minții, nu sînt decît făptuiri ale oamenilor însumate în concomitența și succesiunea lor, care, în ultimă instanță, dau seamă de energiile creatoare ale unui popor. În mod deosebit sînt semnificative în acest sens personalitățile „accentuate", prin care un popor ia cunoștință și face cunoscute lumii aspirațiile și posibilitățile sale în inepuizabila căutare umană a binelui, adevărului, frumosului. Cato cel Bătrîn, Caesar și Augustus, Cicero, Vergiliu și Horațiu, ca să amintim doar cîteva dintre cele mai cunoscute nume ale Romei antice, vorbesc, prin viața și opera lor, de cîteva virtuți fundamentale ale poporului roman: neînfricare în luptă și spirit cuceritor, dar și aspirație spre o viață de pace temeinic consolidată, capacitate de a îndrăgi tot ce e rațional și nobil și, în egală măsură, de a se bucura de plăcerile simple ale existenței.

Prezentînd personalități din toate domeniile vieții sociale — artă și literatură, știință și tehnică, activitatea militară și politică —, autorul face un act de profundă fidelitate față de lumea pe care o descrie. Căci pentru romani modelul uman nu l-a constituit nici războinicul brutal, nici scriitorul retras din vîltoarea vieții zilnice, nici politicianul îngust, ci adevăratul *civis romanus*, locul de întîlnire al comandantului militar priceput cu omul politic matur pentru care cultivarea spiritului era o îndatorire patriotică și o garanție a respectării libertății cetățenești și a virtuților străbune. Apelînd din nou la cîteva dintre cele mai cunoscute și fericite exemple, vom aminti în acest sens pe Caesar — cuceritor îndrăzneț și promotor al literaturii clasice latine, pe Marcus Aurelius —

împăratul filosof, pe Cicero — avocat, om politic, prozator care a impus veacurilor un stil unic, filosof atras de toate ideile ce se conformau înaltului său ideal umanitar.

Este și aceasta o lecție de incontestabila semnificație pe care romanii au dat-o lumii: posibilitatea și necesitatea ca, dincolo de specializări și tendințe, omul să fie în primul rînd devotat slujitor al cetății. Este și aceasta o explicație a durabilității, dincolo de mode și timp, a realizărilor acestui popor, a gravitației spre Cetatea eternă pe care a impus-o tuturor popoarelor cucerite. Iată de ce, cititorul va găsi în paginile acestei cărți și cetățeni ai Romei de origine nelatină, numeroase nume de prestigiu ale căror opere au fost scrise în greacă, armeană, ebraică etc., dar care, după includerea țării de baștină între hotarele Imperiului, au participat în egală măsură la constituirea bogatului patrimoniu lăsat moștenire gîndirii moderne de lumea romană.

Un factor esențial avut în vedere de autorul acestei cărți a fost rezonanța deosebită a vechii Rome pentru poporul român, singurul care, printr-o fidelitate neîntreruptă, i-a păstrat marele sigiliu în Europa de răsărit. Peste 200 din cele aproape 800 de personalități incluse în dicționar sînt prezentate prin prisma contactelor și legăturilor lor cu lumea geto-dacă, apoi cu Dacia și Moesia romană.

Sumară, prin dimensiunile impuse, lucrarea reușește însă să ofere cititorilor o „oglindă" fidelă a strălucitei civilizații create de vechea Romă și difuzate pe întregul cuprins al vastului Imperiu. Selecția riguroasă a numelor incluse — personalitățile marcante din practic toate țările Mediteranei —, maxima condensare a informațiilor privind biografia și activitatea lor, ferma estimare valorică îi asigură această reușită. În multe cazuri, locului ocupat de o personalitate în epocă i se adaugă date privind supraviețuirea și receptarea creației sale din evul mediu și pînă în epoca contemporană.

O scurtă cronologie a istoriei romane, un sumar glosar de termeni istorici care însoțesc dicționarul propriu-zis, precum și o bibliografie selectivă oferă posibilitatea mai clarei integrări a informațiilor cuprinse — inevitabil — disparat în fișe, în fluxul evolutiv general al lumii antice. Operă de consultare rapidă și comodă, prezentul dicționar nu poate înlocui, firește, sinteza de mari proporții pe care tema o merită. Este însă un necesar ghid pentru toți cei care, captivați de istorie, îi caută îndepărtatele raze de lumină spre mai adînca cunoaștere a lor înșiși.

Acad. EMIL CONDURACHI

CIVILIZAȚÌA ROMEI ANTÌCE
Mic dicționar biografic

A

ACCIUS Lucius (cca 170—cca 86 î.e.n.), poet tragic latin. Originar dintr-o familie de liberți din Pisaurum (Umbria), **A.** debutează în jurul anului 140 la Roma. Se bucură de o mare autoritate ca autor dramatic (45 de tragedii din care s-au păstrat cca 700 de versuri), dar și al unor *Annales* și opere didactice (*Didascalica*, o istorie a poeziei grecești și latine; *Pragmatica*, lucrare în versuri despre tehnica literară; *Parerga*, lucrări diverse în care abordează, între altele, probleme ale limbii), asupra cărora nu avem decît palide referiri. În această perioadă de adevărată „invazie" elenistică, **A.** rămîne un străin „Cercului Scipionilor" și orientărilor puriste. Faptul poate constitui o explicație asupra vitalității operei sale dramatice, lipsită de artificialitatea care, după el, va sufoca tragedia latină. În cele 43 de *tragedii* (*palliatae*), al căror model predilect este Euripide dar și Sofocle și Eschil, **A.** este atras mai ales de subiecte din ciclul troian (*Aiax*, *Troades*, *Achilles*), cărora li se adaugă teme legate de familia Atrizilor (*Atreus*, *Clytemnestra*, *Agamemnonidae*), din ciclul teban (*Alcmaeo*, *Antigona* ș.a.) sau al legendelor despre Hercule (*Heraclidae*) și alte personaje ale mitologiei grecești (*Prometheus*, *Medeea*). Continuîndu-l pe ↑ Naevius, dar cu rezultate superioare în plan artistic, scrie și două *tragedii* (*praetextae*) cu subiecte împrumutate istoriei romane: *Bru-*

tus, care se oprește asupra abolirii regalității și instituirii republicii, în urma răscoalei conduse de personajul care dă numele piesei, și *Decius*, inspirată de sacrificiul consulului P. Decius în bătălia de la Sentinum. Fragmentele păstrate din *Brutus* indică la autorul lor capacitatea de a transfigura artistic sentimentul național, de a-i conferi măreție și demnitate tragică, într-un stil deopotrivă elevat și viguros. *„Gravis et ingenious"* (solemn și talentat) cum îl considera Cicero, **A.** și-a înscris numele ca cel mai important și, totodată, ultimul mare tragic latin.

ACHILLEUS Tatios (sec. II e.n.), scriitor grec. Originar din Alexandria (Egipt). Este autorul unui roman de dragoste în 8 cărți, *Întîmplările Leucippei și ale lui Cleitofon (Ta Kata Leukippen kai Kleitophonta)*, care narează iubirea și destinul aventuros al celor doi eroi, prelucrînd povestirile mitologice despre Isis și Osiris. Scris la persoana întîi, într-un stil simplu, nu lipsit de farmec, romanul l-a influențat pe ↑ Heliodor din Emesa și s-a bucurat de o largă circulație în epoca bizantină.

ACILIUS Caius (sec. II î.e.n.), istoric latin. Senator roman familiarizat cu cultura elenă, **A.** a servit în 155 î.e.n. ca interpret al celebrei solii de filosofi greci sosite la Roma. El însuși a elaborat în limba greacă o istorie a Romei de la începuturile mitice ale orașului pînă în zilele sale (184 î.e.n.), tradusă ulterior în limba latină și folosită la sfîrșitul secolului următor de Dionysios din Halicarnas și de Titus Livius.

AEGIDIUS (? — 464 e.n.), general roman. Descendent al unei familii de latifundiari din Gallia, **A.** este numit de împăratul Maiorian (457—461) guvernator al ultimelor teritorii romane din N acestei provincii *(comes et magister utriusque militiae per Gallias)* și respinge în anii următori toate atacurile vizigoților vizînd cucerirea acestor ținuturi. După moartea lui Maiorian, **A.** nu mai recunoaște autoritatea împăratului Libius Severus și lasă moștenire fiului său Syagrius

teritoriul, administrat independent de autoritățile de la Roma.

AELIANUS Claudius → **AILIANOS Klaudios**

AELIUS Marcianus (sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n.), jurist roman. Funcționar, probabil, în cancelaria imperială în vremea împăratului Caracalla, cînd își redactează și opera — *Institutiones* (16 cărți), *Regulae* (5 cărți), monografii pe teme de drept procesual—astăzi pierdută.

AELIUS Paetus Catus Sextus (sfîrșitul sec. III — începutul sec. II î.e.n.), jurist și om politic roman. Consul în 198 î.e.n. și censor în 194, **A.** este autorul unei lucrări de interpretare, comentare și completare a *Legii celor XII table*, intitulată *Tripertita (Tratat în trei părți)*. Opera sa, astăzi pierdută, este considerată „leagănul dreptului roman".

AELIUS Tubero Lucius (sec. I î.e.n.), om politic și istoric latin. Prieten și legat al lui Cicero în Asia (61—58 î.e.n.), partizan al lui Pompei alături de care luptă la Pharsalos; grațiat de Caesar în anul 46, **A.** se consacră studiilor de istorie. Materialul strîns de el a fost folosit de fiul său Q. Aelius Tubero în redactarea operei lui istorice.

AELIUS Tubero Quintus (sec. I. î.e.n.), om politic, jurist și istoric latin. Fiul lui L. Aelius Tubero, **A.** se consacră studiilor juridice și istorice după eșecul ca retor, într-un proces în care l-a avut ca oponent pe Cicero (46 î.e.n.). Este autorul unei istorii romane, *Historiae (Istorii)*, în 14 cărți, de la începuturile mitice ale cetății pînă în epoca sa. Lucrarea, astăzi pierdută, a fost folosită de Titus Livius și Dionysios din Halicarnas.

AEMILIANUS / Emilian / Marcus Aemilius (cca 210—253), împărat roman (253). Ofițer de origine maură, devenit guvernator al Moesiei Inferior (cca 252), **A.** este proclamat împărat de legiunile de la Dunăre după respingerea unei invazii a goților. La scurt timp după dispariția predecesorului său, Trebonianus Gallus, ucis de propriii soldați la Interamna,

A. cunoaște aceeași soartă la Spoleto (Italia centrală), la sosirea veștii că senatorul Valerian a îmbrăcat purpura.
AEMILIUS Lepidus Marcus → LEPIDUS Marcus Aemilius
AEMILIUS Macer (cca 70 î.e.n. — 16 e.n.), poet latin. Originar din Verona, prieten cu Vergiliu, Tibul și Ovidiu, protejat al lui M. Corvinus Messalla, **A.** este autorul unor poeme didactice în hexametri în maniera alexandrină — *Theriaka (Despre animalele sălbatice)*, *Ornithogonia (Despre nașterea speciilor de păsări)* — din care se păstrează astăzi numai cîteva versuri. S-a bucurat de un statornic succes în antichitate și în evul mediu.
AEMILIUS Papus Lucius (sec. III î.e.n.), om politic roman. Consul în 225 î.e.n. împreună cu C. Atilius Regulus, **A.** obține strălucita victorie de la Telamon asupra galilor (225 î.e.n.); în 220 î.e.n. este censor împreună cu C. Flaminius.
AEMILIUS Paullus Lucius (?—216 î.e.n.), om politic roman. Consul în timpul celui de-al doilea război iliric, victorios asupra lui Demetrios din Pharos (219 î.e.n.). Membru al soliei romane care vizitează Cartagina în preziua celui de-al doilea război punic (218). Reales consul în 216 î.e.n., **A.** cade în bătălia de la Cannae declanșată împotriva voinței sale, de colegul de consulat, C. Terentius Varro.
AEMILIUS Paullus Macedonicus Lucius (cca 228—cca 160 î.e.n.), om politic și general roman. Participă între 191—189 la luptele din Spania împotriva triburilor lusitane. Consul în 182 și în 168 î.e.n., cînd i se încredințează conducerea operațiunilor militare din cel de-al treilea război macedonean. La Pydna (168), **A.** obține victoria decisivă asupra lui Perseus și încheie astfel războiul care marchează desființarea Macedoniei elenistice ca stat independent. Următorii doi ani **A.** și-i petrece în Peninsula Balcanică pentru a reorganiza țara învinsă și pentru a pedepsi Epirul, aliatul Macedoniei, acțiuni soldate cu aducerea unor impresionante prăzi de război și de sclavi la Roma. Își încheie cariera politică ca

censor în 164 î.e.n. Dotat cu tradiționalele virtuți ale spiritului roman, deschis, în același timp, culturii grecești, **A.** rămîne un adevărat simbol al înnoitorului proces de elenizare a vieții romane din vremea sa. Fiu al lui L. Aemilius Paullus, **A.** este tatăl lui P. Cornelius † Scipio Aemilianus, distrugătorul Cartaginei (trecut prin adopțiune în familia Scipionilor).

AEMILIUS Scaurus Marcus (163/162—89/88 î.e.n.), om politic roman. Edil (122), praetor (119?), consul (115), censor (109), reprezentant de vază al taberei optimaților, **A.** ocupă între 115—89/88 funcția de *princeps senatus*, reprimînd în anul 100 î.e.n., frămîntările sociale ale popularilor din Roma conduși de tribunul plebei L. Appuleius Saturninus și de praetorul C. Servilius Glaucia. Orator de talent, **A.** este și autorul unui volum de memorii în trei cărți *De vita sua (Despre viața sa)*.

AËTIUS Flavius (cca 390—454), general roman. Fiu al lui Gaudentius din Durostorum, ostatec un timp la huni, **A.** este numit de împărăteasa Galla Placidia, mama lui Valentinian III, comandant al forțelor romane din Gallia (cca 425). Mînat de o ambiție fără margini, **A.** devine în 433, după înlăturarea generalilor Felix și Bonifatius, primul general al Imperiului roman de apus, exercitînd timp de două decenii autoritatea efectivă în stat. Cel mai talentat general roman al sec. V, el limitează extinderea stăpînirii vizigote în Gallia, distruge regatul burgund constituit în regiunea Rinului mijlociu (437) și obține pe Cîmpiile Catalaunice (Campus Mauriacus) în 451, într-una dintre cele mai mari bătălii ale antichității, ultima victorie romană, forțînd retragerea hunilor lui Attila din Gallia. După destrămarea imperiului hun, **A.** este asasinat la Roma, la 21 septembrie 454, din ordinul împăratului Valentinian III. Supranumit „ultimul dintre romani".

AFRANIUS Burrus Sextus → **BURRUS Sextus Afranius**

AFRANIUS Lucius (sec. II î.e.n.), poet comic latin. Considerat cel mai prolific autor de *fabulae togatae* (comedii cu subiect din lumea romană), **A.**, care-și luase ca model pe Terențiu și Menandru, a fost jucat pînă în epoca imperială. Din opera sa, creată în epoca Gracchilor, ne sînt cunoscute 43 de titluri de piese și cca 220 de fragmente.

AFRICANUS Sextus Iulius → **IULIUS Africanus Sextus**

AGRICOLA Cnaeus Iulius (40—93), general roman. Originar dintr-o familie senatorială din Gallia, partizan al lui Galba, apoi al lui Vespasian, **A.** este numit guvernator al Aquitaniei (74—76), apoi consul suffect (77). În timpul guvernării Britanniei (77/78—84), extinde dominația romană spre N insulei, pătrunde în Scoția și obține în 83 victoria de la Mons Graupius asupra lui Calgacus, conducătorul caledonilor; în acest timp o flotă romană realizează pentru prima dată înconjurul insulei. Rechemat de către Domițian, trăiește retras și moare probabil otrăvit. Ginerele său, istoricul P. Cornelius Tacitus, i-a consacrat în 98 o biografie apologetică, *De vita et moribus Iulii Agricolae*.

AGRIPPA Marcus Vipsanius (63—12 î.e.n.), general și om politic roman. Născut într-o obscură familie de rang ecvestru din Dalmația, prieten din tinerețe al lui Octavianus, **A.** îl însoțește pe acesta în 45 în Spania, apoi în Peninsula Balcanică. Revenit după moartea lui Caesar împreună cu Octavian la Roma, **A.** se impune din acest moment și pînă la moartea sa drept cel mai competent și talentat comandant de oști al viitorului împărat Augustus și totodată cel mai apropiat sfetnic al acestuia. Tribun al poporului (49), praetor (40), consul (37), **A.** este comandantul forțelor lui Octavian în „războiul perusin" (41/40), se remarcă în calitate de guvernator al Galliei Transalpine (39—38), apoi prin construcția unei flote cu care-l înfrînge la Mylae și Naulochus în 36 pe Sextus Pompeius. El este, de asemenea, principalul artizan

al victoriei de la Actium (31) asupra lui Marcus Antonius. În timpul expediției lui Octavian în Orient, **A.** și Maecena rămîn locțiitorii acestuia la Roma (31—29). ● După proclamarea lui Octavian ca princeps (27), lui **A.** îi sînt încredințate puteri excepționale, el îndeplinind misiuni militare, diplomatice sau administrative în Orient (23—21), Gallia, Spania (20—18), Asia (17—13), în care dovedește egală eficiență ca militar și administrator. Căsătorit în 21 cu Iulia, fiica lui Augustus, **A.** este asociat din anul 12, prin acordarea puterii tribuniciene pe cinci ani și prin extinderea *imperiumului* său asupra întregului imperiu, tot mai strîns de împărat. Din marea lui avere **A.** a ridicat numeroase construcții la Roma: Pantheonul, două apeducte, un pod peste Tibru, terme, grădini etc. O autobiografie și o serie de comentarii geografice (folosite de Strabon și Pliniu cel Bătrîn), ambele astăzi pierdute, au constituit, în epocă, mărturii semnificative și pentru meritele de orator și scriitor ale acestei personalități de excepție.

AGRIPPINA Minor Iulia (15—59), împărăteasă romană. Fiică a generalului ↑ Germanicus și a Agrippinei Maior, născută în Oppidum Ubiorum numit mai tîrziu în cinstea ei Colonia Agrippinensis (astăzi Köln), soră a lui Caligula, **A.** devine în 49 cea de-a patra soție a împăratului Claudius, unchiul ei. Sprijinită de libertul Pallas, de Burrus și Seneca, obține în anul 50 adoptarea fiului ei Nero (n. 37 din căsătoria cu senatorul Cn. Domitius Ahenobarbus) de către Claudius. După ce-l otrăvește pe împărat, impune în 54 urcarea pe tron a lui Nero, în dauna lui ↑ Britannicus, fiul lui Claudius și al Messalinei. Inteligentă, ambițioasă, lipsită de scrupule, **A.** intră în scurt timp în conflict cu fiul ei, a cărui domnie intenționa s-o tuteleze, și este asasinată din ordinul acestuia de libertul Anicetus.

AHENOBARBUS Domitius Lucius → DOMITIUS Ahenobarbus Lucius

AILIANOS Klaudios / Aelianus Claudius / Elian Claudiu / (cca 170—cca 235), sofist latin. Libert de origine, elev la Roma al sofistului Pausanias, de la care învață limba greacă, **A.** ajunge mare preot în orașul natal Praeneste. **A.** este autorul unor scrieri, în greacă, cu o largă circulație în timpul vieții lui și în epoca bizantină. Dintre acestea s-au păstrat: *Despre particularitățile animalelor (Peri Zoon idiotetos)* în 17 cărți și *Varietăți istorice (Poikile Historia)* în 14 cărți, redactate într-un stil elegant, devenit model. În lucrările sale accentul este pus pe latura anecdotică și pe tendințele moralizatoare.

ALBINOVANUS Pedo Caius (sec. I î.e.n.—sec. I e.n.), poet latin. Prieten al lui Ovidiu, **A.** este autorul unei epopei mitologice, *Theseis*, al unui poem epic evocînd expedițiile generalului Germanicus în Germania de la răsărit de Rin (din care s-a păstrat un fragment în opera lui Seneca cel Bătrîn, cuprinzînd descrierea unei furtuni), al unor epigrame și elegii (astăzi pierdute) apreciate de Marțial.

ALBINUS Aulus Postumius → POSTUMIUS Albinus Aulus

ALBINUS Lucius Postumius → POSTUMIUS Albinus Lucius

ALEXANDROS / Alexandru / din Aphrodisias (sec. II — începutul sec. III e.n.), filosof grec. Originar din Caria, devenit peripatetician celebru, **A.** este invitat la Atena, unde predă filosofia între 198—211 bucurîndu-se de protecția împăratului Septimius Severus. Autor de comentarii și exegeze savante la opera lui Aristotel elaborate de pe pozițiile unui ortodoxism aristotelian, opuse ferm platonismului și stoicismului.

ALFENUS Varus Publius (sec. I î.e.n.), jurist roman. *Homo novus* din Cremona (Gallia Cisalpina), elev al lui S. Sulpicius Rufus, partizan al lui Caius Octavianus, consul suffect în 39 î.e.n., **A.** este autorul a 40 de cărți de *Digesta*, o adevărată

sistematizare a dreptului roman republican, păstrate fragmentar în compilațiile unor urmași (Iulius Paulus) și în Digesta lui Iustinian.

ALIMENTUS Lucius Cincius → **CINCIUS Alimentus Lucius**

ALLECTUS (?—296), uzurpator al tronului imperial (294—296). După asasinarea lui ↑ Carausius (294), **A.** devine stăpînul Britanniei secesioniste luînd titlul de Augustus; înfrîngerea sa la Londra de către armata lui Constantius Chlorus (296) debarcată în insulă marchează sfîrșitul independenței de aproape un deceniu a Britanniei și reintegrarea acestei provincii Imperiului roman.

AMBIVIUS Turpio Lucius (sec. II î.e.n.), actor și director de teatru roman. Bogata sa experiență și talentul interpretativ au contribuit la afirmarea la Roma a pieselor lui Terentius și Caecilius Statius.

AMBROSIUS Aurelius (339—397), episcop și scriitor latin. Născut la Trier, unde tatăl său se afla ca prefect al pretoriului în Gallia, **A.** devine înalt funcționar la Mediolanum (Milano). Orator de talent, dotat cu un remarcabil simț diplomatic, ilustrat în 374 cînd, la moartea episcopului Auxentius din Milano, mediază între facțiunile rivale (arieni și ortodocși). În același an, este ales în unanimitate episcop (deși nebotezat pînă la acea dată). **A.** a exercitat o mare influență asupra împăraților Gratian, Valentinian II și Theodosius I; intervenția lui în 384 duce la eșuarea încercării lui Symmachus, ilustrul reprezentant al cercurilor senatoriale păgîne din Roma, de a obține din partea împăratului reinstalarea statuii și altarului zeiței Victoria în curie. La Sinodul de la Aquileia (381), obține triumful dogmei niceene asupra arianismului în Occident, iar în 390 își impune punctul de vedere în conflictul dintre împărat și biserică obținînd penitența publică a lui Theodosius I după asasinatul din circul de la Tesalonic, poruncit de acesta ca pedeapsă a populației revoltate ● **A.** a lăsat la moarte o bogată moștenire

literară, remarcabilă prin frumusețea stilistică și autenticitatea sentimentului, care îl situează printre primii „învățători" ai bisericii. A scris discursuri funebre, care includ prețioase informații istorice, la moartea fratelui său Satyrus, a împăraților Valentinian II și Theodosius I, tratate teologice — *De fide (Despre credință)*, *De spiritu sancto (Despre sfîntul spirit)*, *De paenitentia (Despre căire)* ș.a., opere de exegeză — *Hexameron*, *De paradiso (Despre paradis)*, lucrări cu caracter practic — *De officiis ministrorum (Despre îndatoririle preoților)* după modelul ciceronian, predici, scrisori și imnuri religioase (pe care le introduce acum în mod curent în viața liturgică). În opera sa **A.** preia idei din gîndirea filosofică a lui Cicero, Philon, Origenes, Plotin, dar cu predilecție precepte stoice, pe care le integrează moralei creștine.

AMELIOS Gentilianus (sec. III), filosof roman. Originar din Etruria. După stabilirea lui Plotin la Roma (246), **A.** devine, alături de Porphyrios, discipolul preferat al gînditorului grec. I se atribuie publicarea prelegerilor dascălului său (100 de cărți), pe care-l apără de acuzația de plagiat formulată de ↑ Longinos, editînd în acest scop și opera lui ↑ Numenios din Apameia. Autor al unui comentariu la *Timaios* de Platon, redactat în limba greacă, din care s-au păstrat cîteva citate la Proklos.

AMMIANUS /Amian/ Marcellinus (cca 330—cca 395), istoric latin. S-a născut în Siria, la Antiohia, într-o familie greacă distinsă, dar opera și-a scris-o în latină. Îmbrățișează de tînăr cariera armelor, intrînd în trupele de elită ale gărzii imperiale *(protectores domestici)*. Din 353 face parte din statul major al generalului Ursicinus, comandantul armatei din Orient, pe care-l însoțește în Gallia (354) și Mesopotamia (357—360). Participă la dramatica campanie din 363 a împăratului Iulian Apostatul împotriva Imperiului sasanid, retrăgîndu-se apoi în orașul natal, unde frecventează cercul lui ↑ Libanios. Stabilit la Roma în 380, este un apropiat al cercului din jurul

lui ↑ Symmachus; aici își va citi primele fragmente din opera sa, întîmpinată cu o unanimă admirație. Istoria lui, 31 de cărți, — *Res Gestae* — continuă opera lui Tacit, urmărind destinele Imperiului roman între domnia lui Nerva (96—98) și moartea lui Valens la Adrianopol (378); s-au păstrat cărțile 14—31, consacrate evenimentelor din anii 353—378 la care autorul a participat direct. *Res Gestae* este ultima mare creație istoriografică a antichității, remarcabilă prin scrupulozitatea și vastitatea documentației, prin obiectivitatea și judecata imparțială spre care autorul, „păgîn neutru", tinde continuu, prin prospețimea și expresivitatea uimitoare a narației, calități care fac din **A.** „un demn succesor al lui Tacit în toate domeniile" (R. Syme). Credința în măreția Romei și în destinul ei, nealterată în gîndirea autorului în ciuda eșecurilor repetate din epocă, impregnează lucrarea lui **A.** cu un lirism specific.

AMMONIOS Sakkas (cca 175—cca 242), filosof grec. A condus la Alexandria o școală de filosofie numărînd printre elevii săi pe Longinos, Origenes și Plotinos. După modelul lui Socrate, **A.** a refuzat să-și redacteze în scris tezele sale filosofice rezumîndu-se numai la prelegeri orale. Este astfel greu de stabilit măsura în care **A.** a influențat, prin intermediul lui Plotinos, care a trăit 11 ani în preajma sa, cristalizarea doctrinei filosofice neoplatoniciene.

AMPELIUS Lucius (sec. II.?), scriitor latin. Autorul unui compendiu, de redusă valoare literar-istorică, *Liber memorialis (Carte de memorat)*, în 50 de capitole, care redă cu o maximă concizie principalele informații din domenii precum cosmologie, mitologie, geografie, științele naturii și istorie, folosind ca izvoare pe Cornelius Nepos, Titus Livius, M. Terentius Varro, Nigidius Figulus ș.a. Folosit frecvent ca manual în evul mediu.

ANCUS Marcius, al patrulea rege legendar al Romei. Potrivit tradiției, el construiește primul drum de la Roma pînă la

vărsarea Tibrului în Marea Tireniană (via Salaria), unde pune temeliile portului Ostia, zidește primul pod peste Tibru și stabilește pe colina Aventin o parte din latinii învinși în luptă. I se mai atribuie o serie de măsuri vizînd consolidarea constituțională a orașului. Tradiția romană din sec. I î.e.n. data domnia lui între 639 și 616 î.e.n.

ANDRONICUS Livius → LIVIUS Andronicus

ANNAEUS Lucius Cornutus → CORNUTUS Lucius Annaeus

ANTHEMIUS Procopius (? — 472), împărat al Imperiului roman de apus (467—472). Senator din Constantinopol și ginere al împăratului Marcian (450—457), este trimis de succesorul acestuia, Leon I, ca împărat la Roma. În urma disensiunilor cu atotputernicul general Flavius † Ricimer, **A.** este ucis aici, în timpul războiului civil, de către Gundobad.

ANTIAS Valerius → VALERIUS Antias

ANTIPATROS din Tesalonic (sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I. e.n.), poet grec. Client al lui L. Calpurnius Piso Frugi (consul în anul 15 î.e.n.), **A.** îl urmează pe acesta la Roma unde funcționează ca profesor. Din opera sa poetică s-au păstrat în *Antologia Palatină* cca 100 de epigrame care trădează pecetea politicii culturale a lui Augustus.

ANTISTIUS Labeo Marcus (cca 45 î.e.n. — 10/11 e.n.), jurist roman. Elev a lui C. Trebatius Testa, **A.** este personalitatea cea mai prestigioasă a dreptului latin pînă în a doua jumătate a sec. I e.n. Spirit novator, el este considerat fondatorul uneia din cele două mari școli ale dreptului roman — cea proculeană. Cele peste 400 de volume, al căror autor este, sînt astăzi cunoscute numai din citatele unor juriști tîrzii sau din digestele imperiale: *Comentarii ad XII tabulas (Comentarii la legea celor XII table)*, *Epistulae (Epistole)*, *Responsa (Răspunsuri)*, *Pithana (Îndemnuri)*, *De iure pontificio (Despre dreptul pontifical*, 15 cărți), comentariul *Ad praetoris edictum (Comentarii la edictul pretorian)*, *Posteriores* (postu-

me) 40 de cărți, epitomate la începutul sec. II e.n. de L. Priscus Iavolenus.

ANTONIA Minor (36 î.e.n.—37 e.n.), fiica triumvirului Marcus Antonius și a Octaviei Minor (69—11 î.e.n.), sora lui Augustus. Căsătorită în 16 î.e.n. cu Nero Claudius Drusus (38—9 î.e.n.), fratele lui Tiberius, **A.** este mama împăratului Claudius și a generalului Germanicus. Influentă în timpul domniei împăratului Tiberius, îi dezvăluie acestuia în 31 e.n. complotul lui Seian; constrînsă să se sinucidă de către nepotul ei, Caligula, pe care îl crescuse.

ANTONINUS Marcus Aurelius → ELAGABAL

ANTONINUS PIUS Titus Aelius Hadrianus (86—161), împărat roman (138—161). Fiu al consularului Aurelius Fulvus (originar din orașul Nemausus — Nîmes, din Gallia), mare proprietar funciar, născut în Italia la Lanuvium (pe numele inițial T. Aurelius Fulvius Boionius Arrius Antoninus), consul în 120 și guvernator al Asiei (134/135), **A.** este adoptat de Hadrian la 25 februarie 138 și proclamat succesor la tron cu condiția de-a adopta la rîndul său pe Marcus Aurelius și Lucius Aurelius Verus. Spre deosebire de Hadrian, noul împărat, spirit conservator, nu a părăsit niciodată Italia. Politica sa internă se caracterizează prin atenția acordată administrației provinciilor, finanțelor statului, jurisdicției imperiale, sprijinirii cultelor vechi italice. Pe plan extern continuă acțiunea de consolidare a sistemului defensiv al Imperiului (construcția la 140 a valului antoninian între Edinbourgh și Glasgow în Britannia, în 155 perfecționarea limesului din Germania Superior dintre Walldürn-Lorch și Raetia). Răscoale antiromane ale populațiilor din Britannia, Mauretania, Egipt și Iudeea sînt reprimate de generalii săi. Într-o atmosferă de liniște pe plan intern și extern, **A.** sărbătorește în 148 cea de-a 900-a aniversare a fondării Cetății Eterne. Relațiile armonioase cu senatul (care-i acordă supranumele de Pius) au determinat ca **A.** să fie apreciat de istoriografia sena-

torială a următoarelor secole ca un prototip al împăratului ideal, domnia lui fiind identificată cu apogeul dinastiei antonine cît și al întregului principat.

ANTONIUS Hybrida Caius (sec. I î.e.n.), om politic roman. Fiu al celebrului orator M. Antonius și unchi al viitorului triumvir, **A.** devine în 66 î.e.n. pretor, apoi consul alături de Cicero în anul conjurației lui Catilina (63) avînd o atitudine echivocă față de complotiști. Proconsul al Macedoniei (62—60), abuzurile guvernării sale declanșează o răscoală a orașelor grecești vest-pontice. În urma înfrîngerii lui **A.** în 61 de forțele grecești sprijinite de geți și bastarni, în Dobrogea, „undeva în apropierea cetății histrienilor", orașele elene de pe litoralul apusean al Mării Negre între care și Callatis, Histria, Tomis, își redobîndesc independența. Exilat în 59, este grațiat în 49 de Caesar și ocupă în 42 funcția de censor.

ANTONIUS Marcus (143—87 î.e.n.), om politic și orator latin. Quaestor (113), praetor (102), consul (99), censor (97), augur, adept al optimaților, **A.** este, alături de L. Licinius Crassus, cel mai de seamă orator al epocii, autor al unei lucrări azi pierdute, *De ratione dicendi*. Ucis în timpul războiului civil după ocuparea Romei de către populari; bunicul triumvirului.

ANTONIUS Marcus (82—30 î.e.n.), om politic și general roman. Fiu al lui M. Antonius Creticus (m.71) și al Iuliei (sora lui C. Iulius Caesar), **A.** își începe cariera militară ca *praefectus equitum* sub proconsulul A. Gabinius în Palestina și Egipt (57—55), apoi trece ca ofițer în statul major al lui Caesar (54—50) și participă la ultimele lupte din Gallia. Cu sprijinul lui Caesar, **A.** își face debutul în viața politică, este ales quaestor (52), augur (50) și tribun al poporului (49) — calitate în care apără interesele unchiului său în senat. După izbucnirea războiului civil, este desemnat de Caesar înlocuitor al său în Italia în timpul campaniei din Spania (vara 49), participă în anul 48 la campania din Grecia, coman-

dînd aripa stîngă în bătălia decisivă împotriva lui Pompeius, de la Pharsalos. În anii 48—47, **A.** este *magister equitum* și locțiitor al lui Caesar la Roma și în Italia, iar în 44 consul alături de acesta. La moartea lui Caesar (15 martie 44), **A.** dă dovadă de o deosebită abilitate politică, devine stăpînul tezaurului statului și al actelor personale ale lui Caesar reușind în lunile următoare să mențină legislația dictatorului și totodată să-și consolideze propria-i poziție. În evenimentele tulburi din anii 44—43, **A.** obține guvernarea Galliei Cisalpina și Transalpina, intră în conflict cu senatul și, înfrînt în lupta de la Mutina din N Italiei (aprilie 43), este constrîns să se refugieze în Gallia. Aici obține sprijinul guvernatorilor provinciilor din Occident și al legiunilor acestora (Munatius Plancus, Asinius Pollio și Aemilius Lepidus) și, prin intermediul lui Lepidus, se apropie de Caius Octavianus (nepotul și moștenitorul lui Caesar), pe care-l întîmpinase inițial cu ostilitate. După întrevederea de la Bononia se constituie, în noiembrie 43, cel de-al doilea triumvirat. *Lex Titia*, votată la 27 noiembrie 43 la Roma, acorda triumvirilor (**A.**, Octavian și Lepidus) puteri excepționale pe timp de cinci ani și le încredința comanda războiului împotriva lui Cassius și Brutus (ucigașii lui Caesar), stăpîni ai provinciilor romane din Orient și Peninsula Balcanică. În cadrul proscripțiilor decise de triumviri își găsesc moartea 2 000 de cavaleri și 300 de senatori (printre care și Cicero, care-l atacase vehement pe **A.** în Filipicile sale din 44/43). În campania din Macedonia și în bătălia decisivă de la Philippi împotriva lui Cassius și Brutus (42), **A.** joacă un rol hotărîtor, devenind temporar figura dominantă a triumviratului. Prin reîmpărțirea provinciilor, **A.** primește guvernarea celor din Orient. În cursul deplasării sale în Asia în vederea pacificării și reorganizării provinciilor, are loc la Tarsus, în 41, prima întrevedere cu Cleopatra a VII-a, regina Egiptului lagid, întîlnire ce-i va marca decisiv existența. Războiul perusin *(bellum Perusinum)*,

izbucnit în N Italiei în iarna anilor 41/40, cînd L. Antonius (fratele) și Fulvia (soția lui **A.**) iau armele împotriva lui Octavianus, provoacă o tensiune între cei doi triumviri (**A.** se afla la acea dată la Alexandria în Egipt), depășită însă, după întrevederea de la Brundisium (septembrie 40), prin reînnoirea triumviratului și căsătoria lui **A.** cu Octavia, sora lui Octavianus. Revenit în Orient, **A.** adoptă o politică tot mai independentă și favorabilă Egiptului lagid și Cleopatrei. În 37, după întîlnirea de la Tarent, triumviratul este prelungit pentru alți cinci ani. Campania lui **A.** din 36 împotriva parților se încheie, în pofida forțelor și resurselor angajate, cu un eșec. După victoria asupra lui Sext. Pompeius și eliminarea lui M. Aemilius Lepidus (36), Octavian devine unicul stăpîn al Occidentului; politica filoelenistică a lui **A.** în Orient duce treptat la adîncirea disensiunilor dintre cei doi pretendenți la conducerea statului roman. Din 33 Octavian îl atacă deschis la Roma pe **A.**, partizanii acestuia sînt obligați să părăsească Italia, la rîndul lui **A.** o repudiază pe Octavia, tensiunea culminînd în 32 cu violarea (și poate falsificarea) de către Octavian a testamentului lui **A.**; în urma lecturii prevederilor care o favorizau pe Cleopatra, senatul și poporul roman declară război reginei Egiptului (și indirect lui **A.**). La izbucnirea războiului civil, **A.** optează pentru o politică defensivă și își concentrează forțele pe coasta de apus a Peninsulei Balcanice, iar flota sa de 500 de nave în golful Ambrakia. În cursul bătăliei navale de la Actium (2 septembrie 31), **A.** abandonează prea devreme, pe urmele Cleopatrei, lupta; armata de uscat din vecinătate se predă și ea învingătorului. Abandonat de guvernatorii provinciilor orientale, după o ultimă rezistență la Alexandria, **A.** se sinucide la 1 august 30. Personalitatea lui **A.**, umbrită de animozitatea lui Cicero și de propaganda ostilă a lui Octavianus, a fost subiect de dispută încă din antichitate. Spirit generos dar inegal, general energic și curajos, mai puțin dotat însă ca om politic, **A.** a

ieșit învins în confruntarea cu lucidul și tenacele Octavian. Biografia sa a fost inclusă de Plutarh în *Vieți paralele*.

ANTONIUS Saturninus Lucius (?—89 e.n.), uzurpator al tronului imperial. Provenit din rîndurile aristocrației senatoriale, persecutate de Domițian, **A.**, guvernator al Germaniei Superior, este proclamat împărat la Mogontiacum (Mainz) în ianuarie 89, de către forțe ostile împăratului; este însă înfrînt în aceeași lună de trupele Germaniei Inferior comandate de A. Lappius Maximus.

APHTHONIOS din Antiohia (sec. IV), retor grec. Elev al lui Libanios la Antiohia, profesor de retorică la Atena, **A.** este autorul unui manual de retorică, *Progymnasmata (Exerciții de retorică)*, conceput inițial ca un comentariu la *Techne rethorike (Arta oratoriei)* al lui Hermogenes din Tarsos. Accesibilitatea lucrării sale a făcut să fie frecvent comentată în epoca bizantină (Ioannes din Sardeis în sec. I, Ioannes Doxopatres în sec. XI) și să circule ca un manual de bază în evul mediu european. Din opera lui **A.** ne-au mai parvenit 40 de fabule, în maniera lui Esop.

APION Mochthos (sec. I e.n.), gramatic și lexicograf grec. Educat în casa lui Didymos din Alexandria, **A.** devine șeful școlii de gramatică din orașul natal după moartea lui Theon; călătorește în vremea lui Tiberius și Claudius în Grecia și Italia; autor al unei *Aigyptika*, istorie a Egiptului și culturii sale (în care pune accentul pe curiozități și anecdote) și al unui lexicon de cuvinte întîlnite în opera lui Homer *(Glossai Homerikai)*, ambele opere de compilație lipsite de valoare științifică. Atacat de Iosephus Flavius în *Contra lui Apion (Kata Apionos)* pentru atitudinea sa ostilă față de comunitatea iudaică din Alexandria.

APOLLODOROS /Apolodor/ din Damasc (cca 60-cca 125), arhitect și inginer grec. Arhitect șef al împăratului Traian, **A.** s-a impus prin soluțiile geniale ale construcțiilor sale ca unul dintre cei mai străluciți creatori ai epocii imperiale.

In perioada 103—105 **A.** construiește între Drobeta și Pontes un pod peste Dunăre în lungime de peste 1135 m, capodoperă a tehnicii romane, inaugurat de legiunile romane la începutul celui de-al doilea război dacic. După victoria asupra lui Decebal, **A.** conduce lucrările realizării Forumului și Columnei lui Traian (107—113) din Roma. I se mai atribuie realizarea unui odeon, a unui circ și unui gimnaziu la Roma precum și refacerea portului de la Ostia. Căzut în dizgrație după moartea lui Traian, a fost executat din ordinul împăratului Hadrian.

APOLLODOROS /Apolodor/ din Pergam (cca 104-cca 22 î.e.n.), retor grec. Reprezentant de vază al curentului aticist, profesor la Roma, **A.** a fost dascălul lui Octavianus Augustus și al lui Caecilius din Kala Akté. Rival al orientării programatice a retorului Teodoros din Gadara. Principala sa scriere, un manual de retorică *(Techne — Artă retorică)*, tradusă de C. Valgius Rufus în latină, s-a pierdut.

APOLLONIOS Sofistul (a doua jumătate a sec. I e.n.), gramatic grec. Autor al unui dicționar al lui Homer, păstrat numai într-o formă prescurtată. Dicționarul, organizat alfabetic, realizat pe baza operelor celor mai prestigioși erudiți, constituie un izvor deosebit de util pentru cunoașterea comentariilor antice asupra lui Homer, mai ales ale lui Aristarch din Samothrake și ale școlii sale.

APOLLONIOS Dyskolos (sec. II e.n.), gramatic grec. Originar din Alexandria, cu excepția unei scurte șederi la Roma, a trăit și și-a scris opera în orașul natal. Din bogata sa operă (20 de titluri sigure), tratînd sistematic toate problemele gramaticii și dialectelor grecești, s-au păstrat doar trei lucrări mici (despre pronume, conjuncție, adverb) și una mai amplă, de sintaxă *(Peri syntaxeos — Despre sintaxă)*, singura scriere greacă consacrată acestui domeniu, care s-a păstrat. Este considerat unul dintre cei mai importanți gramatici ai antichității, grație atît capacității de sinteză a concepțiilor

timpului, cît și stringentei argumentări în problemele teoretice.

APONIUS Saturninus Marcus (sec. I e.n.), om politic roman. Consul suffect probabil în 68 e.n., devine la sfîrșitul anului 68 sau la începutul anului 69 guvernatorul Moesiei *(Legatus Augusti pro praetore Moesiae)*, repurtînd o mare biruință asupra roxolanilor care invadaseră provincia. *Proconsul al provinciei Asia* după anul 73.

APPIANOS /Apian/ din Alexandria (cca 100-cca 170), istoric grec. După ce ocupă importante funcții în administrația orașului natal, **A.** devine, sub împăratul Hadrian, cetățean roman și cavaler, *advocatus fisci* la Roma și, grație prieteniei cu ↑ Fronto, *procurator Augusti* în Egipt în vremea lui Marcus Aurelius. Opera sa *Romaikai Historiai (Istorie romană)* în 24 de cărți, încheiată în jurul anului 160 și păstrată fragmentar (cca 1/2 din volumul inițial), reface de pe poziții filoromane istoria Cetății Eterne de la începuturile mitice pînă în sec. II e.n., tratînd și istoria popoarelor cucerite, în ordinea subjugării lor (samniți, gali, cartaginezi, macedoneni ș.a.). Importanța lucrării (operă de compilație prin excelență) rezidă în atenția acordată istoriei economice și sociale cît și descrierii epocii războaielor civile (133—31 î.e.n.) pentru care reprezintă principalul nostru izvor antic.

APPIUS Claudius Caecus → CLAUDIUS Caecus Appius

APULEIUS din Madaura (cca 125-cca 170), scriitor, retor și filosof latin. Născut într-o familie înstărită din Madaura (Numidia), **A.** studiază retorica la Cartagina și filosofia la Atena (atras de platonismul de orientare mistică), călătorește apoi în Orient, este un timp retor și avocat la Roma, întorcîndu-se la cca 155 în Africa și stabilindu-se ca preot al cultului imperial la Cartagina. Spirit erudit și curios, autor al unei opere variate scrisă în latină și greacă, **A.** este reprezentativ pentru provincialul epocii antoniniene. Dacă tratatele sale despre medicină, astronomie, botanică s-au pierdut,

ne-au parvenit în schimb opusculele sale filosofice *De Platone et eius dogmate (Despre Platon și învățătura sa)*, *De Deo Socratis (Despre zeul lui Socrate)*, *De mundo (Despre univers)*, o antologie din creația sa oratorică, *Florida (Flori alese)* 4 cărți, și *Apologia*, un strălucit discurs de apărare ținut în 157/158 în orașul Sabratha, împotriva acuzației de magie. Capodopera sa rămîne romanul fantastic redactat în jurul anului 170, *Metamorphoses* sau *Asinus Aureus (Metamorfozele* sau *Măgarul de aur)*, în 11 cărți, unicul roman latin păstrat integral. Descriind cu vervă și fantezie tribulațiile lui Lucius, transformat accidental în măgar, **A.** conturează o pitorească și prețioasă imagine a vieții cotidiene provinciale din epoca sa.

AQUILA Romanus (sec. III e.n.), retor latin. Autor al unui tratat, *De figuris sententiarum et elocutionis (Despre figurile de cugetare și de cuvînt)*, bazat în cea mai mare parte pe opera retorului grec Alexandros Numeniu (sec. II e.n.). A fost continuat în sec. IV de Iulius Rufianus.

AQUILIUS Manius (sec. II î.e.n.), om politic roman. Praetor (132), apoi consul (129 î.e.n.), **A.** desăvîrșește reprimarea răscoalei antiromane a lui Aristonikos din Pergam și, în calitate de proconsul, organizează în următorii doi ani noua provincie Asia.

AQUILIUS Manius (? — 88 î.e.n.), om politic roman. Ofițer al lui Caius Marius în timpul războiului cu cimbrii (103 î.e.n.), apoi consul în 101 î.e.n., **A.** reprimă cea de-a doua răscoală a sclavilor din Sicilia ucigîndu-l în luptă dreaptă pe conducătorul ei, Athenion. Rămîne următorii doi ani (100—99 î.e.n.) în Sicilia, în calitate de proconsul, acumulînd o mare avere. În 90—89 î.e.n. este trimis în fruntea unei solii romane în Orient cu misiunea de a reinstala pe tron pe Ariobarzanes, regele Cappadociei, și pe Nikomedes, regele Bithyniei, izgoniți de Mithradates VI, regele Pontului; atitudinea sa imprudentă declanșează primul război mithradatic (89—84), la începutul

căruia este înfrînt în bătălia de pe fluviul Sangarios (88 î.e.n.); de regele Pontului, de care va fi capturat și executat.

ARBOGAST (? — 394), general „barbar" în serviciul Romei. Franc de origine, **A.** urcă rapid sub Grațian și Theodosius I treptele ierarhiei militare, devenind în 385 comandant militar suprem al provinciilor occidentale *(magister militum)*. Sfetnicul principal al lui Valentinian II din 388, îl înlătură pe acesta în 392, proclamă împărat pe retorul Flavius Eugenius și inițiază ultima tentativă de restaurare a cultelor păgîne în Imperiul roman. Înfrînt în bătălia de la Frigidus de Theodosius I, se sinucide (6 septembrie 394).

ARCADIUS /**Arcadiu**/ **Flavius** (377—408), împărat al Imperiului roman de răsărit (395—408). Fiu al lui Theodosius I, frate mai mare al lui Honorius. Proclamat august în 383, **A.** este un caracter slab, influențabil, întreaga sa domnie desfășurîndu-se sub tutela camarilei curții din Constantinopol, dominată rînd pe rînd de Rufinus, *praefectus praetorio Orientis* (m. 395), de eunucul Eutropius (395—399), *praepositus sacri cubiculi*, de prefectul pretoriului Anthemius (din 405), precum și de Eudoxia, soția sa. În timpul domniei lui **A.** Imperiul respinge primele atacuri ale hunilor la hotare și se eliberează de prezența vizigoților care, în frunte cu Alaric, trec în 401 în Italia. În urma răscoalei antiromane a ostrogoților din Asia Mică (400), are loc o puternică reacție antigermanică în stat.

ARCHIAS /**Arhias**/ **Aulus Licinius** (cca 118-cca 60 î.e.n.), poet grec. Originar din Antiohia, sosește în 102 î.e.n. la Roma, unde cîntă în poeme epice, azi pierdute, războiul cu cimbrii, glorificîndu-l pe Caius Marius, și războiul cu Mithradate VI preamărindu-l pe generalul L. Licinius Lucullus, grație căruia obține în 89 cetățenia romană. Apărat în anul 62 de Cicero *(Pro Archia poeta)*, într-un proces în care i se contesta cetățenia romană de către un oarecare Gratianus.

ARISTEIDES Ailios /**Aristides Aelius**/ **Aristide Elius** (cca 117-cca 187), retor și filosof grec. Născut la Hadrianutherai (Mysia), într-o familie bogată, **A.** dobîndește în cetățile grecești din Asia Mică (Kotyaion, Pergam) apoi la Atena, unde-l are profesor pe Herodes Atticus, o strălucită educație. Se dedică carierei de retor, scrie de asemenea versuri, călătorește mult, în Egipt (142/143), la Roma (143/144), în Peninsula Balcanică. Se stabilește la Smirna, metropola spirituală a Asiei Mici, unde, datorită faimei lui, beneficiază de favorurile împăraților Antoninus Pius și Marcus Aurelius. Cel mai strălucit reprezentant al celei de-a doua sofistici, **A.** s-a bucurat de o reputație statornică pînă în evul mediu. Cele 55 de discursuri păstrate ale ferventului aticist care a fost **A.**, remarcabile prin stringența argumentării și eleganța stilistică, constituie și un prețios izvor pentru cunoașterea istoriei culturale și religioase a Imperiului din sec. II.
ARISTEIDES Quintilianus (sec. II sau III), muzicolog grec. Autor al unui tratat de teorie muzicală *Peri musikes (Despre muzică)*, în trei părți, păstrat pînă în zilele noastre.
ARIUS /**Areios**/ (? — 336), teolog grec. Presbiter originar din Libia, elev și discipol al lui Lukianos din Antiohia, **A.** este excomunicat în 318 de Alexandros, patriarhul Alexandriei, pentru învățătura sa cristologică. Sub presiunea reprezentanților Alexandriei, tezele lui Arius și ale partizanilor săi sînt repudiate ca erezie de către primul conciliu ecumenic al bisericii creștine convocat de Constantin cel Mare la Niceea în 325. Exilat în 325, reabilitat pentru scurt timp în 327 apoi din nou condamnat, **A.** moare la scurt timp după conciliul de la Ierusalim (335), care-i aprobase reîntoarcerea în sînul bisericii. Conflictul dintre adepții învățăturii lui Arius (arianism) și cei ai credo-ului nicenian (ortodoxism) va afecta timp de peste jumătate de veac nu numai viața religioasă, ci și pe cea politică a Imperiului. Conciliul ecumenic de la Constantinopol condamnă în 381 definitiv arianismul ca erezie. Prin

intermediul lui Wulfilas, episcopul misionar al goţilor, arianismul va deveni religia oficială a popoarelor migratoare germanice (vizigoţi, ostrogoţi, vandali, longobarzi), supravieţuind astfel pînă în sec. VI—VII.

ARNOBIUS (cca 235—cca 310), retor şi scriitor latin. Profesor de retorică în oraşul Sicca Veneria din Numidia, convertit la vîrsta de 60 de ani la creştinism (cca 295), **A.** elaborează între 303—310 o scriere polemică *Adversus nationes (Împotriva păgînilor)*, în 7 cărţi. Pe fondul erudiţiei sale păgîne şi al filosofiei platoniciene (graţie cărora opera suferă de numeroase greşeli dogmatice), **A.** aduce un proaspăt patos creştin, care nu reuşeşte însă să-i asigure valoarea literară. Lucrarea este importantă prin bogăţia de informaţii asupra mitologiei păgîne pe care le cuprinde.

ARRIANUS /Arian/ Flavius din Nicomedia (cca 95-cca 175), om politic şi istoric grec. Originar dintr-o bogată familie aristocratică din Bithynia, **A.** este la Nicopolis elevul lui Epictet, a cărui gîndire a transmis-o prin publicarea *Diatribelor* sau *Dizertaţiilor (Diatribai)* şi a *Manualului (Encheiridion)*, după notiţele luate la lecţiile marelui stoic. Devenit cetăţean roman în vremea împăratului Hadrian (124), este ofiţer în armata romană, consul, apoi guvernator al Cappadociei, calitate în care respinge în 134 o mare invazie alană în Asia Mică. Principala sa operă care ne-a parvenit, *Anabasis* (o istorie a vieţii lui Alexandru cel Mare în 7 cărţi), ilustrează prin rigurozitate, luciditate şi sobrietatea reconstituirii imaginii cuceritorului macedonean, calităţile de adevărat istoric ale lui **A.** *Periplul Pontului Euxin*, *Tactica* şi *Indika*, celelalte opere păstrate, dovedesc de asemenea talentul autentic al istoricului care îl considera pe Xenophon maestrul său. Creaţii majore precum *Bithynika* (8 cărţi), *Parthika* (17 cărţi), *Istoria diadohilor* (10 cărţi) s-au pierdut. **A.** ne oferă în *Anabasis* (Istoria expediţiei lui Alexandru cel Mare) informaţii

prețioase asupra expediției lui Alexandru cel Mare din 335 împotriva geto-dacilor din Cîmpia Munteană.

ASCONIUS Pedianus Quintus (9 î.e.n. — 76 e.n.), filolog latin. Originar din Padua. Este autorul mai multor lucrări asupra limbii și istoriei, astăzi pierdute *(Contra obtrectatores Vergilii, Vita Sallustii, Symposion)*. Se păstrează cinci din prețioasele sale comentarii la opera oratorică a lui Cicero, prin intermediul cărora pot fi reconstituite două discursuri ale marelui scriitor, care nu ne-au parvenit.

ASINIUS Pollio Caius (76 î.e.n. — 4 e.n.), om politic și de cultură latin. *Homo novus* din Teatina a Marrucionum (Samnium), partizan al lui Caesar (49), apoi al lui Marcus Antonius (43), consul în anul 40, după 39 **A.** se retrage din viața politică consacrîndu-se preocupărilor culturale. Personalitate multilaterală, s-a afirmat ca orator de talent, jurist, istoric, filosof, poet, autor de tragedii (scrise în limba greacă) și de studii de gramatică, colecționar de artă. *Historiae (Istorii,* 17 cărți), din care ne-au parvenit numai cîteva fragmente, evocă evenimentele zbuciumate ale anilor 60—42 î.e.n., fiind folosite ca izvor de Sallustius, Plutarh, Apian. Critic literar temut și influent, **A.** s-a remarcat prin sprijinul acordat lui Catul, Horatiu, Vergiliu, istoricului grec Timagenes din Alexandria. A deschis prima bibliotecă publică din Roma.

ASINIUS Quadratus Caius (sec. III), istoric grec. **A.** (identificat de unii cercetători cu C. Asinius Protinus Quadratus, proconsul al provinciei Ahaia în prima treime a sec. III e.n.) este autorul unei istorii romane în 15 cărți, de la fondarea orașului pînă în timpul domniei lui Severus Alexander (222—235), și al unei istorii a părților, *Parthika,* în 9 cărți, ambele scrise în limba greacă, din care ni s-au păstrat cîteva fragmente la gramaticul și geograful Stephanos din Bizanț (sec. VI).

ASPAR Flavius Ardabur (cca 400—471), general „barbar" în serviciul Imperiului roman de răsărit. Fiu al generalului

alan Ardabur (ajuns *magister militum* în armata romană) și al unei gote, **A.** se se remarcă în campaniile împotriva vandalilor (431—434), în Africa, a perșilor în Orient (441) și a hunilor lui Attila (447—450), în Balcani, devenind cel mai influent general în stat. După moartea lui Theodosius II, **A.** impune la tronul din Constantinopol pe Marcian (450—457), apoi pe Leon I (457—474), colegul său de arme, care, cu ajutorul isaurienilor lui Tarasicodissa (Zenon), îl asasinează împreună cu fiul său în 471.

ATEIUS Capito Caius (? — 22 e.n.), jurist roman. Elev al lui A. Ofillius, consul suffect (5 e.n.), **A.** a fost preferat de împăratul Augustus rivalului său, M. Antistius Labeo; lucrările sale, consacrate cu predilecție dreptului pontifical și sacral (*De pontificio, De iure sacrificiorum* etc.), s-au pierdut.

ATHANASIOS /**Atanasie**/ (295—373), patriarh al Alexandriei (328—373). Cel mai dîrz partizan al ortodoxismului niceean și adversar al tezelor presbiterului Arius (arianismul). Pentru poziția sa intransigentă, **A.** a fost exilat în cinci rînduri: în 335—337 de către Constantin cel Mare, în 339—346 și 356—362 de Constantius II, în 362—363 de Iulian Apostatul, iar în 365—366 de către Valens. Vasta sa operă teologică, izvor prețios pentru luptele cristologice ale sec. IV, este orientată aproape în întregime spre combaterea arianismului.

ATHENAIOS din Naucratis (sfîrșitul sec. II — începutul sec. III), scriitor grec. Originar din Egipt, stabilit o vreme la Roma, **A.** redactează după moartea lui Commodus (192) *Ospățul înțelepților (Deipnosophistai)*, lucrare în 18 cărți aparținînd ca gen simpozionului literar; din versiunea originală s-a păstrat cca 60% din text într-o epitomă din antichitatea tîrzie. Celelalte scrieri ale lui **A.** s-au pierdut. *Ospățul înțelepților* redă discuțiile a 30 de oameni de cultură și știință reuniți în casa cavalerului Larensis. Prin erudiția și bogăția de informații, prin numeroasele citate din operele pierdute ale unor autori referitoare la diferitele aspecte ale vieții antichității

clasice, lucrarea prezintă o mare importanță documentară.

ATHENION (? — 101 î.e.n.), conducător al celei de-a doua răscoale a sclavilor din Sicilia (104—101 î.e.n.). Originar din Cilicia, adus ca sclav în Sicilia, **A.** devine conducătorul unei cete de sclavi răsculați din V insulei. După unirea forțelor răsculaților, sirianul Salvius este ales rege sub numele de Tryphon iar **A.** locțiitorul său. După moartea lui Salvius **A.** preia conducerea supremă, dar este înfrînt și ucis în 101 î.e.n., în luptă, de consulul Manius Aquilius (colegul de consulat al lui Caius Marius), care reprimă apoi cu cruzime mișcarea sclavilor.

ATILIUS Regulus Marcus → REGULUS Marcus Atilius

ATTA Titus Quinctius → QUINCTIUS Atta Titus

ATTALUS Priscus (? — cca 420), uzurpator al tronului Imperiului roman de apus (409—410; 414—415). Senator, prefect al orașului Roma, **A.** este proclamat împărat de către aristocrația senatorială ostilă lui Honorius, cu sprijinul lui Alaric; în vara anului următor, în urma unor neînțelegeri cu vizigoții, este demis de foștii săi aliați. În 414 este proclamat din nou împărat de vizigoții din Gallia; va fi însă capturat de Honorius, mutilat și relegat în insulele Lipare.

ATTICUS Herodes Lucius → HERODES Atticus Lucius

ATTICUS Titus Pomponius (110—32 î.e.n.), om de litere latin. Originar dintr-o bogată familie ecvestră, mare proprietar funciar și comerciant, **A.**, adept al filosofiei epicureene, se distanțează de politică, rămînînd un atent și fin observator al epocii, în afara partidelor angajate în războaiele civile. Scrisorile primite de la prietenul său din copilărie, Cicero, între anii 68—43 î.e.n. și publicate mai tîrziu în 16 cărți, constituie un prețios document de epocă. **A.** este autorul unei scurte istorii a Romei *(Liber annalis — Carte de anale)* și al unui comentariu în limba greacă asupra consulatului lui Cicero (ambele pierdute). Prieten cu Varro, Hortensius Hortalus și Cornelius Nepos — care-i consacră una dintre biografiile sale.

AUGUSTINUS /**Augustin**/ **Aurelius** (354—430), episcop, scriitor și filosof latin. S-a născut în orașul african Thagaste (Numidia), în familia unui funcționar; studiază retorica la Madaura și la Cartagina. Lectura scrierii lui Cicero, *Hortensius* (373), îl îndreaptă spre filosofie. În 374 îl găsim profesor de retorică în orașul natal, în 375 la Cartagina; faima sa crescîndă îl aduce la Roma (383), apoi la Milano — devenit reședință imperială. În timpul șederii în Africa se apropie de maniheism, în 382 este atras, pentru scurt timp, de curentul sceptic, parcurge apoi scrierile lui Plotin și Porphyrios, pentru ca în 387, sub influența episcopului Ambrosius, să se convertească la creștinism. Renunțînd la cariera publică, se întoarce în 388 în Africa, devine presbiter la Hippo Regius (Bône) iar din 396 pînă la moarte episcop al acestui oraș, influențînd într-o măsură apreciabilă politica religioasă a bisericii africane. Este autorul unei opere imense (în *Retractationes* din 426—427 el inventaria 93 de titluri cu 232 de cărți, la care trebuie adăugate creația ultimilor ani, bogata sa corespondență și numeroasele predici), cuprinzînd dialoguri de inspirație filosofică *(De ordine — Despre ordinea în succesiune, Contra Academicos — Împotriva filosofilor academici, De vita beata — Despre viața fericită*, în care dezbate cele trei părți ale filosofiei antice, respectiv fizica, logica și morala, încercînd apoi, în *Soliloquia — Solilocvii*, să găsească o fundamentare rațională, filosofică, creștinismului), scrieri polemice împotriva diverselor erezii (maniheismul, donatismul, arianismul, doctrina lui Priscillianus etc.), lucrări de exegeză a doctrinei creștine și tratate de teologie dogmatică *(De fide et symbola — Despre credință și simbol, De Trinitate — Despre Trinitate, De doctrina christiana — Despre doctrina creștină* etc...). Operele sale fundamentale, reprezentative pentru evoluția personalității sale atît în planul gîndirii cît și al creației, care au exercitat o influență statornică din evul mediu pînă în Renaștere și în epoca modernă, sînt *Confesiunile (Confessio-*

nes) și *Cetatea lui Dumnezeu (De civitate Dei)*. *Confesiunile*, 13 cărți, scrise în 397—398, constituie o lucrare de adîncă introspecție, în care **A.** descrie propria ascensiune spirituală pînă la îmbrățișarea definitivă a catolicismului. Ele trădează un neîntrecut cunoscător al sufletului uman, ale cărui pasiuni, anxietăți și aspirații le înfățișează cu o deosebită expresivitate. Concepută ca o replică la literatura păgînă care, după căderea Romei în 410, acuza tot mai deschis noua religie de prăbușirea măreției romane, *De civitate Dei*, 22 cărți, încheiată în 426, reprezintă o monumentală sinteză istorică și filosofică a creștinismului primitiv. Apelînd la date ale istoriei romane și universale, de la începuturi și pînă în zilele sale, **A.** încearcă să exemplifice teza sa despre coexistența permanentă a celor două „cetăți" (categorii umane): „civitas improborum", a celor care, ghidați de concepțiile religiilor păgîne, nu urmăresc decît obținerea bunurilor pămîntești, și „civitas Dei", a celor care, trăind după principiile divine, vor dobîndi viața veșnică. În această demonstrație **A.** întreprinde o critică detaliată a mitologiei și gîndirii antice (prețioasă sursă pentru cunoașterea acesteia), cărora le opune metafizica creștină a cărei evoluție o trasează. Lucrarea sa, destinată unui public cultivat și scrisă într-un stil elegant de sorginte clasică, a exercitat o influență hotărîtoare asupra tuturor istoricilor creștini, pînă la Bossuet. Cel mai de seamă dintre părinții latini ai bisericii, canonizat de biserica catolică, **A.** se impune în același timp ca unul din marii reprezentanți ai culturii latine, opera sa constituind ultimul monument literar al antichității tîrzii. Stilul său, originală contopire între anticele *sermo sublimis* (stilul vorbirii ilustre) și *sermo humilis* (stilul simplu, umil), a fixat pentru mai multe secole normele latinei ecleziastice.

AUGUSTUS (63 î.e.n. — 14 e.n.), împărat roman. Fiu al lui C. Octavius (m. 53 î.e.n.) și al Atiei (nepoata lui Caesar), **A.**, născut la 23 septembrie 63 î.e.n. la Roma, este cunoscut pînă

la proclamarea sa ca princeps (27 î.e.n.) sub numele de Caius Octavianus. Crește în preajma lui Caesar, alături de care participă în 45 la campania din Spania. În același an este trimis pentru studii la Apollonia, în Peninsula Balcanică. La vestea asasinării lui Caesar (15 martie 44), în al cărui testament este adoptat și desemnat ca principal moștenitor, Octavianus se înapoiază la Roma. La vîrsta de numai 19 ani, el dă dovadă de o dîrzenie impresionantă și de o remarcabilă maturitate și abilitate politică în ocuparea *de facto* și *de iure* a posturii de fiu și moștenitor al dictatorului dispărut, ceea ce are ca urmare primele confruntări cu Marcus Antonius. În cursul evenimentelor tumultuoase ale anilor 44—43, Octavianus recrutează o armată dintre veteranii lui Caesar și, sprijinit de Cicero, obține din partea senatului rangul de consular și un imperium propraetorian în Italia. La începutul anului 43, el sprijină campania militară întreprinsă de cei doi consuli, Hirtius și Pansa, în N Italiei împotriva lui Marcus Antonius, după a cărui izgonire în Gallia, rămîne stăpîn al Italiei septentrionale. În august 43 impune la Roma, prin forța armelor, alegerea sa și a unchiului său Q. Pedius în calitate de consuli. Situația complexă și confuză din stat (Cassius și Brutus, ucigașii lui Caesar, ocupau Peninsula Balcanică și provinciile din Orient, Marcus Antonius obținuse ralierea guvernatorilor provinciilor occidentale și pătrundea cu o armată de 17 legiuni în Italia) îl obligă la un compromis. Datorită medierii lui M. Aemilius Lepidus are loc întrevederea de la Bononia care se încheie cu constituirea celui de-al doilea triumvirat. *Lex Titia*, votată la 27 noiembrie 43 la Roma, acorda triumvirilor, Octavianus, Marcus Antonius și Lepidus (care a jucat întotdeauna un rol secundar), puteri excepționale timp de cinci ani și le încredința comanda în războiul împotriva lui Cassius și Brutus. În timpul proscripțiilor sîngeroase decise de triumviri își găsesc moartea 2 000 de cavaleri și 300 de senatori (printre care și Cicero, care-l sprijinise con-

secvent pe Octavianus). După victoria de la Philippi (42), soldată cu dispariția lui Cassius și Brutus, Octavianus devine stăpîn al provinciilor din Occident și, pentru scurt timp, și al Africii. În iarna anilor 41/40 are de înfruntat în N Italiei o rebeliune armată condusă de L. Antonius (fratele) și Fulvia (soția lui Marcus Antonius), cunoscută sub numele de „războiul perusin". Tensiunea dintre cei doi triumviri este depășită după întrevederea din S Italiei de la Brundisium (septembrie 40), cînd triumviratul este reînnoit, iar M. Antonius se căsătorește cu Octavia, sora lui Octavianus. Acesta devine stăpîn al provinciilor din Occident, Lepidus al Africii, iar Marcus Antonius al celor orientale. La Tarent (37) triumviratul este prelungit pentru alți cinci ani. În 38 Octavianus se căsătorește cu Livia Drusilla, care-i va fi un sfetnic lucid și un sprijinitor devotat pînă la sfîrșitul vieții. În anii 38—36 luptă împotriva lui Sext. Pompeius, fiul lui Pompeius Magnus, care, proscris în 43, dobîndise, grației flotei pe care o comanda, stăpînirea asupra Siciliei, Sardiniei și Corsicii. În bătălia navală de la Naulochos (N Siciliei), generalul M. Vipsanius Agrippa obține victoria decisivă asupra lui Sext. Pompeius. În același an Lepidus este obligat să părăsească triumviratul, iar Africa trece sub administrația lui Octavianus care unifică astfel întregul Occident sub autoritatea sa. Între 35—33 întreprinde campanii împotriva triburilor aborigene din Dalmația și Illyricum. Politica din ce în ce mai independentă și filoelenistică a lui Marcus Antonius, tot mai atașat de Cleopatra și de Egiptul lagid, duce treptat la înstrăinarea și la adîncirea disensiunilor dintre cei doi pretendenți la conducerea statului roman. Din 33 Octavianus îl atacă deschis la Roma, partizanii lui sînt obligați să părăsească Italia, iar în 32 viitorul princeps violează și face public în capitală testamentul rivalului său; în urma lecturii prevederilor care o favorizau pe Cleopatra, senatul și poporul din Roma

pe care, în ultimii ani, abilul Octavianus reușise să-l cîștige de partea sa, declară război reginei Egiptului (și nu lui Marcus Antonius). Confruntarea decisivă are loc în fața promontoriului Actium de pe coasta apuseană a Peninsulei Balcanice. Flota lui M. Antonius, abandonată la scurt timp de la începutul bătăliei cu prea multă ușurință de Cleopatra, apoi și de comandantul ei suprem, este înfrîntă (2 septembrie 31), iar armata de uscat se predă învingătorului fără luptă. După victoria lui Octavianus de la Alexandria, M. Antonius se sinucide (1 august 30), urmat la scurt timp de Cleopatra. Egiptul lagid, ultimul stat elenistic independent, este transformat în provincie romană. La sfîrșitul războaielor civile (31 î.e.n.), triumvirul Caius Octavianus, care din punct de vedere juridic nu este decît „primul cetățean al Republicii", concentrează de fapt, în miinile sale, în calitate de conducător suprem al armatei, aproape întreaga putere politică. Punînd capăt celor 60 de ani de sîngeroase confruntări interne și întregului cortegiu de tulburări și suferințe aduse de acestea, asigurînd unitatea statului, el apare în ochii contemporanilor ca restaurator al păcii, securității și prosperității Imperiului, iar domnia sa ca o nouă eră în istoria Romei. În deceniul care urmează bătăliei de la Actium, Augustus creează, prin cumularea treptată a principalelor magistraturi republicane, un suport legal, constituțional, puterii sale. În rezolvarea problemelor cu care a fost confruntat în timpul domniei, el s-a remarcat prin atitudinea sa pragmatică căutînd soluțiile cele mai adecvate momentului, fără a-și îngrădi acțiunile printr-un program doctrinar rigid. La 13 ianuarie 27 î.e.n., la Roma în Curie, anunță senatului și poporului că renunță la întreaga putere excepțională pe care o deținea, exprimîndu-și totodată și intenția de a se retrage din viața politică. Trei zile mai tîrziu, într-o ședință — bine regizată — a senatului, **O.** este rugat să nu părăsească conducerea destinelor statului. Senatul îi acordă acum numele sacral de „Augustus" („cel vrednic

de cinste", „cel venerabil"), Octavian adoptînd titulatura de „Imperator Caesar Augustus divi filius". Provinciile romane sînt împărțite între princeps și senat; provinciile considerate nepacificate sau cele de graniță, în care staționau legiunile Romei, sînt subordonate autorității lui **A.** (care primește imperiumul proconsular pe 10 ani, devenind implicit comandant suprem al armatelor romane). Provinciile liniștite continuă să fie administrate de senat. Pe plan intern, puterea lui se bazează pe consulat, reînnoit anual pînă în 23 î.e.n. Întreaga sa activitate viitoare va fi îndreptată în direcția consolidării, în etape, a noului statut al principelui. Anul 27 este considerat ca dată tradițională a începutului principatului. În anul 23, după depunerea voluntară a consulatului, senatul îi acordă lui **A.** puterea tribuniciană pe viață, imperiumul proconsular nelimitat și asupra provinciilor senatului, precum și dreptul de a convoca senatul. În anul 19, **A.** obține puterea consulară pe viață și puterea censorială pe 5 ani, în virtutea căreia reduce numărul membrilor senatului la 600, îndepărtînd din celebrul for peste 200 de senatori, cunoscuți ca oponenți ai noului regim. Prin preluarea, la moartea fostului triumvir Lepidus (12 î.e.n.), a titlului de pontifex maximus, se încheie practic concentrarea puterii supreme — militare, civile și religioase — în mîinile principelui. La Roma, **A.** creează în anul 2 î.e.n. garda pretoriană (9 cohorte a cîte 1 000 de soldați fiecare) ca principal sprijin al împăratului în capitală; tot la Roma sînt create în anul 5 e.n. cohortele urbane cu atribuții polițienești și cohortele vigiliae cu rol de pompieri. Întreaga sa politică internă poartă o pecete conservatoare, **A.** urmărind ridicarea prestigiului categoriilor de stăpîni de sclavi — senatori, cavaleri — aflate în vîrful piramidei sociale, îngrădind fenomenul de emancipare a liberților sau de eliberare a sclavilor, împotriva cărora a luat aspre măsuri de represiune. Pe linia conservatorismului se situează și politica religioasă, de sprijinire a cultelor divinită-

ților romane tradiționale și de respingere a influențelor orientale. În ceea ce privește cultura și arta, epoca augustană, epoca „de aur" a culturii latine, a rămas în conștiința umanității, alături de secolul lui Pericle, la Atena, și de acela al lui Ludovic al XIV-lea în Franța, ca unul din cele trei mari „secole" care au ilustrat exemplar spiritul clasic, în toate aspectele sale. Corespunzător idealurilor principatului, ideologia augustană proclamă superioritatea Romei, conștiința misiunii ei divine, reînvierea religiei și moralei strămoșești, a vechilor virtuți romane. În aceste condiții, de valorificare conștientă a trecutului în vederea construirii unei noi realități, arta și cultura devin o adevărată preocupare de stat. Este întreprinsă o vastă acțiune de înfrumusețare a orașelor, în primul rînd Roma, se construiesc noi temple, teatre, amfiteatre, circuri, băi. Pe planul politicii provinciale, **A.** reorganizează Gallia împărțind-o în trei provincii (Aquitania, Lugdunensis și Belgica), înfrînge în anii 26 — 19 î.e.n. rezistența triburilor asturilor și cantabrilor din NV Spaniei transformînd întreaga Peninsulă iberică în posesiune romană (împărțită în trei provincii: Hispania Citerior, Hispania Ulterior și Lusitania). Regatul clientelar al Galatiei din inima Asiei Mici este transformat în 25 î.e.n. în provincie romană; în urma misiunii lui Tiberius în Orient, pe tronul Armeniei este impus un rege clientelar Romei, iar un tratat romano-part (20 î.e.n.) confirmă Eufratul ca graniță între cele două imperii; insignele romane capturate în bătălia de la Carrhae (53 î.e.n.) sînt înapoiate romanilor. În urma campaniilor lui Tiberius și ale fratelui său Drusus din anii 15—13 în regiunea dintre Alpi și cursul superior al Dunării, contra triburilor raetilor și vindelicilor, acest ținut este anexat Imperiului (și transformat sub Claudius în provincia Raetia et Vindelicia). Între 12—9 î.e.n. Tiberius cucerește ținuturile dintre Alpii răsăriteni și Dunărea mijlocie, populate de triburi celtice și ilire (viitoarea Pannonie) și le alipește provinciei Illyrium. Ofensiva inițiată în

anul 12 î.e.n. în ținuturile de la E de Rin locuite de triburi germanice, soldată cu atingerea Elbei (în anul 9 î.e.n.), se încheie cu un eșec după înfrîngerea lui P. Quinctilius Varus în anul 9 e.n., în Pădurea Teutoburgică, de către Arminius, principele cheruscilor. Puternica răscoală antiromană a triburilor din Pannonia și Dalmația izbucnită în anul 6 e.n. este înfrîntă cu mari dificultăți de către Tiberius abia în 9 e.n. La capătul unei domnii de 43 de ani, care a marcat în mod ireversibil istoria romană, **A.** se stinge din viață la Nola în vîrstă de 76 de ani. Domnia lui **A.** reprezintă, prin instaurarea unei noi forme de stat — a celei monarhice, o placă turnantă în istoria Romei antice. Confruntat cu rezistența instituțiilor și tradițiilor Republicii, el a avut suprema abilitate de a masca în spatele unor aparențe republicane autoritarismul personal, esență reală a noului regim. Pentru a-și delimita statutul în raport cu noțiuni compromise precum *„rex"* sau *„dictator"*, nepotul lui Caesar a ales pentru sine termenul de *„princeps"*. Astfel, încă din antichitate, regimul instaurat de **A.** — etapă de început a imperiului — a primit numele de principat. Model inegalabil de realism, luciditate și echilibru, **A.** rămîne, grație durabilității operei sale, una dintre cele mai însemnate personalități ale istoriei romane.

AUFIDIUS Bassus (? — cca 60 e.n.), istoric și orator latin. Autorul unei istorii romane *(Historiae)* de la moartea lui Caesar (44 î.e.n.) pînă la căderea lui Seian (31 e.n.), continuată de Plinius cel Bătrîn, și al opusculului *Bellum Germanicum (Războiul german)*. Ambele, astăzi pierdute, au fost folosite de către Tacitus și Cassiodor în redactarea operei lor istoriografice, evocînd campaniile lui Drusus, Tiberius și Germanicus la răsărit de Rin.

AULUS Gellius → GELLIUS Aulus

AURELIANUS/Aurelian/Lucius Domitius (214—275), împărat roman (270—275). Născut în Moesia la Sirmium, **A.** parcurge întreaga carieră militară, de la simplu soldat la

comandant al cavaleriei sub Claudiu II. Proclamat împărat la Sirmium de legiunile de la Dunăre (270), **A.** își consolidează puterea după sinuciderea lui Quintilus, fratele lui Claudiu II, recunoscut împărat de către senat. La urcarea sa pe tron, Imperiul roman era dezmembrat: întregul Orient se afla sub stăpînirea Zenobiei, regina Palmyrei, iar în Occident, Gallia, Hispania și Britannia erau incluse în Regatul galic secesionist. Prin victoriile repurtate asupra iutungilor, sarmaților, carpilor și goților, **A.** consolidează frontiera Dunării de Jos, iar prin respingerea vandalilor — pe cea a Dunării Mijlocii (270—271). În 271 înfrînge în bătălia de la Pavia o invazie alamană în N Italiei; începe acum înconjurarea Romei cu puternice fortificații — „zidul lui Aurelian", încheiat în vremea împăratului Probus (276—282). Sub presiunea popoarelor migratoare și a dacilor liberi, **A.** dispune în 271 retragerea armatei și a administrației romane din Dacia, în vederea consolidării frontierei dunărene. Majoritatea populației autohtone, puternic și irevocabil romanizată, rămîne însă pe loc, continuîndu-și existența în aceleași teritorii. În 272 **A.** inițiază o campanie în Orient, înfrînge în bătăliile de la Antiohia și Emesa armata palmyreană, asediază și cucerește Palmyra, capturînd-o pe Zenobia. Doi ani mai tîrziu, este lichidată și secesiunea Regatului galic. **A.** restaurează astfel granițele și unitatea statului, primind titlul de *Restitutor orbis*. Personalitate inteligentă și energică, **A.** întărește autoritatea imperială și întreprinde o serie de reforme administrative și economice vizînd consolidarea statului în vederea depășirii puternicei crize a sec. III. Cultul zeului soarelui (sol invictus) este ridicat la rangul de religie a întregului Imperiu. În drum spre Orient, în vederea începerii unei campanii împotriva Imperiului sasanid, este asasinat la Byzantion, în urma unui obscur complot de palat, de secretarul său.

AURELIUS Antoninus Marcus → CARACALLA

AURELIUS Cotta Caius (cca 124—73 î.e.n.), om politic și orator latin. Prieten al tribunului reformator M. Livius Drusus, exilat după moartea acestuia (91—82), praetor (78), consul (75), guvernator al Galliei Cisalpine (74), **A.** s-a impus ca unul dintre marii oratori ai epocii.

AURELIUS Marcus → MARCUS Aurelius

AUREOLUS (? — 268 e.n.), uzurpator al tronului imperial (268). Era, potrivit unor izvoare, de origine dacă. **A.** se impune ca unul dintre cei mai capabili generali ai lui Gallienus, înfrîngînd pe uzurpatorii Ingenuus și Macrianus, luptînd cu succes împotriva lui Postumus. Revoltat în 268 împotriva împăratului, este asediat de acesta în Mediolanum (Milano); după asasinarea lui Gallienus în timpul asediului, **A.** este capturat și executat de succesorul acestuia, Claudiu II Goticul.

AUSONIUS Magnus Decimus (cca 310 — cca 393), retor și poet latin. Fiu al unui medic din Burdigala (Bordeaux), **A.** funcționează ca gramatic și retor în orașul natal pînă în anul 365, cînd, desemnat de împăratul Valentinian I ca dăscăl al fiului său Grațian, este chemat la Trier. În timpul domniei lui Grațian (367—383), **A.** beneficiază de numeroase favoruri și funcții, este *quaestor sacri palatii, praefectus Galliarum* (378) și consul (379); după moartea împăratului se retrage în orașul de baștină. Opera lui **A.**, extrem de bogată și variată (a abordat toate ritmurile și genurile, a scris epigrame, pasteluri, scrisori etc.), mult apreciată în epocă, denotă mai mult ușurința versificării decît un mare talent. A cîntat cu egală plăcere, în versuri minuțios cizelate, profesorii pe care i-a avut *(Commemoratio professorum Burdigalensium)*, rudele *(Parentalia)*, viețile împăraților, orașele mari ale Imperiului *(Ordo nobilium urbium)*, întîmplările zilnice *(Ephemeris)*, oferind astfel posterității un prețios document cultural-istoric. Autentice valori artistice atinge **A.** în poezia descriptivă (poemul epic *Mosella*, paste-

lurile din *Liber eclogarum*), prin care își înscrie numele ca ultimul mare reprezentant al literaturii latine profane.

AUXENTIUS din Durostorum (sec. IV e.n.), scriitor latin. Originar din rîndul populației romanizate de la Dunărea de Jos, episcop de Durostorum după 380. **A.** a compus între 381—397 *Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae (Scrisoare despre credința, viața și moartea lui Wulfila)*, care cuprinde informații despre activitatea misionară a episcopului got și în nordul Dunării.

AVIANUS (cca 400 e.n.), poet latin. **A.** este autorul unei culegeri de 42 de fabule în distihi elegiaci, dedicate lui Theodosius (probabil Macrobius), în majoritate inspirate după cele ale lui ↑ Babrios. În evul mediu (sec. IX-XVI), **A.** este cel mai apreciat autor de fabule al antichității.

AVIDIUS Cassius Caius (?—175), uzurpator al tronului imperial. De origine siriană, consul în 161/163, comandant victorios al armatei romane în războiul împotriva parților (162—166), **A.** devine guvernator al Siriei (166—172), apoi al întregului Orient. La vestea falsă despre moartea lui Marcus Aurelius, se proclamă împărat (martie 175); decretat inamic public de către împăratul legitim, este ucis de propriile-i trupe înaintea confruntării militare cu acesta (august 175).

AVIDIUS Nigrinus Caius (?—118), om politic roman. Consul în 110, guvernator al Ahaiei apoi al Daciei (112—117?), căzut în dizgrație la urcarea pe tron a lui Hadrian, este implicat în „conspirația celor patru consulari" și executat.

AVIDIUS Quietus Titus (? — cca 107), om politic roman. Născut la Faventia în Gallia Cisalpină, **A.** devine în 82, sub Domitian, legat al legiunii a VIII-a Augusta, consul suffect în 93, proconsul al provinciei Ahaia (94—95), iar în 98 guvernator al Britanniei. Prieten cu Thrasea Paetus, Plinius cel Tînăr și Plutarh (care-i dedică chiar o lucrare).

AVIENUS Rufius Festus (sec. IV), om politic și poet latin. Originar din orașul Volsinii (Etruria), proconsul în două

rînduri în Africa (după 366), **A.** aparține acelor cercuri spirituale latine care, opuse creștinismului, încercau în a doua jumătate a sec. IV să reînvie moștenirea și tradițiile culturale păgîne. **A.** este autorul unor prelucrări în versuri (hexametri) după opere mai vechi—*Phainomena* (după *Fenomenele* lui Aratos din Soloi), *Descriptio orbis terrae (Descrierea lumii)* după Dionysios Periegetes, *Ora maritima (Țărmurile oceanelor)*, o descriere a coastelor Mării Mediterane după un original grec, astăzi pierdut.

AVITUS Eparchius (cca 400—456), împărat al Imperiului roman de apus (455—456). Originar dintr-o ilustră familie de latifundiari din Gallia, slujește ca ofițer sub Aëtius, devine *prefectus praetorio* în Gallia (439), apoi, susținut de aristocrația din provincia natală și de vizigoți, se proclamă împărat la Arles (9 iulie 455). Înfrînt la Placentia, în NV Italiei, de către generalul Flavius ↑ Ricimer sprijinit de Iulius ↑ Maiorianus (octombrie 456), moare la scurt timp de la acest eveniment.

B

BABRIOS sau BABRIAS / **Babrius**/(sec. II), poet grec. Elen din Italia meridională, stabilit în Orient, **B.** este autorul a 10 cărți de fabule în versuri *(Mythiamboi Aisopeioi)* din care s-au păstrat 143 (grupate în 2 cărți). Multe dintre fabulele sale, cu subiecte similare celor atribuite lui Esop, au fost traduse în sec. III-IV în limba latină de Titianus și Avienus și au circulat pînă în evul mediu.

BALBINUS Calvinus Decimus Caelius (cca 178–238), împărat roman (238). Consul în două rînduri, guvernator al provinciei Asia, **B.** este desemnat în 238 de către senatul din Roma, în urma morții împăraților Gordian I și II în Africa, coîmpărat alături de Pupienus Maximus. La scurt timp de la dispariția lui Maximin Tracul la Aquileia, **B.** este ucis împreună cu colegul său, după 99 de zile de domnie, de către pretorienii din Roma.

BALBUS (sec. I – începutul sec. II e.n.), inginer hotarnic (gromatic) roman. Participant la războaiele dacice (101–106) în statul major al împăratului Traian, a efectuat în Dacia o serie de măsurători topografice despre care relatează în lucrarea de geometrie și toponometrie *Exposito et ratio omnium formarum* (din care s-au păstrat cîteva fragmente).

BALBUS Lucius Cornelius → **CORNELIUS Balbus Lucius**

BAREA Soranus Quintus Marcius (?—66), om politic roman. Consul (52), guvernator al provinciei Asia (63). Stoic reputat, **B.** este, alături de ↑ Thrasea Paetus, unul dintre cei mai iluștri senatori din timpul domniei lui Nero. Atrăgîndu-și animozitatea împăratului datorită prieteniei sale cu Rubellius Plautus, este acuzat pe nedrept de complot și condamnat la moarte, împreună cu fiica sa Servilia.

BAR-KOCHBA Simon (?—135), conducătorul ultimei mari răscoale antiromane a iudeilor (132—135), declanșată de intenția împăratului Hadrian de a înălța un templu al lui Jupiter la Ierusalim. Răsculații cuceresc Ierusalimul și bat monedă proprie în care **B.** se intitulează „principe al Iudeei". Răscoala este reprimată cu cruzime de romani numai după un mare efort militar (concentrarea a peste 50 000 de soldați); **B.** este înfrînt și ucis în lupta de la Beth-Ter, numeroși răsculați fiind executați, vînduți ca sclavi sau deportați. Ierusalimul devine colonie militară romană sub numele de Aelia Capitolina, stabilirea iudeilor în oraș fiind interzisă după această dată, iar Iudeea este reorganizată ca provincia Syria Palestina.

BASILEIOS / Vasile cel Mare / (cca 330—379), teolog, filosof și scriitor grec. Reprezentant al unei influente familii latifundiare din Cappadocia, **B.** (fratele mai vîrstnic al lui Grigore din Nyssa) studiază retorica la Caesarea, Constantinopol și Atena apoi, după 356 (cînd se botează în religia creștină), optează pentru o viață de ascet în Neocaesarea (Pontos). Devenit în 370 episcop al Caesareei și mitropolit al Cappadociei, **B.** se opune cu succes politicii filoariene a împăratului Valens. Autor de scrieri dogmatice, exegetice, de discursuri, predici și scrisori, care reflectă viu zbuciumul epocii, **B.**, prieten cu Grigore din Nazianz și cu Libanios, manifestă o receptivitate remarcabilă față de moștenirea culturală păgînă. Prin scrierile sale de asceză a pus bazele vieții monahale în Orient.

BASSUS Aufidius → **AUFIDIUS Bassus**
BAUTO Flavius (?—cca 386), general „barbar" în serviciul Imperiului roman. Ofițer de origine francă, **B.** devine *magister militum* sub Grațian, apoi, după 383, sfetnic de seamă la curtea lui Valentinian II; moare la scurt timp după ocuparea consulatului (385). Fiica sa Aelia Eudoxia s-a căsătorit în 395 cu împăratul Arcadius.
BLOSSIUS Caius (?—130 î.e.n.), filosof roman. Originar din Cumae, elev al reputatului stoic Antipatros din Tarsos, **B.** este dascălul apoi prietenul lui Tib. Sempronius Gracchus pe care-l încurajează pe calea reformelor sociale proiectate. După moartea lui Tib. Gracchus (133), **B.** se refugiază în Pergam, devenind sfetnicul lui Aristonikos; după înfrîngerea răscoalei antiromane conduse de acesta, se sinucide.
BONIFATIUS / **Bonifaciu** / (?—432), general roman. Originar din Tracia, favorit al împărătesei Galla Placidia, rival a lui ↑ Aëtius, **B.** este numit în 422 guvernator *(comes)* al Africii. În 429 intră în conflict cu autoritățile de la Roma și este învinuit de unele izvoare de a-i fi chemat în ajutor pe vandalii lui Genseric, care traversează strîmtoarea Gibraltar și se stabilesc durabil în N Africii.
BONOSUS (?—281), uzurpator al tronului imperial. Comandant al flotei romane de pe Rin în timpul lui Probus, se revoltă în 281 la Köln (Colonia Agrippinensis), împreună cu Proculus, împotriva împăratului, dar este înfrînt și ucis în scurt timp.
BOUDICCA (?—61), regină a tribului celtic al icenilor. Soția principelui clientelar al icenilor din E Britanniei, Prasutagus, după a cărui moarte teritoriul său este anexat Imperiului. **B.** devine în 61 e.n. conducătoarea răscoalei antiromane a populației autohtone, provocată de jaful și brutalitatea administrației imperiale. După remarcabile succese inițiale — cucerirea orașelor Camulodunum, Londinium și Verulamium, înfrîngerea legatului Petilius Cerialis —

forțele răsculaților sînt învinse de guvernatorul C. Suetonius Paulinus, iar **B.** se sinucide.

BRETANION / Betranion, Vetranion / (sec. IV), episcop al provinciei Scythia Minor (Dobrogea). Fidel crezului niceean și ostil tentativei împăratului Valens de a impune arianismul în provincie, cu ocazia trecerii acestuia prin Tomis în 368/369, în timpul campaniilor împotriva vizigoților de la Dunărea de Jos, **B.** este exilat. Rechemat mai tîrziu de același împărat.

BRITANNICUS Tiberius Claudius Caesar (41—55), fiul împăratului Claudius și al Valeriei Messalina. Cognomenul cu care este cunoscut în istorie i s-a atribuit în 43, anul invaziei, încoronate de succes, a Britanniei, de către legiunile imperiale. Înlăturat de la succesiunea la tron de către Agrippina Minor, cea de-a patra soție a împăratului Claudius, în favoarea fiului ei, Nero. Otrăvit, la scurt timp după urcarea pe tron a lui Nero, din ordinul acestuia.

BRUTUS Lucius Iunius, personalitate romană legendară, potrivit tradiției autorul abolirii monarhiei la Roma prin izgonirea ultimului rege, Tarquinius Superbus. Împreună cu D. Tarquinius Collatinus **B.** ar fi fost ales în 509 î.e.n. primul consul al Republicii romane. I se atribuie unele reforme religioase și constituționale printre care ridicarea numărului de senatori de la 200 la 300. Moare într-o luptă directă cu fiul regelui izgonit.

BRUTUS Marcus Iunius (sec. II î.e.n.), jurist roman. Autor al unei lucrări în trei cărți, *De iure civili* (astăzi pierdută). **B.** este considerat unul dintre întemeietorii dreptului roman.

BRUTUS Marcus Iunius (85—42 î.e.n.), om politic roman. Nepot al lui M. Porcius Cato Uticensis, **B.** beneficiază de o atentă educație la Atena, devenind un adept al doctrinei stoice. Își însoțește unchiul în misiunea din Cipru (58—56 î.e.n.), apoi, în calitate de quaestor, socrul — Appius Claudius Pulcher — în Cilicia (43). La izbucnirea războiului civil

(49) se raliază lui Pompeius (deși acesta ordonase în 78 uciderea tatălui său), dar, după bătălia de la Pharsalos (48), este grațiat de Caesar și inclus în cercul său de prieteni. După o guvernare exemplară a provinciei Gallia Cisalpina (46—45), este desemnat în 44 praetor. Prieten apropiat al lui Cicero care-i dedică unele dintre lucrările sale. Convingerile republicane sincere îl situează alături de C. Cassius Longinus, ca inițiator al conjurației care se soldează la 15 martie 44 î.e.n. cu asasinarea lui Caesar. La sfîrșitul anului 44 **B.** trece în Peninsula Balcanică unde strînge o importantă armată. În primăvara anului 43, Senatul legalizează situația lui **B.** și Cassius, acordîndu-le autoritatea excepțională *(imperium maius)* asupra provinciilor din Peninsula Balcanică și din Orient. După constituirea în noiembrie 43 a celui de-al doilea triumvirat, **B.** și Cassius sînt decretați dușmani ai statului. Cu o puternică armată ei traversează în vara anului 42 Hellespontul, înaintează în Macedonia, dar sînt înfrînți de Marcus Antonius și Caius Octavianus în toamna anului 42 în bătălia de la Philippi. **B.** se sinucide a doua zi după bătălie. Ținuta etică, stoicismul cu care a întîmpinat moartea au făcut din **B.**, în literatura filosenatorială de la începutul principatului, un simbol al luptei împotriva tiraniei. **B.** este și autorul unor dizertații academice *(De officiis, De patientia, De virtute)*, scrisori, cuvîntări și poezii, astăzi pierdute. Biografia sa a fost inclusă de Plutarh în *Viețile paralele*.

BURRUS Sextus Afranius (?—62 e.n.), om politic roman. Originar dintr-o familie de rang ecvestru, ocupă funcția de procurator sub Tiberius, Caligula și Claudius. Favorit al Agrippinei Minor, este numit în 51 unic prefect al pretoriului, calitate în care sprijină ocuparea tronului de către Nero în 54. Împreună cu Seneca, **B.** rămîne, pînă la moarte, principalul sfetnic al împăratului în timpul așa-numitului *quinquennium Neronis*.

C

CAECILIUS din Kale Akté (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.), retor și critic literar grec. Profesor de retorică la Roma în timpul domniei împăratului Augustus. Împreună cu prietenul său Dionysios din Halikarnas, **C.** este un promotor al curentului aticist în literatură; autor a numeroase scrieri de retorică, estetică, filologie și lexicografie, al unei istorii a războaielor sclavilor din Sicilia, toate astăzi pierdute.

CAECILIUS Statius (cca 219—cca 168 î.e.n.), poet comic latin. Gal insubru din Cîmpia Padului (Gallia Cisalpina), adus la Roma ca sclav apoi eliberat, **C.** se consacră creației dramatice. A fost prieten apropiat al lui Ennius. Autor a cca 40 de comedii — *fabulae palliatae* (din care s-au păstrat numai 300 de versuri), în majoritate imitate după Menandru, **C.** s-a bucurat de o mare faimă în sec. II-I î.e.n., fiind socotit de Varro și Volcacius Sedigitus drept cel mai mare autor comic latin. Între Plaut și Terențiu, **C.** constituie un adevărat barometru al pătrunderii influențelor eleniste în cultura romană.

CAECINA Severus Aulus (?— cca 30), general roman. *Homo novus* din Volaterrae, consul suffect (1 î.e.n.), **C.** se distinge în calitate de legat al Moesiei în timpul marii răscoale antiromane din Pannonia și Dalmatia (6—9 e.n.), cînd luptă cu succes în regiunea Sirmium (6—7 e.n.) și apără provincia

împotriva atacurilor dacilor și sarmaților. Legat al Germaniei Inferior în subordinea lui Germanicus (14—16 e.n.), luptă alături de acesta în campaniile de la răsărit de Rin împotriva lui Arminius.

CAELIUS Apicius, scriitor latin (?). Acest nume ne este transmis de manuscrisul unei cărți de bucate latine, *De re coquinaria (Despre bucătărie)*, 10 cărți, compilată în sec. III-IV e.n. și publicată în ediție princeps la Milano în 1498.

CAELIUS Aurelianus (sec. V e.n.), medic roman. A trăit în orașul natal Sicca (Numidia), traducînd în latină și prelucrînd o serie de scrieri medicale grecești. Lucrările sale despre bolile acute și cronice păstrate *(Celerum sive acutarum passionum libri III* și *Tardarum sive chronicarum passionum libri V)* constituie o traducere a celebrelor tratate ale lui Soranos din Efes. De la **C.** ne-au parvenit doar unele fragmente din *Responsiones medicinales (Răspunsuri medicale).*

CAESAR Caius Iulius (100—44 î.e.n.), om politic, general și scriitor latin. Fiu al lui C. Iulius Caesar, praetor (cca 92 î.e.n.) apoi guvernator al provinciei Asia (m. 85 î.e.n.), nepot al lui Caius Marius, căsătorit în 84 cu Cornelia, fiica lui Cinna (conducătorul popularilor), **C.** este grațiat în 82, după victoria optimaților, de către Sulla. Anii următori (81—78) și-i petrece în diverse misiuni în Orient; revine la Roma după moartea lui Sulla făcîndu-și debutul în viața publică ca orator în procesele împotriva lui Cn. Cornelius Dolabella (77) și C. Antonius (76). În timpul studiilor din Rhodos (75—73) se situează episodul capturării sale de către pirați, pe care, odată eliberat contra unei răscumpărări de 50 de talanți, îi urmărește, îi prinde și crucifică. După anul 70 **C.** se îndepărtează de pozițiile aristocrației senatoriale și se apropie de tabăra popularilor, combătînd alături de aceștia politica optimaților. Quaestor (68), pontifex maximus (63), praetor (62), apoi guvernator al Hispaniei Ulterior (61—60), **C.** încearcă să colaboreze cu M. Licinius Crassus

(65—63) și îl sprijină în 67, 66, 63—62 pe Cn. Pompeius Magnus. În același timp, devine celebru la Roma prin datoriile impresionante (830 de talanți) și prin aventurile sale galante. Revenit în iunie 60 la Roma, reușește, grație abilității sale diplomatice, să atenueze temporar rivalitatea dintre Crassus și Pompei și profită de opoziția înverșunată a senatului față de ratificarea măsurilor adoptate în anii 64—63 de Pompei în Orient pentru a încheia primul triumvirat. *„Conspiratio inter tres civitatis principes"*, cum numește Titus Livius înțelegerea secretă dintre cei trei influenți oameni politici, viza acordarea unui sprijin reciproc în lupta împotriva aristocrației senatoriale. Ales consul, **C.** adoptă în 59, în ciuda opoziției senatoriale, o serie de legi favorabile intereselor triumvirilor, printre care sancționarea hotărîrilor luate de Pompei în Răsărit, acordarea de pămînt veteranilor acestuia. În calitate de proconsul, obține în 58 guvernarea, pentru o perioadă de 5 ani, a Galliei Cisalpine, a Galliei Transalpine și a Illyricumului, împreună cu 4 legiuni. Căsătoria în 59 a fiicei sale Iulia cu Pompei (m. 54) contribuie la întărirea legăturilor dintre cei doi oameni politici. Întrevederea de la Lucca (Etruria) dintre **C.**, Pompei și Crassus se încheie în aprilie 56 prin reînnoirea triumviratului și estomparea tensiunii reinstalate între Crassus și Pompei. Se decide ca aceștia doi să ocupe în 55 consulatul, iar lui **C.** să-i fie prelungită cu 5 ani autoritatea în provinciile sale. Influența de care triumvirii se bucurau la Roma face ca, în ciuda opoziției senatoriale înverșunate, planul de la Lucca să fie transpus aidoma în practică. În 55 lui Pompei i se acordă pentru 5 ani guvernarea provinciilor din Spania iar lui Crassus, Siria. În 58, în calitate de guvernator al Galliei Narbonesis, **C.** profită de apelul lansat de galii amenințați de suebii lui Ariovist pentru a iniția cucerirea întregii Galii. După ce îi înfrînge pe helveții din SE Galliei, iese victorios din confruntarea cu Ariovist care este obligat să se refugieze peste Rin

în Germania. În anul 57 cucerește N și NV Galliei, reprimă în anul următor o răscoală a veneților și morinilor apoi anexează Aquitania. Cele două expediții organizate în 55 și 54 în Britannia precum și traversarea Rinului în 55 și 53, cînd întreprinde primele incursiuni romane în Germania, deși nu aduc cîștiguri teritoriale, stîrnesc un puternic ecou la Roma sporindu-i popularitatea. Marea răscoală din 52 a galilor sub conducerea arvernului Vercingetorix pune în discuție întreaga cucerire, dar, grație geniului militar al lui Caesar, forțele răsculaților sînt înfrînte la Alesia (în apropiere de actualul Dijon). În anul 51 sînt reprimate ultimele rezistențe, fiind astfel încheiată cucerirea întregii Gallii, iar Caesar încheie redactarea celor 7 cărți ale lucrării sale *De bello Gallico* ● Moartea lui Crassus la Carrhae (53), intensificarea frămîntărilor sociale și politice la Roma, soldate cu cvasineîntrerupte lupte de stradă între populari și optimați și cu apropierea lui Pompei de pozițiile aristocrației senatoriale care solicita rechemarea lui **C.** din Gallia duc, îndeosebi după desemnarea lui Pompei în calitate de *consul sine collega* (52), la înstrăinarea de **C.** și la crearea unei stări de încordare între cei doi oameni politici. Încercările lui Cicero din 50, de aplanare a conflictului care se profila ineluctabil, eșuează. Printr-un *senatus consultum ultimum*, **C.** este demis la 7 ianuarie 49 din funcțiile sale, iar Pompei este însărcinat cu puteri dictatoriale în vederea apărării republicii. În noaptea de 10 ianuarie **C.** traversează cu legiunile sale Rubiconul, hotarul dintre provincii și metropolă *(„Alea iacta est")*, declanșînd războiul civil care va dura timp de peste 4 ani. Surprins de rapiditatea înaintării lui **C.**, Pompei este obligat să se refugieze la 17 martie 49 de la Brundisium în Grecia unde începe concentrarea de forțe în vederea recuceririi Italiei. Pentru a-și asigura spatele, **C.** se îndreaptă întîi împotriva concentrării de forțe pompeiene din Spania

(7 legiuni) pe care le înfrînge la 2 august 49 în bătălia de la Ilerda. Debarcat apoi, la 5 ianuarie 48, în Epir, este antrenat într-un adevărat război de poziții la Dyrrachium; după străpungerea încercuirii lui **C.**, are loc în Tesalia, la Pharsalos, bătălia decisivă (9 august 48); înfrînt, Pompei se refugiază în Egipt, unde este asasinat la 28 septembrie din ordinul regelui Ptolemeu XIII. **C.**, care-l urmărise pe Pompei în Egipt, ocupă Alexandria și intervine în conflictul dinastic sprijinind-o pe Cleopatra VII împotriva fratelui ei, Ptolemeu XIII. În iarna anilor 48/47, **C.** este asediat, împreună cu Cleopatra, în citadela Alexandriei de partizanii lui Ptolemeu și numai sosirea unor întăriri din Asia Mică îi permite să obțină victoria în bătălia de pe Nil (27 martie 47). Revenit în Asia Mică unde Pharnakes II, fiul lui Mithradates VI, încerca să recucerească fostul regat al tatălui său, îl înfrînge pe acesta la Zela; *„veni, vidi, vici"* raportează el senatului. În octombrie 47 sosește la Roma, la 28 decembrie debarcă deja în Africa de N unde pompeienii concentraseră o puternică armată, pe care **C.** o înfrînge la 6 aprilie 46 în bătălia de la Thapsus. Revenit în iulie 46 la Roma, în noiembrie părăsește din nou orașul pentru a se deplasa pe frontul din Spania, unde fiii lui Pompeius Magnus mobilizaseră o puternică armată. Bătălia victorioasă de la Munda (17 martie 45) încheie definitiv războiul civil; **C.** rămîne unicul stăpîn al statului roman ● După ocuparea Italiei în primăvara anului 49, **C.** este desemnat *dictator*, în anii 48, 46, 45, 44 este ales consul, în 48 *dictator* pe timp de un an, în 46 dictator pe 10 ani, pentru ca în februarie 44 să fie ales *dictator perpetuus*. Paralel îi sînt acordate puteri excepționale și drepturi speciale; îi este încredințată comanda asupra tuturor armatelor, dreptul de a dispune de finanțele statului, de a decide asupra păcii și războiului, de a recomanda candidați pentru alegerile de magistrați, în temple sînt puse statui ale sale. După ce reușește în 45—44 să concentreze o putere

evasimonarhică, **C.** acceptă și insemnele exterioare acesteia. În pofida unei politici sociale lucide și abile, prin care încearcă să stabilească un echilibru între diferitele categorii sociale, **C.** subestimează rezistența instituțiilor republicane și animozitatea aristocrației senatoriale, care vede în el simbolul tiraniei. La idele lui martie (15 martie 44), în preajma începerii unei campanii împotriva parților, **C.** este ucis într-o ședință a senatului din Roma de o conjurație de cca 60 de senatori în frunte cu C. Cassius Longinus și M. Iunius Brutus. Testamentul său îl desemna ca moștenitor pe Caius Octavianus, nepotul său. Om politic de o genială fantezie și o voință de fier, diplomat subtil și lucid, organizator strălucit, inegalabil strateg și conducător de oști, **C.** rămîne una dintre cele mai importante personalități ale Romei antice și-și înscrie numele alături de Alexandru Macedon și Hannibal printre marii cuceritori ai antichității. Prin întreaga sa acțiune, **C.** a precipitat în istoria romană trecerea de la sistemul republican la cel monarhic ● Remarcabilă rămîne și creația sa literară. Mereu prezent în viața spirituală a epocii, **C.** este autor de poezii, drame, cuvîntări (este considerat de Cicero drept cel mai mare retor al epocii), scrisori, studii literare, pamflete politice, memorii apreciate în antichitate, astăzi pierdute. Cele 7 cărți din *Commentarii de bello Gallico* și cele 3 cărți din *Commentarii de bello civili* se înscriu printre creațiile majore ale prozei latine.

CAESAR Strabo Vopiscus Caius Iulius (?—87 î.e.n.), om politic, orator și scriitor latin. Aedil (90), candidează în 88 pentru consulat și intră în conflict cu Caius Marius, din ordinul căruia este ucis în anul următor, după restaurarea dictaturii popularilor la Roma. Orator apreciat de Cicero, **C.** este și autorul unor tragedii din care nu s-a păstrat decît titlul *(Adrastus, Teuthras, Tecmessa)*.

CAESIUS Bassus Caius (?—79 e.n.), poet liric latin. A îngrijit după moartea prietenului său Persius publicarea operei

poetice a acestuia. Opera sa, *Lyrica* sau *Lyricorum libri* în 2 cărți, *De metris (Despre metrică)*, *De iambis (Despre poezia iambică)*, s-a pierdut.

CALIGULA (Caius Iulius Caesar Germanicus) (12—41), împărat roman (37—41). Fiu al generalului Germanicus și al Agrippinei Maior, își petrece copilăria alături de tatăl său, în mijlocul soldaților de pe Rin, de la care primește cognomenul Caligula („Cizmulița"). Deși în timpul lui Tiberius nu se afirmă în viața politică, la moartea acestuia (37), sprijinit de prefectul pretoriului, ↑ Macro, este proclamat împărat de garda pretoriană și recunoscut de către Senat. Primele opt luni de domnie par să justifice entuziasmul cu care fusese primit de popor noul principe, fiul atît de popularului general. Politica lui capătă însă brusc însemnele despotismului și incoerenței, metamorfoză considerată de multe izvoare drept o consecință a bolii; la curtea imperială sînt introduse ceremonialul oriental și divinizarea principesului, sînt încurajate cultele orientale, interzise la Roma de către Tiberius. Arbitrariul politicii interne și externe, extravaganțele și cruzimile, fastul serbărilor și risipirea tezaurului strîns de predecesorul său, Tiberius, măsurile fiscale opresive declanșează două conspirații ale opoziției senatoriale (în 39 și 40) urmate, fiecare, de valuri de procese de *crimen maiestatis*, soldate cu numeroase execuții. La 15 ianuarie 41, **C.** este asasinat în apropierea palatului său din Roma, în urma unei conspirații a pretorienilor în frunte cu Cassius Chaerea și L. Annius Vinicianus, sprijiniți de libertul Callistus. Numele lui este supus de senat unei *damnatio memoriae*.

CALLISTUS Caius Iulius (?—cca 54 e.n.), libert imperial. Influent la curte încă din timpul lui Caligula, participant la complotul încheiat cu asasinarea împăratului (41), este în vremea domniei lui Claudius (41—54) membru cu autoritate al cancelariei imperiale *(a libellis)*, funcție de care profită acumulînd o mare avere.

CALPURNIA (sec. I î.e.n.), fiica lui L. Calpurnius Piso Caesoninus, din 59 î.e.n. cea de-a treia soție a lui Caesar. La 15 martie 44 s-a opus participării lui Caesar la ședința senatului în care va fi asasinat.

CALPURNIUS Bestia Lucius (?—cca 90 î.e.n.), om politic roman. Tribun al plebei în 121, consul în 111 î.e.n., este însărcinat cu conducerea războiului împotriva lui Iugurtha; corupt de regele numid, încheie cu acesta o pace favorabilă. Reîntors la Roma, este condamnat în 110 î.e.n. prin *lex Mamilia*.

CALPURNIUS Piso Lucius (48 î.e.n. — 32 e.n.), om politic roman. Frate al Calpurniei (soția lui Caesar), consul în 15 î.e.n., **C.** este unul dintre sfetnicii apropiați ai împăraților Augustus și Tiberius. Guvernator al Macedoniei, luptă în anii 12—10 î.e.n. împotriva bessilor în Tracia, este apoi succesiv guvernator al provinciilor Asia, Siria și *praefectus urbi* la Roma (13—32 e.n.); el însuși poet, Horațiu îi dedică *Ars poetica*.

CALPURNIUS Piso Caesoninus Lucius (? — cca 43 î.e.n.), om politic roman. Reprezentant al unei ilustre familii nobiliare, quaestor (70), praetor (61), consul (58), guvernator al Macedoniei (57—55), censor (50); din 59 î.e.n., socrul lui Caesar, față de care adoptă uneori o poziție critică. Dușman personal al lui Cicero, care-l atacă virulent după 57 î.e.n.

CALPURNIUS Piso Frugi Lucius (sec. II î.e.n.), om politic și istoric. Tribun al plebei (149), praetor (136), consul (133), adversar al Gracchilor. În 149 obține votarea legii împotriva abuzurilor administrative ale magistraților romani din provincii *(lex de repetundis)*, care a dus la instituirea unei comisii permanente *(quaestio perpetua)* pentru judecarea lor. **C.** este autorul unei istorii romane *(Annales*, 7 cărți) de la Eneas pînă la distrugerea Cartaginei (146 î.e.n.), din care astăzi se mai păstrează cîteva fragmente. Lucrarea a fost

folosită de Titus Livius, Dionysios din Halicarnas și Plinius cel Bătrîn.

CALPURNIUS Siculus Titus (sec. I), poet liric latin. Este autorul a 7 ecloge (păstrate) datate între anii 54—57, în timpul domniei lui Nero, în care se resimte imitația modelului vergilian.

CALVUS Caius Licinius Macer (cca 82 — cca 47 î.e.n.), orator și poet latin, fiul analistului C. Licinius Macer. Adept al stilului aticist (reprezentant al direcției neoterice), a fost adversarul lui Cicero (care îl aprecia) într-o serie de procese. Prieten al poetului Catul, **C.** este autorul unor *carmina* și *poemata*, versuri batjocoritoare la adresa lui Caesar și Pompei, care s-au bucurat de apreciere în epocă.

CAMILLUS Marcus Furius (? — 364 î.e.n.), om politic roman. Cel mai ilustru reprezentant al gintei patriciene Furia, **C.** este prima personalitate istorică a Romei republicane, căreia, dincolo de legendă, i se poate recunoaște cu certitudine o existență reală. Potrivit tradiției, **C.** a fost în 6 rînduri (401, 398, 394, 386, 384, 381 î.e.n.), tribun militar cu puteri consulare, censor în 403 î.e.n. și dictator în 396, 390, 389 î.e.n. În calitate de dictator, cucerește în 396, la capătul unui război care dura de 10 ani, orașul etrusc Veii din apropiere de Roma; obiecte din pradă sînt dăruite sanctuarului lui Apollo din Delphi. În 387 î.e.n. **C.** ar fi luptat cu succes împotriva galilor invadatori conduși de Brennus și ar fi organizat reconstrucția cetății, motiv pentru care Titus Livius îl numește „al doilea întemeietor al Romei".

CANULEIUS Caius, personalitate romană legendară. Plebeu de origine, tribun al poporului în 445 î.e.n., **C.** impune în acest an, potrivit tradiției, votarea „legii asupra căsătoriei dintre patricieni și plebei" *(lex Canuleia de conubio patrum et plebis)* care anulează interdicția căsătoriei dintre caste cuprinsă în *Legea celor XII table* și recunoaște legitimitatea acestor uniuni. Legea a marcat o victorie importantă a ple-

beilor în lupta pentru recunoașterea egalității în drepturi cu patricienii.

CAPELLA Martianus → MARTIANUS Capella

CAPITO Caius Ateius → ATEIUS Capito Caius

CARACALLA (Marcus Aurelius Antoninus) (188—217), împărat roman (211—217). Caracalla, porecla împăratului, derivă de la numele celtic al unei mantale purtate în Gallia. Fiu al lui Septimius Severus și al Iuliei Domna, născut la Lyon, **C.** este desemnat în 196 *cezar* iar în 198 *august*, devenind la 4 februarie 204, la moartea tatălui, coîmpărat alături de fratele său, Geta. Ura nestinsă care mina din copilărie relațiile dintre cei doi frați duce, în februarie 212, la asasinarea lui Geta în palatul din Roma, urmată de uciderea a 20 000 de partizani ai acestuia între care juristul Aemilius Papinianus, sora lui Commodus, fiul lui Pertinax ș.a. **C.** continuă politica lui Septimius Severus de întărire a autorității imperiale, avînd ca principal reazăm armata. Consecințe însemnate pentru istoria Romei va avea *Constituția Antoniniană* promulgată de el în 212, care acordă cetățenia romană întregii populații libere din Imperiu. Provinciile dobîndesc astfel statut egal cu Roma și Italia. Avid de glorie, visîndu-se un nou Alexandru cel Mare, inițiază o politică externă ofensivă, luptă la răsărit de Rin împotriva alamanilor (213), la Dunăre împotriva carpilor (214), iar în 215 începe un nou război împotriva Regatului part. Este însă asasinat în aprilie 217, în drum spre Carrhae, din instigarea prefectului pretoriului, M. Opellius Macrinus.

CARAUSIUS Marcus Aurelius Mausaeus Valerius (?—294), uzurpator al tronului imperial (287—294). De origine celt, devenit sub Maximianus comandant al flotei romane din Canalul Mînecii, **C.** se proclamă în 287 *august* extinzîndu-și stăpînirea asupra Britanniei și a NE Galliei. Recunoscut de Dioclețian (cca 290), după instituirea tetrarhiei este însă

combătut de Constantius Chlorus și asasinat în 294 de ↑ Allectus.

CARINUS Marcus Aurelius (?—285), împărat roman (283—285). Fiul mai mare al lui Carus, proclamat *cezar* după urcarea pe tron a acestuia (282). În timpul campaniei antipersane întreprinse de Carus, lui **C.** îi este încredințată administrarea Occidentului. La moartea împăratului (august 283), **C.** și fratele său Numerianus sînt proclamați auguști. După asasinarea lui Numerianus în Orient și proclamarea lui Dioclețian ca împărat (284), **C.** obține victoria în bătălia pe de rîul Margus (Moesia) cu rivalul său, dar este ucis, la sfîrșitul luptei, de propriii soldați.

CARUS Marcus Aurelius (?—283 e.n.), împărat roman (282—283). Originar din orașul Narbo din S Galliei, devine prefect al pretoriului sub Probus. După asasinarea acestuia la Sirmium, legiunile din Raetia și Noricum îl proclamă împărat pe **C.**, care își asociază la domnie cei doi fii, Carinus și Numerianus, în calitate de coregenți (cezari). În august 283, după victorii repurtate împotriva perșilor — printre care și cucerirea metropolei sasanide, Ctesiphonul — **C.** moare în condiții tulburi în Mesopotamia.

CASSIANUS Ioannes (cca 360 — cca 430), scriitor latin. Născut în Scythia Minor (Dobrogea), **C.** devine călugăr în Palestina apoi în Egipt, vizitează Constantinopolul și Roma, întemeind la 415 o mănăstire de călugări și una de călugărițe la Massalia, în S Galliei. Prin activitatea și opera sa, **C.** a contribuit la răspîndirea idealului monahico-ascetic în Occident.

CASSIUS Avidius Caius → **AVIDIUS Cassius Caius**

CASSIUS Chaerea (?—41 e.n.), ofițer roman. Centurion în armata Germaniei Inferior (14 e.n.), tribun al unei cohorte pretoriene (41). Mînat de setea de răzbunare pentru umilințele suferite din cauza împăratului, **C.** este unul dintre principalii inițiatori ai asasinării lui Caligula (24 ianuarie 41),

Executat cîteva zile mai tîrziu, după proclamarea lui Claudius ca împărat.

CASSIUS DIO Cocceianus (cca 150 -- cca 235), om politic și istoric grec. Fiul senatorului Cassius Apronianus din Niceea — Bithynia (înrudit cu Dion Chrysostomos). **C.** este primit în senat sub Commodus, este desemnat praetor de Pertinax (193) și cunoaște o strălucită carieră politică în vremea dinastiei Severilor (consul suffect, guvernator al provinciilor Africa, Dalmația, Pannonia Superior), încoronată de consulatul din anul 229, alături de împăratul Severus Alexander. Animozitatea soldaților și pretorienilor îl obligă să se retragă după această dată în provincia natală. Activitatea literară **C.** și-o începe sub Septimius Severus cu o scriere despre vise și preziceri, o continuă cu o istorie a războiului civil care a urmat morții lui Commodus și cu o biografie a lui Arian din Nicomedia. Opera lui capitală este *Istoria romană (Romaikai historia)* în 80 de cărți — integral păstrate 36—60 și 78—79 (anii 69 î.e.n.— 47 e.n.), restul în excerpte ale lui Ioannes Xiphilinos și Ioannes Zonaras și în alte surse bizantine din sec. XI-XII. Urmînd modelul analisticii latine, **C.** narează istoria Cetății Eterne de la Eneas pînă în anul 229 (republicii îi sînt închinate primele 50 de cărți). Scrisă de pe pozițiile aristocrației senatoriale fidele împăratului, ea rămîne, în pofida retorismului, unul din principalele izvoare antice ale sfîrșitului republicii și ale principatului. Prin informațiile referitoare la războaiele daco-romane, opera lui **C.** reprezintă un izvor de neînlocuit pentru istoria Daciei în epoca lui Decebal.

CASSIUS Hemina Lucius (sec. II î.e.n.), istoric latin. Autorul unei istorii romane în 4 cărți *(Annales)*, de la începuturile mitice pînă la distrugerea Cartaginei (146 î.e.n.), puternic influențată de opera lui Cato cel Bătrîn; opera sa a fost folosită de Apian, de gramaticii și anticarii epocii imperiale.

CASSIUS Longinus Caius (?—42 î.e.n.), om politic roman. În calitate de quaestor (53) **C.** participă, în subordinea lui M. Licinius Crassus, la bătălia de la Carrhae și asigură retragerea armatei înfrînte în Siria, provincie pe care o apără în anii 52—51 împotriva raidurilor parte. Tribun al poporului (49), **C.** se raliază la izbucnirea războiului civil taberei senatoriale și comandă flota lui Pompei (49—48); grațiat de Caesar după bătălia de la Pharsalos (48). Desemnat praetor în 44, este, alături de M. Iunius Brutus, inițiatorul conjurației soldate cu asasinarea lui Caesar la 15 martie 44. În septembrie 44 **C.** sosește în Siria, preia comanda armatei romane din provincie și-l elimină pe consulul P. Cornelius Dolabella. În primăvara anului 43 senatul legalizează situația lui **C.** și a lui Brutus (stăpîn al provinciilor balcanice) acordîndu-le puteri excepționale *(imperium maius)* în Orient. După constituirea în noiembrie 43 a celui de-al doilea triumvirat, **C.** și Brutus sînt decretați dușmani ai statului. Cu o puternică armată ei traversează în vara anului 42 Hellespontul, înaintează în Macedonia, dar sînt înfrînți de Marcus Antonius și Caius Octavianus în toamna anului 42 în bătălia de la Philippi. **C.** se sinucide la sfîrșitul bătăliei. Brutus l-a numit „ultimul dintre romani".

CASSIUS Longinus Caius (?—cca 69 e.n.), jurist roman. Elev al lui Massurius Sabinus și, după moartea acestuia, conducător al școlii sabiniene din Roma, opusă celei a proculienilor. Consul suffect (30), guvernator al provinciilor Asia (40—41), Siria (45—49), exilat în 65 de Nero în Sardinia, rechemat de Vespasian. Este autorul unei lucrări în 15 cărți, *Libris iuris civilis (Cărți despre dreptul civil)*, prelucrată la începutul sec. II de L. Priscus Iavolenus.

CASSIUS Longinus Lucius (?—107 î.e.n.), om politic roman. Praetor în 111 î.e.n., **C.** îl aduce pe Iugurtha ca martor la Roma. Consul în 107 î.e.n. (alături de Caius Marius), este

desemnat guvernator al Galliei Narbonensis unde este înfrînt și ucis în bătălia de la Agen de tribul germanic al tigurinilor.

CASSIUS Spurius Vecellinus, personalitate romană legendară. Consul în anii 502, 493 și 486 î.e.n. Tradiția îi atribuie încheierea în 493 î.e.n. a unui tratat între Roma și cetățile latine *(foedus Cassianum)* și promulgarea, în 486 î.e.n., a celei mai vechi legi agrare a cetății *(lex Cassia)*.

CATILINA Lucius Sergius (cca 108—62 î.e.n.), om politic roman. Descendent al unei vechi familii patriciene sărăcite, **C.** participă sub comanda consulului Cn. Pompeius Strabo la „Războiul aliaților" (91—88 î.e.n.), iar în 83 se raliază lui L. Cornelius Sulla acumulînd în vremea proscripțiilor o apreciabilă avere. Praetor în 68 î.e.n., apoi guvernator al provinciei Africa (67—66), devine celebru prin administrarea abuzivă și rapida sa îmbogățire. Revenit la Roma (66), este implicat într-un tenebros complot, eșuat, care viza asasinarea consulilor din anul 65. În următorii doi ani candidează pentru magistratura de consul, inițial sprijinit de Crassus și Caesar, apoi căutînd suportul categoriilor sociale dezmoștenite ale societății romane, al căror purtător de cuvînt devine. Eșuînd în tentativele de ocupare legală a consulatului, ambițiosul **C.** nu vede în 63 altă cale pentru dobîndirea puterii decît o lovitură de stat prin care să-și înlăture dușmanii și să impună lichidarea tuturor datoriilor; semnalul pentru declanșarea insurecției urma să-l constituie asasinarea consulului în funcție, M. Tullius Cicero. Descoperirea conspirației în octombrie 63 îi prilejuiește lui Cicero rostirea, în lunile noiembrie-decembrie, a celebrelor Catilinare *(quousque tandem Catilina abutere...)* soldate cu fuga lui **C.** din Roma și cu condamnarea și executarea la 5 decembrie a unora dintre principalii săi partizani. Refugiat în Etruria unde constituie în grabă o mică armată, **C.** este învins și ucis în ianuarie 62, în bătălia de la Pistoria, de către forțele senatoriale.

CATO Marcus Porcius Censorius (Cato cel Bătrîn) (234–149 î.e.n.), om politic, istoric și scriitor latin. Fiu al unui cavaler din Tusculum, *homo novus* sosit de timpuriu la Roma unde, grație personalității sale energice și inteligente, tenacității și integrității morale, urcă toate treptele ierarhiei sociale și politice, **C.** s-a impus ca una dintre cele mai remarcabile figuri ale republicii romane. La 17 ani participă la bătălia de la Lacul Trasimene (217 î.e.n.), luptă apoi în subordinea lui Fabius Maximus împotriva lui Hannibal și-l însoțește în 204 pe P. Cornelius Scipio în expediția din Africa care încheie cel de-al doilea război punic. Quaestor (205), aedil (199), praetor (199), consul (195), are un rol decisiv în dobîndirea victoriei de la Thermopyle asupra armatei seleucide (191). Pînă la sfîrșitul vieții rămîne un neobosit dușman al Cartaginei; cuvintele *Ceterum censeo, Carthaginem esse delendam (Pe de altă parte, cred eu, Cartagina trebuie distrusă)* revin obsedant în toate discursurile sale. Censura sa din 184 î.e.n. va rămîne celebră în analele Republicii prin severitatea măsurilor adoptate, aducîndu-i cognomenul de Censorius ● De 44 de ori atacat în justiție fără a fi vreodată condamnat, **C.** este principalul reprezentant al cercurilor aristocrației senatoriale conservatoare care, tot mai îngrijorate de pătrunderea culturii eleniste în Italia, încearcă să-i opună revenirea la vechile valori morale romane *(mos maiorum)*. **C.** este un adversar tenace al familiei Scipionilor. Aceluiași obiectiv major îi sînt subordonate și scrierile sale, grație cărora este considerat creatorul prozei literare latine. *Origines (Originile)*, păstrată fragmentar, o istorie a Romei și a triburilor italice în șapte cărți, de la fondarea cetății pînă în anul morții autorului, reprezintă prima operă a istoriografiei latine. Concepută ca o *res gestae populi Romani*, opera exaltă virtuțile maselor anonime în care vede garanția măreției romane. Din bogata sa creație în domeniul oratoriei (Cicero cunoștea 150 dintre cuvîntările sale), dreptului, medicinii,

economiei agrare, s-a păstrat integral numai opusculul *De agricultura*, izvorît dintr-o bogată experiență proprie, prețios prin informațiile asupra agriculturii italice pe care le cuprinde. Cornelius Nepos și Plutarh i-au consacrat cîte o biografie.

CATO Uticensis Marcus Porcius (95—46 î.e.n.), om politic roman și orator. Strănepot al lui M. Porcius Cato Cenșorul, nepot al lui Livius Drusus, **C.** beneficiază de o solidă educație retorică și filosofică aderînd de timpuriu la doctrina stoică. În calitate de tribun militar (67—66), quaestor (64), tribun al plebei (62), administrator al Ciprului (58—56), praetor (54), **C.** se impune, prin integritatea caracterului și a acțiunilor sale, ca unul dintre cei mai influenți reprezentanți ai aristocrației senatoriale; *gravissimus atque integerrimus vir* (cum îl numește Cicero), cu ferme convingeri republicane, este un tenace adversar al lui Caesar și Pompeius. După aprobierea lui Pompei de senat (52), **C.** participă alături de el la lupta împotriva lui Caesar. În 49—48 î.e.n. este propraetor în Sicilia și Grecia, participă la lupta de la Dyrrachium, devine guvernator al provinciei Africa (47—46), iar după victoria lui Caesar la Thapsus respinge cu mîndrie oferta de grațiere a acestuia, sinucigîndu-se la Utica. Prin austeritatea moravurilor cît și prin moartea sa, **C.** devine pentru aristocrația senatorială din primul secol al principatului simbolul luptei pentru *„libera res publica"*. Biografia sa a fost inclusă de Plutarh în *Viețile paralele*.

CATULLUS /Catul/ Caius Valerius (cca 87 — cca 54 î.e.n.), poet latin. S-a născut la Verona, într-o familie de bună condiție, care se bucura de prietenia lui Caesar (atacat mai tîrziu fără reținere de poet în epigrame). Venit la Roma pentru studii, este atras în egală măsură de plăcerile capitalei și fascinat de lumea literelor. Este prieten cu istoricul Cornelius Nepos, îl cunoaște pe Cicero și Hortensius dar, în primul rînd, participă cu înflăcărare la viața „cenaclului" poeților neoterici

alături de P. Valerius Cato, Helvius Cinna, Licinius Calvus ş.a. Contestatari ai clasicismului, după modelul noului alexandrinism grec, ei îi reproşează închistarea în convenţie, ariditatea, impersonalitatea şi îi opun o artă subiectivă şi estetizantă, eliberată de consideraţii didactico-morale. După un an petrecut în Bithynia (57—56 î.e.n.), în statul major al propretorului Memmius, se pare în vederea redresării situaţiei financiare, **C.** se retrage pe domeniul său de la Sirmium, unde moare curînd, în plină tinereţe. Cel mai cunoscut (ne-au parvenit de la el 116 poezii, de diverse dimensiuni şi forme metrice) şi probabil cel mai talentat dintre neoterici, **C.** este un desăvîrşit cunoscător şi mînuitor al arsenalului artistic elenistic. Procedeele poeziei alexandrine sînt amplu utilizate în cele trei poeme de mari dimensiuni *(Epithalamium Pelei et Thetidos — Nunta zeiţei Tethis cu Peleu, De Coma Berenicis — Cosiţa Berenicei, Attis)* — subiectul mitologic galant, rafinament şi preţiozitate stilistică —, fără a reuşi să înăbuşe personalitatea poetului care, mai ales în pasajele de dragoste, găseşte o tonalitate simplă, vibrantă. Gingăşia şi graţia juvenilă, aluzia şăgalnică, o anume solemnitate care anunţă marea poezie clasică salvează de artificialitate şi cele două epitalamuri ale lui **C.** (mai ales *In nuptias Iuniae et Manlii)*. Adevărata măsură a talentului său o dau însă poeziile de inspiraţie personală, piese scurte dedicate prieteniei, afecţiunii fraterne şi, cele mai multe, marii iubiri pentru Lesbia (nume sub care se ascunde, se pare, Clodia, sora lui Clodius Pulcher). Modelului grec (Anacreon, Sapho, alexandrinii) **C.** reuşeşte să-i imprime un suflu liric de mare autenticitate, aducînd în poezia latină o intensitate şi profunzime a sentimentului, ca şi o francheţe a expresiei, necunoscute pînă la el. Bucuriile dragostei, pasiunea mistuitoare, dezamăgirea pricinuită de infidelitatea iubitei sînt exprimate cu o neobişnuită sinceritate şi acuitate a senzaţiilor, într-o mare alternanţă de tonuri, de la accentele cele

mai delicate la violența brutală și la vulgaritatea crudă. Deschizător de noi drumuri în poezia latină, strălucit precursor al elegiei ce-și va găsi forma clasică la autorii perioadei augustane (Tibul, Properțiu, Ovidiu), **T.** are și marele merit de a fi pregătit urmașilor o limbă latină flexibilă și armonioasă, exploatîndu-i și augmentîndu-i toate resursele poetice.

CATULUS Quintus Lutatius → **LUTATIUS Catulus Quintus**

CATUS Sextus Aelius Paetus → **AELIUS Paetus Catus Sextus**

CELSUS Aulus Cornelius (sec. I), enciclopedist latin. **C.**, despre a cărui biografie nu avem nici o informație, a elaborat în vremea împăratului Tiberius (14—37) o enciclopedie, *Artes (Arte)*, consacrată agronomiei, medicinii, retoricii, artei militare și poate dreptului și filosofiei. Cele opt cărți despre medicină *(De medicina)*, singurele păstrate, redactate cu o remarcabilă claritate, reprezintă un izvor de nepreţuit pentru istoria acestei științe în sec. II — I î.e.n. Fără a fi fost el însuși medic, **C.** a posedat vaste cunoștințe în acest domeniu, fiind supranumit de posteritate *medicorum Cicero*.

CELSUS Iuventius Publius (sfîrșitul sec. I — sec. II), jurist roman. Pretor (106/107), consul (129), guvernator al provinciei Asia, membru de vază al consiliului principelui sub Hadrian, șef al școlii juridice a proculeenilor la Roma. Fragmente din cele 39 de cărți de *Digesta*, din *Epistulae*, *Commentarii* și *Quaestiones*, remarcabile prin claritatea formulărilor, s-au păstrat în opera unor juriști tîrzii.

CENSORINUS (sec. III e.n.), gramatic latin. **C.** este autorul unei lucrări de specialitate, *De accentibus* (astăzi pierdută), și al unei disertații despre astrologie, *De die natali (Despre ziua de naștere)*, închinată în anul 238 unui anume Q. Caerellius (text păstrat). Manuscrisul său mai cuprinde scrierea unui autor necunoscut despre metrică *(De metris — Despre metrică)*, cel mai vechi text latin din acest domeniu păstrat.

CERIALIS Petillius Quintus Caesius Rufus → **PETILLIUS Cerialis Quintus Caesius Rufus**
CERVIDIUS Scaevola Quintus (sec. II), jurist roman. Reprezentant al ordinului ecvestru, a fost praefectus vigillum și praefectus praetorio la Roma (cca 175 e.n.), membru de vază în consiliul principelui sub Marcus Aurelius. Profesorul lui Iulius Paulus și Claudius Tryphoninus. Din vasta sa operă (*Digesta*, 40 cărți, *Responsa*, 6 cărți, *Quaestiones*, 20 cărți, *Regulae*, 4 cărți), apreciată de Ulpianus și Modestinus, nu s-a păstrat nimic.
CHAEREA Cassius → **CASSIUS Chaerea**
CHARISIUS Flavius Sosipater (sec. IV), gramatic latin de origine probabil africană. Autor al unei cuprinzătoare *Ars grammatica (Arta gramatică)* în 5 cărți (din care s-au păstrat cărțile 1, 4, 5 consacrate conceptelor gramaticale, verbului și expresiilor idiomatice), compilată (deseori textual) după gramatici anteriori pe care el însuși îi indică (Iulius Romanus, Remmius Palaemon, Pansa, Flavius Caper). Lucrarea constituie astfel o sursă deosebit de utilă pentru cunoașterea lucrărilor care i-au servit ca izvoare, astăzi pierdute.
CHARITON /Hariton/ din Aphrodisias (sec. I sau II), scriitor grec. **C.** este autorul celui mai vechi roman grecesc păstrat, *Chaireas și Kallirrhoe* (8 cărți), narînd tribulațiile în Orient, în Persia și Egipt, a doi îndrăgostiți din sec. V î.e.n. — din timpul războiului peloponeziac, separați de-o soartă vitregă imediat după căsătoria lor la Siracuza.
CICERO Marcus Tullius (106 î.e.n. — 43 î.e.n.), om politic, orator și filosof latin. Născut la Arpinum (Latium), într-o bogată familie de rang ecvestru, beneficiază de o aleasă educație la Roma, unde studiază poezia și retorica cu L. Aelius Stilo, elocința cu renumiții oratori Marcus Antonius (bunicul triumvirului) și P. Licinius Crassus, audiază procesele marilor juriști Q. Mucius Scaevola Augurul și Pontifex. Cea mai mare parte a pregătirii sale o datorează însă oamenilor de cultură

greci. În capitala Imperiului el face primii pași în filosofie sub îndrumarea epicureanului Phedrus și a lui Philon din Larissa, conducătorul Academiei din Atena, refugiat aici în 88, cu stoicul Diodotos, pe care îl va găzdui și de care îl va lega o strînsă prietenie. Retorul Apollonius Molon, venit în 82—81 î.e.n. la Roma ca reprezentant diplomatic al Rhodosului, îi va oferi un nou prilej de lărgire a cunoștințelor, pe care le va desăvîrși în cursul călătoriei din 79—77 î.e.n. în Grecia și Asia Mică. Studiază la Atena cu Antiochos din Askalon, succesorul lui Philon la conducerea Academiei, și cu epicureul Zenon din Sidon, cunoaște în Asia marii oratori greci ai timpului, face apoi un popas mai lung în Rhodos, unde este elevul lui Molon. Întors la Roma, își reia activitatea de avocat (debutase încă din 81—80, atacînd cu îndrăzneală un libert al lui Sulla în discursul *Pro Sexto Roscio Amerino*, în urma căruia întreprinde călătoria din Orient). Quaestura din Sicilia (76) este începutul unui strălucit *cursus honorum* pe care, grație meritelor sale, acest *homo novus* îl va parcurge și în care oratorul și omul politic sînt indisolubil legați. În 70 î.e.n. obține o largă notorietate ca apărător al sicilienilor în procesul de delapidare intentat lui Verres, fostul guvernator al insulei. **C.** pronunță cu această ocazie două din cele cinci discursuri împotriva lui Verres *(In Verrem)*, adevărată capodoperă oratorică, semnificativă pentru stilul „rodian" al tuturor discursurilor sale, echilibru între asianism și aticism. În 69 este aedil curul, în 66 — pretor urban, calitate în care pronunță primul său mare discurs politic *(Pro Lege Manilia)*, obținînd votarea legii Manilia prin care se încredințează lui Pompei comanda supremă a armatelor trimise în Orient împotriva lui Mithradates. Consulatul din 63 reprezintă apogeul carierei politice și oratorice a lui **C.**, victorios în fața conjurației lui Catilina împotriva căruia pronunță cele patru celebre *Catilinare (In Catilinam)*, soldate cu fuga lui Catilina, condamnarea și executarea unora

dintre partizanii săi. Duritatea proscripțiilor inițiate îi atrage în 58, după încheierea primului triumvirat, exilul, din care este rechemat în anul următor de către Pompei, căruia i se va alătura în 49, în cursul conflictului cu Caesar. Iertat de Caesar, își reia locul în senat, fără a mai juca un rol decisiv în viața politică. În această perioadă scrie marile sale opere de filosofie și retorică. După asasinarea lui Caesar, îl susține pe Octavian și îl atacă vehement, în 14 discursuri din 44 și 43 *(Filipicele)*, pe Antonius, în care vede un succesor al dictatorului dispărut. Răzbunării acestuia îi va cădea victimă în cursul proscripțiilor ordonate după încheierea celui de-al doilea triumvirat. A lăsat posterității o operă imensă, cuprinzînd discursuri, tratate *(De oratore, Brutus, Orator)* și lucrări mai mici de retorică *(Partitiones oratoriae — Despre părțile discursului, De optimo genere oratorum — Despre cel mai bun fel de elocință, Topica — Locurile comune* ș.a.), opere de filosofie *(Hortensius, De finibus bonorum et malorum — Definiri ale binelui și răului în sine, Tusculanae disputationes — Discuțiile de la Tusculanum, De natura deorum — Despre natura zeilor* ș.a.), opere de filosofie politică *(De republica, De legibus,* ambele concepute ca replică la lucrările cu același titlu ale lui Platon, *De oficiis — Despre îndatoriri* etc.), o bogată corespondență (din care s-au păstrat 16 cărți de scrisori, cele mai multe destinate prietenului său Atticus). Dincolo de marea diversitate tematică și stilistică, scrierile lui **C.** au însă o unitate incontestabilă, pe care le-o conferă caracterul lor profund umanist. Ele își definesc autorul mai mult decît un simplu literat, orator, filosof sau teoretician politic, ca pe un mare om de cultură și cetățean, pentru care întreaga viață se structurează pe binomul *otium* și *negotium,* gîndire și acțiune. Pentru **C.** activitatea intelectuală trebuie să se subordoneze în întregime scopurilor civice, iar activitatea politică, privită ca o datorie sacră, nu este concepută decît în conformitate cu cele mai înalte principii ale

spiritului. Oratorul ideal, conturat în lucrările sale de retorică, este acela care, grație talentului, culturii și responsabilității politice, transformă cuvîntul în instrument al acțiunii practice, iar omul de stat model — *princepsul*, care trebuie să întrunească concomitent calitățile oratorului, conducătorului militar și filosofului. **C.** a încercat să pună în concordanță rezultatele speculației filosofice cu exigențele practicii politice; sistemul de guvernare preconizat de el este o republică aristocratică, bazată pe *concordia ordinum* și respectînd drepturile tuturor *(dignitas)*. O mare influență asupra gîndirii europene a exercitat și opera sa filosofică. Fără a crea un sistem propriu și fără a se subordona în întregime nici uneia din școlile filosofice ale antichității, el a selectat și combinat elementele fecunde ale tuturor doctrinelor, introducînd la Roma, pentru prima oară în ansamblul lor, toate cuceririle filosofiei grecești. Înainte de toate, **C.** a rămas însă ca cel mai mare scriitor de proză din antichitate. Stilul ciceronian, caracterizat prin amploare și simetrie, strălucire și rigurozitate, în care efuziunile emotive sînt permanent disciplinate prin controlul intelectului, a constituit statornic, pînă în epoca modernă, un model incontestabil.

CINCIUS Alimentus Lucius (sec. III î.e.n.), om politic și istoric latin. Participant la cel de-al doilea război punic, **C.** luptă în Sicilia, în calitate de praetor împotriva forțelor cartagineze (210—208 î.e.n.), cade apoi în captivitatea lui Hannibal. Opera sa, o istorie a Romei de la fondarea cetății (729/728 î.e.n.) pînă în contemporaneitate (din care s-au păstrat numai 5 fragmente), elaborată în limba greacă de pe pozițiile nobilimii senatoriale, reprezintă, alături de istoria lui Fabius Pictor, una din cele mai vechi creații ale analisticii romane.

CINNA Lucius Cornelius (?—84 î.e.n.), om politic roman. Legat în „Războiul aliaților" (91—88 î.e.n.), participă alături de Q. Caecilius Metellus Pius la înfrîngerea marsilor. Consul în 87 î.e.n. după plecarea lui L. Cornelius Sulla în

Orient, este izgonit de aristocrația senatorială din Roma dar, împreună cu C. Marius și Sertorius, în fruntea popularilor, reocupă orașul. Consul an de an între 87 și 84 î.e.n., sprijinindu-se pe plebea urbană, pe cavaleri și italici **C.** abolește legislația lui Sulla, instituie un regim de dictatură personală după moartea lui Marius (13 ianuarie 86 î.e.n.), proscripțiilor căzîndu-le victimă numeroși optimați. Ucis de soldații răsculați la Ancona în timp ce pregătea o campanie în Orient împotriva lui Sulla. Fiica lui, Cornelia, s-a căsătorit în 85 î.e.n. cu C. Iulius Caesar.

CINCINNATUS Lucius Quinctius, personalitate romană legendară. Simbol, potrivit tradiției, al virtuții și vitejiei romane; consul în 460, dictator în 458 și 439 î.e.n. Numirea lui ca dictator în 458 î.e.n., pentru despresurarea armatei consulului L. Minutius Esquilinus asediată de sequii, îl găsește la coarnele plugului.

CIVILIS Iulius Caius (sec. I), principe batav. Prefect al unei cohorte din armata romană de la Rin, **C.** profită de războiul civil din Imperiu din anul 69 pentru a declanșa o mare răscoală a triburilor germanice (batavi, frizi, usipeți, chatti), la care se raliază și triburi galice (treveri, lingoni), vizînd întemeierea unui regat independent de Roma. După o serie de succese care-l fac stăpîn al liniei Rinului, **C.** este înfrînt la sfîrșitul anului 70 de forțele romane trimise de Vespasian, comandate de Q. Petilius Cerialis.

CLASSICUS Caius Iulius (sec. I. e.n.), principe trever, prefect al unei unități de cavalerie *(ala)* în armata lui Vitellius (69). Se raliază în 70 răscoalei antiromane declanșate la Rin de batavul Iulius Civilis, urmărind, împreună cu Iulius Tutor și lingonul Iulius Sabinus, crearea unui regat galic independent. Înfrînt la sfîrșitul anului 70, se refugiază în regiunile din dreapta Rinului.

CLAUDIANUS /Claudian/ Claudius (cca 370 — cca 404), poet latin. Grec originar din Alexandria, sosește la 394 la Roma

unde se afirmă în anul următor cu un panegiric în limba latină închinat consulilor Probinus și Olybrius. Este timp de un deceniu poetul oficial al împăratului Honorius și protejat al generalului Stilicon la curtea din Mediolanum (Milano). Din această perioadă datează majoritatea creațiilor sale. Două creații epice, cu subiect mitic, *De raptu Proserpinae (Răpirea Proserpinei* — 3 cărți) și *Gigantomahia (Lupta giganților cu zeii)*, au rămas neterminate. Atras mai ales de actualitatea politică imediată, **C.** își dă adevărata măsură în poezia cu conținut panegiric închinată consulatelor lui Honorius, căsătoriei împăratului cu Maria, fiica generalului vandal, consulatului lui Stilicon sau victoriilor sale asupra lui Alaric *(De bello Gothico)*, și în invectivele la adresa personalităților conducătoare de la Constantinopol, precum Rufinus și Eutropius. Unele dintre aceste poeme (în primul rînd cele dedicate lui Stilicon) ating un autentic suflu epic, ideea măreției și misiunii Romei generînd, ca și în cazul creațiilor epocii augustane (pe care **C.** le-a avut drept model), o poezie de ample rezonanțe. **C.** rămîne ultimul mare poet latin al Romei păgîne.

CLAUDIUS Appius, personalitate romană legendară. Potrivit tradiției, consul în 471 și 451, decemvir în 451 și 450 î.e.n. în comisia de elaborare a Legii celor XII table; aspirînd la tiranie, este ucis de popor sau se sinucide în închisoare.

CLAUDIUS Caecus Appius (?— cca 275 î.e.n.), om politic roman. Censor în 312, consul în 307 și 296, praetor în 295, dictator între 292 și 285 î.e.n., **C.** este neîndoielnic cea mai însemnată personalitate politică a epocii. Deși patrician de origine, în timpul censurii sale a luat o serie de măsuri „liberale" — în favoarea plebeilor, admiterea unor fii de liberți în senat, înscrierea ca cetățeni în triburile romane a unor persoane fără proprietate funciară *(humiles)*. Realiste, dictate de necesitățile momentului, aceste măsuri au stîrnit o puternică dispută în epocă. El inițiază construcția primei șosele

romane, între Roma și Capua (via Appia), prelungită ulterior pînă la Brundisium, și a primului mare apeduct din Cetatea Eternă (Aqua Appia), în lungime de 15 km. Tot el este și primul autor latin cunoscut, din ale cărui lucrări (de gramatică, drept, morală) s-au păstrat doar cîteva fragmente.

CLAUDIUS Fronto Marcus (?— cca 170), general roman. Își începe cariera politică sub Antoninus Pius, participă la războiul împotriva parților (162—164), este desemnat de Marcus Aurelius consul suffect în anul 165, apoi, din 166, *legatus augusti pro praetore* al celor trei Dacii și totodată al Moesiei Superior. Moare în lupta împotriva germanilor și iazigilor, în cursul primului război marcomanic. În timpul guvernării sale are loc reforma administrativă prin care cele trei Dacii (Apulensis, Porolissensis și Malvensis) sînt subordonate unui guvernator de rang consular cu sediul la Apullum, iar Legiunea a V-a Macedonica este strămutată de la Troesmis (Moesia Inferior) în Dacia, la Potaissa.

CLAUDIUS Livianus Tiberius (a doua jumătate a sec. I — prima jumătate a sec. II e.n.), om politic roman. Prefect al pretorului în vremea lui Traian, apoi apropiat al împăratului Hadrian. Participant la primul război dacic (101—102), a fost însărcinat de împărat ca, împreună cu L. Licinius Sura, să poarte tratative cu Decebal.

CLAUDIUS Gothicus /Claudiu Goticul/ Marcus Aurelius (219—270), împărat roman (268—270). Născut în Dalmația, ajunge unul dintre cei mai capabili generali ai lui Gallienus, comandant al trupelor din Balcani. După asasinarea lui Gallienus (de care nu era, se pare, străin), în cursul luptei împotriva uzurpatorului Aureolus — asediat în Mediolanum (Milano), **C.** este proclamat împărat. El îl înfrînge pe Aureolus, respinge o invazie a alamanilor în bătălia de la lacul Benacus (N Italiei) și obține în 269, în bătălia de la Naissus (Niš, Iugoslavia), o răsunătoare victorie, asupra goților și herulilor care invadaseră Peninsula Balcanică. Victoria îi aduce cogno-

menul de *Gothicus* și pune stavilă, pentru cîteva decenii, atacurilor acestor popoare împotriva Imperiului. **C.** moare în anul următor de ciumă în orașul Sirmium din Pannonia.

CLAUDIUS Pompeianus Tiberius (? — cca 194), general și om politic roman. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Antiohia (Siria), **C.** face o strălucită carieră politică și militară: consul (înainte de 167), guvernator al Pannoniei Inferior (167), el devine în 169 soț al Lucilliei, fiica împăratului Marcus Aurelius, văduva fostului împărat Lucius Verus (m. 169). Consul ordinarius (173), **C.** ocupă în timpul celor două războaie marcomanice (167—175 și 177—180) funcția de șef al statului major al împăratului, fiind totodată unul dintre cei mai apropiați sfetnici ai acestuia. După moartea lui Marcus Aurelius (180) și executarea soției, acuzată de complot împotriva împăratului Commodus (182), **C.** se retrage pe domeniile sale, refuzînd și ofertele primite în 193, după moartea lui Commodus, de a ocupa o înaltă funcție în administrația Imperiului.

CLAUDIUS Quadrigarius Quintus (sec. I î.e.n.), retor și istoric latin. Contemporan cu L. Cornelius Sisenna și Valerius Antias, **C.** elaborează, în spiritul analisticii tîrzii, de pe pozițiile optimaților, o istorie a Romei (*Annales* sau *Historiae* în 23 de cărți) de la cucerirea galică (387 î.e.n.) pînă în epoca lui Sulla (78/72 î.e.n.), inegală ca valoare, folosită ca izvor pentru sec. II—I î.e.n. de către Titus Livius.

CLAUDIUS /Claudiu/ Tiberius Caesar Augustus Germanicus (10 î.e.n. — 54 e.n.), împărat roman (41—54). Fiu al generalului Drusus (fratele lui Tiberius) și al Antoniei Minor, născut la Lugdunum (Lyon), **C.** nu participă pînă la urcarea pe tron, datorită unei sănătăți șubrede și unor infirmități congenitale (dificultăți de mers și vorbire), la viața politică, preferînd o existență retrasă, consacrată studiului (istoria etruscilor, a cartaginezilor, preistoria Romei). Este proclamat împărat de către pretorieni la moartea lui Caligula și recunoscut de către

senat. **C.** continuă procesul, început de predecesorul său, de edificare a unui aparat funcționăresc imperial recrutat dintre liberți; un rol important în politica statului au în timpul domniei sale liberții cancelariei imperiale, Narcissus, Pallas, Callistus și Polybios, precum și Valeria Messalina (cea de-a treia soție a împăratului, mama Octaviei și a lui Britannicus), apoi Agrippina (cea de-a patra soție). Tentativa lui L. Arruntius Camillus Scribonianus, guvernatorul Dalmației, reprezentant al cercurilor senatoriale opoziționiste care se răscoală în 42 împotriva împăratului proclamînd reinstaurarea republicii, eșuează. În timpul domniei sale începe construcția unui sistem defensiv de fortificații la Rin și Dunăre, provinciile beneficiază de o bună administrare și o bogată activitate edilitară (șosele, apeducte, porturi). Acordarea cetățeniei romane locuitorilor unor orașe din afara Italiei, cu consecințe importante în romanizarea provinciilor, îi atrage însă ostilitatea cercurilor senatoriale. În timpul domniei lui **C.** (43 e.n.) începe cucerirea Britanniei, care devine cea mai vestică provincie a Imperiului roman. În 43 Lycia, în 44 Iudeea, iar în 46 Tracia sînt transformate în provincii romane. După executarea Messalinei (48), acuzată de Narcissus de complot, **C.** se căsătorește în 49 cu Agrippina Minor și-l adoptă pe fiul acesteia, Nero (50). Moare otrăvit de către noua sa soție.

CLEMENS /Clement/ Titus Flavius (cca 150 — cca 215), filosof grec. Originar probabil din Atena, convertit la creștinism, **C.** se stabilește la Alexandria ca elev al lui Pantainos, căruia îi succede la conducerea școlii catehetice din metropola egipteană. În 202/203, în timpul persecuției anticreștine a lui Septimius Severus, se refugiază în Cappadocia unde va rămîne pînă la moarte. **C.** este primul gînditor care încearcă să unească dogma creștină cu filosofia greacă. Din bogata sa operă s-au păstrat *Protreptikos (Exhortatia)* (o predică în vederea convertirii), *Paidagogos (Pedagogul*, 3 cărți, o introducere în modul de viață creștin), *Stromateis (Diverse)* (o

culegere filosofică) ş.a.; prin numeroasele citate din autori greci, astăzi pierdute, opera sa este un preţios izvor.

CLODIA (94 — cca 50 î.e.n.), sora tribunului Clodius, soţia lui Q. Metellus Celer (m. 59 î.e.n.). Reputată la Roma prin frumuseţea, inteligenţa şi viaţa ei scandaloasă, **C.** este cîntată sub numele de Lesbia de iubitul ei, poetul Catullus, şi virulent atacată de Cicero în scrisorile sale.

CLODIUS ALBINUS Decimus Septimius (cca 140—197), împărat roman (195—197). Născut într-o bogată familie senatorială din Hadrumetum (provincia Africa), **C.** urmează cariera armelor fiind numit în 193 guvernator al Britanniei. La vestea asasinării lui Pertinax şi a alegerii lui Didius Iulianus ca împărat, legiunile din Britannia îl proclamă împărat (aprilie 193). În dorinţa de a-şi asigura spatele în timpul războiului civil cu C. Pescennius Niger, Septimius Severus, recunoscut la moartea lui Didius Iulianus împărat de către senatul din Roma, îi acordă lui **C.** titlul de *cezar* şi de coregent. După înfrîngerea lui Pescennius Niger, relaţiile dintre ei se deteriorează şi **C.** se proclamă în 195 *august* avînd de partea lui sprijinul moral al cercurilor senatoriale din Roma. El debarcă pe continent şi ocupă în 196 Gallia, dar este înfrînt şi ucis în bătălia decisivă de la Lugdunum (Lyon) (19 februarie 197).

CLODIUS Pulcher Publius (92—52 î.e.n.), om politic roman. Descendent al gintei patriciene Claudia, trecut în 59 î.e.n. într-o gintă plebee, **C.** devine unul dintre cei mai combativi fruntaşi ai popularilor în deceniul 6 al sec. I î.e.n. Acuzator al lui Catilina în 65 î.e.n. (şi mituit probabil de acesta în timpul procesului), implicat în 62 într-un scandal pentru profanare religioasă, dar achitat în pofida mărturiei lui Cicero graţie, se pare, aceluiaşi procedeu de mituire, **C.** este apoi quaestor în Sicilia (61—60). În 59 î.e.n., sprijinit de Caesar, trece în tabăra popularilor şi, ales tribun al poporului (58 î.e.n.), cîştigă adeziunea plebei din Roma prin votul unor

legi favorabile acesteia. Tot acum **C.** se răzbună pe Cicero, impunînd exilarea sa. Distanțîndu-se de Caesar, **C.** începe să ducă o politică personală, creindu-și o serie de cete înarmate, cu care dă adevărate lupte de stradă împotriva adversarilor politici. Moare în timpul campaniei pentru ocuparea magistraturii de praetor, la 18 ianuarie 52 pe Via Appia, la Bovillae, într-o ciocnire cu partizanii tribunului T. Annius Milo, rivalul său (pe care îl apără apoi Cicero în *„Pro Milone"*).

CLUVIUS Rufus (sec. I e.n.), om politic și istoric latin. Consul suffect în vremea lui Nero (înainte de anul 65), guvernator al Hispaniei Citerior (68—69), **C.** se alătură lui Galba apoi lui Vitellius, după a cărui moarte se retrage din viața politică. Este autorul unei istorii romane *(Historiae)*, astăzi pierdută, de la urcarea pe tron a lui Caligula (37) la moartea lui Nero (68), folosită ca izvor de Iosephus Flavius, Tacit, Plutarh și Dio Cassius.

COCCEIUS Nerva Marcus → **NERVA Marcus Cocceius**

CORNELIUS Antipater Lucius (cca 180/170 — cca 110 î.e.n.), jurist, orator și istoric roman. Prin *Bellum Punicum (Războiul punic)*, o istorie a celui de-al doilea război punic (218—201 î.e.n.), în 7 cărți, **C.** este considerat întemeietorul monografiei istorice la Roma. Opera sa (din care s-au păstrat 60 de fragmente), elaborată după model elenistic după anul 121 î.e.n., mai mult o creație literară decît istoriografică, s-a bucurat de aprecierea lui Cicero, Titus Livius, Plinius cel Bătrîn, Hadrian, Plutarh și chiar Cassius Dio.

COLLATINUS Lucius Tarquinius, personalitate romană legendară. Soțul virtuoasei Lucreția, **C.** participă la izgonirea lui Tarquinius Superbus și la instaurarea republicii, fiind ales consul, alături de L. Iunius Brutus, în 509 î.e.n.

COLUMELLA Lucius Iunius Moderatus (sec. I), agronom roman. Originar din Gades (Hispania), a servit ca tribun militar în Asia și Syria (36 e.n.), trăind apoi pe domeniile sale din Italia. Agronom pasionat, **C.** a elaborat după anul 64

De re rustica (Despre agricultură), un manual practic în 12 cărți (păstrat integral), în care abordează sistematic întreaga problematică referitoare la agricultură, viticultură, grădinărit, pomicultură și creșterea animalelor; cartea X, dedicată grădinăritului, concepută ca o completare la *Georgicele* lui Vergiliu, este redactată în hexametri. Bogăția de informații, avîndu-și izvorul în sursele grecești, romane și punice folosite, dar îndeosebi în experiența practică a autorului, stilul limpede au făcut din *De re rustica* cel mai prețios tratat de științe agricole al antichității. Din opera lui **C.** s-a mai păstrat *De arboribus (Despre arbori)*, cartea a II-a dintr-un compendiu de agricultură.

COMMODIANUS (sec. III, IV sau V), poet latin. Originar din Syria (sau Africa). Este autorul a două opere poetice, *Instructiones (Instrucțiuni)* (80 de scurte poeme în 2 cărți) și *Carmen apologeticum (Poezie apologetică)*, expunere a doctrinei creștine în 1060 de versuri, cuprinzînd într-o latină „vulgară" atacuri împotriva păgînilor și evreilor și încurajări la adresa creștinilor.

COMMODUS Marcus Aurelius Antoninus (161—192 e.n.), împărat roman (180—192). Fiu al lui Marcus Aurelius și al Faustinei, născut la Roma („primul moștenitor al tronului născut în purpură"), **C.** este ridicat în 166 la rangul de *cezar* iar în 177 la cel de *august* (și coregent). Proclamat împărat la moartea tatălui său, **C.** renunță la politica ofensivă, încheie pacea cu quazii și marcomanii și revine la Roma (oraș pe care nu-l mai părăsește pînă la moarte). Sprijinindu-se pe garda pretoriană și armată, **C.** instituie un regim absolutist în formele teatrale ale monarhiilor orientale, el însuși revendicîndu-se ca o încarnare a zeului Hercule și participînd personal la luptele de gladiatori din amfiteatre. Puterea este exercitată de favoriții săi, Tigidius Perennis (182) și M. Aurelius Cleander (185—189), prefecți ai pretorului. Sub protecția lui **C.**, cultele orientale (Mithras, Sarapis, Isis) cunosc

acum o largă răspîndire în Imperiu. În urma tot mai frecventelor persecuții sîngeroase organizate împotriva aristocrației senatoriale, **C.** cade victimă, la 31 decembrie 192, unei conspirații de gineceu, inițiată de Q. Aemilius Laetus, prefectul praetorului, și de concubina Marcia. Cu el se stinge dinastia Antoninilor (96—192).

CONSTANS /Constant/ Flavius Iulius (326—350), împărat roman (337—350). Fiu al lui Constantin cel Mare și al Faustei, ridicat în 335 la rang de *cezar*, **C.** devine în 337, la moartea tatălui său, împreună cu cei doi frați, Constantin II și Constanțiu II, *august*, încredințîndu-i-se guvernarea Italiei, Illyricum-ului și Africii. Încercarea lui Constantin II de a-l tutela, urmată de invadarea Italiei, se soldează cu moartea acestuia în lupta de la Aquileia (340), **C.** extinzîndu-și stăpînirea și asupra Galliei, Hispaniei și Britanniei. Adept al crezului niceean, **C.** intervine în favoarea lui Athanasios, persecută păgînii, evreii și donatiștii din Africa. Severitatea atitudinii față de armată și austeritatea politicii sale fiscale declanșează conspirația lui F. Magnus Magnentius care este proclamat împărat la Autun, în Gallia. Nevoit să fugă, **C.** este ucis în apropiere de Pirinei.

CONSTANTINUS /Constantin I cel Mare/ Flavius Valerius (cca 280—337), împărat roman (306—337 e.n.). Născut la Naissus (Niš) ca fiu al generalului Constantius Chlorus și al concubinei Helena, **C.** trăiește după constituirea primei tetrarhii (293), în care tatăl său era cezar al Occidentului, la curtea lui Dioclețian. În 305, după abdicarea lui Dioclețian și Maximian se alătură tatălui său în Apus. La moartea lui Constantius Chlorus la Eboracum, în Britannia (25 iulie 306), este proclamat împărat de armată și-și extinde autoritatea asupra Galliei și Britanniei. În aceste împrejurări, Galerius, personalitatea dominantă a celei de-a doua tetrarhii, îl proclamă pe Flavius Severus august al Occidentului și îl acceptă pe **C.** cezar. În condițiile destrămării tetrarhiei, la conferința

de la Carnuntum (noiembrie 308) **C.** este recunoscut oficial cezar în Apus, iar Maxentius, care în octombrie 306 se proclamase împărat în Italia, Spania, Africa, este declarat uzurpator. În înțelegere cu Licinius (noul august al Occidentului), **C.** ocupă Spania (310), apoi pătrunde cu armata în Italia, înfrînge forțele lui Maxentius la Turin, Verona și în bătălia decisivă de la Podul Milvius de lîngă Roma, în care Maxentius își găsește moartea (312). Toate provinciile occidentale ale Imperiului sînt astfel reunite sub autoritatea sa. La Roma, **C.** desființează cohortele pretoriene și inițiază o politică favorabilă creștinilor. În urma întrevederii dintre **C.** și Licinius de la Mediolanum (februarie — martie 313) este promulgat „edictul de la Milano", prin care creștinismul devine o religie egală în drepturi cu celelalte culte din stat. Căsătoria sorei lui **C.**, Constanția, cu Licinius pecetluiește alianța dintre cei doi împărați. În urma războiului dintre Licinius și Maximinus Daia, stăpîn al provinciilor din Asia Mică și Siria, Licinius ocupă toate provinciile orientale. Conflictele dintre el și **C.** nu întîrzie să apară, astfel încît în 316 se declanșează un prim război civil. **C.** obține două victorii în bătăliile de la Cibalae (Pannonia) și Campus Ardiensis (Tracia), dar confruntarea se încheie printr-o pace de compromis. La 1 mai 317, doi fii ai lui Constantin (Crispus și Constantin II) și un fiu al lui Licinius (Licinianus) sînt ridicați la rang de cezari, marcînd abandonarea ideologiei tetrarhice în favoarea principiului dinastic. După 320, în condițiile adîncirii contradicțiilor dintre cei doi împărați, **L.**, sprijinit de cercurile păgîne din Orient, inițiază o politică anticreștină, în timp ce **C.** se apropie tot mai mult de pozițiile bisericii creștine. În noul război civil care izbucnește în 324, **L.** este înfrînt în două mari bătălii, la Adrianopol (iulie) și Chrysopolis în Asia Mică (septembrie), capturat și executat în anul următor la Tesalonic. Imperiul este reunificat și supus autorității unui unic împărat, situație nemaiîntîlnită din 285. **C.**, care se revendică alesul pe pămînt al divi-

nității unice, abandonează politeismul tetrarhiei în favoarea monoteismului creștin care devine fundamentul ideologic al monarhiei despotice; principiul adopțiunii este înlocuit de cel al eredității dinastice: Constantinus II, Constantius II și Constans, fiii lui **C.**, sînt ridicați la rang de cezari; Crispus este executat în 326 din ordinul tatălui său, în urma unor tenebroase intrigi de palat. **C.** a continuat și a desăvîrșit toate reformele inițiate de Dioclețian; uneori detaliile și etapele reformelor lor administrative, militare, fiscale, financiare sau religioase nu sînt ușor de separat. Cu **C.** se încheie procesul transformării Imperiului într-o monarhie absolută de drept divin. Numărul provinciilor este ridicat la 117, grupate în 14 dioceze și 4 prefecturi (Orient, Illyricum, Italia și Gallia). Ierarhia funcționărească și ceremonialul de curte, care gravitează exclusiv în jurul monarhului, își dobîndesc statuarea definitivă. Edictele imperiale stipulează legarea de glie a colonilor și de profesiune și localitate a unor largi categorii de locuitori. Prin crearea unei noi monede de aur *(solidusul)* este abandonată politica economică a principatului, bazată pe argint, în favoarea aurului, care devine baza sistemului monetar imperial, măsură care favorizează clasa marilor proprietari funciari, principalul suport social al noului regim, și înrăutățește situația celorlalte clase și categorii sociale. În armată, „barbarii" (îndeosebi germanici) găsesc un acces tot mai larg, în fața lor deschizîndu-se posibilitatea ocupării celor mai înalte funcții militare. Trupele se împart acum definitiv în trupe de graniță *(limitanei)* și trupe de campanie *(comitatenses)*. Pe plan religios, **C.** intervine în conflictele cristologice luînd poziție împotriva schismelor și ereziilor, urmărind unitatea bisericii, important factor de sprijin al statului. În 325 are loc la Niceea, convocat din inițiativa lui **C.**, primul conciliu ecumenic al bisericii creștine, care pune bazele dogmatice și canonice ale noii religii. Sub presiunea reprezentanților Alexandriei, tezele lui Arius (arianismul) sînt repudiate ca erezie, iar

acesta este exilat. După o victorie repurtată împotriva goților și taifalilor din N Dunării (332), **C.** încheie cu aceștia o alianță (foedus), contingente barbare fiind încadrate în calitate de aliați în armata imperială. Din inițiativa lui **C.** este inaugurat în 328 între Sucidava și Oescus un pod peste Dunăre, care reflectă importanța dobîndită de regiunile norddunărene pentru Imperiu. Asemenea lui Augustus, fondatorul principatului, prin întreaga sa operă reformatoare **C.** imprimă un nou curs istoriei romane, instaurînd definitiv noul regim politic, dominatul, pregătind, în același timp, nașterea unui nou imperiu — cel bizantin. La 11 mai 330 are loc, pe locul vechiului Byzantion, inaugurarea oficială a Constantinopolului ca nouă capitală a Imperiului roman, care primește o organizare administrativă și privilegii asemenea vechii Rome. Stabilirea capitalei la Constantinopol este o mărturie grăitoare a preponderenței dobîndite (după criza sec. III) de provinciile orientale ale Imperiului. **C.** moare la Nicomedia în drum spre granița orientală a Imperiului unde izbucnise un nou război cu Imperiul sasanid (22 mai 337). Pe patul de moarte, este botezat în religia creștină de către episcopul Eusebios. Imperiul este împărțit între cei trei fii ai săi (Constanțiu II, Constantin II și Constans).

CONSTANTINUS /Constantin II/ Flavius Claudius (cca 316—340), împărat roman (337—340). Fiu al lui Constantin cel Mare și al Faustei, născut la Arelate (Arles) în Gallia. Este desemnat în 317 *cezar*, participă în 332 la luptele de la Dunărea de Jos împotriva goților și, în 337, la moartea tatălui său, este ridicat împreună cu cei doi frați, Constans și Constanțiu II, la rangul de *august*, încredințîndu-i-se guvernarea provinciilor occidentale (Gallia, Hispania și Britannia). După încercarea nereușită de a institui o tutelă asupra fratelui său Constans, **C.** pătrunde cu o armată în Italia, dar este ucis în apropiere de Aquileia într-o luptă cu avangarda lui Constans (aprilie 340).

CONSTANTINUS /Constantin III/ Flavius Claudius, împărat roman (407—411). Proclamat împărat de legiunile romane din Britannia, revoltate împotriva lui Honorius, **C.** își extinde autoritatea asupra Galliei, iar în 408 și asupra Spaniei. Temporar (409) obține recunoașterea sa și de către Honorius, împăratul Imperiului roman de apus. Înfrînt de generalul lui Honorius, Constantius (Constanțiu III), la Arles, în Gallia, este făcut prizonier și executat.

CONSTANTIUS /Constanțiu I/ Chlorus Caius Flavius Valerius (cca 250—306), împărat roman (305—306). Născut într-o familie modestă din Illyria, **C.** îmbrățișează cariera armelor, devine prefect al pretoriului și este desemnat la 1 martie 293 în cadrul primei tetrarhii, *cezar* al lui Maximian, răspunzător de guvernarea Galliei, Spaniei și Britanniei. General energic și talentat, **C.** îl înlătură pe Allectus lichidînd secesiunea Britanniei (294), respinge atacuri ale francilor și alamanilor la Rin (298). În cadrul celei de-a doua tetrarhii (1 mai 305), **C.** este desemnat august al Occidentului dar moare la scurt timp la Eboracum (York) la 25 iulie 306. Tatăl lui Constantin cel Mare.

CONSTANTIUS /Constanțiu II/ Flavius Iulius (317—361 e.n.), împărat roman (337—361). Fiu al lui Constantin cel Mare și al Faustei, ridicat în 324 la rangul de *cezar*, apoi în 337, la moartea tatălui său, împreună cu cei doi frați ai săi, Constans și Constantin II, la cel de *august*, încredințîndu-i-se guvernarea Orientului, Egiptului și Traciei. **C.** poartă un lung război împotriva Persiei sasanide (337—361), prilej de uzură a forțelor Imperiului, încheiat fără ca o tabără să poată dobîndi un succes decisiv. După uzurparea lui Magnentius și moartea lui Constans (350), **C.** organizează o campanie împotriva lui Magnentius înfrîngîndu-l în bătăliile de la Mursa (351) și Mons Seleuci (353), devenind stăpîn al întregului Imperiu roman. Moare la Tarsos în Cilicia (3 noiembrie 361)

în drum spre Occident, unde trupele din Gallia îl proclamaseră ca împărat pe Iulian Apostatul.

CONSTANTIUS /Constanțiu III/ Flavius, împărat al Imperiului roman de apus (421). Originar din Naissus (Niš), **C.** se impune ca unul dintre cei mai talentați generali ai epocii. Căsătorit cu Galla Placidia, sora lui Honorius (417), **C.** este recunoscut coîmpărat de către Honorius (februarie 421), dar moare șapte luni mai tîrziu la Ravenna.

CORBULO Cnaeus Domitius (?— 67 e.n.), general roman. Descendent al unei ilustre familii senatoriale, înrudite cu dinastia iulio-claudică, **C.** devine în 45 consul suffect, apoi guvernator al Germaniei Inferior (46—47) unde luptă victorios împotriva chaucilor și frizilor. Guvernator al provinciei Asia (53/54), la izbucnirea războiului romano-part pentru Armenia, **C.** este desemnat comandant al forțelor romane din Orient cu titlul de legat al Cappadociei și Galatiei (54—60). În campania din 58—60 cucerește metropolele armene Artaxata și Tigranocerta, iar în 64 obține încheierea unei păci de compromis cu Regatul part. Dobîndește astfel renumele de cel mai însemnat general al epocii, dar își atrage invidia lui Nero, de care este chemat în Grecia la Corinth și constrîns să se sinucidă. Memoriile sale au fost folosite de Plinius cel Bătrîn, Tacitus și Cassius Dio.

CORDUS Aulus Cremutius → **CREMUTIUS Cordus Aulus**

CORIOLANUS Cnaeus Marcius, personalitate romană legendară, descendent, potrivit tradiției, al regelui Ancus Marcius. Comandant militar talentat, cucerește în 493 î.e.n. orașul volscilor, Carioli; exilat în 491, revine în 489 și 488 în fruntea armatei volscilor în fața Romei. Numai rugămințile Veturiei și ale Volumniei, mama și, respectiv, soția sa, îl decid să renunțe la planurile vindicative. Ucis de noii lui aliați.

CORNELIA (sec. II î.e.n.), fiica lui P. Cornelius Scipio Africanus și soția lui Tib. Sempronius Gracchus (consul în 177 și 163 î.e.n.). Văduvă din 153 î.e.n., **C.** își consacră restul vieții

creșterii și educării exemplare a copiilor ei, printre care Tiberius și Caius Gracchus. După moartea lui Tiberius (153), se retrage la Misenum.

CORNELIUS Balbus Lucius (? — cca 30 î.e.n.), om politic roman. Născut în orașul Gades (Hispania), **C.** primește în 72 î.e.n. cetățenia romană pentru merite deosebite în războiul împotriva lui Sertorius de la Pompei. Din 61 este unul dintre cei mai apropiați partizani ai lui Caesar, din 50 — apărătorul intereselor acestuia la Roma împreună cu C. Oppius. Posesor al unei importante averi, prieten cu Cicero și Varro, **C.** joacă rolul unui adevărat mecena pentru cercurile intelectuale din preajma lui Caesar. Cicero l-a apărat în *Pro Balbo* de cei care îi contestau titlul de cetățean roman. Consul în 40 î.e.n., **C.** este primul magistrat care ocupă această funcție fără a se fi născut cetățean roman și fără a fi originar din Italia.

CORNELIUS Dolabella Publius (sec. III î.e.n.), om politic roman. Consul în anul 283, **C.** obține în același an victoria de la lacul Vadimo asupra celților boii și etruscilor și face parte din solia trimisă în 279 î.e.n. la Pyrrhos, regele Epirului, care, la chemarea Tarentului, debarcase cu armata în S Italiei.

CORNELIUS Dolabella Publius (69—43 î.e.n.), om politic roman. Reprezentant al unei familii senatoriale, politician meschin și versatil, **C.** se căsătorește în 50 cu Tullia, fiica lui Cicero (împotriva voinței acestuia), trece în tabăra lui Caesar alături de care participă la războiul civil (49—45), în 47 devenind tribun al poporului. După idele lui Martie (15 martie 44) se raliază taberei anticezariene cu ajutorul căreia obține consulatul (44), apoi, cu sprijinul lui Marcus Antonius, este desemnat guvernator al provinciei Siria. În Orient, după ce ocupă provincia Asia și-l execută pe guvernatorul acesteia C. Trebonius (43), **C.** eșuează în tentativa sa de a cuceri Siria și, înfrînt de Caius Longinius Cassius, se sinucide la Laodiceea unde era asediat de acesta.

CORNELIUS Fuscus (? — 87 e.n.), general roman. Numit de Galba procurator al Pannoniei (68), **C.** se raliază în 69 lui Vespasian devenind prefect al flotei de la Ravenna. În calitate de prefect al pretoriului în timpul împăratului Domițian, întreprinde în 87 o campanie în inima Daciei, probabil pe valea Oltului. Atras într-o ambuscadă de Decebal, este înfrînt și ucis.
CORNELIUS Labeo (sec. III), scriitor latin. **C.** a încercat o interpretare a vechii religii romane de pe pozițiile neoplatonismului, opunînd-o creștinismului. Scrierile sale, astăzi pierdute (*De diis animalibus*, *De oraculo Apollinis Clarii* ș.a.), au fost vehement atacate de Arnobius și Aurelius Augustinus.
CORNELIUS Lentulus Cnaeus (? — 25 e.n.), general roman. Consul în anul 14 î.e.n., proconsul al Asiei (2/1 î.e.n.) apoi guvernator al Illyricum-ului, **C.** a întreprins expediții victorioase împotriva dacilor și sarmaților, pentru care a fost recompensat cu *ornamenta triumphalia*. Implicat pe nedrept într-un proces de *laesae maiestatis* (24 e.n.), moare în anul următor, averea sa fiind moștenită de împăratul Tiberiu.
CORNELIUS Lentulus Gaetulicus Cnaeus (? — 39 e.n.), om politic roman. Consul în 26 e.n., înrudit cu Seian, **C.** este guvernator al Germaniei Superior (30—39); acuzat de Caligula de a fi participat la conspirația lui M. Aemilius Lepidus din toamna anului 39, este executat. Autor reputat de epigrame erotice.
CORNELIUS Severus (sec. I), poet epic latin. Prieten cu Ovidiu, **C.** este autorul epopeii *Bellum Siculum* (astăzi pierdută) care evoca lupta lui Augustus împotriva lui Sextus Pompeius (s-au păstrat versuri asupra morții lui Cicero).
CORNUTUS Lucius Annaeus (cca 20 — cca 75), gramatic și filosof stoic latin. Libert al lui Seneca, originar din orașul african Leptis, **C.** ajunge profesor de retorică și filosofie la Roma, numărînd printre elevii săi pe Lucanus, Persius, Caesius Bassus și Thrasea Paetus. Exilat de Nero din Roma

(cca 65), se reîntoarce în capitală după moartea împăratului. În colaborare cu Caesius Bassus a îngrijit editarea postumă a satirelor lui Persius. Din opera sa ni s-a păstrat o sinteză (în limba greacă) a teologiei grecești abordată prin prisma stoicismului, lucrarea de gramatică *Despre pronunție și ortografie (De enuntiatione vel orthographia)* precum și două comentarii la opera lui Vergiliu.

CORVINUS Messalla Marcus Valerius → MESSALLA Corvinus Marcus Valerius

COTTA Caius Aurelius → AURELIUS Cotta Caius

CRASSUS Lucius Licinius (cca 140—91 î.e.n.), om politic și orator roman. Quaestor (109), aedil (100), praetor (98), consul (95), censor (92), elev al lui Coelius Antipater, purtător de cuvînt al optimaților, **C.** este precursor al lui Cicero, în al cărui tratat de retorică *(De oratore)* exprimă punctele de vedere ale autorului.

CRASSUS Dives Marcus Licinius (115—53 î.e.n.), om politic roman. Reprezentant al unei ilustre familii senatoriale, **C.** se refugiază în timpul dictaturii popularilor în Spania (87—83); la debarcarea lui L. Cornelius Sulla în S Italiei (83) i se raliază și luptă alături de el în războiul civil, remarcîndu-se în bătălia de la porțile Romei (82). Profită de proscripțiile ordonate de Sulla pentru a strînge fără scrupule o imensă avere, care face din el cel mai bogat cetățean al Romei și-i aduce cognomenul de Dives („Bogatul"). În 72 i se acordă imperiumul proconsular și comanda războiului împotriva lui Spartacus, pe care reușește să-l înfrîngă în Apulia în anul următor. Ales consul alături Cn. Pompeius în 70 î.e.n., **C.** modifică sistemul politic impus de Sulla, restaurînd atribuțiile și drepturile tribunilor poporului. În deceniul următor caută, asemenea lui Pompeius și Caesar, să dobîndească o poziție singulară în stat; Cicero îi atribuie aserțiunea conform căreia cel care dorește să fie primul în stat trebuie să posede atîția bani încît să poată recruta singur o armată. Censor în

65, încearcă să acorde cetățenia romană transpadanilor pentru a-și crea un capital politic și propune anexarea Egiptului lagid. Sprijină ambițiile lui Catilina, fără a fi direct implicat în conjurația acestuia. După întoarcerea lui Pompeius din Orient, **C.** se face unealta optimaților în respingerea cererilor înaintate de acesta senatului ● Datorită abilității lui Caesar, care reușește să atenueze temporar aceste rivalități, ia naștere în anul 60 primul triumvirat, o înțelegere privată și secretă în scopul sprijinirii reciproce a celor trei în lupta împotriva aristocrației senatoriale. În timpul consulatului său din 59, Caesar impune adoptarea unor legi favorabile interesului triumvirilor, **C.** și Pompeius sînt aleși consuli în 55; la sfîrșitul consulatului **C.** obține guvernarea provinciei Siria pentru o perioadă de cinci ani. Ajuns în Orient, declanșează un război împotriva parților în dorința dobîndirii unei glorii militare egale cu cea a colegilor de triumvirat, dar este înfrînt și ucis de generalul part Surena în bătălia de la Carrhae din NE Mesopotamiei. Ambiția și vanitatea excesivă nu au fost slujite în cazul lui **C.** nici de abilitatea omului politic și nici de talentul conducătorului de oști, el rămînînd categoric inferior ca personalitate celorlalți doi triumviri.

CREMUTIUS Cordus Aulus (?—25 e.n.), istoric latin. Senator ilustru, atacat pentru convingerile sale republicane de către Seian s-a sinucis. Pe Cassius, ucigașul lui Caesar, îl numește „ultimul dintre romani". Opera sa *Annales*, o istorie romană de la începutul războaielor civile pînă la domnia lui Augustus (18 î.e.n.), a fost confiscată și arsă din ordinul senatului. Pe baza unicului exemplar salvat de fiica sa, Marcia, a fost publicată o nouă ediție în timpul domniei lui Caligula (37—41), folosită ca izvor de Tacit și Quintilian.

CRISPUS Flavius Iulius (?—326), general roman. Fiu al lui Constantin cel Mare și al concubinei Minervina, ridicat la rang de cezar (317—326), **C.** comandă flota în războiul civil

împotriva lui Licinius. Executat din ordinul lui Constantin cel Mare, împreună cu Fausta, mama sa vitregă.

CRITON → **KRITON**

CURIATUS Maternus (sec. I), orator și poet latin. Senator al epocii Flaviilor (69—96) și autorul unor tragedii *(Medeea, Thyestes)* și al unor *praetextae (Cato, Domitius)* astăzi pierdute; personaj al *Dialogurilor* lui Tacitus.

CURIUS Dentatus Manius (?—cca 270 î.e.n.), om politic roman. Consul în 290, 283, 275, 274 î.e.n., censor în 272 î.e.n., **C.** se remarcă prin victoriile sale asupra samniților și sabinilor (290), a galilor senoni (283) și prin fondarea coloniei Sena Gallica. În 275 el repurtează la Maleventum (Beneventum) victoria decisivă asupra lui Pyrrhos, regele Epirului, revenit din Sicilia. În calitate de censor începe construcția celui de-al doilea apeduct al Romei *(Anio vetus)*. Deși *Homo novus*, **C.** a rămas în analistica secolelor următoare ca un model al sobrietății, cumpătării și incoruptibilității romane, exemplul preferat al lui M. Porcius Cato.

CURTIUS RUFUS Quintus (sec. I sau II), retor și istoric latin. *Historia Alexandri Magni Macedonis* în 10 cărți (păstrată parțial), elaborată de el, reprezintă unica istorie în limba latină a vieții cuceritorului macedonean cunoscută astăzi. Influențat de sursele elenistice, dar mai ales de punctul de vedere peripatetic, autorul conturează prin Alexandru, asemenea lui Seneca, imaginea unui tiran favorizat de noroc *(„pro virtute felix temeritas")*. Ignorată în antichitate, opera lui **C.**, mai apropiată prin retorismul ei de literatură decît de istorie, a cunoscut o largă circulație în evul mediu.

CYPRIANUS Gallus (sec. IV — începutul sec. V), poet latin. Versificator modest, originar din Gallia, **C.** transpune la începutul sec. V e.n. *Vechiul Testament* în hexametri (s-au păstrat primele 7 cărți — *Heptateuchos*).

CYPRIANUS / Ciprian / Thascius Caecilius (cca 205—258), episcop și scriitor latin. Născut la Cartagina într-o familie

bogată, poate de rang senatorial, devenit retor, **C.** se convertește în 246 la creștinism și este ales, doi ani mai tîrziu, episcop în orașul natal. În timpul persecuțiilor anticreștine ale împăratului Decius (250), **C.** rămîne în umbră, conducînd viața comunității, în 258 însă, la declanșarea persecuțiilor lui Valerian, alege moartea ca martir. Spre deosebire de Tertulian, pe care îl consideră maestrul său, **C.** este un spirit ponderat, diplomat, mai mult om de acțiune decît teoretician doctrinar; totuși, prin întreaga sa activitate și operă, **C.** a fost considerat pînă în evul mediu o autoritate a bisericii creștine. În numeroasele sale lucrări *(De lapsis, Ad Donatum, Ad Demetrianum, De ecclesiae unitate)* abordînd probleme teoretice și practice ale noii religii, dar îndeosebi în cele 81 de scrisori, **C.** oferă informații deosebit de prețioase asupra societății romane din epoca de apogeu a crizei sec. III.

D

DALMATIUS Flavius (?—337), general roman. Fiu al lui Dalmatius cel Bătrîn (fratele vitreg al lui Constantin cel Mare), ridicat în 335 la rang de cezar, este ucis în evenimentele de la moartea lui Constantin cel Mare, împreună cu tatăl, unchiul (Iulius Constantius) și fratele său (Hannibalianus cel Tînăr).

DECIUS Caius Messius Quintus Traianus (195—251), împărat roman (249—251). Născut în Pannonia Inferior, devenit senator, apoi guvernator al Moesiei și prefect al orașului Roma, **D.** este însărcinat în 249 de împăratul Filip Arabul cu restabilirea ordinei în Moesia și Pannonia. La scurt timp este proclamat de către trupele de la Dunăre (poate împotriva voinței sale) la Viminacium, împărat. Victorios în bătălia de la Verona (septembrie 249) asupra lui Filip Arabul, **D.** este cel dintîi dintre generalii de origine iliră care ocupă tronul imperial în sec. III. În 250 el inițiază prima mare persecuție anticreștină generalizată în întregul Imperiu roman. **D.** are de înfruntat o pustiitoare invazie a goților care, conduși de Kniva, traversează Dunărea în iarna 249/250 și pustiesc Moesia și Tracia. Încercînd să intercepteze în apropiere de Dunăre forțele goților la întoarcere, **D.** împreună cu fiul său Herennius (cezar în 250, august în 251) sînt înfrînți și uciși în vara anului 251 la Abritus (Moesia). El este primul împă-

rat roman care cade într-o luptă cu „barbarii". Hostilianus, fiul lui (cezar în 250, august în 251), adoptat în calitate de coregent de succesorul lui **D.**, Trebonianus Gallus, moare de ciumă la sfîrșitul anului 251.

DECIUS Mus Publius (?—295 î.e.n.), om politic roman. Consul în 312, 308, 297, 295 î.e.n., *magister equitum* în 306 î.e.n., censor împreună cu Q. Fabius Maximus Rullianus în 304, **D.** se remarcă în timpul celui de-al doilea război cu samniții (327—304 î.e.n.), luptă cu succes împotriva etruscilor (308) și apulilor (296). Moare, potrivit tradiției, sacrificîndu-se prin *devotio* în bătălia de la Sentinum.

DENTATUS Manius Curius → **CURIUS Dentatus Manius**

DEXIPPOS Herennios (cca 210 — cca 275), om politic și istoric grec. Este originar din Atena, oraș în care ocupă importante demnități și pe care îl apără în 267 de invazia herulilor. Din opera sa — *Hronika (Cronici)*, o istorie universală în 12 cărți pînă în contemporaneitate (269/270), o istorie a diadohilor în 4 cărți (Arrian este principala sursă folosită) și *Skythika* (descrierea invaziilor germanice din anii 238—270), realizată după modelul lui Tucidide — ni s-au păstrat numai fragmente izolate.

DIDIUS IULIANUS Marcus Severus (133—193), împărat roman (193). Născut la Mediolanum (Milano), înrudit cu juristul Salvius Iulianus. Guvernator al provinciilor Gallia Belgica (170—175), Dalmatia (176—177), Germania Inferior (cca 178), Pont și Bithynia, apoi al Africii (189/190), **D.** strînge o mare avere. El cîștigă „licitația" pentru tronul imperial organizată de pretorienii din Roma după asasinarea lui Pertinax, oferind un *donativum* de 25 000 de sesterți de om (28 martie 193). În aceste condiții, legiunile de la Dunăre îl proclamă împărat pe Septimius Severus, cele din Orient pe C. Pescennius Niger, iar cele din Britannia pe D. Clodius Albinus. La apropierea trupelor lui Septimius Severus de

Roma, **D.** este decretat dușman al statului de către senat și ucis de pretorieni (1 iunie 193).
DIDYMOS din Alexandria (sec. I î.e.n.), gramatic și lexicograf grec. A trăit și a activat ca profesor la Alexandria (Egipt) impunîndu-se ca cel mai important gramatic grec al epocii lui Augustus. Autor a cca 3 500—4 000 de cărți, supranumit din această cauză *Bibliolathas* (uitucul de cărți, pentru că, avînd în vedere numărul enorm al lucrărilor sale, uita deseori care îi aparțin) și *Chalkenteros* (omul cu intestine de bronz, pentru hărnicia sa neobosită). Comentator al aproape tuturor poeților importanți (epici, lirici, tragici, comici) ai epocii clasice. A extras din comentariile lui Aristarch din Samothrake și a grupat într-o singură carte observațiile criticii de text a acestuia. Autor a două lexicoane foarte cuprinzătoare referitoare la particularitățile limbajului tragic *(Lexis tragike — Dicționar tragic)* și comic *(Lexis komike — Dicționar comic)*, al unei lucrări de patologie *(Peri pathon)*, în care cuvintele și expresiile dificile sînt explicate prin transformările cuvintelor înrudite, a numeroase monografii consacrate diferitelor probleme de istorie literară. Operele sale au constituit baza întregii activități filologice ulterioare. Formulările sale au pătruns în scolii (comentarii ale textelor vechi obscure), analizele privitoare la cuvinte au fost preluate de lexicografie, culegerea sa de proverbe a stat la baza întregii paremiografii, dezbaterile asupra problemelor de gramatică au fost utilizate de Apollonios Dyskolos și Herodian, monografiile sale au fost folosite de scriitori diverși. Din această uriașă operă, atît de mult fructificată de posteritate, nu s-a păstrat decît un papirus (o parte din comentariul asupra lui Demostene), semnificativ pentru profunzimea gîndirii și bogăția de idei cuprinsă în lucrările sale.
DIDYMOS cel Orb (313—398), teolog grec. A trăit în călugărie pînă în 371, cînd episcopul Athanasios i-a încredințat conducerea școlii catehetice din Alexandria. Condamnarea lui

postumă, în 553, ca eretic, sub acuzația de a fi un continuator al ideilor lui Origenes, a contribuit la dispariția majorității scrierilor sale dogmatice și de exegeză biblică.

DIDYMOS Claudius (sec. I î.e.n.), gramatic și lexicograf grec. A trăit la Roma. Una din lucrările sale este consacrată abaterilor de la analogie în opera lui Tucidide. Într-o altă lucrare *(Peri tes para Romaios analogias)* asupra analogiei la romani, a încercat să demonstreze că structura limbii latine, la nivel morfologic și sintactic, este o imitație după greaca veche.

DIO CASSIUS Cocceianus → CASSIUS Dio Cocceianus

DIOCLETIANUS/Dioclețian/Caius Aurelius Valerius (cca 240 — cca 316), împărat roman (284—305). Născut într-o familie săracă din Dalmația, **D.** își începe cariera militară ca simplu soldat, devenind comandantul gărzii personale a lui Numerianus, la moartea căruia este proclamat împărat de armata din Orient (17 septembrie 284). După bătălia de la Margus (primăvara anului 285) și dispariția lui Carinus rămîne unic împărat, desemnîndu-l pe tovarășul său de arme, Maximian, *cezar* (285), apoi în 286 *august* (împărat) însărcinat cu apărarea Occidentului. Maximian reușește să reprime revolta bagauzilor din Spania și consolidează frontiera renană. La 1 martie 293, **D.** instituie tetrarhia ca sistem de guvernare. Sub presiunea frecventelor uzurpări interne și a agresiunii continue a barbarilor la hotare, el inițiază o originală reformă constituțională sporind la 4 numărul conducătorilor Imperiului, grupați acum într-un colegiu în care celor doi auguști li se subordonează doi cezari. Vizînd împărțirea responsabilităților, în primul rînd militare, și nu a Imperiului, sistemul tetrarhiei era menit, în concepția lui **D.**, să asigure unitatea statului și întărirea autorității imperiale. **D.**, cu reședința la Nicomedia, răspundea de administrarea provinciilor orientale, avînd subordonat pe cezarul C. Valerius Galerius care, de la Sirmium, asigura paza Illyricum-ului,

Macedoniei și Greciei. Maximian administrează din Mediolanum Italia și Africa, avînd în subordine pe cezarul Constantius Chlorus care, din Trier, veghează asupra Galliei, Spaniei și Britanniei. Căsătoria lui Maximian și a lui Galerius cu fiicele lui **D.**, a lui Constantius Chlorus cu fiica lui Maximian vizează întărirea tetrarhiei, în care rolul lui **D.** rămîne predominant ● **D.** este prezent personal la Dunăre în mai multe rînduri, pentru a respinge invazia sarmată, reprimă uzurparea lui Domitius Domitianus și secesiunea Egiptului (297), poartă un război victorios contra Persiei sasanide (297—298), fixînd granița romană pe fluviul Tigru, — maxima expansiune atinsă de Imperiu în Orient. La capătul unei domnii de 20 de ani, în dorința de a impune noul sistem constituțional, **D.** și Maximian abdică în aceeași zi (1 mai 305), cedînd locul celei de-a doua tetrarhii, și redevin persoane particulare. **D.** se retrage, pînă la moarte, în palatul său din Salona. În perioada de destrămare a celei de-a doua tetrarhii și a reizbucnirii războaielor civile (306—311), el refuză să reîmbrace purpura și intervine o singură dată în viața politică a Imperiului, cu ocazia conferinței de la Carnuntum (noiembrie 308), care urmărea reconsolidarea tetrarhiei ● Amplul program de reforme realizat de **D.**, prin care este metamorfozată întreaga structură a statului, reprezintă continuarea, sistematizarea și instituționalizarea măsurilor inițiate de dinastia Severilor și a celor adoptate sub impulsul necesității în vremea „Anarhiei militare" (235—284). Reformele vizează întărirea coeziunii interne și sporirea rezistenței Imperiului în fața pericolului extern, consolidarea autorității imperiale. Detaliile reformelor administrative, militare, fiscale, financiare sau religioase ale lui **D.**, înfăptuite în etape, nu sînt ușor de separat de cele ale lui Constantin cel Mare, care duce mai departe și desăvîrșește opera reformatoare a precursorului său. Cu **D.** și Constantin cel Mare se încheie procesul transformării Imperiului într-o monarhie

absolută de drept divin. Întreaga putere de decizie se află în mîna împăratului și a sfetnicilor săi, grupați în *sacrum consistorium* (fostul consiliu al principelui), și este finalizată de un atotputernic aparat birocratic, tot mai ierarhizat și militarizat. Suprafața provinciilor este redusă, numărul lor ajungînd la cca 100, grupate în 12 dioceze (fiecare în frunte cu un vicar). Prin această reorganizare administrativă, sînt abolite ultimele privilegii ale Italiei care, ca și Egiptul, este asimilată unei provincii obișnuite. Puterea militară este separată de aceea civilă, toate numirile în aparatul administrativ și militar rămînînd apanajul împăratului. O grijă deosebită este acordată întăririi limesului și construirii de numeroase castella și drumuri, care fac din graniță o zonă fortificată pe o anumită adîncime. Efectivele militare sporesc la cca 500 000 de soldați, numărul legiunilor la cca 60 (mai mici și mai mobile); trupele sînt treptat separate într-o armată centrală mobilă, de intervenție *(comitatenses)*, și una formată din trupele de graniță *(limitanei)* care-și cultivă, paralel, loturile de pămînt. În cadrul noului sistem fiscal, în care impozitul este plătit în natură în funcție de noile unități stabilite, *iugo* și *capita*, orașele își pierd orice autonomie, iar membrii diverselor categorii profesionale sînt legați obligatoriu de meseria și de colegiile lor. Baterea unor noi monede de aur și argint cu o greutate și un conținut sporit în metal prețios încearcă să reducă gravul haos economic lăsat de epoca „Anarhiei militare". Deși Roma rămîne nominal capitala Imperiului, necesitatea apărării și unei mai ușoare administrații impune membrilor tetrarhiei alegerea unor noi reședințe (Nicomedia, Antiohia, Mediolanum, Sirmium, Tesalonic, Augusta Treverorum ș.a.), orașe care beneficiază în această perioadă de un vast program de construcții. În timpul domniei lui **D.**, Dobrogea este separată de Moesia Inferior și transformată în provincie separată sub numele de Scythia (cu reședința în orașul Tomis), aparținînd

diocezei Tracia și apărată de două legiuni cu garnizoana la Noviodunum și Troesmis. Prezent în mai multe rînduri la frontiera Dunării de Jos, împăratul ia măsuri de consolidare a limesului, de reconstrucție a unor orașe și cetăți (Tomis, Dinogetia) și de refacere a drumurilor. Încercarea de a reforma viața religioasă prin reactivarea vechilor culte (cultul lui Jupiter devine obligatoriu pentru întregul Imperiu) duce, în anii 303—304, la promulgarea a 4 edicte anticreștine care declanșează cea mai mare persecuție din istoria Imperiului împotriva acestei religii. Pe plan intern și extern Imperiul depășește în timpul domniei lui **D.** criza sec. III. Dacă prin activitatea sa practică, de redresare a Imperiului, el se dovedește o personalitate a lumii noi din sec. IV, concepțiile sale politice (sprijinirea cultelor politeiste în defavoarea monoteismului, refuzul principiului eredității dinastice în favoarea adopțiunii) îl situează mai degrabă în descendența marilor împărați iliri ai sec. III.

DIODOROS / **Diodorus Siculus** / **Diodor din Sicilia** / (cca 80—cca 21 î.e.n.), istoric grec. Originar din orașul sicilian Agyrion, **D.** a trudit peste 30 de ani la Roma și Alexandria pentru elaborarea celor 40 de cărți ale unei istorii universale, *Historion Bibliotheke (Biblioteca istorică)*, care se deschidea cu epoca mitologică și se încheia cu expediția lui Caesar în Britannia (54 î.e.n.). Din vasta sa operă care, pe lîngă informații istorice, oferă și date geografice și etnografice s-au păstrat integral cărțile 1—5 (istoria popoarelor orientale, a grecilor, iberilor și etruscilor) și 11—20 (sec. V — începutul sec. III î.e.n.); ne-au mai parvenit fragmente din cărțile 6—10, 21—40. Operă de compilație prin excelență, în care aportul creator al lui **D.** este extrem de redus, *Biblioteca istorică* rămîne prețioasă prin informația bogată conținută și prin izvoarele folosite (printre care istorii valoroase precum cele ale lui Ephoros, Timaios, Ktesias, Theopompos, creația analiștilor romani timpurii, toate pierdute ulterior); deosebit

de valoroase sînt informațiile privitoare la istoria Siciliei, a epocii lui Filip II și Alexandru cel Mare și la cea a diadohilor. Lucrarea cuprinde și informații referitoare la istoria cetăților grecești din Dobrogea precum și la trecutul geto-dacilor. Opera sa a fost folosită de Plinius cel Bătrîn, bucurîndu-se de o deosebită apreciere în epoca bizantină.

DIOGENES Laertios / Diogene Laerțiu / (sec. III ?), scriitor grec. Originar din Laertia (Cilicia). **D.** este autorul unei ample lucrări de compilație *Despre viețile și doctrinele filosofilor* în 10 cărți, integral păstrate, prețioasă prin informația biografică inclusă și izvor indispensabil pentru cunoașterea filosofiei antice, prin cele 1 000 de citate din 250 de autori. Personal, **D.** nu adoptă nici una dintre doctrinele filosofice înfățișate.

DIOGENIANOS din Herakleia Pontică (prima jumătate a sec. II), lexicograf grec. Conform lexiconului bizantin „Suda", este autorul unui *Pantodapelexis (Dicționar universal)* în 5 cărți, structurat alfabetic, alcătuit în epoca împăratului Hadrian prin exceptarea lexiconului lui L. Iulius Vestinus, la rîndul lui un rezumat al lexiconului lui Pamphilos. Lexicograful alexandrin Hesychios indică între sursele lexiconului său o lucrare a lui **D.** intitulată *Peri ergopenetes (Manual pentru cei săraci)*, pe care o prezintă drept o compilație după diverse lexicoane speciale. După toate probabilitățile, cele două titluri se referă la aceeași scriere. Lexiconul lui **D.** a cunoscut o largă și îndelungată circulație (pînă în sec. XII). Alte lucrări ale sale (un catalog geografic, o scriere asupra dicției la Eschil) sînt pierdute.

DIOMEDES (sec. IV e.n.), gramatic latin. Valoarea principalei sale lucrări, *Ars gramatica (Arta gramatică*, 3 cărți), păstrată, rezidă în posibilitățile pe care le oferă pentru cunoașterea unor autori antici (Terentius Scaurus, Suetonius, Donatus, Charisius ș.a.) pe care i-a folosit și ale căror lucrări nu ne-au parvenit.

DION Cocceianus numit **Chrysostomos** / **Gură de aur** / (cca 40 — cca 120), orator și filosof grec. Născut într-o familie bogată din Prusa (Bithynia), **D.** este elev al stoicului Musonius Rufus, apoi retor la Roma în anturajul împăraților Vespasian și Titus. Exilat de Domițian, **D.** duce viața unui filosof cinic rătăcitor, parcurgînd Asia Mică, Egiptul, Grecia, Peninsula Balcanică, Dacia, ajungînd în peregrinările sale pînă la estuarul Niprului. Reabilitat de Nerva (96), recunoscut drept cel mai mare orator al epocii, **D.** conduce o delegație a orașului natal la Roma, rostind în fața lui Traian o serie de discursuri preamărind de pe pozițiile filosofiei cinic-stoice imaginea suveranului ideal. Activitatea sa edilitară din Prusa provoacă animozitatea unor concetățeni și un proces judecat de guvernatorul provinciei, Plinius cel Tînăr (110/111). Clasic al genului oratoric, în opera lui **D.** se împletesc influențe ale lui Platon, ale socraticilor, ale filosofiei stoice și cinice. Din opera lui **D.** ne-au parvenit 78 de discursuri, cu caracter moral, politic, filosofic, pline de spirit și farmec, un viu și prețios document cultural-istoric al lumii grecești din jumătatea răsăriteană a Imperiului de la sfîrșitul sec. I e.n. Scrierea sa despre geto-daci *(Getika — Istoria geților)*, pe care i-a cunoscut direct, folosită de Iordanes, s-a pierdut.

DIONYSIOS din Halicarnas (?—cca 10 e.n.), retor și istoric grec. Profesor de retorică la Roma (30—8 î.e.n.), reprezentant al curentului atticist, **D.** se impune prin lucrările sale filologice ca un pionier în unele domenii ale analizei stilistice și ale criticii filologice. Opera sa istorică *Romaike Arhaiologia (Antichitățile romane)*, publicată începînd din 7 î.e.n., marcată de un accentuat stil retoric, narează istoria Romei de la începuturile mitice pînă la primul război punic (264 î.e.n.); din cele 20 de cărți, primele 10 s-au păstrat integral, a unsprezecea fragmentar, iar restul în excerpte bizantine.

DIONYSIOS din Halikarnas (sec. II), gramatic grec. **D.**, care trăiește în vremea împăratului Hadrian, a primit pentru voluminoasele sale lucrări din domeniul teoriei și istoriei muzicii numele de Musikos. Din *Musika hypomnemata (Amintiri muzicale* — 24 de cărți*)*, *Musike historia (Istoria muzicii* — 36 de cărți), consacrate nu numai istoriei muzicii, ci și literaturii, prin analiza poeților epici și dramatici, *Musike paideia (Educația muzicală* — 22 de cărți) nu s-au păstrat decît o serie de fragmente la Photios (sec. X).

DIONYSIOS Ailios din Halikarnas (sec. II), lexicograf grec. A elaborat în vremea împăratului Hadrian un dicționar în 5 cărți, *Attika onomata (Cuvinte atice)*, cuprinzînd, în ordine alfabetică, cuvintele atice rare. Menit a constitui o lucrare atît explicativă cît și normativă (deprinderea corectă a uzului limbii), izvor pentru multe lexicoane ulterioare, dicționarul său (printre ale cărui surse se numără lexicoanele lui Didymos și Pamphilos) este astăzi pierdut.

DIONYSIOS Perigetes / Dionisie Călătorul / (sec. II), poet grec. Originar din Alexandria. **D.** a compus în vremea împăratului Hadrian (cca 124 e.n.) o descriere a oicumenei sub forma unei periegeze în 1187 de hexametri, *Periegesis tes oikumenes (Înconjurul lumii)*, care s-a bucurat de o largă circulație în antichitatea tîrzie (în versiunea latină a lui Avienus și Priscianus din Caesarea) și îndeosebi în evul mediu (cînd a servit ca manual școlar). Lucrarea, care descrie țărmurile Europei, Africii și Asiei, cuprinde, alături de informații geografice, și interesante observații istorice și etnografice.

DIOPHANTOS din Alexandria (sec. III), matematician grec. **D.** este autorul unei valoroase *Arithmetica* în 13 cărți (din care s-au păstrat 6), culegere de 189 de probleme prezentate în ordine progresivă, al unei scrieri despre *Cifrele poligonale* și a încă două lucrări, astăzi pierdute, *Porismata (Corolari — lemele)* și *Moriastika (Împărțirile)*. Editarea operei lui **D.**

i-a inspirat în sec. XVII matematicianului francez P. Fermat celebra teorie a numerelor.

DIOSKURIDES / **Dioscoride** / **Pedanios** (sec. I), medic grec. Originar din Anazarba (Cilicia), **D.** a fost medic militar sub împăratul Claudius (41—54), trăind apoi la Roma în vremea lui Nero (54—68). Principala sa operă, *Peri hyles ia'rikes (Despre materia medicală)* (5 cărți), care prezintă efectul terapeutic al unor substanțe de origine vegetală, animală sau minerală, a fost tradusă în sec. V în limba latină *(Materia medica)* și a avut o largă circulație în evul mediu, consolidînd reputația lui **D.** ca cel mai celebru farmacolog al antichității. Lucrarea dă și echivalentul unor nume de plante în mai multe limbi, printre care și în cea dacă.

DOLABELLA Publius Cornelius → CORNELIUS Dolabella Publius

DOMITIANUS / **Domițian** / **Titus Flavius (51—96)**, împărat roman (81—96). Proclamat împărat la 13 septembrie 81, fiul lui Vespasian și al Domitillei și fratele lui Titus, inaugurează o politică sensibil deosebită de cea a primilor doi Flavi. Sprijinindu-se pe armată, garda pretoriană, pe anumite cercuri ale cavalerilor și aristocrației municipale provinciale, **D.** urmează o linie autocratică, ce se înscrie în tradiția inaugurată de Caligula și Nero. Personalitate orgolioasă, violentă, revendicînd titlul de *„dominus et deus"*, se proclamă în 85 *censor perpetuus* / cenzor pe viață / și intră în conflict cu aristocrația senatorială. Sînt reluate acum procesele pentru *crimen laesae maiestatis*, întrerupte o dată cu moartea lui Nero (68). Relațiile încordate cu senatul și cu aristocrația senatorială, din rîndurile căreia provin mulți dintre istoriografii latini, au contribuit la conturarea și transmiterea unei imagini îngroșat negative a sa. Bilanțul administrației sale interne este în general pozitiv, iar măsurile militare pe care le-a inițiat vor facilita politica ofensivă a Imperiului urmată de Traian în regiunile carpato-dună-

rene. Victorios în campania întreprinsă în 83 la Rin împotriva tribului germanic al chattilor, **D.** adoptă titlul de *Germanicus*. Pe plan extern, întîmpină însă, în general, mari dificultăți. O invazie a dacilor aliați cu sarmații și bastarnii în Moesia, soldată cu moartea lui C. Oppius Sabinus, guvernatorul provinciei, îl obligă în 86 să intervină personal pe frontul de la Dunăre. Moesia este împărțită acum în două provincii de rang consular, Moesia Superior și Moesia Inferior (în a cărei componență intră și Dobrogea). Campania inițiată în 87 la N Dunării împotriva lui Decebal și condusă de Cornelius Fuscus se încheie cu o înfrîngere; reluată în 88 de către Tettius Iulianus, ofensiva romană marchează o victorie la Tapae și duce la încheierea unei păci de compromis între Roma și Dacia (89). În același an (ianuarie) este confruntat cu răscoala legatului Germaniei Superior, L. Antonius Saturninus, reprimată cu repeziciune, dar simptomatică pentru accentuarea opoziției senatoriale față de politica sa autoritară. La 18 septembrie 96, **D.**, ultimul dintre Flavi, cade victimă unei conjurații de palat, organizată de libertul Parthenius, comandantul gărzii palatului, și de soția sa Domitia Longina. Senatul hotărăște martelarea numelui său din inscripțiile publice *(damnatio memoriae)*.

DOMITIUS Afer Cnaeus (14 î.e.n. — 59 e.n.), orator latin. Originar din orașul Nemausus din Gallia Narbonensis, praetor (25), consul (39), apoi, din 49 pînă la moarte, *curator aquarum* al orașului Roma, **D.** este unul dintre cei mai renumiți oratori ai epocii iulio-claudice. Acuzator în procese de *laesae maiestatis*, a dobîndit o mare avere. Autor a numeroase lucrări de retorică, din care s-au păstrat cîteva fragmente. A fost profesorul lui Quintilian.

DOMITIUS Ahenobarbus Lucius (?—48 î.e.n.), om politic roman. Căsătorit cu Porcia, sora lui Cato Uticensis, **D.** se impune ca unul dintre cei mai influenți și hotărîți reprezen-

tanți ai aristocrației senatoriale în confruntarea acesteia, în deceniul VI al sec. I î.e.n., cu politica triumvirilor. Praetor (58), **D.** încearcă să obțină condamnarea lui Caesar, cerînd în 56 rechemarea acestuia din Gallia. Consul în 54 î.e.n., se apropie de Cn. Pompeius după ralierea acestuia taberei senatoriale (52 î.e.n.). Capturat la începutul războiului civil de Caesar la Corfinium și eliberat (49), organizează apărarea Massaliei, apoi trece în Peninsula Balcanică unde cade în bătălia de la Pharsalus, comandînd una dintre aripile forțelor pompeiene.

DOMITIUS Alexander (?—311), uzurpator al tronului imperial (308—311). Originar din Pannonia, ajunge guvernator *(vicar)* al Africii. Răsculat în 308 împotriva lui Maxentius, este înfrînt și ucis trei ani mai tîrziu de acesta (311).

DOMITIUS Corbulo Cnaeus → CORBULO Cnaeus Domitius

DOMITIUS Domitianus Lucius (?—297), uzurpator al tronului imperial (296—297). Proclamat împărat în Egipt în 296, este ucis în anul următor, după cucerirea Alexandriei de către Diocleţian.

DOMITIUS Marsus (?—cca 15 e.n.), poet latin. Poet al epocii lui Augustus **D.** aparține cercului lui Maecenas și s-a bucurat de aprecierea lui Ovidius și a lui Marțial. Dacă din culegerea sa de epigrame *(Cicuta — Fluier din trestie de cucută)* s-au păstrat cîteva fragmente, epopeea *Amazonia (Lupta cu amazoanele)*, un volum de mici povestiri, *Fabellae* (9 cărți), și *De urbanitate (Despre eleganța stilului)*, scriere de retorică folosită de Quintilian, s-au pierdut în întregime.

DOMITIUS Ulpius → ULPIUS Domitius

DOMNINOS din Larissa (sec. V), matematician și filosof grec. Originar din Siria. **D.** este scurt timp șef al Academiei din Atena (cca 445 — cca 450) după Syrianos și înainte de Proklos. Din opera lui s-a păstrat un compendiu de aritme-

tică *Encheiridion arithmetikes eisagoges (Manual de introducere în aritmetică)*, care trădează o îndepărtare de Nikomachos și revenirea la aritmetica axiomatică a lui Euclid.

DONATUS Aelius (sec. IV), gramatic latin. A predat la Roma, printre elevii săi numărîndu-se cunoscutul părinte al bisericii, Hieronymus (cca 345—419/420). Autor al unei gramatici latine pentru învățămîntul elementar *(Ars minor)* și al uneia destinate elevilor mai mari *(Ars maior* sau *secunda)*, ambele în evul mediu manualele fundamentale pentru învățămîntul latinei în Europa occidentală. A mai scris un comentariu asupra lui Terentius (în cea mai mare parte păstrat) și unul asupra lui Vergilius (s-au păstrat doar dedicația, viața și introducerea la *Bucolice*).

DONATUS Magnus (?—cca 355), teolog roman. Ales, după marile frămîntări provocate de persecuțiile lui Dioclețian, contraepiscop de Cartagina în 313. În condițiile profundelor contradicții economice, sociale și etnice din Africa de Nord, **D.** pune bazele unei secte religioase bazată pe o etică riguroasă, pe ideea martiriului și pe respingerea organelor statele romane. Condamnată de sinodurile de la Roma (313) și Arelate (314), mișcarea donatistă, care unește treptat sub faldurile ei păturile dezmoștenite ale populației autohtone, puțin romanizate, îndeosebi din mediul rural (care formează cetele de *Circumcellioni*), se extinde în Numidia și Mauretania, combătută de biserica oficială, apoi și de autoritățile imperiale. Rămășițe ale donatiștilor supraviețuiesc în Africa de Nord pînă la cucerirea arabă de la sfîrșitul sec. VII.

DOSITHEUS (sec. IV), gramatic latin de origine greacă. **D.** este autorul unei gramatici a limbii latine, *Ars gramatica (Arta gramaticii)*, destinată grecilor dornici să învețe această limbă; scrisă în latină și greacă, opera lui **D.** a cunoscut în antichitatea tîrzie și evul mediu timpuriu o largă circulație ca manual didactic.

DRUSUS Marcus Livius (124—91 î.e.n.), om politic roman. Reprezentant al acelor categorii ale aristocrației senatoriale care căutau o soluție „de sus" pentru problemele stringente ale societății de la începutul sec. I î.e.n. După ce ocupă magistraturile de tribun militar (105), quaestor (102) și-l combate pe Saturninus și Glaucia în anul 100 î.e.n., **D.** devine în decembrie 92 î.e.n. tribun al poporului. În această calitate înaintează un program reformator (acordarea dreptului de cetățenie populațiilor italice, repartizarea de pămînt cetățenilor lipsiți de proprietate funciară, primirea a 300 de cavaleri în rîndul senatului) care face din el „un Gracchus al aristocrației" (Mommsen). Adoptarea legilor propuse de **D.**, apoi decretarea lor drept neconstituționale de către senat declanșează ample frămîntări sociale și politice, care culminează cu asasinarea sa de către elemente extremiste și cu izbucnirea „Războiului aliaților" (91—88 î.e.n.).

DRUSUS Nero Claudius (38—9 î.e.n.), om politic roman. Fiu al Liviei Drusilla (din căsătoria ei cu senatorul Tib. Claudius Nero), frate mai mic al lui Tiberius, **D.** este crescut în casa împăratului Augustus. General talentat, **D.** participă în 15 î.e.n. la luptele din Raetia apoi este numit, în 13 î.e.n., comandant al forțelor romane de la Rin și guvernator al celor trei Galii. Victoriile dobîndite în campaniile din Germania de la răsărit de Rin, în cursul cărora atinge în anul 9 î.e.n. fluviul Elba, îi aduc, lui și urmașilor lui, cognomenul Germanicus. Moare în urma unui accident de călărie. **D.** este tatăl împăratului Claudius și al generalului Germanicus Iulius Caesar (15 î.e.n. — 19 e.n.).

DUILIUS Caius (?—cca 230 î.e.n.), om politic roman. Consul în 260 î.e.n., **D.** obține la începutul primului război punic, în bătălia de la Mylae (N Siciliei), cea dintîi victorie navală romană, inventînd metoda abordajului pentru a

folosi superioritatea infanteristului roman asupra celui carta-ginez, **D.** capturează sau distruge în prima mare bătălie navală din istoria romană 50 din cele 130 de nave cartagineze angajate în luptă. În Forumul din Roma el înalță o coloană împodobită cu ciocurile corăbiilor cartagineze capturate *(columna rostrata)*. În 258 î.e.n. **D.** îndeplinește funcția de censor (împreună cu L. Cornelius Scipio), iar în 231 î.e.n. este ales dictator.

E

ELAGABAL (Marcus Aurelius Antoninus) (204–222), împărat roman (218–222). Varius Avitus, nepot al lui Caracalla, preot din Emesa al zeului soarelui (Elah-Gabal), numit de posteritate **E.** (Heliogabalus), este proclamat împărat în primăvara anului 218 de legiunile din Siria, nemulțumite de politica austeră a lui ↑ Macrinus. După înfrîngerea și moartea lui Macrinus în bătălia de la Antiohia, **E.** dobîndește tronul imperial, restabilind dinastia Severilor; puterea reală este exercitată însă de ↑ Iulia Maesa (bunica sa) și ↑ Iulia Soemias (mama sa). Politica autocrată, excesele și excentricitățile împăratului-copil, care încearcă să ridice cultul zeului soarelui la rangul de religie universală a Imperiului, compromit în scurt timp noul regim. Sub presiunile Iuliei Maesa, **E.** îl adoptă și-l ridică la rangul de cezar pe M. Aurelius Severus Alexander, vărul său (221); încercările repetate din următoarele luni de a-l asasina pe acesta declanșează o revoltă a pretorienilor din Roma soldată cu uciderea împăratului și a mamei sale (martie 222).

EMPIRICUS Marcellus → MARCELLUS Empiricus.

EMPIRIKOS Sextos → SEXTOS Empirikos.

ENNIUS Quintus (238–169 î.e.n.), poet epic și dramatic latin. Născut la Rudiae în Mesapia, într-o regiune aflată la întretăierea a trei civilizații, greacă, italică (oscă) și latină,

E. este adus în 204 î.e.n. de către M. Porcius Cato la Roma unde, ca profesor de greacă și latină și scriitor, se bucură de protecția unor personalități de vază, precum Scipio Africanul și M. Fulvius Nobilior, și obține în 184 cetățenia romană. **E.** este autorul a 20 de tragedii *(Andromeda, Andromacha, Medeea, Telephus* ș.a.) inspirate, în majoritate, de teatrul lui Euripide, a trei comedii, două *praetextae (Sabinae, Ambracia)* și patru cărți de *saturae*. Opera sa, care a exercitat pînă în secolul I î.e.n. o uriașă și durabilă influență, rămînînd, pînă la apariția *Eneidei* lui Vergiliu, epopeea națională romană, a fost *Annales (Anale)*. Avînd ca model *Iliada*, cele 18 cărți (din care ni s-au păstrat circa 600 de versuri) reînvie istoria Romei, de la începuturile mitice (sosirea lui Aeneas în Italia) pînă în vremea sa (anul 179 î.e.n.). Talentul evocator și descriptiv, capacitatea de transfigurare poetică a contingentului au contribuit la conturarea acelei imagini legendare și mărețe ce va deveni una din permanențele culturii latine. Dincolo de unele lungimi plate și naivități, de artificialitatea și caracterul greoi al unor construcții verbale, **E.** a reușit să ofere romanilor un adevărat act de naștere spirituală, înscriindu-și numele ca cel mai important poet al epocii arhaice a literaturii latine. Renunțînd la versul saturnic autohton și adoptînd hexametrul dactilic grecesc, specific epopeii, el a fixat pentru un secol regulile versificației latine și are mari merite în constituirea limbii artistice.

EPAPHRODITUS (?—95 e.n.), om politic grec. Libert, apoi și secretar *(a libellis)* al lui Nero, **E.** contribuie la dezvăluirea conjurației antineroniene a lui Calpurnius Piso (65), iar în iunie 68 îl urmează pe împărat în fuga sa din Roma, ajutîndu-l să se sinucidă. Extrem de bogat, **E.** numără printre sclavii săi pe filosoful stoic Epictet și este probabil identic cu persoana căreia Iosephus Flavius îi dedică două dintre operele sale, *Arheologia iudaică* și *Împotriva lui Apion*. Exilat, apoi executat din ordinul împăratului Domițian.

EPARCHIUS Avitus → AVITUS Eparchius.

EPICTETOS / Epictetus / Epictet / (cca 55 — cca 135), filosof stoic grec. Născut la Hierapolis, în Frigia, este adus la Roma ca sclav al unui funcționar imperial, Epaphroditus. Audiază cursurile stoicului Musonius Rufus apoi, devenit libert, deschide propria sa școală filosofică în capitala Imperiului. Obligat prin decretul împăratului Domițian să părăsească în anul 94 orașul („alungarea filosofilor"), **E.** se stabilește în Epir la Nicopolis, unde rămîne pînă la moarte, în fruntea unei reputate școli filosofice. Grație istoricului Flavius Arrianos, unul dintre elevii săi favoriți între 112—116, care, în jurul anului 130, publică prelegerile filosofului pe baza minuțioaselor note luate ca auditor, ne-au parvenit *Diatribai (Diatribele* sau *Convorbirile)* (4 cărți) și *Encheiridion (Manualul)*, expunere concentrată a doctrinei stoice tîrzii. *Homiliile* (12 cărți) s-au pierdut însă. Unul dintre ultimii reprezentanți de seamă ai stoicismului antic, **E.** este mai puțin interesat de fizică și logică, profund preocupat de etică. El subliniază necesitatea educației în vederea obținerii adevăratei libertăți, posibilă prin cultivarea virtuții și a demnității umane, desăvîrșirea individuală, dominarea destinului prin puterea rațiunii. Opera sa a exercitat o mare influență în sec. II (Favorinus din Arelate, Aulus Gellius, Marcus Aurelius), în antichitatea tîrzie și în sec. 16—18.

EPRIUS Marcellus Titus Clodius (?—79), om politic și orator latin. Născut la Capua, **E.** își începe cariera sub împăratul Claudius, devine sub Nero în 62 consul, fiind în 66 acuzatorul public al filosofului opoziționist Thrasea Paetus. Unul dintre cei mai renumiți oratori ai epocii, **E.** devine colaboratorul apropiat al lui Vespasian, guvernator al provinciei Asia (70—73), consul în 74, dar, acuzat de senat împreună cu Alienus Caecina de conspirație împotriva împăratului, se sinucide.

EUGENIUS / **Eugeniu** / **Flavius** (?—394), uzurpator al tronului imperial (392—394). Retor la Roma, prieten al lui ↑ Symmachus. Proclamat împărat de către generalul ↑ Arbogast, în Gallia, la 22 august 392, după asasinarea lui Valentinian II. **E.** întreprinde, avînd întreaga adeziune a cercurilor senatoriale conservatoare din Italia, ultima tentativă de restaurare a cultelor păgîne în Imperiul roman. Înfrînt de Theodosius I în bătălia de la Frigidus (6 septembrie 394), este ucis de soldații învingătorului.

EUNAPIOS din Sardes (cca 345 — cca 420), retor și istoric grec. Originar din orașul Sardes, **E.** studiază ca elev al lui Chrysanthios și Prohairesios filosofia neoplatoniciană. A elaborat, de pe poziții anticreștine o istorie în 14 cărți — *Istorikai hypodeixeis (Mențiuni istorice)* în continuarea celei a atenianului Herennios Dexippos. Păstrată fragmentar, istoria sa, care narează evenimentele anilor 270—404, oferă o serie de informații asupra evenimentelor de la Dunărea de Jos din vremea împăraților Valens și Theodosius I.

EUNUS (? — cca 132 î.e.n.), conducător al primei răscoale a sclavilor din Sicilia (136—132 î.e.n.). Originar din Apameia (Siria), adus ca sclav în Sicilia, **E.** ajunge conducătorul unor cete de sclavi răsculați din insulă. După unirea cu forțele lui Kleon, sclav cilician răsculat în SV insulei, **E.** este proclamat rege, de către sclavii stăpîni acum pe aproape întreaga Sicilie, sub numele de Antiochos. Statul sclavilor, organizat după modelul monarhiilor elenistice orientale, cu capitala la Enna, bate monedă proprie, își alcătuiește o armată de peste 70 000 de combatanți, care înfrînge trupele unui praetor, apoi trei armate consulare. Numai cu mari eforturi consulul P. Rupilius reușește să înăbușe răscoala după cucerirea orașelor Tauromenion și Enna; Kleon cade în luptă, iar **E.** moare în închisoarea din Roma. Răscoala sclavilor are un puternic ecou în întreaga lume mediteraneană.

EUSEBIUS / **Eusebiu** / **din Caesarea** (cca 260 — cca 340), ecleziast și istoric grec. Originar din Palestina, elev al lui Pamphilos, **E.** devine în 313 episcop al Caesareei, dobîndind după 325, datorită culturii sale, o poziție influentă la curtea împăratului Constantin cel Mare. La 325, **E.** încheie redactarea *Istoriei ecleziastice* în 10 cărți, prima sinteză consacrată evoluției bisericii creștine (tradusă în limba latină în anul 403 de Rufinus și continuată pînă în anul 395). Considerat părintele istoriografiei ecleziastice, **E.** mai este autorul unei *Cronici universale (Hronikoi Kanones)* pînă în anul 303, tradusă din greacă în latină și completată pînă în 378 de ↑ Hieronymus, al unor opere apologetice, precum și al așa-numitei *Vieți a lui Constantin cel Mare*, scriere panegirică elaborată în 337. Cronica sa universală cuprinde și o serie de date referitoare la Dacia și Dobrogea romană.

EUTROPIUS / **Eutropiu** / (sec. IV), istoric roman. Participant la expediția antipersană a împăratului Iulian Apostatul (363), **E.** devine funcționar de curte *(magister memoriae)* la Constantinopol sub Valens. Din însărcinarea acestuia elaborează la 367 (369) un compendiu al istoriei romane în 10 cărți, *Breviarum ab Urbe condita*, de la fundarea Cetății Eterne pînă la moartea lui Iovian (364). Claritatea stilului, concizia și echilibrul tratării au făcut ca sinteza lui **E.**, tradusă la cca 380 în limba greacă, să se bucure de o largă circulație în antichitatea tîrzie și evul mediu; lucrarea sa cuprinde și un număr de informații referitoare la istoria geto-dacilor, a Daciei și Dobrogei romane.

F

FABIUS MAXIMUS Rullianus Quintus (?—cca 290 î.e.n.), om politic roman. Magister equitum în 325, consul în 322, 310, 308, 297, 295 î.e.n., dictator în 315, 313 î.e.n., censor în 304 și princeps senatus către sfîrșitul vieții, **F.** este cel mai ilustru reprezentat din sec. IV î.e.n. al gintei Fabiilor. Talentat conducător de oști, se remarcă în timpul celui de-al doilea război cu samniții (327—304 î.e.n.) prin victoriile de la Imbribium (325), Fregellae și Nola (în 313) și Perusia (310). În 295 obține în marea bătălie de la Sentinum izbînda decisivă din cel de-al treilea război cu samniții (298—290).

FABIUS Maximus Verrucosus Quintus (cca 280—203 î.e.n.); om politic roman. Consul în 233, 228, 215, 214, 209 î.e.n.; censor în 230 î.e.n., dictator 221, 217 î.e.n., *pontifex maximus* (216—203 î.e.n.), **F.** este cel mai ilustru membru din sec. III î.e.n. al gintei Fabiilor. Reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale, una dintre cele mai influente personalități politice romane în timpul celui de-al doilea război punic (218—201 î.e.n.), **F.** se afirmă ca un om politic conservator, ostil politicii lui C. Flaminius și apoi lui P. Cornelius Scipio Africanus. Prin tactica de temporizare și neangajare a unei confruntări deschise cu Hannibal (de unde și cognomenul de *„Cunctator"*) inițiată în timpul dictaturii sale în 217 î.e.n. (după înfrîngerea de la lacul Trasimene) și

unanim adoptată după Cannae (216 î.e.n.), **F.** creează premisele măcinării forțelor cartagineze din Italia și posibilitatea unor acțiuni ofensive romane pe alte teatre de război (Spania, Sicilia, apoi Africa de Nord).

FABIUS PICTOR Quintus (sec. III î.e.n.), om politic și istoric latin. Senator de vază, **F.P.** este trimis în 216 î.e.n. după bătălia de la Cannae, ca sol în Grecia pentru a consulta oracolul Templului lui Apollo din Delphi. Către sfîrșitul celui de al doilea război punic, **F.P.** scrie în limba greacă *Annales (Anale)*, prima istorie a Romei, de la Eneas pînă în zilele sale, elaborată de pe pozițiile nobilimii romane și menită a face cunoscută istoria poporului său în lumea elenistică. Lucrarea lui **F.P.** (astăzi pierdută) a constituit un izvor prețios pentru Polybios, Dionysios din Halicarnas și Titus Livius.

FABIUS Rusticus (sec. I), istoric latin. Originar probabil din Hispania, prieten al lui Seneca, **F.** este autorul unei istorii romane contemporane (astăzi pierdută), ostilă lui Nero. Tacitus, care o folosește, îl compară cu Titus Livius *(eloquentissimus auctor)*.

FAUSTA Flavia Maxima (?—326), împărăteasă romană. Fiica lui Maximian, căsătorită în 307, în Gallia, cu Constantin cel Mare, din ordinul căruia va fi executată sub acuzația de infidelitate, împreună cu ↑ Crispus. Mama viitorilor împărați Constanțiu II și Constans.

FAUSTINA Annia Galeria (cca 130—176), împărăteasă romană. Fiica împăratului Antoninus Pius (138—161) și a Faustinei (105—141), **F.** este căsătorită în 145 cu Marcus Aurelius pe care îl însoțește din 170 în campaniile sale, fiind prima împărăteasă care primește titlul de *mater castrorum*. Unele izvoare antice o acuză a nu fi fost străină de uzurparea lui Avidius Cassius (175); mamă a 12 copii între care împăratul Commodus (180—192).

FAUSTUS din Buzanta (sec. IV); istoric armean. Originar din Cilicia. Autorul unei istorii a Armeniei (dintre anii 317—385), scrisă în greacă sau siriană, păstrată însă numai într-o traducere armeană.
FAVONIUS Eulogius (cca 400); retor latin. Elev al lui Aurelius Augustinus la Cartagina, **F.** scrie la solicitarea proconsulului provinciei, Byzacena Superius, o disertație în două părți *Disputatio de somnio Scipionis (Dispută despre visul lui Scipio)* păstrată pînă în zilele noastre, în care comentează (cu superficialitate) două fragmente din *Somnium Scipionis (Visul lui Scipio)* a lui Cicero.
FAVORINUS din Arelate (80/90—160/170), retor, filosof și istoric grec. Originar din Gallia; elev al lui Dion Chrysostomos la Roma, prieten cu Plutarh, Epictet; Fronto, **F.** este exilat de Hadrian în insula Chios, dar în timpul domniei lui Antoninus Pius îl găsim din nou la Roma. Este unul dintre cei mai apreciați reprezentanți ai celei de-a doua sofistici. A scris, în limba greacă, numeroase lucrări, majoritatea însă cu un conținut anecdotic și de popularizare. Din *Pantodape historia (Istoria pestriță,* 24 cărți), *Apomnemoneumata (Amintiri,* 5 cărți) și *Peri phyges (Despre exil)*; remarcabile prin rafinamentul stilistic dar lipsite de profunzime, s-au păstrat o serie de fragmente.
FEDRU → PHAEDRUS.
FENESTELLA (cca 50 î.e.n.—cca 35 e.n.), istoric latin. Autor al unei istorii romane de la fondarea cetății pînă în anul 57 î.e.n.; *Annales*, în 22 de cărți, din care s-au păstrat numai cîteva fragmente izolate, bogată în date de cultură și civilizație. **F.** a fost apreciat de Pliniu cel Bătrîn, Plutarh și Lactanțiu, iar gramaticul Diomedes a realizat un rezumat al operei sale în două cărți.
FESTUS (sec. IV), istoric roman. Funcționar imperial *(magister memoriae)*, **F.** elaborează în jurul anului 372, la îndemnul împăratului Valens, un rezumat al istoriei Romei, *Bre*

viarum rerum gestarum populi Romani (Breviar al faptelor poporului roman) de la începuturile Cetății Eterne pînă la 369. Breviarul său, calitativ modest, cuprinde și unele informații referitoare la istoria geto-dacilor.

Figulus Publius Nigidus → Nigidus Figulus Publius.

FILIP ARABUL (Marcus Iulius Philippus Arabs) (cca 198—249), împărat roman (244—249). Fiul unui șeic din Trachonitis (E Siriei), devenit în 243 prefect al pretoriului, **P.** îl asasinează în timpul campaniei antipersane, în apropiere de Eufrat, pe împăratul Gordian III, fiind proclamat *august* de către armată. În urma luptelor grele purtate la Dunărea de Jos (245—247), **P.** respinge cea mai puternică invazie a carpilor în această regiune și adoptă titlul triumfal *Carpicus Maximus*. În martie 248 **P.** serbează cu un impresionant fast la Roma împlinirea a 1000 de ani de la întemeierea orașului. Invaziile goților la Dunăre, uzurpările lui Iotapianus (Siria) și Pacatianus (Moesia) slăbesc poziția lui **P.**, care este înfrînt și ucis în bătălia de la Verona de Decius, proclamat împărat de legiunile de la Dunăre.

Filon → Philon. .

Filostrat → Philostratos.

FIRMICUS Maternus Iulius (sec. IV), scriitor latin. Senator din Sicilia, **F.** redactează între 335—337 un tratat de astrologie *Matheseos libri VIII*, dedicat guvernatorului Campaniei, Lollius Mavortius, prețios prin detaliile cultural-istorice pe care le include. Convertit la creștinism, **F.** scrie între 346—350 *De errore profanarum religionum*, violent antipăgînă.

FIRMUS (?—374/375), uzurpator al tronului imperial (372—374). De origine maură, numit de Valentinian I *dux Mauretaniae* **F.** se proclamă în 372 împărat, beneficiind în Africa de Nord de largul sprijin al populației sărace. Înfrînt în 374 de generalul Theodosius (tatăl viitorului împărat Theodosius I), se sinucide în captivitate (374/375).

FLAMININUS Titus Quinctius (cca 228—174 î.e.n.), om politic roman. Ales consul în 198 î.e.n., i se încredinţează comanda forţelor romane angajate în Grecia în cel de-al doilea război macedonean (200—197 î.e.n.). După succesul de la Aoos, **F.** obţine în 197 î.e.n., la Kynoskephalai (Tesalia), victoria decisivă asupra regelui Filip V al Macedoniei. După încheierea păcii, **F.** proclamă în 196, la jocurile istmice de la Corint, libertatea oraşelor greceşti aflate din vremea lui Filip II şi Alexandru cel Mare sub hegemonia macedoneană. În 195—194, la solicitarea Ligii aheene participă la o campanie împotriva regelui reformator al Spartei — Nabis. Censor în 189 î.e.n.; ulterior, prezenţa sa în viaţa politică este nesemnificativă; în 183 î.e.n. conduce la curtea regelui Bithyniei, Prusias, solia romană care cere predarea lui Hannibal şi se încheie cu sinuciderea generalului cartaginez. Biografia sa a fost inclusă de Plutarh în *Vieţile paralele*.
FLAMINIUS Caius (?—217 î.e.n.), om politic roman. *Homo novus,* aparţinînd unei ginte plebeiene, tribun al poporului în 232 î.e.n. (cînd ia măsura de împărţire către plebe a unor loturi din *ager Gallicus* şi *ager Picenus*, recent cucerite), consul în 223 şi 217 î.e.n., *magister equitum* în 221 î.e.n., censor în 220 î.e.n., **F.** se impune, prin măsurile adoptate în favoarea poporului şi ostile nobilimii, ca cel mai dîrz oponent al politicii aristocraţiei senatoriale înainte de fraţii Gracchi. Ca censor, în 220 începe construcţia circului şi a drumului care îi poartă numele *(Via Flaminia)*. Primul guvernator al Siciliei în calitate de praetor (în 227 î.e.n.), victorios în luptele din 223 împotriva galilor insubrii de la N la Pad. Este înfrînt şi ucis de Hannibal în marea bătălie de la lacul Trasimene, de la începutul celui de-al doilea război punic (217).
FLAVIUS Bauto → BAUTO Flavius.
FLAVIUS Caper (sec. II), gramatic latin. **F.** este autorul a două scrieri, mult folosite şi apreciate în antichitate (de Charisius, Nonius, Priscian), *De Latinitate (Despre latinitate)*

și *De dubiis generibus (Despre genurile îndoielnice)*, dar astăzi pierdute. Alte două lucrări, păstrate sub numele său, *De orthographia (Despre ortografie)* și *De dubiis verbis (Despre cuvintele îndoielnice)*, nu-i aparțin.

FLAVIUS Iosephus → IOSEPHUS Flavius.

FLAVIUS Sabinus (8—69), general roman. Frate mai vîrstnic al împăratului Vespasian, **F.** participă ca legat de legiune la invazia Britanniei (43), ocupă magistratura de consul suffect în timpul domniei lui Claudius (45), devenind apoi guvernator al Moesiei (53—60) și prefect al orașului Roma (62—69). Ucis de soldații lui Vitellius pe Capitoliu, unde se retrăsese în momentul apropierii forțelor lui Vespasian de Roma (20 decembrie 69).

FLORIANUS Marcus Annius (?—276), împărat roman (276). Prefect al pretoriului în timpul domniei împăratului Tacitus, fratele său (?), **F.** îmbracă purpura la moartea acestuia, dar este ucis de propriii lui soldați trei luni mai tîrziu, după proclamarea lui Probus ca împărat.

FLORUS (sec. II), retor și istoric latin. Principala sa operă, *Epitome bellorum omnium annorum DCC* (Rezumat al tuturor războaielor petrecute în curs de 700 de ani), elaborată probabil în vremea împăratului Hadrian, reprezintă o sinteză în 2 cărți a războaielor purtate de poporul roman de la fondarea Cetății Eterne pînă în vremea lui Augustus, un panegiric, puternic marcat de retorica epocii, al geniului militar roman. Deși **F.** afirmă a nu fi realizat decît o epitomă a lui Titus Livius, el a folosit și alte izvoare precum Sallustius, Caesar sau Seneca cel Bătrîn. Lucrarea sa include și o serie de informații referitoare la istoria geto-dacilor.

FLORUS Iulius (?—21 e.n.), principe al haeduilor. **F.** este, alături de C. Iulius Sacrovir, conducătorul răscoalei antiromane a galilor din anul 21 e.n. După o serie de succese, între care ocuparea orașului Augustodunum (Autun), răsculații

sînt înfrînți de legiunile lui C. Silius, guvernatorul Germaniei Superior. **F.** se sinucide.

FRONTINUS /Frontin/ Sextus Iulius (cca 40—cca 103), om politic și scriitor roman. *Praetor urbanus* (70), consul (73), guvernator al Britanniei (74—77). **F.** este desemnat de împăratul Nerva în 97 ca administrator al apeductelor Romei (*curator aquarum*), apoi de către Traian consul în anii 98 și 100. Spirit practic, bun organizator și administrator, **F.** își fructifică experiența în reușite lucrări cu caracter tehnic, valoroase prin bogata informație cuprinsă: tratatul său de topografie (*Gromatici*, 2 cărți) este cel mai vechi manual latin de agrimensură păstrat, *De aquis Urbis Romae (Despre apele orașului Roma)*, o descriere (în 2 cărți) a sistemului de aprovizionare cu apă a Capitalei, este deosebit de prețioasă prin detaliile de ordin tehnic conținute, iar *Stratagemata (Stratageme*, 4 cărți), repertoriu al stratagemelor militare din lumea greco-romană, cuprinde o serie de informații referitoare la geto-daci. Tratatul său de artă militară *De re militari (Despre arta militară)* s-a pierdut.

FRONTO Marcus Cornelius (cca 100 — cca 175), retor și jurist roman. Originar din Cirta (Numidia), **F.** se stabilește ca profesor de retorică la Roma în vremea împăratului Hadrian dobîndind rapid faima de cel mai mare orator al epocii; Antoninus Pius îi încredințează educația viitorilor împărați Marcus Aurelius (de care-l va lega ulterior o autentică prietenie) și Lucius Verus. Din bogata sa creație — exerciții retorice, pledoarii juridice, panegirice (închinate împăraților Hadrian, Antoninus Pius și Marcus Aurelius), opuscule istorice sau scrieri religioase (anticreștine) — s-a păstrat numai o serie de scrisori, în majoritate adresate lui Marcus Aurelius. În domeniul stilistic, **F.** este un reprezentant de frunte al curentului arhaizant, care, sub influența celei de-a doua sofistici, se întoarce spre scrierile autorilor latini preciceronieni (Cato, Plaut, Ennius, Sallustius) pe care-i acceptă ca

model, respingînd creațiile epocii augustane sau neroniene.
FULVIA (? — 40 î.e.n.), fiica lui M. Fulvius Bambalio, soția lui P. Clodius Pulcher (58—52), a lui C. Scribonius Curio (50—49), apoi a lui Marcus Antonius triumvirul (44—40). Ambițioasă, **F.** încearcă să se impună în viața politică după moartea lui Caesar (44 î.e.n.); în 43 este foarte activă în alcătuirea listelor de proscripție, iar în iarna anilor 41/40, în timp ce Marcus Antonius se afla în Egipt, declanșează în N Italiei, împreună cu Lucius Antonius, fratele soțului ei, așa-numitul „război perusin" împotriva lui Octavianus. Imaginea personalității ei transmisă posterității a fost deformată de propaganda ostilă a lui Octavianus și de animozitatea lui Cicero.
FURIUS Bibaculus Marcus (sec. I î.e.n.), poet latin. Originar din Cremona, reprezentant al poeziei neoterice, **F.** este autor de epigrame, versuri satirice la adresa lui Caesar și Octavian, al unei lucrări în proză, *Lucubrationes*, și poate a două epopei *Annales belli Gallici (Analele războiului galic)* și *Aithiopis*, din care nu s-au păstrat decît cîteva citate.
FUSCUS Arellius (cca 60 î.e.n. — cca 16 e.n.), retor și declamator latin de origine greacă. Originar din Asia, **F.** deschide la Roma o școală de retorică de orientare asianică (printre elevii săi — Papirus Fabianus și Ovidiu), devenind unul dintre cei mai apreciați declamatori ai epocii lui Augustus; foarte apreciat de Seneca cel Bătrîn.
FUSCUS Cornelius → **CORNELIUS Fuscus.**

G

GABINIUS Aulus (? — 47 î.e.n.), om politic roman. Partizan al lui Cn. Pompeius Magnus, **G.** impune, în 67 î.e.n., în calitate de tribun al poporului, o serie de legi care stîrnesc o vie controversă în viața politică — retragerea comandei armatei din Orient, angajată în războiul cu Mithradates VI, lui Lucullus și încredințarea ei unui consul, acordarea de puteri excepționale lui Pompeius pentru combaterea pirateriei în Marea Mediterană ș.a. În anul consulatului său (58 î.e.n.), **G.** îl sprijină pe Clodius împotriva lui Cicero; guvernează cu corectitudine Siria (57—54), dar, reîntors la Roma, este chemat în fața instanței și exilat. Rechemat la Roma în 49 î.e.n. de Caesar, îl slujește pe acesta ca legat în Illyricum (48—47 î.e.n.).

GAETULICUS Cnaeus Cornelius Lentulus → CORNELIUS Lentulus Gaetulicus Cnaeus.

GAIUS (? — cca 180), jurist roman. Deși este considerat dintre cei mai renumiți juriști ai Romei antice, despre **G.** nu posedăm nici o informație biografică; contemporanii săi nu-l citează, nici marii juriști ai sec. III. În schimb, scrierile sale, create în timpul domniilor lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius, redactate într-un stil limpede, ușor accesibil, devin în sec. IV—V cea mai răspîndită operă juridică, influențînd direct Instituțiile lui Iustinian și *Lex Romana Visigothorum*

(codificarea dreptului vizigot). *Institutiones (Instituțiile,* 4 cărți), sinteză a dreptului privat și penal roman, elaborată în jurul anului 160, rămîne singura operă juridică clasică care s-a păstrat în versiunea originală. Alte lucrări, precum *6 libri ad legem duodecim tabularum, Ad edictum provinciale* (Cărți la edictul provincial, 32 cărți), *Libri ad Q. Mucium, Ad Legem Iuliam et Papiam* (15 cărți), sînt consacrate comentării diverselor legi și edicte.

GALBA Servius Sulpicius (3—69), împărat roman (68—69). Născut la Terracina (Latium) într-o ilustră familie senatorială, **G.** devine în anul 60 guvernator al provinciei Hispannia Tarraconensis, după o lungă carieră militară, care-l purtase în Germania și Africa. **G.** se raliază în aprilie 68 răscoalei antineroniene a lui C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis (care este însă înfrînt). Proclamat împărat de către legiunile sale și recunoscut și de senatul din Roma la 9 iunie 68, sosește în octombrie în capitala Imperiului. El instaurează un regim de austeritate în domeniul financiar și de severitate în cadrul armatei. Răscoala legiunilor din Germania, care la 1 ianuarie 69 îl proclamă pe Aulus Vitelius, îl determină pe **G.** să-l adopte pe L. Calpurnius Piso Frugi Licinianus (reprezentantul unei vechi familii senatoriale) numindu-l cezar și coregent. Dezamăgit în speranța sa de a fi adoptat de **G.**, M. Salvius Otho profită de nemulțumirea provocată în rîndul pretorienilor de refuzul donativului, instigîndu-i împotriva împăratului. La 15 ianuarie 69, **G.** și Calpurnius Piso sînt uciși în for de către pretorienii răzvrătiți.

GALENOS /**Galen**/ (129—199), medic și filosof grec. Fiu al matematicianului și arhitectului Nikon din Pergam, **G.** studiază inițial matematica și filosofia, iar de la 16 ani medicina în orașul natal, la Smyrna și Alexandria. La 25 de ani devine medic al gladiatorilor din Pergam, șapte ani mai tîrziu, în 161, se stabilește la Roma. Faima de diagnostician îi aduce funcția de medic al familiei imperiale sub Marcus Aurelius

(161—180) şi Commodus (180—192). Gloria dobîndită în epocă a sporit statornic în antichitatea tîrzie, în evul mediu arab (din sec. IX) şi cel occidental (numeroase traduceri în latină în sec. XIV), influenţa lui atotputernică pînă în epoca Renaşterii putînd fi comparată cu prestigiul inamovibil al lui Aristotel. Vastitatea şi diversitatea operei sale sînt impresionante. Într-o autobiografie, **G.** menţionează 153 de scrieri cu peste 500 de cărţi, păstrate pînă astăzi în marea majoritate; alături de lucrări din domeniul medicinei, întîlnim disertaţii pe teme filosofice, de retorică sau de gramatică. Beneficiar al unei îndelungate şi temeinice experienţe de practician şi totodată al unui remarcabil fond teoretic (filosofic şi medical), **G.** a reuşit pentru ultima dată în evul antic să reunească cunoştinţele celor mai diverse domenii şi discipline ale medicinii într-un sistem unitar. Marilor domenii ale medicinii, anatomia, fiziologia, patologia, farmacologia, dietetica, igiena sau unor discipline de graniţă precum psihologia, **G.** le consacră ample sinteze, remarcabile prin claritatea expozeului; mai puţină atenţie a acordat chirurgiei, oftalmologiei şi ginecologiei. În egală măsură s-a aplecat şi asupra cercetării personale, descoperind anumiţi muşchi şi nervi ai corpului uman, precizînd natura arterelor şi venelor, demonstrînd că centrul mişcării voluntare şi sensibilităţii este creierul. O atenţie constantă a acordat şi pregătirii tinerilor medici, redactînd manuale sau comentarii la opera lui Hippokrates. În centrul gîndirii sale medicale, **G.** situează teoria lui Hippokrates despre cele patru umori (temperamente) pe care o dezvoltă creator, adaptînd-o noilor rezultate ale cercetării epocii sale. În domeniul filosofic, **G.** încearcă o combinaţie eclectică între gîndirea lui Platon şi cea a lui Hippokrates, opusă scepticismului secolului său. Prin reuşitul efort de sinteză a gîndirii medicale antice, prin ecoul statornic al operei sale, timp de aproape un mileniu şi jumătate,

G. se impune drept ultima mare personalitate a acestui ev și, totodată, una dintre figurile de primă dimensiune ale medicinii universale.

GALERIUS /Galeriu/ Caius Valerius Maximianus (cca 250 — 311), împărat roman (305—311). Născut în apropiere de Serdica (Sofia) într-o familie de țărani, **G.** îmbrățișează cariera armelor, urcă în cadrul ierarhiei militare în timpul domniei lui Aurelian și Probus, în cadrul primei tetrarhii fiind desemnat (1 martie 293) de către Dioclețian cezar, răspunzător de guvernarea provinciilor dunărene. **G.** respinge atacurile sarmaților, carpilor, bastarnilor la frontiera danubiană și participă, alături de Dioclețian, la războiul victorios împotriva Persiei sasanide (297—298). August al Orientului în cea de-a doua tetrarhie (1 mai 305), își consolidează poziția dominantă prin desemnarea lui Flavius Severus ca august în Occident și a nepotului său, Maximinus Daia, cezar. Proclamarea lui Constantin cel Mare ca împărat de către trupele din Britannia și a lui Maxentius în Italia (306), dispariția lui Severus (307) contribuie la destrămarea treptată a tetrarhiei, încheiată odată cu moartea sa. Sprijinitorul cel mai zelos al politicii anticreștine a lui Dioclețian, inițiată prin edictele din 303/304, **G.** a promulgat cu cîteva zile înainte de moarte, la 30 aprilie 311, un edict de toleranță față de noua religie.

GALLIENUS Publius Licinius Egantius (cca 218—268), împărat roman (253—268). Fiu al lui Valerian, **G.** este asociat la domnie după proclamarea tatălui său ca împărat, încredințîndu-i-se apărarea provinciilor din Europa, în timp ce Valerian administra Orientul. După căderea lui Valerian în captivitatea sasanidă (259), rămîne unic împărat. În timpul domniei lui criza statului roman din sec. III ajunge la apogeu; hotarele Imperiului sînt străpunse continuu de popoarele barbare care pătrund tot mai adînc în provincii; numărul uzurpatorilor proclamați de legiunile cantonate în

provinciile de graniță se înmulțește. Spectrul completei dezmembrări a Imperiului se profilează tot mai amenințător; după 260 autoritatea romană este exercitată în Orient de Odaenathus, principele Palmyrei, iar în Occident, Gallia, Spania, Britannia formează un stat separatist condus de fostul său general, Postumus. Autoritatea reală a lui **G.** se limitează treptat la Italia și provinciile balcano-dunărene. În această perioadă critică, **G.** se impune, printr-o neobosită energie, ca unul dintre marii împărați romani; el încearcă să mențină unitatea Imperiului, să respingă atacurile barbare de la hotare, inițiind sub presiunea evenimentelor o serie de reforme: crearea unui corp mobil de intervenție de cavalerie grea, înlăturarea reprezentanților ordinului senatorial de la conducerea legiunilor, accelerarea pătrunderii unităților auxiliare recrutate dintre barbari în armata romană. Filoelen asemenea lui Hadrian, **G.** încearcă să sprijine și să încurajeze filosofia și artele. În perioada 254—259 poartă grele războaie la granița Rinului cu francii și alamanii, luptă în 257 în N Daciei împotriva dacilor liberi (ia acum titlul de *Dacicus Maximus)*, reprimă uzurpările generalilor Ingenuus și Regalianus în provinciile danubiene (258—260) și a lui Macrianus în Orient. În 267 respinge, după victoria de la Nestos, o mare invazie a goților aliați cu herulii în provinciile balcanice ale Imperiului. În august 268, **G.** este victima unei conjurații a generalilor săi în timp ce asedia în Mediolanum pe generalul Aureolus, care se proclamase împărat.

GALLA Placidia Aelia → **PLACIDIA Galla Aelia.**

GALLUS Caius Vibius Trebonianus → **TREBONIANUS Gallus Caius Vibius.**

GALLUS Cornelius Caius (69—26 î.e.n.), om politic și poet liric latin. Originar dintr-o familie de liberți din Forum Iulii (Gallia Narbonensis), tovarăș de studii și prieten al viitorului împărat Augustus, **G.** participă la războaiele civile de partea acestuia, contribuind la cucerirea și pacificarea Egip-

tului (31—30 î.e.n.), al cărui prim prefect devine. Ambiția și vanitatea sa au determinat rechemarea, judecarea, apoi exilul, în timpul căruia se sinucide. Orator și poet de talent, prieten al lui Vergiliu, **G.** traduce în latină opera poetului grec Euphorion din Chalcis și publică în jurul anului 40 î.e.n. *Amores (Iubirile)*, patru cărți de elegii închinate iubitei, Lycoris, prin care devine creatorul așa-numitei elegii erotice subiective latine. Întreaga sa operă poetică, foarte apreciată de Vergiliu, a dispărut, probabil după condamnarea sa.

GALLUS Flavius Claudius Constantinus (325/326—354), general roman. Fiu al lui Iulius Constantinus (fratele vitreg al lui Constantin cel Mare), frate vitreg cu Iulian Apostatul, **G.** este căsătorit cu Constantina (fiica lui Constantin cel Mare) și ridicat în 351, de către împăratul Constantin II, la rangul de cezar însărcinat cu guvernarea Orientului. Executat trei ani mai tîrziu de suspiciosul Constantin II pentru eșecul administrației sale.

GARGILIUS Martialis Quintus (sec. III), scriitor latin. Autorul unui amplu manual de agricultură (păstrat fragmentar) în care sînt tratate și unele probleme de medicină (virtuțile terapeutice ale unor plante și produse animale). Între sursele folosite se numără Columella, Pliniu cel Bătrîn, Celsus ș.a. Lucrarea sa este unul dintre principalele izvoare ale operei lui Palladius.

GELLIUS Aulus (123/130 e.n. — cca 180), scriitor latin. Născut probabil la Roma, **G.** studiază gramatica cu Sulpicius Apollinaris, retorica cu Antonius Iulianus și poate cu Fronto, este puternic influențat de filosoful Favorinus din Arelate. O călătorie de un an la Atena (înainte de 165) unde-l cunoaște pe Herodes Atticus și Plutarh constituie punctul de plecare al operei sale *Noctes Atticae (Nopți atice)*. Compilație erudită și elegantă (în 20 de cărți, din care s-a pierdut numai cea de-a 8-a), lucrarea prezintă fragmente comentate din lecturile sale în Grecia, trecînd cu dezinvoltură de la

subiecte din domeniul gramaticii, literaturii, la teme de morală, mitologie, filosofie sau istoriografie. Valoarea deosebită a operei rezidă în textele unor autori antici (sînt citați 275) care nu ne-au parvenit.

GELLIUS Gnaeus (sec. II î.e.n.), istoric latin. La jumătatea sec. II î.e.n. **G.** redactează, în spiritul analisticii romane, o istorie a Cetății Eterne de la fondare pînă în anul 146 î.e.n., *Annales (Anale)*, în 97 de cărți, din care s-au păstrat numai cîteva fragmente. Menționat ca unul din izvoarele operei sale de către Dionysios din Halicarnas.

GELLUS Poplicola Lucius (136 — cca 52 î.e.n.), om politic roman. Praetor (94), guvernator în provincia Asia sau Cilicia (93), consul în 72 cînd, împreună cu C. Cornelius Lentulus Clodianus, colegul său de consulat, este înfrînt de Spartacus. Doi ani mai tîrziu se remarcă prin severitatea censurii sale (64 de senatori sînt excluși din înaltul for). Sprijinitor al lui Cicero împotriva lui Catilina (63), legat al lui Pompei (67—63), **G.** devine în 59 unul dintre adversarii lui Caesar.

GEMINOS din Rhodos (sec. I î.e.n.), matematician, astronom și filosof stoic grec. Elev al lui Poseidonios, **G.** este autorul unei introduceri în astronomie și geografie *Eisagoge eis ta phainomena (Introducere în fenomene)*, care s-a păstrat. O enciclopedie a matematicii, mult citată de Proklos și Anaritius *(Ton mathematon theoria, Teoria matematicilor)*, precum și *Comentariul la Meteorologica lui Poseidonios*, s-au pierdut.

GENNADIUS din Massalia (sec. V.), scriitor ecleziast latin. Autor a numeroase scrieri cu caracter teologic, astăzi pierdute. După modelul lucrării lui Hieronymus *De viris illustribus (Despre bărbații celebri)*, a redactat o scriere cu titlu omonim, concepută ca o continuare a celei dintîi, în care prezintă date despre viața și opera a 90 de scriitori creștini (de limbă greacă și latină). În sec. VI, din dispoziția lui Cassiodorus, cele două lucrări au fost copiate într-un singur codex, situație păstrată și în edițiile moderne.

GERMANICUS Iulius Caesar (15 î.e.n. — 19 e.n.), om politic roman. Reprezentant de frunte al familiei iulio-claudice, fiu al lui Nero Claudius Drusus (fratele lui Tiberius) și al Antoniei Minor, frate al împăratului Claudius, tatăl lui Caligula. General talentat, **G.** participă alături de Tiberius la reprimarea răscoalei antiromane din Pannonia și Dalmația (7—9 e.n.) și se remarcă în mod deosebit în operațiunile romane din Germania (dintre Rin și Elba) în calitate de comandant suprem al forțelor de la Rin (13—17 e.n.) împotriva lui Arminius. În anul 17 este trimis de Tiberius într-o misiune specială în Orient, cu care ocazie impune pe tronul Armeniei un rege favorabil Romei și transformă regatele clientelare Cappadocia și Commagene în provincii romane. Deosebit de iubit de soldați și cu o mare popularitate la Roma, **G.** moare la Antiohia în condiții care au părut contemporanilor suspecte, astfel încît anumite cercuri ale opiniei publice l-au bănuit pe Tiberius a nu fi străin de dispariția lui.

GETA Publius Septimius (189—212), împărat roman (211—212). Al doilea fiu al lui Septimius Severus și al Iuliei Domna; născut la Mediolanum, desemnat în 198 cezar iar în 209 august; devine la 4 februarie 204, la moartea tatălui său, coîmpărat alături de fratele său, Caracalla. Ura nestinsă care mina din copilărie relațiile dintre cei doi frați duce în februarie 212 la asasinarea lui **G.** în palatul din Roma, urmată de executarea a 20 000 de partizani ai săi.

GLAUCIA Caius Servilius (? — 100 î.e.n.), om politic roman. Orator popular, tribun al plebei în 101 î.e.n. și praetor în 100, **G.** se aliază cu Lucius Appuleius Saturninus în vederea reluării programului reformator al Gracchilor. Împreună cu acesta impune votarea unor legi favorabile popularilor; puternicele frămîntări social-politice din decembrie 100, cînd **G.**, praetor, candidează pentru consulat iar Saturninus pentru un nou tribunat, degenerează în adevărate lupte de stradă între populari și optimați la Roma. Printr-un *senatus consul-*

tum ultimum consulul Caius Marius este însărcinat să restabilească liniștea, **G.** și Saturninus sînt încarcerați și, cîteva zile mai tîrziu, uciși.

GLITIUS Atilius Agricola Quintus (? — cca 115), om politic roman. *Homo novus* din Augusta Taurinorum (Torino), consul în 97. Guvernator al Pannoniei (101—103), se remarcă în timpul primului război dacic fiind recompensat de împăratul Traian cu consulatul în 103; prefect al orașului Roma în deceniul următor.

GLYCERIUS (sec. V), împărat al Imperiului roman de apus (473—474). Proclamat de Gundobad (succesorul lui Ricimer) ca împărat, **G.** nu este însă recunoscut de Leon I, împăratul de la Constantinopol, care trimite în Italia o flotă comandată de Iulius Nepos. **G.** se predă fără luptă și devine ulterior episcop de Salona.

GORDIANUS /Gordian I/ Marcus Antonius Sempronianus (cca 159—238), împărat roman (238). Născut într-o veche și bogată familie senatorială, consul (222), apoi guvernator al provinciei Africa (237/238), la 19 martie 238 este proclamat împărat de forțele răsculate din provincie. Exponent al aristocrației senatoriale ostile împăratului Maximin Tracul, **G.**, care-și asociază la domnie pe fiul său Gordian II, este recunoscut la scurt timp și de senatul din Roma. La nici o lună de la izbucnirea răscoalei, forțele comandate de Gordian II sînt înfrînte în bătălia de la Cartagina de guvernatorul Numidiei, Capellianus, și trupele legiunii a III-a Augusta, fidelă lui Maximin Tracul. Gordian II cade în luptă iar **G.** se sinucide. **G.** este autorul unei epopei istorice, *Antoninias* (30 de cărți), consacrată domniilor lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius; același subiect îl tratează mai tîrziu într-o lucrare de istorie. Toate scrierile sale s-au pierdut.

GORDIANUS /Gordian II/ Marcus Antonius Sempronianus (cca 192—238), împărat roman (238). Desemnat coregent de tatăl său, Gordian I (proclamat împărat de forțele răsculate

din provincia Africa), **G.** este înfrînt și ucis în bătălia de la Cartagina de guvernatorul Numidiei, Capellianus, și trupele legiunii a III-a Augusta, fidele împăratului Maximin Tracul.

GORDIANUS /Gordian III/ Marcus Antonius (225—244), împărat roman (238—244). Nepot de soră al împăratului Gordian II, **G.** este desemnat cezar de către împărații Pupienus și Balbinus în 238, devenind, după asasinarea acestora de către pretorieni, unic împărat. Autoritatea reală este exercitată în timpul domniei împăratului încă minor de socrul său, Timesitheus, prefectul pretoriului (241—243), și de succesorul acestuia, M. Iulius Philippus (Filip Arabul), care-l asasinează în apropierea Eufratului, în timpul campaniei împotriva suveranului sasanid Shapur I.

GRANIUS Licinianus (sec. II.), istoric și anticar latin. **G.** este autorul unui compendiu de istorie romană, redactat în stilul vechii analistici, probabil în timpul domniei împăratului Hadrian (117—138), din care s-au descoperit la British Museum în 1853 fragmente ale cărților 26, 33, 35 și 36 (narînd evenimente din anii 163—78 î.e.n.).

GRACCHUS Caius Sempronius (153—121 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Tib. Sempronius Gracchus (consul în 177) și al Corneliei, fiica lui Scipio Africanus, **G.** beneficiază, grație grijii mamei sale, de o aleasă educație. După ce îndeplinește funcțiile de tribun militar (134—132), quaestor (126), apoi proquaestor în Sardinia (125—124 î.e.n.), în calitate de tribun al poporului (123, 122), **G.** reia programul reformator al fratelui său Tiberius. Pentru împlinirea transformărilor social-economice preconizate, **G.**, om politic mai perspicace și orator mai talentat decît Tiberius, caută să obțină sprijinul unor noi pături ale societății, încercînd totodată să reducă influența senatului. Astfel el impune votarea unor legi favorabile plebei urbane și cavalerilor, intervenind chiar în favoarea acordării cetățeniei romane aliaților italici. Datorită

puternicei opoziții senatoriale, nu reușește să obțină realegerea sa ca tribun al poporului în 121. În cadrul tulburărilor sociale izbucnite la Roma la începutul acestui an, care degenerează în adevărate lupte de stradă, **G.** împreună cu 3 000 de partizani ai săi sînt uciși de reacțiunea senatorială în frunte cu consulul Lucius Opimius, pe baza unui *senatus consultum ultimum*. Încercările novatoare ale Gracchilor, cea mai importantă tentativă de reforme democratice din istoria Republicii, eșuează, dar evidențiază pregnant necesitatea transformării structurilor sociale, a rezolvării problemei agrare și democratizării instituțiilor. Atitudinea față de aceste probleme delimitează două facțiuni politice cristalizate acum — *optimații* (apărători ai intereselor aristocrației senatoriale conservatoare) și *popularii* (susținători ai intereselor cavalerilor și plebei).

GRACCHUS Tiberius Sempronius (cca 220 — cca 150 î.e.n.), om politic roman. Participant la războiul împotriva lui Antiochos III cel Mare, suveranul Regatului seleucid (190 î.e.n.), praetor (180), apoi guvernator al Hispaniei Citerior, consul (177), apoi proconsul în Sardinia (177—175), censor (169), consul (163) și proconsul în Corsica și Sardinia, **G.** este un reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale din prima jumătate a sec. II î.e.n. Căsătorit cu Cornelia, fiica lui Scipio Africanus, **G.** este tatăl lui Caius și Tiberius Gracchus, cei doi tribuni reformatori.

GRACCHUS Tiberius Sempronius (162—133 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Tib. Sempronius Gracchus (consul în 177 î.e.n.) și al Corneliei, fiica lui Scipio Africanus Maior, aparținînd gintei plebee a Semproniilor, **G.** beneficiază de o aleasă educație (este elev al filosofilor Blossius din Cumae și Diophantes), participă alături de Scipio Aemilianus la asediul Cartaginei (147—146 î.e.n.) și la războiul din Spania împotriva celtiberilor, constatînd ruinarea țărănimii romane, sporirea numărului de cetățeni lipsiți de proprietate, rolul

crescînd al sclavilor de pe latifundii și, corolar al acestor fenomene, slăbirea forței armate romane. În vederea însănătoșirii vieții economice și sociale, el proiectează ample reforme pe care, devenit tribun al poporului în 133 î.e.n., le expune în *comitia tributa*. Legea propusă de el, pe care, pentru mai multă autoritate, o prezenta drept actualizarea uneia din legile lui Licinius și Sextius, din sec. IV, stipula ca nici un cetățean roman să nu posede mai mult de 500 de *iugera* (125 ha) din *ager publicus*, restul pămînturilor urmînd a fi arendate țăranilor săraci sau lipsiți de pămînt. Întrucît tribunul plebei M. Octavius se face purtătorul de cuvînt al opoziției senatoriale blocînd votarea legii, **G.** obține, act unic în analele Republicii, demiterea lui de către adunarea poporului, apoi adoptarea legii și instituirea unei comisii însărcinate cu transpunerea ei în viață. Aplicarea întîmpină însă de la început numeroase dificultăți. În decembrie 133, cînd, în vederea continuării operei sale reformatoare (folosirea moștenirii lui Attalos III pentru înzestrarea noilor coloniști, adoptarea unei noi legislații juridice și reducerea serviciului militar), **G.** candidează pentru alt mandat de tribun al poporului (pentru anul 132 î.e.n.), în baza unui *senatus consultum ultimum* el este ucis pe Capitoliu, împreună cu 200—300 de adepți, de către reacțiunea senatorială în frunte cu marele pontif T. Cornelius ↑ Scipio Nasica Serapio. Legea sa rămîne valabilă, dar aplicarea ei este paralizată. Asasinarea lui **G.** inaugurează la Roma un secol zbuciumat de confruntări sociale și politice, încheiat odată cu instituirea principatului de către Augustus.

GRATIANUS /Grațian/ Flavius (359—393), împărat roman (375—383). Fiu al lui Valentinian I, elev al lui Ausonius Magnus din Burdigala, **G.** este ridicat în 367 la rang de august, preluînd la moartea tatălui său guvernarea provinciilor occi-

dentale (cele orientale revenind lui Valens). În timpul domniei sale, prin Edictul de la Tesalonic (28 februarie 380), ereziile și arianismul sînt condamnate, iar crezul niceean devine religia de stat obligatorie pentru toți supușii imperiului. După moartea lui Valens în bătălia de la Adrianopol (9 august 378), **G.** îl desemnează coîmpărat pe generalul Flavius Theodosius încredințîndu-i provinciile dunărene și orientale. După proclamarea lui Clemens Magnus Maximus, comandantul forțelor romane din Britannia, ca împărat, **G.**, abandonat de trupe, este ucis în Gallia la Lugdunum (Lyon) la 25 august 383.

GRATTIUS Faliscus (cca 40 î.e.n. — cca 10 e.n.), poet latin. Autor al unui poem didactic despre vînătoare în mai multe cărți *(Cynegeticon)*, influențat de Varro, Lucrețiu și Vergiliu, din care s-au păstrat 541 de hexametri din cartea I.

GREGORIOS /Grigore/ din Nyssa (335—394), teolog, filosof și scriitor grec. Originar din Caesarea (Cappadocia), frate cu Vasile cel Mare, numit de acesta episcop al orașului Nyssa (371), exilat de Valens, **G.** joacă un important rol în disputele cristologice de la Constantinopol din 380—381 soldate cu interzicerea arianismului în Conciliul de la Constantinopol (381). Orator strălucit, autor de scrieri exegetice, dogmatice, ascetice, pamflete antieretice, **G.** este cel mai important filosof creștin după Origenes.

GREGORIOS /Grigore/ din Nazianz (329/330—390/391), scriitor grec. Născut în satul Arianz, în apropiere de Nazianz (Cappadocia), ca fiu al episcopului Grigore din Nazianz cel Bătrîn, **G.** dobîndește la Atena temeinice cunoștințe de retorică (362). Ca preot duce o viață retrasă de ascet, dedicată studiului, în Seleucia din Isauria, apoi în satul natal, întreruptă de o scurtă ședere la Constantinopol (379—381). Numit

în 372 episcop de Sasima (Cappadocia) de către prietenul său Vasile cel Mare din Caesarea, **G.** refuză această funcție; în 380–381 este ales patriarh al Constantinopolului, dar se retrage și din acest post după Conciliul de la Constantinopol (381). Din scrierile sale literare, devenite model stilistic pentru secolele următoare, s-au păstrat 44 de cuvîntări, 244 de scrisori și 400 de poezii, multe traduse și în limba latină.

H

HABRON (sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n.), gramatic grec. De origine probabil frigiană, a trăit un timp pe insula Rhodos, apoi, în timpul împăratului Augustus (27 î.e.n. — 14 e.n.), la Roma. Elev al lui Tryphon din Alexandria, a aparținut astfel — ca formație — școlii lui Aristarch din Samothrake, de ale cărui opinii s-a îndepărtat însă uneori. Ca lucrări ale lui sînt citate o scriere despre pronume și una despre numele proprii, din care unele fragmente sînt menționate, de cele mai multe ori polemic, în operele lui Apollonios Dyskolos și Herodian.
HADRIANOS Claudios (cca 113 — cca 193), retor grec. Originar din Tyr, discipolul preferat al lui Herodes Atticus, **H.** a fost profesor de retorică la Efes, Atena, apoi la Roma, unde se bucură de aprecierea lui Marcus Aurelius. A fost secretar personal al împăratului Commodus. Opera sa retorică — *Metamorphoseis (Metamorfoze)*, 7 cărți, *Peri ideon logu (Despre vorbirea particulară)*, 5 cărți ș.a. — apreciată în epocă, s-a pierdut.
HADRIANUS /**Adrian**/ **Publius Aelius** (76—138), împărat roman (117—138). Originar, ca și Traian, care îi este rudă și tutore și cu a cărui nepoată se va căsători, din colonia Italica din Hispania, **H.** își începe cariera în rîndurile armatei. Este tribun al legiunii a II-a Adiutrix (94/95), al legiunii a

V-a Macedonica în Moesia Inferior (95/96), participă ca legat de legiune în statul major al împăratului și se remarcă în războaiele cu dacii și parții. Guvernator al Siriei (din 116/117), **H.** este adoptat și desemnat succesor de către Traian pe patul de moarte, la insistențele soției acestuia, Plotina, în condiții rămase pînă astăzi obscure (8 august 117). Începutul domniei este marcat de „conspirația celor patru consulari", soldată cu executarea lui Lusius Quietus, A. Cornelius Palma, L. Publius Ortus și C. Avidius Nigrinus. Spirit neliniștit, sensibil, de o nelimitată curiozitate, **H.** a străbătut în lungi călătorii toate provinciile Imperiului, în care petrece mai mult timp decît la Roma. El a continuat edificarea aparatului funcționăresc imperial, promovînd cu predilecție reprezentanții ordinului ecvestru, a instituționalizat *consilium principis* (consiliul principelui), a inițiat o serie de reforme în armată și justiție. Pe plan extern, încheie pacea cu parții, renunță la ultimele cuceriri ale lui Traian (provinciile Armenia, Asiria și Mesopotamia), fixînd granița orientală a statului pe Eufrat. Cu **H.**, conștient de secătuirea potențialului ofensiv al statului, Imperiul trece definitiv la o politică externă defensivă (în Britannia este construit între 122—127 „valul lui **H.**" între vărsarea rîului Tyne și Solway Firth, în Africa este trasat limesul împotriva popoarelor nomade ale deșertului). Legate de vizitele împăratului în Dacia au loc două reorganizări administrative ale provinciei, împărțită în 119 în Dacia Superior și Dacia Inferior, iar în 123 în Dacia Porolissensis, Dacia Superior și Dacia Inferior. În 132, intenția lui **H.** de a înălța un templu al lui Jupiter la Ierusalim declanșează ultima mare răscoală a iudeilor, condusă de Simon ↑ Bar-Kochba, reprimată în 135. În timpul domniei lui **H.**, artele și arhitectura beneficiază de un sprijin prețios. La Roma și în alte orașe (Tibur, Atena) se desfășoară o intensă activitate edilitară. În capitală este restaurat Pantheonul, se construiește Mausoleul (viitorul Castel San Angelo) — mor-

mîntul împăraților romani pînă la Caracalla — ș.a. Împăratul a acordat o deosebită atenție promovării filosofiei și literaturii, manifestînd o pronunțată înclinație pentru cultura greacă. El însuși filosof și scriitor (autor de poezii în greacă și latină, discursuri, scrieri filologice și enciclopedice), **H.** rămîne una dintre cele mai originale personalități din galeria principatului.

HAGESANDROS /AGESANDROS/ din Rhodos (cca 25 î.e.n.), sculptor grec. Unul dintre autorii celebrului grup al lui Laokoon descoperit în 1506, alături de Polydoros și Athanodoros (fiii săi?).

HELIODOROS /Heliodor/ din Emesa (sec. al III-lea e.n.?), scriitor grec. Autorul povestirii *Aithiopika* (*Etiopica*, 10 cărți), o capodoperă a romanului de dragoste antic. *Etiopica* narează destinul aventuros a doi îndrăgostiți, Haricleea, fiica regelui Etiopiei, și grecul Theagenes; s-a bucurat de o largă circulație în evul mediu bizantin, precum și în Europa sec. XV—XVII.

HELVIDIUS Priscus Caius (? — cca 75 e.n.), retor și om politic roman. Originar din Cluviae (Samnium), **H.** aderă de timpuriu la ideile stoicismului, devine tribun al poporului (56) și praetor (70). Exilat după condamnarea și moartea socrului său, Thrasea Paetus (66), **H.** adoptă o atitudine critică deschisă la adresa regimului instaurat de Vespasian, poziție care-i aduce exilul apoi moartea.

HEMINA Lucius Cassius → CASSIUS Hemina Lucius.

HERENNIUS Modestinus → MODESTINUS Herennius.

HERENNIUS Senecio (? — 93), retor și om politic roman. Originar din Baetica (Hispania), avocat la Roma, prieten cu Plinius cel Tînăr, **H.** redactează o biografie a stoicului Helvidius Priscus (executat în 75 din ordinul lui Vespasian), operă care-i aduce condamnarea la moarte din partea lui Domițian.

HERMOGENES /**Hermogene**/ **din Tarsos** (cca 160 — cca 225), retor grec. Originar din Cilicia, **H.** se remarcă la 15 ani prin talentul său oratoric cu ocazia apariției în fața împăratului Marcus Aurelius. **H.** renunță însă în curînd la aparițiile în public pentru a se dedica exclusiv studiilor teoretice de retorică. Lucrările sale, *Peri ideon, Peri staseon, Peri heureseos* (astăzi pierdute), adevărate manuale de retorică, în care sînt sistematizate și adîncite cunoștințele epocii, au dominat studiul retoricii în antichitatea tîrzie; ele au fost comentate de Menandros din Laodiceea (sec. III), Athanasios din Alexandria, Epiphanios din Petra (sec. IV), Sopatros (sec. VI), de învățații bizantini Maximos Planudes, Ioannes Doxopatres, Gregorios din Corint ș.a.

HERMOGENIANUS (cca 300 e.n.), jurist latin. **H.** este autorul unei colecții de *Constitutiones* imperiale, redactată în vremea împăratului Dioclețian, al așa-numitului *Codex Hermogenianus*, din care s-au păstrat fragmente în *Codul lui Iustinian*, și al unui tratat *Iuris civilis epitomarum libri VI* (6 cărți de rezumate ale dreptului civil), citat în *Digesta* aceluiași împărat. Identificat ipotetic cu Eugenius Hermogenianus, prefect al praetoriului în timpul domniei împăratului Maximian (284—305).

HERODES ATTICUS Lucius Vibullius Hipparchus Tib. Claudius (101—177), retor grec. Atenian de origine, **H.** se impune ca cel mai marcant reprezentant al celei de-a doua sofistici. Prieten cu Hadrian, Antoninus Pius. Consul la Roma (143), **H.** devine dascălul împăraților Lucius Verus și Marcus Aurelius. A folosit enorma sa avere („cel mai bogat om al antichității") pentru înfrumusețarea unor orașe din Grecia (construirea Odeonului și îmbrăcarea în marmoră a Stadionului din Atena, înălțarea Nymphaionului și zidirea unui apeduct la Olympia, ridicarea altor edificii la Delphi, Corint etc.). Din scrierile sale *(Scrisori, Diatribe)* s-a păstrat un fragment

din *Peri Politeias (Despre constituție)*. A avut printre elevii lui pe Aelius Aristeides, Aulus Gellius, Aristokles din Pergam, Pausanias din Caesarea etc.

HERODIANOS /**Herodian**/ **Ailios** (sec. II e.n.), gramatic grec. Fiul și elevul marelui gramatic Apolonios Dyskolos. Născut, ca și tatăl său, în Egipt, la Alexandria, a trăit și și-a desfășurat cea mai mare parte a activității la Roma. Lucrările lui, consacrate mai ales foneticii (accentul) și morfologiei, care s-au bucurat de o mare autoritate alcătuind principalele izvoare ale gramaticilor din antichitatea tîrzie, s-au pierdut, cele mai multe fiind cunoscute numai prin prelucrări și excursuri ulterioare, mai ales bizantine. Opera sa fundamentală *(Katholikes prosodia — Prozodie generală*, 21 cărți), dedicată lui Marcus Aurelius, acorda un larg spațiu problemelor de fonetică și morfologie. Pierdută este și lucrarea *Peri katholikes prosodias* (probleme ale accentului, ortografiei, morfologiei, fenomene incluse ulterior în „patologia" limbajului etc...). S-a păstrat în întregime mica scriere *Peri monerus lexeos*, consacrată cuvintelor cu structură și flexiune neregulate. I s-au atribuit numeroase scrieri, datorită reputației dobîndite.

HERODIANOS /**Herodian**/ (sfîrșitul sec. II — sec. III), istoric grec. Libert imperial, originar probabil din Siria, **H.** este autorul unei istorii a împăraților romani de la moartea lui Marc Aureliu (180) la urcarea pe tron a lui Gordian III (238) *(Tes meta Markon basileias historia — Istoria domniei lui Marcus*, 8 cărți). Deși superficială, lucrarea are o reală valoare ca document (autorul este contemporan evenimentelor narate).

HERON din Alexandria, matematician, inginer și topograf grec. Nu posedăm nici o dată asupra vieții celebrului autor antic căruia îi datorăm principalele noastre informații asupra matematicilor aplicate în antichitatea clasică. **H.**, poreclit „Mechanike" („Mecanicul"), a trăit între 200 î.e.n. și 300 e.n.,

specialiștii optînd mai recent pentru perioada sec. I î.e.n. — I e.n. Marele lui merit este de a fi prelucrat și sintetizat lucrările unor precursori celebri, Ktesibios, Archimedes, Philon din Bizanț, și de a fi oferit o serie de manuale, tratate clare, ușor accesibile și cu un țel practic bine precizat. *Metrica* (3 cărți) abordează principiile practice ale măsurării suprafețelor, *Definițiile* constituie un mic dicționar de termeni și concepte de geometrie, *Mecanica* (3 cărți), *Dioptra* (se apleacă asupra amănuntelor construcției instrumentelor de măsurare a distanțelor), *Catoptica* tratează tehnica realizării oglinzilor plane și curbe, *Beloptica*, principiile de construcție a catapultelor, *Geometrica*, *Stereometrica* și *Despre măsuri* abordează problematica practică a măsurătorii, *Despre construcția automatelor* (2 cărți) sau *Pneumatica* reiau tradițiile elenistice ale construcțiilor miniaturale. Ne-au mai fost transmise titlurile a numeroase alte lucrări ale lui **H.** astăzi pierdute. Scrierile sale, care au circulat în antichitate în versiuni grecești și latine, au fost traduse și în limba arabă și s-au bucurat în Occident de o largă circulație pînă în sec. XVIII.

HIERONYMUS /Ieronim/ (cca 345—419/420), călugăr și scriitor latin. Originar din Dalmația, studiază retorica și gramatica (cu Aelius Donatus) la Roma, se convertește la creștinism (cca 365) și se călugărește. Călătorește în Gallia; trăiește ca monah în pustiul Chalkis din Siria (375—378); participă la Conciliul ecumenic de la Constantinopol (381); este apoi secretar și sfetnic al papei Damasus la Roma (382—385). După 386 se retrage în Orient la Bethleen ca ascet, consacrîndu-se scrisului. Curiozitatea fără margini, spiritul critic, dorința de a cunoaște nemijlocit izvoarele au făcut din **H.** cel mai cultivat „învățător" al bisericii. Filolog pasionat, a realizat la Roma (382—384) o nouă traducere latină a

Bibliei (viitoarea „Vulgata"), a tălmăcit scrierile a numeroși teologi greci în limba latină, a scris în 392 prima istorie literară creștină, *De viris illustribus (Despre bărbații celebri)* (în care include alături de 135 de scriitori creștini și pe Philon, Iosephus și Seneca). A tradus din greacă și a completat pînă la anul 378 cronica lui Eusebios. Viețile sfinților compuse de **H.** contribuie la cristalizarea genului hagiografic în literatura creștină. Scrierile sale dogmatic-polemice *(Adversus Helvidium,* 2 cărți, *Adversus Iovinianum, Contra Vigilantium, Contra Ioannem, Contra Pelagianos),* predicile, scrisorile (150) oferă o imagine vie a societății de la sfîrșitul sec. al IV-lea. Prin întreaga sa activitate, **H.** a contribuit la transmiterea a numeroase creații ale spiritualității greco-latine antice în evul mediu occidental.

HILARIUS (cca 315—367), episcop și scriitor latin. Originar dintr-o familie înstărită din Gallia, studiază retorica și filosofia, se convertește la creștinism și devine în 350 episcop al orașului natal Pictavi (Poitiers). Din 355, **H.**, om de acțiune prin excelență, se afirmă ca unul dintre cei mai fermi adversari ai arianismului în Occident, stîrnind animozitatea împăratului Constantius al II-lea, care-l exilează în Phrygia. Aici redactează principala sa lucrare de dogmatică, *De Trinitate (Despre trinitate)* (12 cărți). Reîntors în Gallia (359), **H.** obține victoria asupra arianismului, dobîndind porecla de „Athanasios al Occidentului". Autor al primelor imnuri latine creștine, **H.** a mai scris lucrări exegetice, *Comentarii la evangheliile lui Matei, Tractatius super psalmos (Tratat asupra psalmilor),* sau opere polemice, *De synodis (Despre sinoade), Contra Arianos vel Auxentium (Împotriva lui Arian sau Auxentius),* impunîndu-se ca cel dintîi învățător al bisericii creștine.

HIMERIOS din Prusa (300/310 — cca 380), retor grec. Reprezentant de vază al celei de-a doua sofistici, **H.** a fost cea mai

mare parte a vieții profesor la Atena, numărînd printre elevii săi pe Grigore de Nazianz și Vasile cel Mare. Chemat în 362 de Iulian Apostatul la curtea de la Antiochia, revine abia în 368 la Atena. Catalogul lui Photios (sec. X) ne-a transmis titlurile a 73 de scrieri ale sale, în majoritate discursuri, precum și numeroase fragmente din acestea.

HIRTIUS Aulus (?—43 î.e.n.), om politic și scriitor latin. Ofițer, secretar și confident al lui Caesar în Gallia (din 54 î.e.n.), **H.** devine praetor (46), guvernator în Gallia (45), consul împreună cu C. Vibius Pansa (43); cade la 21 aprilie 43 în lupta din fața orașului Mutina împotriva lui Marcus Antonius. **H.** a adăugat la *De bello Gallico (Despre războiul galic)* a lui Caesar o nouă carte (cea de-a VIII-a), narînd evenimentele anilor 51—50, și este poate autorul opusculului *Bellum Alexandrinum (Războiul alexandrin)*.

HONORIUS Flavius (384—423), împărat al Imperiului roman de apus (395—423). Fiu al lui Theodosius I, fratele mai mic al lui Arcadius, ridicat la rang de august în 393, **H.** este o personalitate slabă, influențabilă, lipsită de autoritate, întreaga domnie fiindu-i tutelată de generalii care s-au succedat la conducerea armatelor, inițial vandalul Stilicon (395—408), apoi Olympius (408—411) și Constantius (411—421); o anumită influență au exercitat la curtea lui episcopul Ambrosius din Milano (pînă în 397) și, după 416, Galla Placidia, sora sa. Dacă actele de uzurpare, unul dintre pericolele ce amenințau stabilitatea statului, reușește să le înlăture (Constantin III și Iovianus sînt eliminați), atacurilor popoarelor barbare nu le mai poate face față. După prăbușirea limesului renan în 406, între hotarele Imperiului apar primele state federate barbare. Reședința imperială este stabilită la Ravenna; Roma este cucerită și jefuită în august 410 de vizigoții lui Alaric. Pentru prima dată după opt secole, Cetatea Eternă este ocupată de un cuceritor străin.

HORATIUS /**Horațiu**/ **Flaccus Quintus** (65 î.e.n. — 8 î.e.n.), poet latin. Născut la Venusia (Apulia), **H.** este fiul unui libert, perceptor *(coactor)*, grație eforturilor căruia poetul primește instrucția cea mai aleasă, potrivit tradiției vremii. Studiază gramatica și filosofia la Roma, apoi în Grecia. La moartea lui Caesar (44 î.e.n.) se află la Atena, unde se refugiază Brutus, în a cărui armată **H.** se înrolează ca tribun militar. Ia parte la bătălia de la Philippi (42 î.e.n.), soldată cu înfrîngerea apărătorilor Republicii, și revine la Roma în urma amnistiei acordate de triumviri. Lipsit de posibilități materiale, se angajează ca *scriba quaestorius* (grefier al unui quaestor). Primele sale satire îi atrag prețuirea lui Varius și Vergiliu, cu ajutorul cărora pătrunde în cercul lui Maecenas, de care îl va lega o strînsă prietenie. Acesta îi oferă în 34 î.e.n. o proprietate în apropiere de Tibur (Tivoli), unde își va petrece mult timp, atras de frumusețea și poezia locului. Se bucură de aprecierea lui Augustus, la solicitarea căruia va scrie *Carmen saeculare,* imnul oficial pentru jocurile seculare organizate de împărat în anul 17 î.e.n. Personalitate vie și independentă, epicurean fin, nu lipsit de conștiința fragilității vieții dar gustîndu-i cu spiritualizată plăcere bucuriile, malițios dar deschis prieteniei, iubitor al frumuseților naturii și deopotrivă al binefacerilor societății, în **H.** omul și poetul se întîlnesc într-o armonioasă relație. Dacă *Eneida* lui Vergiliu aducea, „justificarea" literară a măreției și nobleței restaurării augustane, **H.** este vocea poetică, la fel de necesară și apreciată de această societate, care exprimă nevoia ei de moderație și stabilitate după excesele și răvășelile războaielor civile, de calmă reflecție asupra vieții și valorilor ei. Acestui „curent de opinie", ca și propriului temperament, i se conformează poetul renunțînd la satira virulentă și agresivă, dominantă în opera de tinerețe, *Epode,* 17 piese scurte, majoritatea în distihi iambici, care se înscriu în tradiția lati-

nului Lucilius și a grecului Archiloh. Creația sa va evolua ulterior pe două direcții. Pe de o parte, piese scurte scrise in hexametri, intitulate de **H.** *sermones* (conversații), grupate în 2 cărți de *Satire* și 2 cărți de *Epistole* care, într-o formă de familiară cozerie, situată la granița dintre narațiunea biografică și reflecția morală, abordează diverse aspecte ale comportamentului și destinului uman. Abaterilor de la normele de conduită (avariție, viciu, arivism etc.), poetul le opune idealul omului moral și înțelept *(„vir bonus et sapiens")* care poate fi atins prin virtute *(„virtus")*, respectul măsurii și *„urbanitas"*. Moralistul nu înăbușă însă emoția lirică a acestor poezii, în care construcțiilor orale li se alătură elegante trăsături de frază, impulsurile sensitive se supun permanent controlului inteligenței, răceala expunerii acoperă un mișcător elan al comunicării. Renumita *Epistolă către Pison (Arta poetică)* exprimă și explică întreaga atitudine estetică horațiană, pentru care frumosul este rezultatul corectului dozaj dintre talent, inspirație *(„ingenium")* și tehnică, meșteșug artistic *(„ars")*, dozaj în care rațiunii îi revine rolul esențial. Dovada cea mai convingătoare a capacității travaliului poetic de a recupera liric cele mai diverse subiecte o constituie cele 4 cărți de *Ode (Carmina)*, consacrate în principal Romei, istoriei și mitologiei ei, dar și măreţului viitor pe care **H.**, tot mai integrat ideologiei oficiale, îl vede pregătit de programul reformator al lui Augustus. Mai puțin intens și rapsodic decît contemporanul și prietenul său Vergiliu, **H.** corectează lipsa de avînt printr-o versificație savantă (modelul eolian al lui Alcaeus și Sapho capătă la el o vigoare și strălucire de mare originalitate), prin adîncimea spirituală și sensibilitatea delicată, surse de autentic lirism.
Editat și comentat în antichitate, străin și nereceptat în evul mediu, **H.** este redescoperit de Petrarca pentru ca, începînd din sec. XV, să dobîndească o modernă și solidă reputație.

El este promotorul unei largi direcții în literatura europeană, marcată de efortul de intelectualizare a actului artistic, de filtrare a emoției prin intermediul inteligenței.

HORTALUS Hortensius Quintus → HORTENSIUS Hortalus Quintus.

HORTENSIUS Hortalus Quintus (114—50 î.e.n.), om politic și orator latin. Quaestor (80), aedil (75), praetor (72) apoi consul (69), orator oficial al nobilimii senatoriale, cel mai marcant reprezentant al stilului retoric asianic, la Roma. Apărător al lui Verres în celebrul proces din 70 î.e.n., **H.** a fost alături de Cicero cel mai renumit orator al epocii. Din opera sa — 25 de discursuri, o istorie *(Annales)* a războiului aliaților (91—88 î.e.n.), o scriere retorică *(Loci communes*, 2 cărți), o bogată creație poetică — nu s-au păstrat decît cîteva citate la gramaticii epocii imperiale.

HORTENSIUS Quintus (?—287 î.e.n.), om politic roman. Numit dictator în 287 î.e.n. cu ocazia noii secesiuni a plebeilor, pe muntele Ianiculum, **H.** impune votarea unei noi legi *(lex Hortensia de plebiscitis)* prin care hotărîrile plebei *(plebiscita)* întrunite pe triburi *(concilia plebis tributum)* devin obligatorii pentru întregul popor roman, fără vreo aprobare prealabilă a senatului. Se încheie astfel, după aproape trei secole, lupta dintre plebei și patricieni prin recunoașterea deplinei egalități între cele două stări.

HOSTILIUS Tullus → TULLUS Hostilius.

HYBRIDA Caius Antonius → ANTONIUS Hybrida Caius.

HYGINUS Caius Iulius (64 î.e.n. — 17 e.n.), scriitor latin. Sclav originar din Hispania, libert al împăratului Augustus, prieten al lui Ovidiu, este numit la Roma în 28 î.e.n. prefect al bibliotecii de pe Palatin. Din bogata sa operă filologică, istorică, științifică, reputată în epoca augustană, s-au păstrat numai cîteva fragmente.

HYPATIA (370—415), matematician și filosof neoplatonician grec. Fiică a astronomului și matematicianului Theon din Alexandria, **H.** este prima femeie care conduce o școală de matematică și filosofie în metropola egipteană. Mult admirată de contemporani, este asasinată de creștinii fanatici, poate la instigația episcopului Cyril. Comentariile ei la opera lui Diophantos din Alexandria și Apollonios din Perge s-au pierdut.

I

IAMBLICHOS (sec. II), scriitor grec. Crescut în Siria, stabilit în Armenia, **I.** este autorul unui roman de dragoste scris în timpul lui Marcus Aurelius (166—180), *Babyloniaka (Babilonicele,* 35 de cărți), păstrat fragmentar; romanul narează iubirea a doi tineri din Babylon, Rhodanes și Sinonis, și destinul lor aventuros.

IAMBLICHOS din Chalkis (cca 280 — cca 330), matematician și filosof neoplatonician grec. Născut în Siria, **I.** este elev al peripateticianului Anatolios apoi al lui Porphyrios (la Roma sau în Sicilia); distanțîndu-se de Porphyrios, **I.** deschide o școală proprie la Apameia, punînd bazele ramurii siriene a neoplatonismului (cu influențe mistice orientale). Din vasta sa operă s-au păstrat fragmentar *Synagoge ton Pythagoreion dogmaton (Concluziile la dogmele pitagoreice),* în 10 cărți, *De mysteriis (Despre mistere),* pledoarie în favoarea oracolelor, astrologiei și riturilor magice, o biografie fictivă a vieții lui Pitagora. Comentariile la scrierile lui Aristotel și Platon s-au pierdut.

IAVOLENUS Priscus Lucius (cca 60 — cca 120), jurist roman. Consul suffect (86), apoi guvernator al provinciilor Germania Superior, Siria și Africa, **I.** devine un membru de vază al consiliului principelui sub Traian și Hadrian, șef al școlii juridice a sabinienilor la Roma; profesor al lui Salvius Iulian

nus. Din opera sa (*Epistulae*, 14 cărți, *Responsa* și *Quaestiones* etc.) s-au păstrat unele fragmente în *Digesta* lui Iustinian.

INGENUUS (?—260), uzurpator al tronului imperial. Guvernator al Pannoniei, proclamat împărat de legiunile de la Dunăre (260), **I.** este la scurt timp înfrînt de trupele împăratului Gallienus, conduse de Aureolus, și ucis la Mursia.

IOANNES /Ioan/ (?—425), împărat al Imperiului roman de apus (423—425). Mare demnitar la Roma, **I.** este proclamat împărat de senat și armată la moartea lui Honorius (decembrie 423). Nerecunoscut de împăratul Imperiului roman de răsărit, Theodosius II, este înfrînt de trupele acestuia la Ravenna și executat la Aquileia (mai/iunie 425).

IOANNES CHRYSOSTOMOS /Ioan Gură de Aur/ (349—407), teolog și scriitor grec. Născut la Antiohia într-o familie aparținînd nobilimii funcționărești, elev al lui Libanios, **I.** își părăsește dascălul, se botează în religia creștină și optează pentru viața de ascet în Siria. Faima de predicator la Antiohia îl determină în 397 pe împăratul Arcadius să-l cheme la curte și să-l impună patriarh al Constantinopolului. Severitatea sa și critica inegalităților sociale declanșează un conflict cu unele cercuri ale clerului și cu Eudoxia, soția împăratului, soldat cu depunerea și exilul său în Armenia (404). Orator de talent (din sec. VI numit Chrysostomos — Gură de Aur), **I.** este cel mai fecund autor creștin de limbă greacă. Tratatele, scrierile exegetice dar îndeosebi predicile și scrisorile sale reprezintă monumente ale retoricii antichității tîrzii, și, în egală măsură, prețioase documente cultural-istorice ale sfîrșitului sec. IV.

IOSEPHUS Flavius (cca 37 — cca 100), istoric iudeu. Unul dintre conducătorii răscoalei antiromane a iudeilor din 66—70 **I.** este capturat de Vespasian (67) și, eliberat, se stabilește la Roma. Aici scrie, de pe poziții filoromane, în limba greacă, *Peri tu Iudaiku polemu* (numită și *Bellum Iudaicum*; *Războiul iudaic*) (7 cărți, elaborate între 75—79) și *Iudaike*

archaiologia (sau *Antiquitates — Antichități iudaice)* (o sinteză în 20 părți a istoriei și culturii poporului său, de la facerea lumii pînă în epoca lui Nero, redactată în anii 93/94).

IOVANIUS /Iovian/ Flavius (331—364), împărat roman (363—364). Născut la Singidunum, în Moesia, ajuns *primicerius domesticorum* (șef al gărzii imperiale), **I.** este proclamat împărat de armată la moartea lui Iulian Apostatul (27 iunie 363). În fața dificultăților campaniei din Mesopotamia, **I.** încheie cu suveranul sasanid Shapur II o pace „de 30 de ani", renunțînd la cea mai mare parte a Mesopotamiei romane și la suzeranitatea romană asupra Armeniei. **I.** revocă edictele anticreștine ale predecesorului său, acordînd bisericii toate vechile privilegii. Moare accidental la Dadaszana (Galatia) la 17 februarie 364, în drum spre Constantinopol.

IUBA II (cca 50 î.e.n. — 23 e.n.), rege al Mauretaniei (25 î.e.n. — 23 e.n.). Fiul lui Iuba I, regele Numidiei (partizanul lui Pompeius și adversarul lui Caesar, obligat să se sinucidă în 46 î.e.n. după bătălia de la Thapsus), **I.** este adus la vîrsta de 4 ani ca prizonier la Roma. Educat în Italia, îl însoțește pe Caius Octavianus în campaniile sale, primește cetățenia romană și este instalat apoi ca rege clientelar al Mauretaniei. **I.** s-a afirmat ca un generos protector al oamenilor de știință și cultură, Caesarea, Volubilis și alte orașe ale Mauretaniei devenind adevărate focare de civilizație elenistică implantate pe teritoriul african, dotate cu muzee, biblioteci, terme și amfiteatre. El însuși om de cultură, este autorul unor inteligente opere de compilație, redactate în limba greacă, folosite de Plinius cel Bătrîn, Vitruvius, Plutarh, Apian, Dio Cassius ș.a. Din sintezele sale privind istoria Asiriei *(Peri Assyrion*, 2 cărți), Libiei *(Peri Libyes)*, Arabiei *(Peri Arabias)*, Romei *(Romaike historia*, 2 cărți), istoria comparată a culturilor diferitelor popoare *(Homoiotetes historia*, 15 cărți), a picturii *(Peri graphikes*, 8 cărți) sau a teatrului *(Theatrike*

historia, 17 cărţi) nu ne-au parvenit decît fragmente disparate.

IULIA (cca 76—54 î.e.n.), fiica lui Caesar şi a Corneliei. Căsătoria ei în 59 î.e.n. cu Cn. Pompeius Magnus a contribuit la apropierea temporară dintre cei doi oameni politici.

IULIA (39 î.e.n. — 14 e.n.), fiica împăratului Augustus şi a Scriboniei. Căsătorită în 25 î.e.n. cu M. Claudius Marcellus, în 21 î.e.n. cu M. Vipsanius Agrippa (cu care are pe Caius şi Lucius Caesar şi pe Agrippina Maior) şi în 11 î.e.n. cu viitorul împărat Tiberius. Viaţa ei aventuroasă îi aduce în anul 2 î.e.n. relegarea de către Augustus în insula Pandataria apoi la Rhegium, unde moare la începutul domniei lui Tiberius.

IULIA Domna (? — 217), împărăteasă romană. De origine siriană, fiică a lui Bassianus, preotul zeului soarelui din Emesa, şi a Iuliei Maesa. **I.** se căsătoreşte în 185, la Lyon, cu Septimius Severus, pe care îl urmează în campaniile întreprinse şi la curtea căruia exercită o reală influenţă. Mama lui Caracalla şi Geta, regentă în timpul campaniilor lui Caracalla. Inteligentă, ambiţioasă, cultă, **I.** creează la Roma în jurul ei un cerc de literaţi şi filosofi deschis influenţelor orientale. La cererea ei Philostratos redactează o lucrare asupra sofiştilor şi *Viaţa lui Apollonius din Tyana*. După moartea lui Caracalla şi ocuparea tronului de către Macrinus se lasă să moară de foame.

IULIA Maesa (? — 226), împărăteasă romană. De origine siriană ca şi sora ei Iulia Domna (soţia împăratului Septimius Severus), **I.** trăieşte pînă la moartea lui Caracalla (217) la curtea imperială. **I.** este mama Iuliei Soemias şi a Iuliei Mamaea, bunica împăraţilor Elagabal şi Severus Alexander. Ambiţioasă şi inteligentă, **I.** organizează în 218 revolta legiunilor din Orient împotriva lui Macrinus, soldată cu ocuparea tronului de către Elagabal şi cu restaurarea dinastiei Severilor. Rapida compromitere a regimului lui Elagabal o determină să sprijine în 222 ocuparea tronului de către Severus

Alexander, exercitînd pînă la moarte autoritatea reală în stat.

IULIA Mamaea Avita (? — 235), împărăteasă romană. Fiica Iuliei Maesa, nepoata Iuliei Domna (soția lui Septimius Severus), sora Iuliei Soemias și mama lui Severus Alexander. În timpul domniei lui Severus Alexander a exercitat regența, pînă în 226 alături de Iulia Maesa, apoi singură. Ucisă în martie 235 împreună cu fiul ei, în tabăra de la Mogontiacum (Mainz) de soldații revoltați.

IULIA Soemias Bassiana (? — 222), împărăteasă romană. Fiica Iuliei Maesa, nepoată Iuliei Domna (soția lui Septimius Severus) și mama lui Elagabal. Împreună cu Iulia Maesa inițiază în primăvara anului 218 revolta legiunilor din Orient împotriva împăratului Macrinus, soldată cu ridicarea la tron a lui Elagabal și restaurarea dinastiei Severilor. În timpul domniei fiului ei exercită regența alături de Iulia Maesa. În conflictul intervenit între ele, lipsită de calități politice, **I.** este înfrîntă de puternica-i mamă și este ucisă la Roma în martie 222, de pretorieni, odată cu Elagabal.

IULIANUS Didius Marcus Severus → **DIDIUS Iulianus Marcus Severus.**

IULIANUS /Iulian Apostatul/ Flavius Claudius (331—363), împărat roman (361—363). Născut la Constantinopol ca fiu al lui Iulius Constantius (fratele vitreg al lui Constantin cel Mare, asasinat în 337), **I.** este elev al vestiților retori și filosofi Libanios și Maximos din Tyr, abandonînd (în secret) în 351 religia creștină în favoarea unui monoteism neoplatonician. La 6 noiembrie 355 este desemnat de împăratul Constanțiu II *cezar* al provinciilor din Occident, remarcîndu-se prin răsunătoarea victorie de la Argentorate (Strasbourg) repurtată în 357 împotriva alamanilor și prin consolidarea frontierei renane. Trupele din Occident, care refuză să plece în campania inițiată de Constanțiu II împotriva Imperiului sasanid, îl proclamă împărat în februarie 360, la Lutetia (Paris).

După moartea lui Constanțiu II, survenită la Tarsos (3 noiembrie 361) în drum spre Occident, unde urma să-l înfrunte pe **I.**, acesta este recunoscut ca unic împărat al Imperiului și vine la Constantinopol. Scurta lui domnie stă sub semnul reacției anticreștine și încercării de reînviere a cultelor păgîne, a obiceiurilor și moravurilor vechi romane. După o serie de edicte de toleranță care autorizează cultele păgîne și redeschiderea templelor, împăratul adoptă edicte net anticreștine care-i aduc cognomenul de „Apostatul". Considerat de autorii creștini ca un mare dușman al statului și bisericii, apreciat de cercurile conservatoare păgîne ca un împărat ideal, **I.** a exercitat din antichitate și pînă în sec. XIX o fascinație constantă. Posesor al unei vaste culturi filosofice și filologice, **I.** a lăsat o bogată și multilaterală operă literară (panegirice, scrisori, pamflete, satire, memorii) dezvăluind o personalitate complexă și sensibilă. Rănit în lupta de la Maranga, de pe fluviul Tigru, **I.** moare cîteva zile mai tîrziu la 26 iunie 363, la patru luni după începutul unei ample ofensive în Mesopotamia împotriva Imperiului sasanid. Cu el se sfîrșește dinastia întemeiată de Constantin cel Mare.

IULIANUS Salvius (cca 100 — cca 170), jurist roman. Originar din orașul Hadrumetum (Africa), **I.** devine consul în 148, apoi guvernator al provinciilor Germania Inferior, Hispania Citerior și Africa, membru în consiliul principelui sub împărații Hadrian și Antoninus Pius; elev al lui Iavolenus Priscus, el este ultimul șef al școlii sabiniene din Roma menționat de izvoare. Din dispoziția lui Hadrian, **I.** alcătuiește *Edictum perpetuum (Edictul perpetuu)*, o culegere a edictelor praetorilor din Roma la intrarea lor în funcție, care-i aduce o recunoaștere unanimă. Cele 90 de cărți de *Digesta* (din care 500 de fragmente s-au păstrat în *Digesta* lui Iustinian) fac din **I.** cel mai remarcabil reprezentant al jurisprudenței romane.

IULIANUS Tettius → **TETTIUS Iulianus.**

IULIUS Africanus (sec. I), orator latin. Originar din Gallia. Adept al școlii retorice asianice, **I.** este, alături de C. Domitius Afer, unul dintre cei mai renumiți oratori din vremea lui Claudius și Nero.

IULIUS Africanus Sextus (sec. III), scriitor grec. Născut probabil la Ierusalim, bibliotecar la Roma în timpul domniei împăratului Severus Alexander (222—235). **I.** este autorul unei istorii universale *(Chronografia)*, de la începuturile biblice ale omenirii pînă în anul 221 e.n., prima lucrare de acest gen redactată de pe pozițiile creștinismului; fragmente s-au păstrat la Eusebios, Synkellos, Kedrenos. Cîteva fragmente au supraviețuit și dintr-o lucrare cu caracter enciclopedic, în 24 de cărți — *Kestoi*, dedicată lui Severus Alexander și cuprinzînd notițe disparate din toate domeniile.

IULIUS Alexander Tiberius (? — cca 85), general iudeu. Originar dintr-o familie bogată, nepot al lui Philon din Alexandria, **I.** devine cetățean roman și, înscris în ordinul ecvestru, urmează o strălucită carieră militară și administrativă. Procurator al Iudeii (45—48), șef al statului major al generalului Corbulo în Armenia (63), prefect al Egiptului (68—69). În înțelegere cu C. Licinius Mucianus, guvernatorul Siriei, îl proclamă la 1 iulie 68, la Alexandria, împărat pe Vespasian. A deținut importante funcții în timpul domniilor lui Vespasian și Titus.

IULIUS Caesar Caius (20 î.e.n. — 4 e.n.), om politic roman. Fiu al lui M. Vipsanius Agrippa și al Iuliei (fiica împăratului Augustus). Adoptat de Augustus (17 î.e.n.), educat împreună cu fratele său Lucius Iulius Caesar (17 î.e.n. — 2 e.n.) la curtea din Roma, era probabil destinat a-i succeda lui Augustus la tron. Comandant al unei expediții vizînd instalarea unui rege filoroman în Armenia (1 î.e.n.), **I.** este rănit în timpul luptelor și moare în orașul Limyra din Licia.

IULIUS Paulus → **PAULUS Iulius.**

IULIUS Secundus (sec. I e.n.), orator latin. Originar din Gallia, funcţionar *(ab epistulis)* al împăratului Otho, contemporan şi prieten cu Quintilian, profesor al lui Tacitus. **I.** este autorul unei biografii a retorului Iulius Africanus, conaţionalul său.

IULIUS Valerius Alexander Polemius (sec. III—IV e.n.), scriitor latin. **I.** (identificat ipotetic cu consulul Polemius din anul 338) este autorul traducerii în limba latină a romanului lui Alexandru Macedon (3 cărţi), lucrare deja folosită în *Itinerarium Alexandri (Itinerariul lui Alexandru cel Mare)*, apărut între anii 341—345 (şi atribuit de unii cercetători aceluiaşi creator). O epitomă a romanului s-a bucurat de o largă circulaţie în evul mediu.

IULIUS Vindex Caius → VINDEX Caius Iulius.

IUNIUS Arulenus Rusticus Quintus (? — cca 94), om politic şi filosof stoic latin. Tribun al plebei în 66 (cînd intenţiona să ia apărarea prietenului său Thrasea Paetus condamnat de Nero), praetor (69), consul suffect (92). **I.** este condamnat la moarte de Domiţian pentru biografia consacrată lui Thrasea Paetus şi Helvidius Priscus, personalităţi reprezentative ale opoziţiei senatoriale.

IUSTINUS Iunianus Marcus (sec. III ?), istoric latin. Autor cunoscut numai prin *Epitoma Historiarum Philippicarum (Abreviere a istoriei universale)*, de largă circulaţie în evul mediu, rezumat al principalei opere a lui Pompeius Trogus *(Historiae Philippicae)*. Sinteza lui **I.**, care reproduce cca 1/6 din textul originar, cuprinde şi o serie de informaţii referitoare la istoria geto-dacilor.

IUVENALIS /Iuvenal/ Decimus Iunius (cca 67 — 130/140), poet satiric latin. Originar din oraşul Aquinum din Campania, retor apreciat la Roma, **I.** începe după anul 100 să scrie satire. Continuînd tradiţia lui Lucilius şi Horatius, **I.**, ultimul reprezentant şi maestrul acestui gen în literatura latină, reuşeşte să-i confere o maximă originalitate. Atacînd, de pe poziţiile

păturii mijlocii, pervertirea moravurilor, poetul demască, într-un limbaj de mare plasticitate și aciditate, decadența aristocrației, parvenitismul, corupția politică, situate mai ales în trecut, în timpul domniei lui Domițian. Satirele sale (din care s-au păstrat 16, grupate în 5 cărți), puțin citite în secolele următoare, au fost redescoperite în evul mediu, bucurîndu-se de o reală apreciere abia în secolul nostru.

IUVENCUS Caius Vettius Aquilinus (sec. IV), poet latin. Cleric originar din Spania, **I.** este autorul unei transpuneri a *Evangheliilor* în hexametri *(Evangeliorum libri*, 3 200 de versuri grupate în patru cărți), realizată în epoca lui Constantin cel Mare, după anul 330, și avînd ca prototip artistic creația lui Vergiliu.

K

KELSOS /Celsus/ (sec. II), filosof grec. A trăit la Alexandria. A combătut, de pe pozițiile filosofiei platoniciene, religia creștină și mozaică. Din scrierea sa polemică împotriva creștinilor elaborată la 178 *(Alethes Logos, Adevărata învățătură)* s-au păstrat fragmente în cele 8 cărți din *Kata Kelsou* a lui Origines (cca 245).

KLEON /Cleon/ (? — cca 132 î.e.n.), conducător al primei răscoale a sclavilor din Sicilia (136—132 î.e.n.). Originar din Cilicia, adus împreună cu fratele său Komanos ca sclav în Sicilia, **K.** devine conducătorul unor cete de sclavi răsculați din SV insulei, care cuceresc orașul Agrigentum. După unirea cetelor sale cu cele din restul insulei, conduse de Eunus, acesta este ales rege sub numele de Antiochos, iar **K.** devine locotenentul său. **K.** are o contribuție decisivă în organizarea armatei noului stat al sclavilor, care înfrînge inițial trupele unui praetor, apoi trei armate consulare. Cu mari eforturi, consulul P. Rupilius reușește să înăbușe răscoala după cucerirea principatelor centre — Tauromenion și Enna. **K.** cade în luptă la Enna, iar Eunus este făcut prizonier și moare în închisoarea din Roma.

KLEOMEDES /Cleomede/ (sec. I î.e.n. — I e.n.), astronom și filosof grec. **K.** este autorul unei introduceri în astronomie, redactată de pe pozițiile filosofiei stoice (îndeosebi sub influ-

ența lui Poseidonios din Apameia), intitulată *Kyklike theoria meteoron (Mișcarea circulară a corpurilor cerești*, 2 cărți). Lucrarea a avut o largă circulație în evul mediu occidental și este păstrată integral.

KRITON /Criton/ (sec. I — începutul sec. II), medic grec. Originar din Macedonia, **C.** l-a însoțit în calitate de medic personal pe împăratul Traian în cele două războaie dacice (101—106). Din lucrarea sa *Getica*, care evocă cucerirea Daciei, s-au păstrat numai cîteva fragmente izolate.

KRIXOS /Crixos/ (? — 72 î.e.n.), conducător al sclavilor din timpul marii răscoale a lui ↑ Spartacus. Sclav gal, **K.** evadează în 73 î.e.n. împreună cu Spartacus din școala de gladiatori din Capua, participă la primele victorii asupra forțelor romane trimise împotriva răsculaților și se impune ca principal locotenent al lui Spartacus. Neînțelegeri, a căror natură a rămas necunoscută, determină în 72 î.e.n., în momentul inițierii marșului spre N, separarea lui **K.**, cu forțele de celți și germanici din subordinea sa,de nucleul răsculaților conduși de Spartacus. În același an **K.** este înfrînt și ucis de consulul L. Gellius Poplicola în Apulia, în apropierea muntelui Garganus.

KYRILIOS /Ciril/ din Alexandria (? — 444), teolog grec. Patriarh al Alexandriei (412—444), **K.** se remarcă ca un înverșunat apărător al credo-ului niceean și un adversar necruțător al lui ↑ Nestorios, patriarhul Constantinopolului, a cărui condamnare ca eretic o obține, cu sprijinul papei Coelestinus, la Concilul ecumenic de la Efes (431). Autor de scrieri exegetice, dogmatice, polemice, apologetice, de numeroase predici și scrisori, **K.** este ultima personalitate de vază a teologiei alexandrine.

L

LABEO Cornelius → **CORNELIUS Labeo.**

LABERIUS Decimus (106—43 î.e.n.), mimograf latin. Din cele 43 de titluri care-i sînt atribuite și despre care știm că s-au bucurat de o mare circulație în epocă s-au păstrat 150 de versuri. Ironiile la adresa lui Caesar i-au atras ordinul acestuia de a interpreta la *Ludi Caesaris* din 46 î.e.n. unul din mimii proprii, fapt ce implica pierderea rangului de cavaler. Deși înfrînt în confruntarea publică cu rivalul său Publilius Syrus, este recompensat și reintegrat în ordinul ecvestru.

LABERIUS Maximus Manius (sfîrșitul sec. I — începutul sec. II e. n.), om politic roman. Fiu al lui M. Laberius Maximus (prefect al pretoriului sub Domițian), **L.** este consul suffect în 89 iar între anii 100—102 *legatus Augusti pro praetore* în provincia Moesia Inferior. În primul război dacic este comandantul unui corp de armată, remarcîndu-se în mod deosebit prin capturarea surorii lui Decebal. În 103 este consul ordinarius alături de Traian. Căzut în dizgrație după 113, este relegat de senat pe o insulă. Din perioada administrației sale în Moesia Inferior s-a păstrat *Horothesia lui Laberius Maximus*, decret care fixa hotarele orașului Histria.

LACTANTIUS Caecilius Firmanus Lucius (cca 260 — cca 325), scriitor ecleziastic latin. Originar din Africa de Nord, elev și discipol al lui Arnobius, chemat de Dioclețian ca profesor

de retorică la Nicomedia, se convertește în 303 la creștinism. După 317 este educatorul fiului lui Constantin cel Mare, Crispus, la Trier. Din bogata sa operă se desprind: *Divinae Institutiones (Instituțiile divine)* (303—311), prima încercare latină de sintetizare a doctrinei creștine, și *De mortibus persecutorum (Despre moartea persecutorilor)* (316—321), prezentare, de pe poziția apologeticii creștine, a vieții și morții împăraților care au persecutat noua religie, bogată sursă de informații asupra sec. III și începutului sec. IV. Datorită raționalismului aproape clasic folosit în demonstrarea superiorității dogmelor și moralei creștine, ca și stilului ales al scrierilor lui, a fost numit de către umaniștii evului mediu „Cicero creștin".

LAELIUS Caius (cca 190 — cca 129 î.e.n.), om politic și orator latin. Cel mai apropiat prieten al lui P. Cornelius ↑ Scipio Aemilianus, **L.** participă ca legat al acestuia la cel de-al treilea război punic (147—146 î.e.n.), accedînd apoi la praetură (145) și consulat (140). Om de elevată cultură (supranumit „Sapiens"), orator de talent, animator al „Cercului Scipionilor", a acordat un generos sprijin lui Terențiu, Panaitios și Lucilius.

LAEVIUS (cca 100 î.e.n.), poet latin. Autor al unei culegeri de poezii erotice, cu subiect mitologic dar cu referiri contemporane — *Erotopaegnia (Poeme erotice)* (6 cărți), păstrată fragmentar, care-l înscrie ca un precursor al neotericilor și al lui Catul. Identificat de unii cercetători cu gramaticul Laevius Melissus, citat de Suetonius.

LATRO Marcus Porcius → PORCIUS Latro Marcus.

LEO /Leon/(? — 474), împărat al Imperiului roman de răsărit (457—474). Militar originar din Tracia, **L.** este impus împărat la moartea lui Marcian de către generalul Ardabur ↑ Aspar. Cu ajutorul isaurienilor, **L.** îl înlătură pe Aspar (471), moment de profundă reacție antigermanică în imperiu. O mare expediție antivandală organizată în colaborare cu Imperiul roman de apus eșuează, afectînd grav finanțele statului.

LEO /**Leon I cel Mare**/ (? — 461 e.n.), papă (440—461). Promotor înverșunat al primatului scaunului papal în cadrul bisericii creștine, **L.** combate, cu sprijinul autorităților Imperiului roman de apus, pe maniheeni, pe adepții lui Pelagios și Priscillian, și obține condamnarea lui Eutyches și a monofiziților în Conciliul ecumenic de la Chalkedon (451). Întîlnirea de la Mantua din 452 cu Attila, care năvălise în N Italiei, și tratativele cu Genseric cu ocazia ocupării și jefuirii Romei (455), cînd **L.** joacă un rol politic mediator, contribuie la întărirea autorității papale în Apus. **L.** este autorul a 96 de predici păstrate (prima culegere aparținînd unui papă care ne-a parvenit) și a 173 de scrisori.

LENTULUS Cnaeus Cornelius → **CORNELIUS Lentulus Cnaeus.**

LEPIDUS Marcus Aemilius (? — 77 î.e.n.), om politic roman. Reprezentant al unei familii senatoriale, **L.** combate de pe pozițiile optimaților politica reformatoare a lui Saturninus și Glaucia (100 î.e.n.), este un beneficiar al proscripțiilor lui L. Cornelius Sulla (82—80 î.e.n.), dar, ales consul în 78 î.e.n., se distanțează de aristocrația senatorială. După moartea lui Sulla, **L.** devine purtătorul de cuvînt al cercurilor care cereau abolirea legislației dictatorului, rechemarea exilaților și despăgubirea lor. Inițiază în 77 un marș asupra Romei dar este înfrînt în apropiere de capitală de Cn. Pompeius Magnus; moare în același an în Sardinia unde se refugiase după eșecul acțiunilor sale. Tatăl triumvirului.

LEPIDUS Marcus Aemilius (cca 90 — 12 î.e.n.), om politic roman. Politician mediocru, **L.** își datorează ascensiunea meteorică lui Caesar, care îl desemnează în 49 î.e.n. praetor, apoi guvernator al Spaniei (48—47), consul alături de el (46), *magister equitum* și locțiitor al său la Roma (46—44 î.e.n.). După moartea lui Caesar (15 martie 44), **L.** îl sprijină pe Marcus Antonius, la a cărui propunere este ales *pontifex maximus* în locul dictatorului dispărut. Devenit guvernator al Hispaniei

Citerior și al Galliei Narbonensis (44), **L.** își unește în primăvara anului 43 forțele în Gallia cu cele ale lui Marcus Antonius. Datorită medierii sale se constituie în noiembrie 43 cel de-al doilea triumvirat, în care **L.** va juca întotdeauna un rol secundar. Consul la Roma, în timpul campaniei lui Marcus Antonius și Octavianus împotriva lui Cassius și Brutus în Macedonia, este suspectat după victoria de la Philippi (42) de colegii săi de triumvirat de tratative secrete cu Sext. ↑ Pompeius (fiul lui Pompeius Magnus proscris în 43). Datorită sprijinului acordat lui Octavian în „*bellum Perusinum*" din 41/40, **L.** obține după întrevederea de la Brundisium și reînnoirea triumviratului (septembrie 40) guvernarea Africii. În anul 36 participă la războiul împotriva lui Sext. Pompeius, dar presiunile exercitate asupra lui Octavianus în vederea dobîndirii Siciliei au ca rezultat excluderea sa din triumvirat și retragerea forțată din viața politică. Tolerat de Octavian **L.** rămîne pînă la moarte *pontifex maximus*, relegat la Circei. În 30 fiul său este executat din ordinul lui Augustus. Montesquieu l-a numit „cel mai ticălos cetățean care a trăit în timpul republicii".

LIBANIOS /**Libanius**/ (314–393), retor grec. Născut la Antiohia (Siria) într-o familie ce deținea de generații un rol de seamă în conducerea orașului, **L.** beneficiază de o strălucită educație, studiază în orașul natal și la Atena (336), devenind profesor de retorică la Constantinopol, Niceea, Nicomedia (340 – 349). În 354 se stabilește definitiv la Antiohia. Recunoscut ca unul din cei mai de seamă oameni de cultură ai Răsăritului, **L.** a cunoscut îndeaproape principalele personalități culturale și politice ale epocii, a fost un prieten apropiat al împăratului Iulian Apostatul și a întreținut legături strînse cu Theodosius I. Printre elevii săi se numără Ioannes Chrysostomos, Vasile cel Mare, Grigore din Nazianz. Cele 60 de discursuri pe teme curente și 1544 de scrisori adresate prac-

tic tuturor personalităților marcante din Orient (Ammianus Marcellinus, Themistios, Basileios ș.a.) constituie un prețios izvor cultural-istoric pentru cunoașterea sec. IV. *Meletai* (pe teme istorico-mitologice), *Progymnasmata*, *Hypotheseis* (comentariu la scrierile lui Demosthenes) ne prezintă un stilist strălucit, credincios gîndirii păgîne, care vedea în Tucidide, Demosthenes, Isocrate modelele sale.

LIBIUS Severus (? — 465 e.n.), împărat al Imperiului roman de apus (461—465). Ridicat la tron și înlăturat de atotputernicul general Flavius ↑ Ricimer care-i tutelează întreaga domnie. Nu a fost recunoscut de Imperiul roman de răsărit.

LICINIUS Crassus Lucius → CRASSUS Lucius Licinius.

LICINIUS Crassus Marcus (cca 64 î.e.n. — ?), om politic roman. Nepot al triumvirului, inițial partizan al lui Sextus Pompeius (39), apoi al lui Marcus Antonius (36), **L.** trece înainte de bătălia de la Actium (31 î.e.n.) în tabăra lui Octavianus. Consul în 30 î.e.n. apoi proconsul al Macedoniei, **L.** respinge în 29/28 o invazie bastarnă în sudul Dunării și întreprinde o expediție în Dobrogea împotriva geto-dacilor conduși de Dapyx și Zyraxes, pe care-i înfrînge și cu sprijinul unui alt dinast local, Roles, răsplătit cu titlul de *amicus et socius populi romani*. În iulie 27 î.e.n. **L.** își serbează la Roma un triumf *„ex Thraecia et Geteis"*. Campaniile sale au ca urmare intrarea Dobrogei sub directa supraveghere militară a Imperiului roman.

LICINIUS /Liciniu/ Licinianus Valerius (cca 250—325), împărat roman (308—324). Ofițer provenit dintr-o familie de țărani din Illyricum, favorit al lui Galerius, **L.** este proclamat la conferința de la Carnuntum (noiembrie 308) *august* al Occidentului (în urma uzurpării lui Maxentius și a dispariției lui Flavius Severus). După moartea lui Galerius (311), **L.** ocupă provinciile danubiano-balcanice pînă la Hellespont. În 312 se apropie de Constantin cel Mare, alianță întărită prin căsătoria lui cu Constantia, sora acestuia. În urma întrevederii de

la Mediolanum (februarie-martie 313) a celor doi împărați este promulgat edictul prin care creștinismul este recunoscut ca religie egală în drepturi cu celelalte culte din Imperiu. Victorios în războiul cu Maximinus Daia (313), **L.** ocupă toate provinciile orientale deținute de acesta, devenind stăpîn al întregului Orient. Noul conflict cu Constantin cel Mare, soldat în 316 cu un prim război civil între cei doi împărați, va fi temporar atenuat în urma păcii de compromis încheiate. Adîncirea disensiunilor după 320, cînd Licinius, sprijinit de cercurile păgîne din Orient, inițiază o politică anticreștină, duce în 324 la un nou război; înfrînt în două mari bătălii, la Adrianopol (iulie) și Chrysopolis în Asia Mică (septembrie), iar flota distrusă de Crispus, fiul lui Constantin, **L.** este făcut prizonier și executat în anul următor la Tesalonic.

LICINIUS Mucianus Caius → **MUCIANUS Licinius Caius.**

LICINIUS Stolo Caius (sec. IV î.e.n.), om politic roman. Plebeu de origine, **L.** s-a afirmat, alături de L. Sextius Lateranus, în calitate de tribun al plebei în anii 376—367 î.e.n.; ca un îndîrjit luptător pentru egalitatea în drepturi a plebeilor cu patricienii. Potrivit tradiției, **L.** și Lateranus au impus în 367 î.e.n. adoptarea a trei legi *(leges Liciniae Sextiae)* care au abolit tribunatul militar și au restabilit regimul celor doi consuli, funcție la care acum plebeii au pentru prima dată acces, au limitat proprietatea funciară privată la 500 de *iugera* (125 ha) și au stins datoriile plebeilor. **L.** a fost ales consul în 364 și 361 î.e.n.

LICINIUS Sura Lucius (cca 55—110), om politic roman. *Homo novus* din Hispania Citerior, orator și avocat la Roma sub Domițian, legat de legiune în Germania (93/95), guvernator al Galliei Belgica (95/97), consul suffect în 97, **L.** devine cel mai apropiat colaborator și prieten al împăratului Traian; consul din nou în 102 și 107. **L.** participă în calitate de *comes augusti*, șef de stat major al lui Traian, la cele două războaie dacice (101—106), fiind însărcinat de împărat să poarte în

101—102, împreună cu T. ↑ Claudius Livianus, tratative cu Decebal.
LIVIA Drusilla Iulia Augusta (58 î.e.n. — 29.e.n.), împărăteasă romană. Căsătorită în 43 î.e.n. cu senatorul Tib. Claudius Nero, **L.** are cu acesta doi copii — viitorul împărat Tiberius (n. 42 î.e.n.) și viitorul general Drusus (n. 38 î.e.n.). În 38 se căsătorește cu Octavian, viitorul împărat Augustus, pe care îl însoțește în toate călătoriile. Inteligentă, energică, ponderată, **L.** are o influență pozitivă la curtea din Roma. Sprijină urcarea pe tron a fiului ei Tiberius (14 e.n.), dar dorința ei de a exercita un rol politic sporit provoacă încordarea relațiilor cu acesta.
LIVIANUS Tiberius Claudius → **CLAUDIUS Livianus Tiberius.**
LIVIUS Andronicus (cca 280 — cca 200 î.e.n.), primul poet epic și dramatic latin. Grec originar din Tarent, luat prizonier și adus ca sclav la Roma după cucerirea orașului natal în 272 î.e.n., **L.** este ulterior eliberat luînd numele fostului său stăpîn, M. Livius Salinator. Profesor de greacă și latină, autor fecund, actor în propriile tragedii, **L.** este prima personalitate clar conturată a literaturii latine. Din vasta sa creație (din care s-au păstrat numai circa 60 de versuri izolate) se cunosc titlurile a 10 tragedii inspirate din ciclul troian *(Achilles, Ajax, Calul troian)*, din cel al Atrizilor *(Aegisthus, Hermione)* sau din alte teme mitologice *(Danae, Andromeda, Ino* etc.), precum și titlurile a două comedii *(Gladiolus* și *Ludius)*. **L.** este totodată autorul primei traduceri integrale în latină a *Odiseei* (în vers saturnic) care, în pofida limbii arhaice, s-a bucurat de o largă circulație pînă în sec. I î.e.n. contribuind la inițierea publicului roman în bogăția tezaurului cultural elen.
LIVIUS Salinator Marcus (254— cca 200 î.e.n.), om politic roman. În timpul primului consulat (219 î.e.n.) obține, alături de L. Aemilius Paullus, victoria asupra lui Demetrios din

Pharos, încheind astfel cel de-al doilea război iliric. Consul, apoi dictator în 207 î.e.n., **L.** înfrînge în bătălia de pe rîul Metaurus armata cartagineză adusă de Hasdrubal din Spania în ajutor fratelui său Hannibal. Între 206—204 luptă în N Italiei împotriva forțelor cartagineze conduse de Mago, apoi se remarcă prin energia sa în calitate de censor (204 î.e.n.), cînd instituie un impozit asupra sării, de unde și porecla.

LIVIUS Titus (59 î.e.n. — 17 e.n.), istoric latin. S-a născut și a murit la Patavium (Padua), oraș în care (cu excepția unor șederi la Roma) și-a petrecut cea mai mare parte a vieții, consacrată în exclusivitate scrisului. Lipsit de ambiții politice, atras de retorică și filosofie, **L.** este primul istoric latin important care și-a redactat opera fără o experiență politică și militară personală. În anul bătăliei de la Actium (31 î.e.n.), cînd începe redactarea operei sale, **L.** avea 28 de ani, astfel încît întreaga sa activitate aparține epocii lui Augustus. În anii 27—25 încep să apară primele cărți din monumentala istorie a Romei la care va lucra pînă la moarte. *Ab urbe condita (De la fundarea Romei)* narează, urmînd modelul vechilor analiști, în 142 de cărți (circa 7000 de pagini), istoria Cetății Eterne de la începuturile ei mitice pînă la moartea generalului Drusus în Germania (anul 9 î.e.n.). S-au păstrat din ea numai cărțile 1—10 (pînă la anul 293 î.e.n.), 21—45 (218—167 î.e.n.), circa un sfert din volumul inițial, restul fiindu-ne cunoscut din sumarul cărților 46—142 alcătuit în sec. al IV-lea. Atașamentul manifest al istoricului se îndreaptă spre epoca de început a republicii; din timpul Gracchilor declinul societății romane (provocat de decăderea morală) este indubitabil; prin această prismă, **L.** salută opera reformatoare a lui Augustus. **L.** nu este un istoric în accepția modernă a cuvîntului; el nu caută să ajungă la izvoarele primare, nu adoptă o poziție critică față de sursele sale, de multe ori lasă cititorului opțiunea în probleme controversate. În primul

rînd temă de meditație morală, istoria patriei oferă autorului prilejul de a contura personalitatea poporului roman, subliniindu-i trecutul măreț și demn (Ennius este una din sursele lui), eroismul, tenacitatea, respectul pentru adevăr. Imagine care, grație participării afective a istoricului la evenimentele narate, capacității de individualizare, fineții sale psihologice ca și calităților stilistice (amploarea și armonia construcției, solemnitatea evocării) capătă prospețime și culoare, o convingătoare autenticitate. *Ab urbe condita* devine astfel, alături de creațiile lui Vergiliu și Horațiu, un suport ideologic al politicii reformatoare a lui Augustus. De un mare prestigiu din timpul vieții autorului, opera sa a eliminat în secolele următoare creația analisticii anterioare, rămînînd manualul tradițional asupra Romei republicane, din care s-au inspirat poeți, retori, istorici din antichitate pînă în epoca modernă. Din Renaștere pînă la începutul sec. al XIX-lea **L.** a fost apreciat ca cel mai mare istoric roman.

LONGINOS /**Longinus**/ **(Cassius)** (cca 210—273), retor, filolog și filosof grec. Nepot al lui Fronto, **L.** este la Alexandria elevul lui Ammonios Sakkas, la Atena, unde revine după îndelungate călătorii și studii, bucurîndu-se de renumele unui savant universal, adevărată „bibliotecă vie". Conducător al celebrei Academii între 250—267, numără printre elevii săi pînă în 262 și pe Porphyros. În 267 **L.** dă curs, pe neașteptate, unei chemări a Zenobiei și devine sfetnicul ambițioasei regine a Palmyrei, răspunzător în ochii împăratului Aurelian de politica antiromană a cetății caravaniere din deșertul sirian. După cucerirea orașului, **L.** este executat din ordinul împăratului. **L.** este unul dintre ultimii mari învățați ai antichității care mai încearcă să stabilească o punte între filosofie, filologie și retorică. Poziția sa conservativ-tradiționalistă de filosof platonician îi aduce porecla de *filarhaios* (iubitor de vechi). În conflict cu ↑ Plotin, l-a acuzat pe acesta de a nu fi altceva decît un plagiator al lui ↑ Numenios. Autor al unei remarcabile

Techne rhetorike (Tratat de retorică) (păstrată fragmentar), **L.** este însă în primul rînd un reputat filolog, prelegerile sale, *Filologōi homiliai (Discursuri filologice)* (21 de cărți) sau studiile homerice, *Aporemata Homerika (Dificultăți homerice)*, *Ei filosofos Homeros (Este filozof Homer?)* ș.a. (astăzi pierdute) asigurîndu-i un mare prestigiu în epocă. În ceea ce privește opera lui Platon, atenția lui **L.** s-a îndreptat mai mult asupra stilului și limbii decît a gîndirii filosofice. I s-a atribuit în mod eronat tratatul anonim *Despre sublim (Peri hypsous)*.

LONGINUS (? — 105), general roman. A fost numit de Traian la sfîrșitul primului război dacic (102) comandant al garnizoanei romane lăsate în Dacia în depresiunea Hațegului, pe locul viitoarei colonii Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. În 105 a fost atras de Decebal într-o cursă și făcut prizonier, dar s-a sinucis în captivitate.

LONGOS (sec. II), scriitor grec. **L.** este autorul romanului bucolic *Daphnis și Chloe* (4 cărți) care narează povestea de iubire a celor doi păstori din insula Lesbos. Farmecul și rafinamentul stilistic i-au asigurat romanului un succes statornic începînd cu epoca Renașterii.

LUCANUS / Lucan / Marcus Annaeus (39—65), poet latin. Originar ca și Seneca, unchiul său, din Corduba (Hispania), **L.** beneficiază la Roma de excelenți educatori (printre care și filosoful stoic L. Annaeus Cornutus), iar talentul său precoce îl introduce în cercul de prieteni ai lui Nero. Succesul literar rapid, înclinația tot mai pronunțată spre filosofia stoică, îi atrag însă resentimentul împăratului, care-i interzice apariția în recitalurile publice. Participant la conspirația eșuată a lui Calpurnius Piso împotriva lui Nero, **L.** este constrîns să se sinucidă, lăsînd o operă bogată (versuri, proză, drame), în cea mai mare parte astăzi pierdută. S-a păstrat numai creația lui majoră, epopeea *Pharsalia*, începută în anii 62/63 și întreruptă la cartea 10 de moartea timpurie

a poetului. Evocînd războiul civil de la trecerea Rubiconului (49) și pînă la bătălia de la Pharsalos (48), **L.** se situează de partea lui Pompei și Cato, stigmatizîndu-l pe Caesar ca tiran, *Pharsalia* devenind implicit un deghizat manifest antimonarhic și antineronian. Epopeea s-a bucurat de un mare prestigiu pînă în epoca modernă.

LUCILIUS / Luciliu / Caius (cca 180 — 103 î.e.n.), poet satiric latin. Originar dintr-o familie bogată de rang ecvestru din Suessa Aurunca (Campania), beneficiar al unei alese educații dobîndite probabil la Atena, **L.** a trăit întreaga viață departe de orice magistratură sau activitate publică. Favorit al cercului lui Scipio Aemilianus, l-a însoțit pe acesta, împreună cu Panaitios și Polybios, la asediul Numanției (134—133 î.e.n.). Reîntors la Roma, începe să publice din 132, în hexametri dactilici, un număr de 30 de cărți de *saturae* (satire), ridicînd satira la rangul unui gen literar distinct, specific latin. Cele 940 de fragmente, cu 1 350 de versuri, păstrate vădesc un temperament vulcanic, spontan, un simț de observație ascuțit, care împletește ironia necruțătoare la adresa celor mai variate aspecte ale vieții politice, sociale, spirituale contemporane cu lecții de morală, apropiate de înțelepciunea populară. Adesea ținta a săgeților sale sînt corupția, luxul, snobismul unor personalități influente ale epocii, adversare ale familiei Scipionilor. Influența lui **L.** asupra lui Horațiu, Persius, Iuvenal, rămîne necontestată.

LUCILLA Annia (148—182), împărăteasă romană. Fiică a lui Marcus Aurelius și a Faustinei, **L.** este căsătorită în 164 cu împăratul Lucius Verus și, după moartea acestuia în 169, cu Tib. Claudius Pompeianus, unul dintre cei mai apropiați generali și sfetnici ai tatălui ei. Relegată în insula Capri și apoi executată după descoperirea complotului din 182 împotriva fratelui ei, împăratul Commodus.

LUKIANOS / Lucian / din Samosata (cca 125 — cca 190), sofist și scriitor grec. Născut în Commagene (Siria), într-o familie umilă, învață inițial în provincia natală, apoi reușește să urmeze școlile de retorică din Ionia, unde își însușește limba greacă și o solidă cultură. Străbate întreaga lume romană, din Asia Mică pînă în Gallia, ca sofist vagant, ținînd lecții și prelegeri de vorbire. Spre 164 se stabilește la Atena pentru 20 de ani, perioadă în care, abandonînd sofistica, se consacră filosofiei și creației. Reia, pentru scurt timp, viața de retor vagant, este apoi înalt funcționar în administrația Egiptului, unde moare spre sfîrșitul domniei lui Commodus. Opera lui (îi sînt atribuite peste 80 de lucrări din care critica a reținut ca sigure cca 70) cuprinde: exerciții de retorică și conferințe din prima parte a activității (*Pos dei historian syngraphein — Cum trebuie scrisă istoria, Mylas encomion — Elogiul muștei, Dike phoneenton — Despre vocale* ș.a.), dialoguri (între care cele mai reușite sînt *Theon Dialogoi — Dialogurile zeilor* și *Nekrikoi Dialogoi — Dialogurile morților*), scrisori, biografii, pamflete, romane satirice (*Alethes historia — Istoria adevărată*), epigrame. Spirit incisiv și sceptic, mai mult un diletant rafinat decît cunoscător profund al filosofiei, **L.** este creatorul dialogului satiric ca gen literar, asociind dialogul filosofic cu fantezia comediei lui Aristofan și virulența critică a scriitorilor satirici. Pamfletul și romanul fantastic își găsesc în egală măsură în el un precursor strălucit. Inteligență vie, știe să găsească punctul vulnerabil al tuturor concepțiilor filosofice, atacă cu vervă toate religiile și mai ales superstițiile timpului său (Engels vedea în el un „Voltaire al antichității clasice"), supunînd unei irezistibile ironii deopotrivă oameni și zei. Stilul său alert și viu, limbajul batjocoritor în care picanteria și culoarea păstoasă se asociază cu expresia atică de mare finețe, fac din **L.** un maestru incontestabil al prozei satirice. Opera lui, aproape unică în literatura greco-latină ce ne-a parvenit,

s-a bucurat de o largă preţuire mai ales începînd din epoca Renaşterii. Erasmus l-a avut ca model în *Elogiul nebuniei*; Thomas Morus în elaborarea *Utopiei* sale, iar Rabelais, Swift, Cyrano de Bergerac îi sînt descendenţi dintre cei mai reprezentativi.

LUCRETIUS / Lucreţiu / Carus Titus (96—55 î.e.n.), poet şi filosof roman. Nu cunoaştem aproape nimic despre viaţa lui; opera sa lasă să se întrevadă o personalitate puternică, cu convingeri ferme, un temperament pasionat, entuziast. A aparţinut probabil unei familii nobiliare, beneficiar al unei vaste culturi. Poemul epic în 7 409 hexametri *De rerum natura (Despre natura lucrurilor*, 6 cărţi), reprezintă unica operă a materialismului antic care s-a păstrat integral pînă astăzi. Poemul este o expunere cu finalitate morală, într-o remarcabilă formă artistică, a fizicii lui Epicur. Spirit riguros materialist şi ateist, **L.** dezvoltă cu rar talent teza atomistă, ideea morţii sufletului, imposibilitatea intervenţiei forţelor divine în destinul uman. **L.** a încercat să explice dezvoltarea societăţii şi civilizaţiei umane ca avînd un singur motor — raţiunea umană. *De rerum natura*, cel mai important poem ştiinţific antic păstrat, a exercitat o puternică influenţă pînă în pragul secolului XX.

LUCULLUS Lucius Licinius (117—56 î.e.n.), om politic şi general roman. Descendent al unei ilustre familii nobiliare (nepot al lui Metellus Numidicus), partizan apropiat al lui L. Cornelius Sulla, pe care, în calitate de quaestor, îl însoţeşte în 87 î.e.n. în Orient în războiul împotriva lui Mithradates VI, regele Pontului; în anii 86—85 comandă o flotă care operează în bazinul oriental al Mediteranei. Este apoi proquaestor în provincia Asia (85—79), praetor (78), guvernator al provinciei Africa (77—76), consul (74). La izbucnirea celui de-al treilea război împotriva lui Mithradates VI (74—63), **L.** este desemnat guvernator al provinciilor Cilicia, Asia, Bithynia şi comandant suprem al forţelor romane

din Orient. După victoriile de la Cizic și Lemnos (74), **L.** declanșează în anii 73—70 o ofensivă soldată cu cucerirea regatului Pont, apoi se îndreaptă împotriva lui Tigranes I, regele Armeniei, care-i acordase azil lui Mithradates. Succesele răsunătoare de la Tigranocerta (69) și Artaxata (68) din timpul campaniei în Armenia nu mai pot fi însă exploatate de **L.**, confruntat cu rebeliuni ale soldaților propriei sale armate. În 66 este obligat să-i predea lui Cnaeus Pompeius comanda trupelor angajate în Orient. Revenit la Roma, **L.** îl sprijină pe Cicero în lupta împotriva lui Catilina (63) și se afirmă ca adversar politic al lui Caesar și Pompeius. Bun organizator și talentat general, **L.** este, în același timp, cel mai bogat cetățean al epocii după Crassus, celebru prin vilele, bibliotecile, grădinile sale din Roma, prin fastul și rafinamentul ospețelor și serbărilor sale, prin atitudinea de generos mecena adoptată față de scriitori și artiști. Autor al unei istorii a războiului aliaților, redactată în limba greacă.

LUSIUS Quietus (? — 118 e.n.), principe maur în serviciul Romei. În calitate de *praefectus alae Maurorum*, **L.** intră în vremea împăratului Domițian în armata romană, fiind recompensat cu rangul de cavaler. Reintră în serviciul Romei la începutul domniei lui Traian, remarcîndu-se prin curajul și talentul său militar în cele două războaie dacice (101—106), apoi în războiul contra parților (114—117) și prin organizarea reprimării răscoalei antiromane a iudeilor (116). Unul dintre cei mai apropiați și importanți colaboratori ai lui Traian, **L.** este numit în 117 consul suffect, dar, căzut în dizgrație la urcarea pe tron a lui Hadrian, este implicat în „conspirația celor patru consulari" și executat.

LUTATIUS Catulus Caius (sec. III î.e.n.), om politic roman. Consul în 242 î.e.n., **L.** comandă noua flotă romană care dobîndește în bătălia de la Insulele Aegates (241 î.e.n.) victoria decisivă asupra celei cartagineze; **L.** și Hamilcar

Barcas încheie tratatul de pace care pune capăt primului război punic (264—241 î.e.n.).

LUTATIUS Catulus Quintus (cca 150 — 87 î.e.n.), om politic și scriitor latin. Praetor (109 î.e.n.), consul în 102 împreună cu Caius Marius, avînd alături de acesta un rol decisiv în victoria de la Vercellae asupra cimbrilor (101). Intrat ulterior în conflict cu Marius, apoi ostil lui Cinna, se sinucide după victoria popularilor din 87 î.e.n. S-a remarcat ca orator, istoric (*Communes historiae — Povestiri obișnuite*, 4 cărți), memorialist *(De consulatu — Despre consulat)* și autor de epigrame și povestiri populare.

LUTATIUS Catulus Quintus (121—60 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Q. Lutatius Catulus (consul 102 î.e.n.), partizan fidel al lui L. Cornelius Sulla prin sprijinul căruia este ales praetor (81), apoi consul (78). În calitate de consul se opune tentativelor colegului său de consulat, M. Aemilius † Lepidus, de lichidare a legislației lui Sulla (după moartea dictatorului) și participă în anul următor, alături de Cn. Pompeius, la înfrîngerea rebeliunii militare a acestuia. În următoarele decenii este unul dintre cei mai influenți reprezentanți ai aristocrației senatoriale din Roma, adversar al lui Pompeius și Caesar. Censor în 65, îl sprijină doi ani mai tîrziu pe Cicero în confruntarea cu Catilina.

LYGDAMUS (sec. I e.n. ?), poet latin. Sub acest pseudonim se ascunde autorul a șase elegii cuprinse în Cartea III din *Corpus Tibullianum*, care ne-a transmis opera lui Tibul și a Sulpiciei. Adresate iubitei, Neaera, elegiile, care par a indica anumite afinități cu Tibul, Properțiu și Ovidiu, trădează o reală sensibilitate poetică; adevărata identitate a lui **L.** continuă să rămînă un subiect viu disputat.

M

MACER Aemilius → **AEMILIUS Macer.**
MACER Licinius Caius (? — cca 60 î.e.n.), om politic și istoric latin. Tribun al plebei (73), praetor (68), condamnat într-un proces din 66 prezidat de Cicero, pentru abuzuri în timpul administrării provinciei încredințate. Prieten al istoricului Sisenna, tatăl poetului C. Licinius Macer Calvus, **M.** este autorul unei istorii romane cu tendințe filopopulare *(Annales)* în 16 cărți (din care s-au păstrat cca 20 de fragmente), folosită de Titus Livius și Dionysios din Halicarnas.
MACRIANUS Titus Fulvius Iunius (? — 261), uzurpator al tronului imperial. Proclamat împărat în 260 de trupele din Orient, împreună cu fratele său Quietus (după căderea în captivitate a lui Valerian), **M.** este înfrînt în 261 în Peninsula Balcanică de trupele lui Gallienus.
MACRINUS Marcus Opellius Severus (164—218), împărat roman (217—218). Născut în orașul Caesarea din Mauretania, **M.** devine în 212, la capătul unei cariere financiar-administrative, prefect al pretoriului în timpul împăratului Caracalla. În 217, în timpul campaniei din Mesopotamia împotriva parților, inițiază asasinarea împăratului Caracalla, căruia îi succede, fiind primul reprezentant al ordinului ecvestru care ocupă tronul imperial. Pacea cu statul part

este încheiată în condiții relativ nefavorabile. Politica austeră și severă a noului împărat provoacă o reacție de nemulțumire, abil exploatată de † Iulia Maesa și de reprezentanții dinastiei Severilor pentru a declanșa în primăvara anului 218 o rebeliune a armatei din Orient, în vederea reinstalării pe tron a urmașilor lui Septimius Severus și Caracalla. Înfrînt în bătălia de la Antiohia, **M.** este ucis împreună cu fiul său minor, M. Opellius Antonius Diadumenianus (pe care îl ridicase la rang de august).

MACRO Quintus Naevius Cordus Sutorius (? — 38 e.n.), om politic roman. Prefect al cohortelor orășenești din Roma *(prefectus vigilium)*, **M.** este numit de Tiberius la 17 octombrie 31 prefect al pretoriului, cu misiunea înlăturării lui † Seian (realizată cu succes a doua zi). Atotputernic la Roma (31—37), sprijină ocuparea tronului de către Caligula, dar, căzut în dizgrație, este obligat să se sinucidă.

MACROBIUS Ambrosius Theodosius (sfîrșitul sec. IV — începutul sec. V), scriitor și gramatic latin. Originar din Africa, stabilit la Roma, **M.** aparține cercului lui Q. Aurelius Symmachus; lui îi va dedica poetul Avianus fabulele sale. El este autorul unui comentariu, de pe pozițiile neoplatonismului, la „Visul lui Scipio" cuprins în cartea a VI-a din *De republica (Despre republică)* a lui Cicero — *Commentum ad Ciceronis Somnium Scipionis (Comentariu la comentariul lui Cicero cu privire la Visul lui Scipio)*, al unei scrieri despre raporturile verbului grec cu cel latin — *De differentiis et societatibus graeci latinique verbi (Despre diferențele și asemănările cuvintelor latine și grecești)*, al unei lucrări cu o largă circulație în evul mediu, *Saturnalia* (din care s-au păstrat șapte cărți). Concepută în genul simpozionului literar, **M.** abordează în această operă probleme de gramatică, filologie, retorică, astronomie, mitologie, medicină, cultură, peste jumătate din volum fiind consacrat lui Vergiliu.

MAECENAS / Mecena / Caius Cilnius (70—8 î.e.n.), om politic și scriitor latin. Originar dintr-o bogată familie de rang ecvestru din Arretium (Etruria), **M.** se alătură în 43 triumvirilor, luptă la Philippi (42), devenind după anul 40 unul dintre consilierii apropiați ai lui Caius Octavianus, însărcinat cu misiuni diplomatice dificile sau cu asigurarea ordinii la Roma în absența principesului. Autor de dialoguri, de elegii în genul lui Catul, de epigrame, satire, lipsite de reale calități literare, **M.** și-a dobîndit celebritatea grație generosului sprijin acordat oamenilor de artă și litere grupați în cercul creat de el la Roma (Vergiliu, Horațiu, Properțiu, Aemilius Macer, Valgius Rufus, Domitius Marsus ș.a.). Numele său a devenit încă din antichitate sinonim cu cel de iubitor și promotor al culturii.
MAELIUS Spurius, personalitate romană legendară. Potrivit tradiției, **M.**, plebeu bogat, caută, cu prilejul unei foamete declanșate la Roma de insuficiența grînelor, ca prin distribuții de cereale să dobîndească popularitate în cetate; este ucis de patricianul C. Servilius Ahala *(magister equitum)* sub acuzația de a fi aspirat la tiranie.
MAENIUS Caius (sec. IV î.e.n.), om politic roman. Plebeu de origine, **M.** este ales în 338 consul împreună cu L. Furius Camillus, alături de care încheie victorios „Războiul latinilor" (340—338 î.e.n.). Primul plebeu atestat cu certitudine ca dictator (320, 314, censor în 318 î.e.n.), **M.** rămîne cea mai ilustră personalitate a gintei sale.
MAGNENTIUS / Magnențiu / Flavius Magnus (? — 353), uzurpator al tronului imperial (350—353). De origine francă, născut la Amiens, ofițer în armata romană, este proclamat împărat la Autun, în Gallia (ianuarie 350), de trupele nemulțumite de politica austeră a împăratului Constans. Primul „barbar" care îmbracă purpura imperială, **M.** dovedește reale capacități diplomatico-administrative, fiind recunoscut în scurt timp de toate provinciile din Occident. Înfrînt în

bătăliile de la Siscia (septembrie 351) și Mons Seleuci (august 353) de Constanțiu II, stăpînul Orientului, **M.** se sinucide la Lugdunum (Lyon).

MAIORIANUS / **Maiorian** / **Iulius** (? — 461), împărat al Imperiului roman de apus (457—461). Descendent al unei influente familii de latifundiari, slujește ca ofițer sub Aëtius, este ridicat de generalul Ricimer pe tron după înfrîngerea lui Avitus Eparchius, dar nu este recunoscut de Imperiul roman de răsărit. Tentativele sale de reformare a statului trezesc ostilitatea lui Ricimer, din ordinul căruia este executat la Dertona.

MALLIUS Maximus Cnaeus (sec. II î.e.n.), om politic roman. *Homo novus*, ales consul în 105 î.e.n., **M.** este numit comandant al forțelor romane care se opuneau invaziei cimbrilor. Lipsa sa de experiență contribuie la catastrofa de la Arausio (Gallia Narbonensis) cea mai mare înfrîngere militară romană după Cannae (6 octombrie 105).

MANILIUS Marcus (sec. I), poet epic latin. Autor al unui poem didactic în hexametri, *Astronomica* (din care ni s-au păstrat primele 5 cărți), cu subiect astronomico-astrologic, elaborat între anii 9—22 e.n. și dedicat împăratului Tiberius. Fără să atingă valoarea literară a operei lui Lucretius, cu al cărui materialism **M.** pare a polemiza indirect, poemul (care are ca izvoare științifice scrierile lui Aratos din Soloi și Poseidonios din Apameia), impregnat de concepția stoică a măreției umane, rămîne una din creațiile reprezentative ale epocii augustane.

MANLIUS Imperiosus Torquatus Titus (sec. IV î.e.n.), om politic și general roman. Potrivit tradiției, ar fi fost dictator (353, 349 î.e.n.) și consul (347, 344, 340 î.e.n.). Tribun militar în 361, ucide într-un duel un gal care purta un colier (torques) de unde denumirea de Torquatus dată descendenților. În 340, cînd este ales consul alături de P. Decius Mus, obține strălucita victorie de la Trifanum asupra latinilor.

Legenda îi atribuie execuția în 340 a propriului său fiu, victorios în luptă, dar angajat fără ordin în confruntarea cu dușmanul.

MANLIUS Vulso Cnaeus (? — 170 î.e.n.), om politic roman. Guvernator al Siciliei în 195 î.e.n. (în calitate de praetor), consul în 189 î.e.n., **M.** îi succede lui L. Scipio Asiaticus la comanda războiului împotriva lui Antiochos III, suveranul Regatului seleucid. În același an organizează împotriva triburilor celtice din centrul Asiei Mici (Galatia) o campanie care se transformă într-o adevărată expediție de jaf. În 188 încheie pacea de la Apameia cu Regatul seleucid și asigură aplicarea prevederilor ei în Orient.

MARCELLUS Empiricus (cca 400 e.n.), scriitor latin. Originar din Burdigala (Bordeaux), înalt funcționar imperial în Gallia, **M.** este autorul unei scrieri medicale, *De medicamentis*, colecție de cca 2 500 de rețete (avînd ca principală sursă pe Pliniu cel Bătrîn). Lucrare de neprofesionist, colecția lui **M.** este lipsită de valoare științifică; este însă un izvor prețios pentru studiul latinei vulgare, în care a fost redactată.

MARCELLUS Marcus Claudius (42—23 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui C. Claudius Marcellus (consul 50 î.e.n.) și al Octaviei, sora împăratului Augustus, este căsătorit de acesta în 25 î.e.n. cu fiica sa Iulia, probabil cu speranța de a-i succeda la tron.

MARCELLUS Marcus Claudius (cca 275—208 î.e.n.), om politic roman. Consul în 222, 214, 210, 208 î.e.n., general energic și talentat, **M.** s-a remarcat ca cel mai ilustru reprezentant al ramurii Marcellilor din ginta Cornelia. Luptător pe fronturile primului război punic, **M.** se afirmă apoi prin victoria repurtată la Clastidium asupra galilor insubrii (222 î.e.n.) și se impune ca o personalitate de prim plan pe scena celui de-al doilea război punic după bătălia de la Cannae (216 î.e.n.). După ce operează cu relativ succes

împotriva forțelor cartagineze pe pămîntul italic, **M.** trece în 214 în Sicilia unde cucerește în același an Leontinoi iar în 212, în urma unui îndelungat și dificil asediu, Siracuza, apărată cu ingeniozitate de Archimedes. Moare în Italia meridională la Petelia, în apropiere de Venusia, într-o ciocnire cu trupele cartagineze.

MARCELLUS Nonius → NONIUS Marcellus.

MARCELLUS Ulpius (sec. II), jurist roman. Membru în consiliul principelui sub Antoninus Pius și Marcus Aurelius, **M.** este autorul unor lucrări remarcabile prin gîndirea independentă și spiritul critic: *Digesta* (31 cărți), *De officio consulis (Despre îndatoririle consulului)*, *Ad legem Iuliam et Papiam* (6 cărți), *Responsa* (1 carte), utilizate și comentate detaliat de către Ulpianus și Cervidius Scaevola.

MARCIANUS / Marcian/ (396—457), împărat al Imperiului roman de răsărit (450—457). Fiul unui soldat din Tracia, face o strălucită carieră militară în subordinea generalului Ardubar † Aspar, se căsătorește cu † Pulcheria, sora lui Theodosius II, și este proclamat împărat de senat și armată la Constantinopol. A încercat în conciliul de la Chalkedon (451) să obțină o conciliere între ortodoxism și monofizitism. Prăbușirea Imperiului hun la moartea lui Attila (453) diminuează pericolele cu care este confruntat pe plan extern.

MARCIANUS Aelius → AELIUS Marcianus.

MARCIUS Ancus → ANCUS Marcius.

MARCUS Aurelius (121—180), împărat roman, filosof și literat (161—180). M. Annius Verus (numele purtat înainte de a ocupa tronul) s-a născut la Roma într-o familie senatorială de origine hispanică și este adoptat în 130, din inițiativa lui Hadrian, de către Antoninus Pius (cu a cărui fiică Faustina se căsătorește în 145). **M.** beneficiază de o aleasă educație, printre dascălii săi numărîndu-se renumiții retori M. Cornelius Fronto și Herodes Atticus și stoicul Q. Iunius Arulenus Rusticus, sub a cărui influență se consacră după

146 filosofiei. După urcarea pe tron **M.** îl asociază la domnie în calitate de coîmpărat pe L. Aurelius Verus (m. 169) (care se dovedește o personalitate lipsită de energie și calități militare și politice), oferind primul exemplu de colegialitate imperială. În timpul lui **M.** echilibrul și stabilitatea relativă a principatului iau sfîrșit, se fac simțite primele simptome ale puternicei crize a sec. III. Întreaga sa domnie este dominată de efortul militar al Imperiului de a respinge atacurile de la hotare, în Orient, dar îndeosebi pe limesul danubian și renan. În războiul romano-part (162—166), generalii Statius Priscus și Avidius Cassius redobîndesc controlul asupra Armeniei (164) și cuceresc Edessa, Seleucia și Ctesiphonul (165), pacea încheiată statuînd Armenia și Osroëne ca regate clientelare Romei. Ciuma adusă de legiunile romane din Orient, cea mai distrugătoare epidemie cunoscută de principat pînă la această dată, pustiește timp de două decenii Imperiul. O invazie a quazilor și marcomanilor în N Italiei declanșează cele două războaie marcomane (167—175 și 177—180). În 175, știrea falsă a morții lui **M.** declanșează uzurparea generalului Avidius Cassius, guvernatorul provinciilor din Orient, ucis după trei luni de proprii lui soldați. În timpul războaielor marcomanice, împăratul filosof scrie culegerea de cugetări stoice *Eis heautou (Către sine însuși,* 12 cărți, în limba greacă), care îl impune ca un reprezentant de seamă al stoicismului tîrziu și totodată o personalitate cu totul distinctă în galeria împăraților romani. Moare de ciumă la 17 martie 180 în castrul de la Vindobona (Viena), în timpul luptelor de pe limesul dunărean, după ce își asociase la domnie în calitate de august pe fiul său, Commodus.

MARINOS din Tyr (sfîrșitul sec. I — începutul sec. II), geograf grec. Opera sa, *Diorthosis tu geographiku pinakos (Îndreptarea hărții geografice)* (astăzi pierdută), redactată între 107—114, concepută ca un comentariu la o hartă a

oicumenei elaborată în sistemul reproducerii cilindrice, a constituit principalul izvor al operei celui mai mare geograf al antichității, Claudios Ptolemaios.

MARIUS Caius (157—86 î.e.n.), om politic și general roman. Născut într-o familie de cavaleri din Cereatae (în apropiere de Arpinum), **M.** participă în armata lui Scipio Aemilianus la asediul Numantiei (134—133 î.e.n.), devine tribun al plebei (119), praetor (115) apoi guvernator al Hispaniei Ulterior (114); în 109 î.e.n. îl însoțește în calitate de legat pe Q. Caecilius Metellus în Africa de N, în războiul împotriva lui Iugurtha. Împotriva voinței lui Metellus (reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale), **M.** candidează și dobîndește în 107 î.e.n. consulatul și totodată comanda supremă în războiul iugurthin pe care îl încheie victorios doi ani mai tîrziu. În condițiile agravării pericolului germanic la hotare, **M.** ocupă an de an între 104 și 100 î.e.n. consulatul. În perioada 107—101 î.e.n. **M.** realizează cea mai profundă reformă a armatei romane din epoca republicană, soldată cu metamorfoza ei într-o armată permanentă, profesionistă, semimercenară, instrument al ambițiilor generalilor în lupta pentru putere. Prin victoriile repurtate în Gallia Narbonensis la Aquae Sextiae (102) și pe pămîntul italic la Vercellae (101), **M.** înfrînge forțele teutonilor apoi pe cele ale cimbrilor. Respingerea invaziei germanice îi aduce lui **M.** o poziție predominantă în stat, fiind salutat ca cel de-al treilea fondator al Romei. *Homo novus*, ambițios, general talentat, organizator remarcabil, dar om politic versatil, **M.** se apropie în anii 103—100 de poziția popularilor conduși de tribunul Saturninus, pentru a obține distribuirea loturilor de pămînt promise veteranilor săi. În 100 î.e.n., în timpul luptelor de stradă dintre optimați și popularii conduși de Saturninus și Glaucia, **M.**, în calitate de consul, dă curs unui *senatus consultum ultimum*, încarcerîndu-i pe conducătorii plebei care sînt apoi uciși. Conflictul cu L. Cornelius

Sulla (fostul său locotenent în timpul războiului împotriva lui Iugurtha) se adîncește în 88 cînd **M.** obține, pe baza deciziei lui P. Sulpicius Rufus, comanda armatelor din Orient în războiul împotriva lui Mithradates VI Eupator, regele Pontului. Sulla inițiază marșul său asupra Romei obligîndu-l pe Marius și pe partizanii săi populari să se refugieze în Hispania și Africa (87 î.e.n.). Rechemat în Italia de către ↑ Cinna după plecarea lui Sulla în Orient, **M.** debarcă în Etruria, cucerește Roma, fiind ales consul pentru a șaptea oară. Moare la 13 ianuarie 86 î.e.n. în timpul pregătirilor pentru campania din Răsărit. Biografia sa a fost inclusă de Plutarh în *Viețile paralele*.

MARIUS Caius Iunior (109—82 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Marius (învingătorul cimbrilor și teutonilor), **M.** se refugiază, după preluarea puterii la Roma în 88 î.e.n. de către L. Cornelius Sulla, în Africa de Nord, dar revine în 87, după cucerirea puterii de către populari în Italia. După reizbucnirea războiului civil și debarcarea lui Sulla în S Italiei, este ales consul în 82 î.e.n., se remarcă prin cruzimea proscripțiilor sale și, înfrînt de optimați în bătălia de la Sacriportus, este obligat să se retragă în Praeneste unde se sinucide.

MARIUS MAXIMUS Perpetuus Aurelianus Lucius (sec. II-III), om politic și istoric latin. **M.** își începe cariera militară sub Marcus Aurelius, devine legat al Legiunii I Italica cu garnizoana la Novae, comandă armata Moesiei la asediul Byzanțului (193/196), este apoi guvernator al Galliei Belgica, consul (198), guvernator al provinciilor Germania Inferior, Syria Coela, Dacia (214), Asia (218/220), Africa (221/222). În continuarea operei lui Suetonius, **M.** elaborează o culegere de biografii imperiale, de la Nerva (96—98) la Elagabal (218—222), lucrare astăzi pierdută, dar frecvent citată de *Historia Augusta*.

MARIUS Victorinus Afer Caius (sec. IV), retor, gramatic și filosof neoplatonician latin. Originar din Africa, stabilit ca profesor de retorică la Roma, unde, dovadă a deosebitei reputații dobîndite, va fi onorat cu statuie în Forumul lui Traian, **M.** a tradus în latină din opera lui Aristotel, Plotinus și Porphyrius; este, de asemenea, autorul unor comentarii la opera lui Aristotel și Cicero, precum și al cîtorva lucrări originale de logică (s-a păstrat *De definitionibus*). O *Ars grammatica* în 4 cărți, cuprinzînd și elemente de prozodie, este destinată necesităților învățămîntului. După convertirea la creștinism a scris lucrări de exegeză, comentarii, imnuri, semnificative pentru atitudinea sa antiariană.

MARKIANOS / Marcian / din Herakleia (sec. III-V), geograf grec. Opera lui **M.** nu conține nici o informație referitoare la biografia autorului sau a epocii în care acesta a trăit. S-au păstrat fragmente din două epitome realizate de el, primul după cele 11 cărți ale geografiei lui Artemiodoros din Efes, al doilea după *Periplul* lui Menippos din Pergam. Un caracter mai personal trădează *Periplul mărilor exterioare (Periplous tes exo talasses)*, compilat de **M.** pe baza operelor lui Artemidoros din Efes, Claudios Ptolemaios și Protagoras, operă în care încearcă să îmbine datele tipice unei geografii (informațiile de natură cartografică) cu cele proprii unui periplu (distanțele de la un port la altul). Fragmentele păstrate cuprind descrierea oceanelor Indian și Atlantic, măsurarea uscatului și a circumferinței terestre, o listă a celor mai importante insule etc.

MARKION (sec. II e.n.), teolog grec. Originar din Sinope (Paphlagonia), raliat în jurul anului 140 comunității creștine din Roma, **M.** vine cu o proprie interpretare a dogmei creștine (respingerea radicală a Vechiului Testament, antiiudaism pronunțat, dualismul lui Dumnezeu, o asceză radicală ș.a.) expusă în *Antiteze* și *Noul Testament* (ambele pierdute). Poziția intransigentă a lui **M.** duce în 144 la

ruptura cu biserica creştină şi la întemeierea în Orient a unei secte gnostice proprii, care se răspîndeşte pe întregul Imperiu roman pînă la începutul sec. IV, vehement combătută pentru erezie de către biserica oficială; Iustinus, Tertulian, Irenaeus, Hippolytos, Theodoretos atacă violent în scrierile lor învăţătura lui **M.**

MARSUS Domitius → **DOMITIUS Marsus.**

MARTIALIS Gargilius Quintus → **GARGILIUS Martialis Quintus.**

MARTIALIS / Marţial / Marcus Valerius (cca 40 — cca 103), poet latin. Originar din oraşul spaniol Bilbilis, descinde la 24 de ani la Roma unde, devenit poet popular, frecventează oamenii de litere ai vremii, Lucan, Seneca, Juvenal, Quintilian, Pliniu cel Tînăr, Silius Italicus, şi beneficiază de favorurile lui Titus şi Domiţian (care-i acordă şi accesul în rangul ecvestru). În urma eşecului de-a dobîndi bunăvoinţa împăraţilor Nerva şi Traian părăseşte în anul 98 Roma şi se reîntoarce în oraşul natal. Cu Martial, cel mai important epigramist al Romei antice, acest gen literar atinge forma sa clasică. **M.** este autor a 12 cărţi de epigrame publicate între 85—102, al unei compoziţii *(Liber spectaculorum)* închinate inaugurării Colosseumului în anul 80 şi a două culegeri de închinări ce însoţeau cadourile dăruite de saturnalii *(Xenia şi Apophoreta)* (84/85). Evantaiul tematic, ca şi metrica epigramelor sale sînt de o mare varietate. Ironia muşcătoare a epigramelor lui **M.**, izvorîtă dintr-o observaţie fină şi exactă a peisajului uman atît de pestriţ şi pitoresc al Romei, vizează defectele umane (zgîrcenia, setea de glorie, linguşeala), întregi categorii profesionale (filozofii, avocaţii, medicii, artiştii) sau sociale (senatori, cavaleri, ofiţeri, paraziţi, recent îmbogăţiţi). Opera lui **M.** s-a bucurat de o constantă apreciere din antichitate pînă în sec. XIX.

MARTIANUS Capella (sec. V), scriitor latin. Înainte de a se dedica, către bătrîneţe, scrisului, **M.** a fost jurist la Carta-

gina. El este autorul unei lucrări cu caracter enciclopedic dedicată celor 7 arte liberale (gramatica, dialectica, retorica, geometria, aritmetica, astronomia, muzica), intitulată *De nuptiis Mercurii et Philologiae (Căsătoria lui Mercur cu filologia)*, în 9 cărți. Scrisă de pe pozițiile păgînismului, într-o formă romanesc-alegorică (în proză și versuri), lucrarea s-a bucurat de o deosebită circulație în evul mediu.

MASSURIUS Sabinus → SABINUS Massurius.

MATERNUS Curiatus → CURIATUS Maternus.

MAURUS Terentianus → TERENTIANUS Maurus.

MAXENTIUS / Maxențiu / Marcus Aurelius Valerius (cca 279—312), împărat roman (306—312). Fiul lui Maximian, căsătorit cu fiica lui Galerius. Nemulțumit de faptul că la proclamarea celei de-a doua tetrarhii (1 mai 305) nu a obținut nici o funcție în conducerea Imperiului, **M.** profită de opoziția provocată în Italia de politica lui Valerius Severus și la 28 octombrie 306 se proclamă princeps la Roma, reușind să-și impună autoritatea în Spania și Africa. Nerecunoașterea poziției sale de către tetrarhi declanșează un război civil, în care **M.** înfrînge și înlătură (307) pe Severus. La congresul de la Carnuntum (noiembrie 308), **M.** este decretat uzurpator. După ce își asigură neutralitatea lui Licinius și ocupă Spania (311), Constantin cel Mare pătrunde în 312 în Italia, înfrînge forțele lui **M.** la Torino și Verona, apoi în lupta decisivă de la podul Milvius de lîngă Roma. **M.** se îneacă la sfîrșitul bătăliei în Tibru.

MAXIMIANUS / Maximian / Marcus Aurelius Valerius (cca 240—310), împărat roman (286—305). Născut în apropiere de Sirmium (Pannonia) într-o familie de țărani săraci, **M.**, care își începe cariera ca simplu soldat, urcă în cadrul ierarhiei militare în timpul domniilor lui Aurelian și Probus. La 1 aprilie 285 este desemnat de Dioclețian *cezar*, iar la 1 aprilie 286 *august* și coîmpărat, încredințîndu-i-se administrarea și apărarea provinciilor occidentale. Cognomenul *Her-*

culius ce i se acordă marchează subordonarea sa față de Dioclețian, care își atribuie pe acela de *Iovius*. **M.** respinge la granița Rinului atacurile alamanilor, burgunzilor, francilor și herulilor, reprimă mișcarea bagauzilor din Gallia (286—288), consolidează limesul african amenințat de triburile nomade. În cadrul sistemului tetrarhiei instituit la 1 martie 293 de Dioclețian, **M.** administrează din Mediolanum (Milano) Italia și Africa, avînd în subordine pe *cezarul* Constantin Chlorus care, din Trier, răspunde de securitatea Galliei, Spaniei și Britanniei. La 1 mai 305, sub presiunea lui Dioclețian, **M.** abdică împreună cu acesta la Mediolanum, redevenind persoane particulare. După urcarea pe tron, la Roma, a fiului său Maxentius (306), **M.** reintră în 307 în viața politică proclamîndu-se *august*. La conferința de la Carnuntum din noiembrie 308 renunță la titlul său, dar în 310 se proclamă împărat la Arelate (Arles), în Gallia. Intrat în conflict cu Constantin cel Mare, este înfrînt de acesta și constrîns să se sinucidă la Massalia (Marsilia).

MAXIMINUS / Maximin / DAIA Caius Valerius Galerius (? — 313), împărat roman (309—313). Născut, ca și unchiul său Galerius, într-o familie de țărani din Illyricum, **M.** este ridicat în cadrul celei de-a doua tetrarhii (1 mai 305) la rang de *cezar*, încredințîndu-i-se guvernarea Egiptului și a provinciilor din Asia de la S de Munții Taurus. În 309 impune recunoașterea sa ca *august*, iar la moartea lui Galerius (311) ocupă întregul Orient pînă la Hellespont. Aplicarea de către **M.** a edictelor anticreștine promulgate de Dioclețian s-a făcut cu o severitate rămasă proverbială. În conflictul armat care-l opune lui Licinius, **M.** este înfrînt în bătălia de la Adrianopol (30 aprilie 313) și moare în cursul verii în orașul Tarsus din Asia Mică.

MAXIMINUS THRAX / Maximin Tracul / Caius Iulius Verus (cca 173—238), împărat roman (235—238). Originar dintr-o familie de țărani din Tracia, renumit pentru forța sa fizică

herculeană, **M.** urcă treptele ierarhiei militare romane de la simplu soldat (sub Septimius Severus) la *praefectus tironibus* (prefectul recruților) la granița Rinului, însărcinat în 234 de împăratul Severus Alexander cu pregătirea războiului împotriva alamanilor. Legiunile din Germania îl proclamă împărat în primăvara anului 235, după asasinarea lui Severus Alexander la Mogontiacum (Mainz). **M.** nu solicită recunoașterea sa de către senat și nu poposește în scurta sa domnie niciodată la Roma. Sprijinindu-se exclusiv pe armată (cu el este inaugurată practic epoca „împăraților soldați"), **M.** duce o politică fiscală apăsătoare, resimțită îndeosebi de păturile bogate latifundiare și municipale, pentru satisfacerea necesităților impuse de campaniile sale militare: în 235 în Germania de la E de limes împotriva alamanilor, iar în 236/237 împotriva dacilor liberi și sarmaților de la Dunărea mijlocie (cu această ocazie adoptă titlurile triumfale *Dacicus Maximus* și *Sarmaticus Maximus*). Persecuția pe care o declanșează în 235 împotriva clerului creștin marchează noua atitudine, intransigentă, a autorităților romane față de această religie, pînă acum tolerată. Nemulțumirile provocate de guvernarea lui răbufnesc în 238 în provincia Africa într-o puternică răscoală, urmată de proclamarea lui M. Antonius Gordianus Sempronianus și a fiului său ca împărați, recunoscuți în scurt timp și de senatul și poporul din Roma. Pătruns cu armata în N Italiei, **M.** împreună cu fiul său C. Iulius Verus Maximus (cezar din 235) sînt uciși de proprii soldați, nemulțumiți de prelungirea asediului orașului Aquileia.

MAXIMOS din Tyr (cca 125 — cca 185), retor și filosof grec. Reprezentant al celei de-a doua sofistici. Din opera lui s-au păstrat 41 de discursuri sau prelegeri — *Dialexeis (Conversații)* ținute la Atena sau Roma pe teme filosofice și morale, în care **M.** apără teze platoniciene.

MAXIMUS Magnus (? — 388), uzurpator al tronului imperial (383—388). Originar dintr-o familie săracă din Hispania, **M.** îmbrățișează cariera armelor, devenind comandant al forțelor romane din Britannia. Proclamat împărat în Britannia de trupele din provincie, nemulțumite de politica lui Grațian, obține, după moartea acestuia, ralierea Galliei și Hispaniei și recunoașterea *de facto* a poziției lui de către împărații Theodosius I și Valentinian II. În 387 invadează Italia și îl izgonește pe Valentinian II, declanșînd riposta lui Theodosius I care pornește o campanie împotriva lui. Înfrînt în bătăliile de la Siscia și Poetovio din Pannonia (388), **M.** este ucis de soldații învingătorului la Aquileia (28 august 388), împreună cu fiul său Victor, proclamat *cezar*.

MELISSUS Caius Maecenas (sec. I î.e.n.), gramatic și autor dramatic latin. Originar din Spoletium, libert al lui Maecenas, bibliotecar al împăratului Augustus la Roma, **M.** a încercat fără succes să reînvie comedia națională romană folosind subiecte din mediul ecvestru (este creatorul *fabula-ei trabeata*). Întreaga sa operă literară (printre care și o voluminoasă culegere de anecdote, *Ineptiae*, în 150 de cărți, folosită de Macrobiu) și filologică s-a pierdut.

MEMMIUS Caius (? — 100 î.e.n.), om politic roman. Tribun militar la Numantia, în subordinea lui Scipio Aemilianus (134—133 î.e.n.), **M.** se afirmă din 112 î.e.n. ca un înverșunat adversar politic al optimaților. Orator talentat, impune declararea războiului lui Iugurtha (112), apoi, în calitate de tribun al poporului (111), îi atacă pe generalii L. Calpurnius Bestia și M. Aemilius Scaurus, corupți de regele numid. Candidat pentru magistratura de consul în anul 100, este ucis într-o ciocnire de stradă de partizanii lui L. Appuleius Saturninus și C. Servilius Glaucia, geloși pe prestigiul său în rîndul popularilor.

MEMMIUS Caius (98—46 î.e.n.), om politic, orator și poet latin. Partizan al optimaților (căsătorit cu fiica lui L. Cornelius Sulla), **M.** devine tribun al poporului (66), praetor (58), guvernator al Bithyniei (57), trece în 54 în tabăra lui Caesar, dar este exilat în 52 și moare la Atena. El însuși poet neoteric, **M.** a căutat să joace rolul unui mic mecena; în 57 îl însoțesc în Bithynia poeții C. Helvius Cinna și Catullus, iar Lucretius îi dedică poemul său *De rerum natura*.
MEMNON din Herakleia (sec. II ?), scriitor grec. Originar probabil din Herakleia Pontica, **M.** este autorul unei istorii a acestei cetăți, din care ne-a parvenit un rezumat bizantin al cărților 9—16 (anii 364/3—47 î.e.n.) întocmit de Photios, cuprinzînd și informații referitoare la cetățile grecești din Dobrogea.
MENENIUS LANATUS Agrippa Caius, personalitate romană legendară. În calitate de consul, **M.** i-ar fi învins în 503 î.e.n. pe sabini. Conform tradiției, în 494 î.e.n. a convins plebeii retrași, cu ocazia primei secesiuni, pe Muntele Sacru să revină la Roma, recurgînd la forța de convingere a fabulei despre indestructibila legătură dintre stomac și membre.
MENIPPOS din Pergam (sec. I î.e.n.), geograf grec. Între anii 35—25 î.e.n. elaborează un *Periplous tes entos thalattes (Călătorie în mările interioare)*, în 3 cărți, în care descrie litoralul Mării Negre și al Mediteranei și oferă informații asupra distanțelor dintre diferitele puncte menționate. Din lucrarea sa, astăzi pierdută, ni s-a păstrat cartea I într-un epitom al lui Markianos din Herakleia (sec. III-V e.n.), cîteva fragmente la Stephanos din Bizanț (sec. VI e.n.) și într-un periplu al Mării Negre datînd din sec. VI e.n.
MENOPHILUS Tullius Iulius → **TULLIUS Menophilus Iulius.**
MEROBAUDES Flavius (sec. V), ofițer, retor și poet latin. Originar din Spania, *vir spectabilis, comes sacri consistorii* (cum figurează în inscripția de pe soclul statuii din Forul lui Traian din Roma prin care este recompensat în 435),

M. a jucat pe lîngă Aëtius și dinastia theodosiană rolul de poet oficial, asemenea lui Claudianus în vremea lui Stilicon. Din panegiricele și imnurile sale religioase s-au păstrat numai cîteva fragmente.

MESOMEDES / Mesomede / din Creta (sec. II), poet și cîntăreț grec. Libert al lui Hadrian, **M.** este autorul a 13 imnuri închinate diverselor zeități (Helios, Nemesis, Isis ș.a.), păstrate cu notația muzicală originală, ceea ce face din ele unul din rarele documente muzicale ale antichității care ne-au parvenit.

MESSALLA Corvinus Marcus Valerius (64 î.e.n. — 6 e.n.), om politic, orator și scriitor latin. După studii la Atena, **M.** se alătură în 43 taberei senatoriale remarcîndu-se în bătălia de la Philippi (42), se raliază apoi lui Marcus Antonius, la scurt timp (40?) însă trece în tabăra lui Caius Octavianus. Consul suffect în 31, comandă centrul flotei lui Octavian la Actium (31), este numit de împărat *praefectus urbi* (26), *curator aquarum* (11), *princeps senatus*. **M.** este unul dintre cei mai eruditi și iluștri oratori ai epocii, poet, autor de discursuri, memorii, lucrări de gramatică; la Roma a creat așa-numitul „Cerc al lui Messala", nu atît de apropiat ideilor augustane precum cel al lui Maecenas, patronînd creația unor poeți precum Tibul, Lygdamus, Sulpicia, mai tîrziu C. Valgius Rufus, Aemilius Macer și Ovidiu.

MESSALINA Valeria (cca 25—48), împărăteasă romană. Devenită în 39/40 cea de-a treia soție a viitorului împărat Claudius, **M.** rămîne celebră prin intrigile, cruzimea și desfrîul ei. Executată în urma unui complot organizat împreună cu C. Silius, dezvăluit de libertul Narcissus. Mama ↑ Octaviei și a lui ↑ Britannicus.

METELLUS Macedonicus Quintus Caecilius (?—115 î.e.n.), general roman. Praetor, **M.** comandă în 148 î.e.n. armata care reprima răscoala antiromană a Macedoniei elenistice condusă de Andriskos, devenind primul guvernator al noii

provincii. În 146 î.e.n. luptă împotriva Ligii aheene pînă la Skarpea, la preluarea comandei de către L. Mummius. Consul în 143 î.e.n., reprimă o revoltă a sclavilor din Minturnae, apoi luptă în calitate de proconsul împotriva celtiberilor în Hispania Citerior (142—141). Censor în 131. Adversar înverșunat al fraților Gracchi, dar și al lui P. Cornelius Scipio Aemilianus.

METELLUS Numidicus Quintus Caecilius (?—cca 90 î.e.n.), om politic roman. Consul 109 î.e.n., **M.** luptă în Africa de Nord împotriva lui Iugurtha. **M.** reorganizează armata și îl învinge pe Iugurtha în lupta de pe rîul Muthul, dar comanda armatei este preluată în 107 î.e.n. de Caius Marius, fostul său legat și noul consul. Reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale, **M.** încearcă, în calitate de censor (102 î.e.n.), să-i excludă din senat pe conducătorii popularilor, ↑ Saturninus și ↑ Glaucia. Exilat în 100 î.e.n. în Rhodos de către Saturninus, este rechemat în anul următor, dar nu mai participă la viața politică.

METELLUS Pius Quintus Caecilius (?—64 î.e.n.), om politic și general roman. Fiu al lui Q. Caecilius Metellus Numidicus, **M.** luptă în 107 în Africa împotriva lui Iugurtha, participă la Războiul aliaților (91—88), apoi, în timpul dictaturii popularilor, părăsește Italia (87—83). După debarcarea lui Sulla la Brundisium (83), **M.** se raliază forțelor optimaților; are un rol important în timpul războiului civil contribuind în 82, prin victoria de la Favenția, la triumful lui Sulla, alături de care este consul în 80. În anul următor devine guvernator al Hispaniei Ulterior unde, pînă în 71 î.e.n., duce lupte grele împotriva lui Sertorius. Pontifex Maximus din 82 î.e.n.

MILO Titus Annius (?—48 î.e.n.), om politic roman. Originar dintr-o modestă familie din Lanuvium, tribun al poporului în 57, **M.** devine un apărător al pozițiilor aristocrației senatoriale și un îndîrjit adversar al popularilor în frunte cu Clo-

dius; după exemplul acestuia recrutează cete înarmate, cu care dă adevărate lupte de stradă la Roma cu ocazia dezbaterilor prilejuite de rechemarea lui Cicero din exil. Praetor (54), candidează fără succes în 53 pentru consulat și, în pofida pledoariei lui Cicero, *Pro Milone*, este exilat, sub presiunea lui Pompeius, după uciderea lui Clodius la Roma, pe Via Appia, 18 ianuarie 52, într-o ciocnire de stradă.

MINICIUS Faustinus Sextius Cnaeus Iulius Severus (?—140/150), general roman. Originar din Dalmația, **M.** cunoaște sub împărații Traian și Hadrian o strălucită carieră: guvernator al Daciei Superior și comandant al legiunii a XIII Gemina (120—126), consul (127), guvernator al Moesiei Inferior (cca 128—130), al Britanniei (130—133), al Iudeei (133—135) și al Syriei Palaestina (136—138). În anii 133—135 **M.** reprimă răscoala antiromană a iudeilor condusă de Simon Bar Kochba.

MINUCIUS Felix Marcus (cca 200—cca 240), scriitor latin. Retor originar din Africa, **M.** este, alături de Tertullian, unul din primii apologeți creștini. Dialogul său *Octavius*, construit după modelul celor ciceroniene și într-un stil de clasică eleganță, destinat convertirii păgînilor cultivați, caută să impună religia creștină prin relevarea elementelor comune cu filosofia greacă.

MINUCIUS Rufus Marcus (?—cca 100 î.e.n.), om politic roman. Consul în 110, apoi proconsul al Macedoniei (109—106 î.e.n.), perioadă în care respinge un atac la S de Dunăre al dacilor aliați cu scordiscii; pentru această victorie i se acordă în 106 î.e.n. un triumf la Roma.

MODESTINUS Herennius (sec. III), jurist roman. Elev al lui Ulpian, *praefectus vigilum* la Roma între 224—244, **M.** este ultimul mare reprezentant al dreptului clasic roman. Operele sale, scrise atît în latină cît și în greacă *(12 libri pandectarum, 6 libri differentiarum, 10 libri regularum,* mici monografii pe teme ale dreptului civil și penal ș.a.), bazate

în principal pe lucrările lui Ulpianus și Paulus, reprezintă mai mult manuale de învățămînt și practică juridică decît comentarii personale; o excepție o constituie cele 19 cărți de *Responsa*. S-a bucurat de o mare apreciere în antichitatea tîrzie.

MONTANUS (?—cca 180), teolog grec. **M.** întemeiază la jumătatea sec. II e.n. în Phrygia o sectă proprie, bazată pe o etică riguroasă, pe ideea escatologică și martirologică. Răspîndiți și în V Imperiului roman, adepții lui **M.** sînt combătuți ca eretici, pînă în sec. III, de biserica creștină.

MUCIANUS Licinius Caius (?—cca 77), general și om politic roman. După ce participă în armata lui Corbulo la luptele din Armenia, **M.** ocupă magistratura de consul (cca 65) și este numit de Nero guvernator al Siriei (cca 67). Împreună cu Iulius Alexander, prefectul Egiptului, impune la 1 iulie 68 proclamarea lui Vespasian ca împărat. Numit comandant suprem al armatei trimise împotriva lui Vitellius, **M.** respinge în drum spre Italia o invazie a dacilor și sarmaților în S Dunării. Consul în 70 și 72, **M.** rămîne pînă la moarte cel mai influent sfetnic al împăratului Vespasian. Este autorul unei lucrări de curiozități geografice folosită de Plinius cel Bătrîn, astăzi pierdută.

MUCIUS Scaevola Caius, personalitate romană legendară. În timpul războiului din 507 î.e.n. dintre Roma și regele etrusc Porsena, **M.** se furișează în tabăra adversă pentru a-l ucide pe suveran, în locul căruia nimerește pe scribul acestuia. Supus la cazne, lasă ca mîna dreaptă să-i fie arsă în flăcările unui altar, spre a-i dovedi regelui dușman că nici o durere nu-i poate înfrînge dragostea de patrie.

MUCIUS Scaevola Publius (cca 170—cca 115 î.e.n.), om politic și jurist roman. Consul (133), *pontifex maximus* (130-), **M.** a făcut parte dintre senatorii favorabili reformelor lui Tib. Gracchus și ostili lui C. Scipio Aemilianus. Autor al unei opere juridice în 10 cărți, **M.** este considerat unul dintre

întemeietorii dreptului civil roman. A îngrijit redactarea și publicarea, între 130—115 î.e.n., a celor 80 de cărți din *Annales maximi*, cuprinzînd însemnările marilor pontifi asupra evenimentelor din viața Romei de la „întemeiere" pînă în vremea sa.

MUCIUS Scaevola Quintus „Augurul" (cca 170—cca 87 î.e.n.), om politic și jurist roman. Simpatizant al programului reformator al Gracchilor, augur în 129 î.e.n., consul în 117; **M.** se alătură însă senatului în anul 100 î.e.n. în condamnarea lui Saturninus și a lui Glaucia, iar în 88 este singurul care se opune hotărîrii lui Sulla de a-l declara dușman al statului pe Caius Marius. Printre elevii săi se numără și Cicero.

MUCIUS Scaevola Quintus „Pontiful" (cca 140—82 î.e.n.), om politic și jurist roman. Fiul lui Q. Mucius Scaevola „Augurul", consul (95), pontifex maximus (86-); în calitate de guvernator al provinciei Asia (94) își atrage, datorită integrității administrației sale, ostilitatea unor cercuri ale cavalerilor, care îl vor ucide în timpul războiului civil dintre populari și optimați. Unul dintre cei mai apreciați juriști ai republicii; din cele 18 cărți de drept civil ale lui **M.** s-au păstrat numai unele fragmente în textele unor juriști și în Digesta lui Iustinian.

MUMMIUS Achaicus Lucius (?—140 î.e.n.), om politic roman. În calitate de praetor, **M.** luptă în Peninsula Hispanică împotriva lusitanilor (153—152 î.e.n.). Consul în 146 î.e.n., el comandă armata care înfrînge răscoala antiromană a Ligii aheene, cucerește și distruge Corintul, vînzînd locuitorii orașului ca sclavi. Contribuie în anii următori, în calitate de proconsul, la transformarea Greciei în provincie romană. Censor în 142—141 î.e.n. alături de L. Scipio Aemilianus.

MUNATIUS Plancus Lucius (90/85—cca 15 î.e.n.), om politic roman. Partizan loial al lui Caesar, **M.** luptă în subordinea acestuia în Gallia (din 54) și apoi în războiul civil (49—

45). Guvernator al Galliei Comata (44—43), unde fondează orașul Lugdunum (Lyon), **M.** se raliază în septembrie 43 lui Marcus Antonius și devine în 42 consul alături de M. Aemilius Lepidus. În timpul „războiului perusin" (41/40) sprijină fără rezultate notabile tabăra potrivnică lui Octavianus și se refugiază împreună cu Fulvia, soția lui Marcus Antonius, în Grecia. După întrevederea de la Brundisium (40), care restabilește relațiile dintre Octavianus și Marcus Antonius, **M.** este desemnat guvernator al provinciei Asia, apoi este numit de către M. Antonius legat al Siriei (35). În mai 32 rupe relațiile cu Marcus Antonius și trece în tabăra lui Octavianus. La Roma, **M.** va ocupa pînă la moarte o poziție de frunte în senat; el este acela care în ședința senatului din 16 ianuarie 27 îi oferă lui Octavianus titlul onorific de Augustus. Censor în 22.

MUSAIOS (sec. V e.n. ?), poet grec. Autorul poemului *Povestea de dragoste dintre Hero și Leandru (Ta Kath' Hero kai Leandron)* în 340 de hexametri, al cărui motiv a cunoscut o largă circulație în literatura europeană medievală și modernă.

MUSONIUS Rufus Caius (cca 30—cca 100), filosof stoic latin. Originar dintr-o familie ecvestră din Volsinii (Etruria), **M.** deschide o școală la Roma numărînd printre elevii săi pe Epictet, Dion din Prusa, Pliniu cel Tînăr. Exilat de Nero (65/66), rechemat de Galba (69), expulzat din nou de Vespasian (71), se reîntoarce la Roma în timpul domniei lui Titus (81). Din opera lui **M.** s-au păstrat la Ioannes Stobaios (sec. V) o serie de excerpte din 21 de prelegeri, toate axate pe aspecte practice ale stoicismului.

N

NAEVIUS Cnaeus (cca 265—cca 200 î.e.n.), poet epic și dramatic latin. Originar din Campania, **N.** participă la primul război punic, consacrîndu-se după 235 activității literare la Roma. Cele nouă tragedii *(Lycurgus, Danae, Hector, Iphigenia* ș.a.) în care, alături de subiecte preluate din mitologia greacă, sînt abordate și teme naționale — **N.** este creatorul *praetextei* (*Romulus* sau *Clastidium* — victoria lui Claudius Marcellus asupra galului Virdumarus în 222 î.e.n.), apreciate pînă în sec. I î.e.n., nu reușesc însă să se ridice deasupra unei versificații plate. Incisivitatea și verva satirică îl fac mai apt pentru comedie (a scris peste 30 de piese). Atacurile frecvente la adresa unor familii aristocratice (Metellii, Scipionii) îi aduc o încarcerare în 206 și îl determină probabil să părăsească Roma pentru a se stabili la Utica, în Africa. Mai puțin dominat de modelul grecesc, el face însemnați pași pe calea creării unei poezii comice specific latine. **N.** rămîne pentru posteritate prin excelență *poeta comicus*. Poemul său epic (în versuri saturnice) *Poenicum bellum (Războiul punic)*, împărțit ulterior în 7 cînturi (din care s-au păstrat 60 de fragmente), abordează pentru prima oară în literatura latină un subiect al istoriei naționale, zugrăvind prima confruntare cu Cartagina prelungită pînă în epoca mitică (destinul lui Aeneas și al Didonei). Primul

scriitor cu conștiință și mîndrie națională romană, **N.** rămîne în plan literar un pionier, a cărui operă pregătește terenul propice apariției adevăratei originalități artistice, reușind el însuși să depășească simpla imitare și prelucrare a autorilor greci.

NAMATIANUS Rutilius Claudius (sfîrșitul sec. IV — prima jumătate a sec. V), om politic și poet latin. Originar dintr-o familie aristocratică din Gallia, prefect al orașului Roma (414), revine în provincia natală în 417. Descrierea călătoriei sale, *De reditu suo (Despre întoarcerea sa*, 2 cărți), în distihi elegiaci rămîne reprezentativă nu atît ca valoare literară, ci ca emoționantă mărturie a admirației constante față de măreția Cetății Eterne, invadată în 410 de „barbarii" vizigoți.

NARCISSUS (?—54 e.n.), libert imperial. În calitate de membru al cancelariei imperiale, secretar particular *(ab epistulis)* al împăratului Claudius, **N.** dobîndește un rol politic important și acumulează o mare avere în timpul domniei acestuia; în 48 are o contribuție hotărîtoare în execuția Messalinei, soția împăratului. Sprijinitor al lui Britannicus și adversar al Agrippinei, este ucis la scurt timp după urcarea lui Nero pe tron.

NEMESIANUS Marcus Aurelius Olympius (sec. III), poet latin. Originar din Cartagina. Autor de mediocre poeme didactice: *Cynegetica (Poemul vînătorii)*, din care s-au păstrat 325 de hexametri (dedicat împăraților Carinus și Numerianus), *Halieutica (Poemul pescuitului)* și *Nautica (Navigația marină)*, astăzi pierdute. Din opera sa s-au mai păstrat patru bucolice *(Eclogae)* care continuă tradiția lui Vergiliu și Calpurnius Siculus.

NEPOS Cornelius (cca 100—cca 24 î.e.n.), scriitor latin. Originar din Gallia Cisalpina, **N.** s-a bucurat de un mare prestigiu la Roma, numărînd printre prietenii săi pe Catullus, Atticus, Cicero și Varro. Din principala sa operă, *De viris illustribus (Despre bărbații iluștri)* (16 cărți), culegere

de biografii ale unor oameni celebri din antichitate, ni s-au păstrat 22 de biografii cuprinse într-o singură carte. De valoare istorică și literară redusă, biografiile sale sînt primele mărturii ale acestui gen din literatura latină cunoscute astăzi. *Chronika* (o istorie paralelă a grecilor și romanilor în 3 cărți), *Exempla (Exemple,* o culegere de anecdote în 5 cărți), precum și alte opere s-au pierdut.

NEPOS Iulius (?—480 e.n.), penultimul împărat al Imperiului roman de apus (474—475). Ocupă în Imperiul roman de răsărit funcția de *magister militum per Dalmatiae*. Trimis cu o flotă în Italia împotriva lui ↑ Glycerius, îl înlătură fără luptă pe acesta și ocupă tronul imperial (20 iunie 474). O răscoală a comandantului militar, patricele ↑ Orestes, îl obligă să părăsească Italia și să se refugieze în Dalmația (august 475).

NERATIUS Priscus Lucius (cca 50—cca 130 e.n.), jurist roman. Născut în orașul samnit Saepinum, **N.** (fost consul și guvernator al Pannoniei) are un rol influent în *Consilium principis* din timpul domniei împăraților Traian și Hadrian. Șef al școlii proculiene din Roma. Opera sa juridică *(Regulae* — 15 cărți, *Responsa* — 3 cărți, *Membranae* — 7 cărți ș.a.), din care ni s-au păstrat numai cîteva fragmente, este apreciată în epocă pentru subtilitatea soluțiilor avansate în probleme de cazuistică. Paulus scrie, chiar, în sec. III, un comentariu intitulat *Ad Neratium (Către Neratius).*

NERO Claudius Caesar (37—68), împărat roman (54—68). Fiu al lui Cn. Domitius Ahenobarbus și al Agrippinei Minor, este adoptat în anul 50 de către Claudius în urma manevrelor mamei sale, devenită cea de-a patra soție a împăratului. La 16 ani (în 53) este căsătorit cu Octavia, fiica lui Claudius, iar la 17 ani, la moartea acestuia (13 octombrie 54), este proclamat împărat, grație sprijinului gărzii pretoriene. Primii ani ai domniei lui Nero — așa-numitul *quinquennium aureum* —, aflat sub influența preceptorului Sextus

Afranius Burrus, se caracterizează prin relații bune cu sena-tul. Luptei pentru putere din cadrul familiei imperiale îi cad victimă rînd pe rînd Britannicus (fratele vitreg al lui Nero, asasinat în 55), ambițioasa Agrippina (ucisă din ordinul fiului ei în 59), iar în 62 Octavia. După moartea lui Burrus și îndepărtarea lui Seneca (62), odată cu noul prefect al pretoriului, Ofonius Tigellinus, regimul lui Nero evoluează pe linia inaugurată de Caligula, a unui despotism de tip oriental. Odată cu intensificarea opoziției senatoriale, reîncep procesele de *laesae maiestatis*. Cea de-a doua parte a domniei lui Nero aduce o ruptură radicală în colaborarea dintre senat și princeps și, totodată, reacția categorică a acestuia față de valorile societății aristocratice reconstituite în vremea lui Augustus și Tiberius. Dincolo de extravaganțele, apreciate de plebe, Nero și politica lui s-au bucurat de simpatia păturilor sociale populare din Roma și Imperiu. În ultimii ani ai domniei, împăratul, captivat tot mai mult de aspirațiile sale artistice (din 64 apare frecvent în public în calitate de conducător de car de curse, cîntăreț și actor, iar în 66—68 întreprinde un lung turneu în Grecia), neglijează consecvent problemele statului, ale cărui finanțe sînt acum grav prejudiciate. Este învinuit, după toate probabilitățile pe nedrept, chiar de a fi provocat uriașul incendiu din iulie 64 care, în 9 zile, distruge două treimi din Roma. Cu această ocazie este declanșată prima persecuție împotriva creștinilor, cărora, pentru propria-i disculpare, împăratul le atribuie această calamitate. Deși se îngrijește de refacerea orașului, care cîștigă acum în monumentalitate (printre clădirile impunătoare construite se remarcă *Domus aurea* — palatul împăratului), **N.** nu mai poate înlătura ostilitatea ce-l înconjoară. Pe plan exterior, în timpul lui **N.** Imperiul este confruntat cu o serie de opoziții, a căror rezolvare impune importante eforturi. Un nou și dificil conflict cu statul part este determinat de impunerea de către Vologaeses I a

fratelui său, Tiridates, ca rege al Armeniei (54). Forțele romane, comandate de Cn. Domitius Corbulo, ocupă Artaxarta și Tigranocerta cucerind întreaga Armenie (58—59). În 66 se încheie o pace de compromis între cele două imperii; Armenia se recunoaște stat vasal Romei, condus însă de o dinastie partă; Tiridates I este încoronat rege al Armeniei în Forumul din Roma de către **N.** Dacă răscoala antiromană a populației autohtone din Britannia condusă de ↑Boudicca, regina icenilor, este reprimată în același an (61) de guvernatorul Suetonius Paulinus, răscoala iudeilor, izbucnită în anul 66 la Caesarea, cuprinde rapid întreaga provincie obligîndu-l pe **N.** să-l numească pe T. Flavius Vespasianus comandant suprem al forțelor romane din Orient (cca 6 legiuni). Nemulțumirea păturilor aristocratice, senatoriale, își găsește în anul 65 expresia în conspirația lui C. Calpurnius Piso. Implicați în complotul eșuat, filosoful L. Annaeus Seneca și nepotul său, poetul M. Annaeus Lucanus, sînt obligați să se sinucidă; o altă victimă a represaliilor neroniene este Caius Petronius Arbiter, prezumtivul autor al *Satyriconului*. În martie 68 C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis, căruia i se raliază în aprilie și guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, Servius Sulpicius Galba, se revoltă împotriva lui Nero. Tot mai izolat la Roma, acesta pierde și adeziunea cercurilor care îl mai sprijineau, în primul rînd a pretorienilor, iar la 8 iunie 68, Galba este recunoscut ca împărat de către senat; decretat dușman public și condamnat la moarte de către senat, **N.** se sinucide la 9 iunie 68 în apropiere de Roma. Ultimele lui cuvinte au fost: „Ce mare artist piere!" Cu el se sfîrșește dinastia iulio-claudică.

NERVA Marcus Cocceius (?—33 e.n.), jurist roman. Consul suffect (cca 22 e.n.), *curator aquarum* la Roma (24), prieten al împăratului Tiberius, **N.** este continuatorul școlii juridice a lui Antistius Labeo (proculiană); lucrările sale, astăzi

pierdute, sînt foarte apreciate de Celsus, Gaius, Paulus și Ulpian. Se sinucide în anul 33 din motive politice. **N.** este tatăl juristului M. Cocceius Nerva (consul 39/40 e.n.) și bunicul împăratului Nerva.

NERVA Marcus Cocceius (cca 30—98), împărat roman (96—98). Născut într-o ilustră familie din Narnia (Umbria), **N.** este unul dintre beneficiarii regimului lui Nero (praetor în 66) și al dinastiei Flaviilor (consul în 71 și 90). În anul 93 este exilat de Domițian cîteva luni la Tarent, după care revine în capitală. Membru de vază al senatului, este proclamat împărat la asasinarea lui Domițian (18 septembrie 96) de către prefectul pretoriului T. Petronius Secundus. În scurta sa domnie, **N.**, spirit ponderat, jurist și om de litere apreciat, încearcă să echilibreze finanțele statului, să restabilească prestigiul senatului și să reabiliteze victimele persecuțiilor predecesorului său. Tot **N.** creează instituția fondului alimentar destinată a asigura creșterea și educarea de către stat a copiilor orfani. Frămîntările de la Roma din rîndurile pretorienilor și ale legiunilor din provincii îl determină pe **N.** să adopte pe unul dintre cei mai talentați generali ai Imperiului, M. Ulpius Traianus, guvernatorul Germaniei Superior, desemnîndu-l coregent și succesor la tron (27 octombrie 97). Moare la Roma la 27 ianuarie 98.

NESTORIOS (cca 381—451), teolog grec. Originar din Germanikeia de pe Eufrat, elev la Antiohia al lui Theodoros din Mopsuestia, devenit celebru prin predicile sale, este chemat la curtea lui Theodosius II, împăratul Imperiului roman de răsărit, și devine patriarh al Constantinopolului (428—431); intrat în conflict cu Cyril, patriarhul Alexandriei, pe teme cristologice, este depus și exilat în Egipt unde va și muri. Adepții învățăturii sale, nestorienii, decretați eretici în Imperiu, se refugiază în Persia sasanidă unde creează în 484 o biserică de sine stătătoare. În secolele urmă-

toare ei se răspîndesc în Extremul Orient pînă în China, biserica nestoriană supraviețuind pînă în sec. XX.

NICETAS din Remesiana (?—cca 415 e.n.), teolog. Misionar creștin printre dacii și goții stabiliți pe malul drept al Dunării, **N.** este apoi numit episcop al orașului Remesiana din Dacia Mediterranea (astăzi Bela Palanka, Iugoslavia). Prieten cu Paulinus din Nola, pe care îl vizitează în Italia în 398 și 402, **N.** este autorul unor psalmi, al unor tratate teologice și catehetice, din care s-au păstrat unele fragmente.

NICOMACHUS FLAVIANUS Virius (cca 334—394), om politic și scriitor latin. Prefect al pretoriului Italiei, Illyricumului și Africii (390). Reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale păgîne din Roma, înrudit cu Symmachus, **N.** a sprijinit ultima tentativă de restaurare a cultelor păgîne întreprinsă de uzurpatorul Flavius Eugenius (392—394). Se sinucide înainte de bătălia de la Frigidus (5/6 septembrie 394). Autor al unei istorii romane *(Annales)*, dedicată împăratului Theodosius I, unul dintre izvoarele operei lui Ammianus Marcellinus. A tradus în latină biografia lui Apollonios din Tyana scrisă în limba greacă de ↑ Philostratos.

NIGIDUS Figulus Publius (cca 100 — cca 45 î.e.n.), naturalist, filosof și gramatic latin. Originar dintr-o familie plebeiană, îl sprijină în calitate de senator pe Cicero în anul conjurației lui Catilina (63 î.e.n.), participă la războiul civil de partea lui Pompei (49—48 î.e.n.), murind în exilul fixat de Caesar. Alături de Varro unul din marii erudiți ai epocii, **N.** este autorul unor lucrări din domeniul științelor naturii *(De hominum natura, De animalibus)*, de astronomie și îndeosebi de astrologie *(De auguriis, De ventis, De somniis)*, care i-au adus renumele unui mare specialist în științele oculte. Rezultatul preocupărilor sale anticare și de gramatică sînt materializate în cele 30 de cărți din *Commentariorum grammaticorum*, păstrate fragmentar, folosite de Aulus

Gellius și Nonius Marcellus. Unul dintre întemeietorii neo-pitagoreismului la Roma.

NIKOMACHOS din Gerasa (cca 100), matematician și filosof grec. Principalele sale opere, *Aritmetica (Arithmetike eisagoge*, 2 cărți) și *Teologia Aritmeticii (Arithmetika theologumena)*, în care abordează studiul matematicii de pe pozițiile neopitagoreene, s-au bucurat de comentariile lui Iamblichos, de traduceri latine (Apuleius din Madaura și Boethius) și arabe. **N.** mai este autorul unei biografii (astăzi pierdută) a lui Pythagoras și, în domeniul muzicii, al unui manual de teorie a armoniei, *Encheiridion harmonikes (Manual de armonie)*, păstrat.

NONIUS Marcellus (sec. IV ?), lexicograf și gramatic latin. Originar din Thubursicum Numidarum (Africa), **N.** este autorul lexiconului *De compediosa doctrina* (20 de capitole din care s-au păstrat 4), un repertoriu de cuvinte grupate după criterii gramaticale (gen, sinonimie ș.a.), domeniale (nave, vase, mîncăruri, arme ș.a.) sau istorice. Arhaist convins, **N.** își selectează exemplele din creațiile unor poeți ai epocii republicane (Lucilius, Plaut, Terențiu ș.a.), astăzi pierdute, fiind singura sursă care le-a transmis.

NONNOS din Panopolis (sec. V ?), poet epic grec. A trăit întreaga viață la Alexandria în Egipt. Este autorul ultimului mare poem epic al antichității, *Dionysiaka*, în 48 de cărți (25 000 de hexametri), care narează tribulațiile zeului Dionysos de la naștere pînă la apoteoză. După convertirea la creștinism, **N.** a compus în hexametri epopeea *Metabole (Metamorfoza)*, parafrază a Evangheliilor lui Ioan. Datorită patosului și fanteziei sale, a stilului original, a coloraturii retorice, opera lui **N.**, cel mai important poet grec al epocii imperiale, a exercitat o influență puternică pînă în sec. VII.

NORBANUS Caius (?—82 î.e.n.), om politic roman. *Homo novus* originar din orașul latin Norba, **N.** se remarcă în 103 î.e.n. cînd, în calitate de tribun al poporului, sprijină pro-

gramul reformator al lui L. Appuleius Saturninus. Quaestor (102), proquaestor (101—100 î.e.n.), devine unul dintre fruntașii popularilor. Praetor în 88/87, apoi consul în 83 î.e.n., **N.** încearcă zadarnic să împiedice, în timpul războiului civil reizbucnit în același an, debarcarea lui L. Cornelius Sulla în S Italiei. Înfrînt în 82 î.e.n. la Faventia, se refugiază în insula Rhodos unde se sinucide.

NOVATIANUS (sec. III e.n.), teolog latin. În condițiile create de persecuțiile anticreștine ale împăratului Decius (249/250), **N.** este ales de către o grupare rigoristă de creștini din Roma contrapapă (împotriva lui Cornelius, recomandat de Tertulian). După moartea lui **N.**, adepții săi formează o sectă renumită prin intransigență (membrii ei autointitulîndu-se *Kataroi* — cei puri), care se răspîndește și în Răsărit, incluzînd rămășițe ale montaniștilor. Comunități schismatice novatiene sînt atestate pînă în sec. VI—VII în Imperiul bizantin. Prin opera sa teologică, de o remarcabilă frumusețe stilistică, **N.** este considerat primul scriitor creștin de limbă latină din orașul Roma.

NOVIUS (sec. II—I î.e.n.), poet comic latin. Alături de Pomponius din Bononia, **N.** este considerat creatorul fabulei atellane ca gen literar (cca 90—80 î.e.n.). Din cele cca 44 de titluri, gramaticii epocii imperiale ne-au transmis cca 100 de versuri, care trădează un spirit plin de vervă, spumos.

NUMA Pompilius, al doilea rege legendar al Romei, sabin de origine. I se atribuie o serie de reforme pe plan intern: organizarea ceremonialului cultelor și jocurilor, constituirea colegiilor de preoți și meșteșugari, reformarea calendarului roman, fixarea zilelor faste și nefaste, ridicarea unor temple. Conform tradiției romane din sec. I î.e.n., domnia lui **N.** este cuprinsă între 717 și 673 î.e.n.

NUMENIOS din Apameia (sec. II e.n.), filosof grec. Neopitagorean la origine, puternic influențat de curentele orientale, **N.** s-a apropiat de filosofia platonică, puținele frag-

mente păstrate din opera lui indicîndu-l ca pe un adevărat precursor al neoplatonismului. Foarte apreciat de Plotinos, Iamblichos și Theodoros din Asine. În conflictul care l-a opus la jumătatea sec. III lui Plotin, Longinos l-a acuzat pe acesta de a nu fi fi decît un popularizator al tezelor lui **N.**

NUMERIANUS Marcus Aurelius Numerius (?—284), împărat roman (283—284). Proclamat cezar după urcarea tatălui său Carus pe tron (282), **N.** participă la campania întreprinsă de acesta în Orient împotriva perșilor. La moartea lui Carus (august 283), **N.** și Carinus, fratele său, sînt proclamați augusti. Este asasinat în noiembrie 284 de Aper, prefectul pretoriului și socrul său, care-i oferă tronul lui Dioclețian.

NYMPHIDIUS Sabinus (?—68 e.n.), om politic roman. Fiu al unei liberte și al unui gladiator, **N.** este numit de Nero în 65 prefect al pretoriului alături de Ofonius Tigellinus. În iunie 68, îl îndepărtează pe Tigellinus și determină ralierea gărzii pretoriene la cauza lui Galba, urmărind, în final, să se proclame el însuși împărat; este ucis de pretorieni.

O

OBSEQUENES Iulius (sec. IV), scriitor latin. Autorul unui repertoriu cronologic al fenomenelor naturale (semne cerești, cutremure, inundații etc.) considerate — din punctul de vedere al păgînismului-prevestitoare ale marilor evenimente din istoria Romei (anii 249—12 î.e.n.). Din *Liber prodigiorum (Cartea miracolelor)*, care are ca principal izvor pe Titus Livius, s-a păstrat cea de-a doua jumătate a lucrării, referitoare la perioada 190—12 î.e.n.

OCTAVIA Claudia (40—62), fiica împăratului Claudius și a Valeriei Messalina, sora lui Britannicus. Logodită (49) apoi căsătorită (53) cu viitorul împărat Nero; după divorț (62) este relegată în Campania, apoi în insula Pandataria, și asasinată la scurt timp din ordinul împăratului, sub acuzația falsă de înaltă trădare și infidelitate. Viața ei este redată într-o tragedie atribuită lui Seneca.

OCTAVIUS Titinius Capito Cnaeus (sec. I—II), om politic, poet și istoric latin. Prieten al lui Plinius cel Tînăr, **O.** a ocupat sub împărații Domițian, Nerva și Traian înalte funcții la curtea din Roma, între care cea de conducător al cancelariei imperiale *(ab epistulis)* și *praefectus vigillum*; creația sa poetică, evocînd viața unor personalități marcante, cît și scrierile sale istorice, apreciate în epocă, s-au pierdut.

ODAENATHUS (Odenat) Septimius (?—266/267), principe al Palmyrei (258—267). Soţul Zenobiei. Fiul sau fratele lui Septimius Hairanes, dinast al Palmyrei care, în perioada de apogeu a crizei Imperiului roman din sec. III e.n. şi slăbirii autorităţii acestuia în Orient, în condiţiile expansiunii Imperiului sasanid, transformase oraşul caravanier în nucleul unui puternic principat vasal Romei. Succesorul lui Hairanes, **O.** preia, după căderea în captivitate a împăratului Valerian (259), în numele lui Gallienus, conducerea luptei împotriva sasanizilor şi uzurpatorilor din Orient. El reuşeşte să înfrîngă pe uzurpatorul Quietus şi să izgonească armatele lui Shapur I, regele Persiei sasanide, de pe teritoriul roman, întreprinzînd chiar o campanie victorioasă în Mesopotamia pînă sub zidurile Ctesiphonului (261—262). **O.** primeşte din partea lui Gallienus titlurile de *dux Romanorum* şi *Corrector totius Orientis*, recunoaştere de fapt a autorităţii sale în această parte a Imperiului. Este asasinat în timpul unei campanii care urmărea respingerea unei invazii gote în N Asiei Mici. Îi succede la tron ambiţioasa Zenobia, care exercită regenţa în numele fiului minor, Vaballathus.

ODOACER/**Odoacru**/ (cca 430—493), primul rege germanic al Italiei (476—493). Fiu al unui scir din serviciul lui Attila, **O.** devine în 470 mercenar în slujba Imperiului roman de apus, sprijinindu-l pe patriciul Orestes în lupta împotriva împăratului Nepos şi în ridicarea pe tron a lui Romulus Augustulus (august 475). Un an mai tîrziu conduce răscoala mercenarilor germanici împotriva lui Orestes, îl ucide pe acesta la Placentia (28 august 476), detronează pe Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imperiului roman de apus, trimiţînd insignele imperiale la Constantinopol. Proclamat rege de către trupele germanice, **O.** este recunoscut ca *patricius* şi *magister militum* în Italia de către curtea din Constantinopol. După o guvernare remarcabilă, se opune

între 489—493 ostrogoților lui Theodoric pătrunși în Italia, dar, înfrînt, este ucis de acesta.

OFILLIUS Aulus (sec. I î.e.n.), jurist roman. De origine ecvestră, **O.** a fost elev al lui S. Sulpicius Rufus, adept al lui Caesar, prieten cu Cicero și Atticus; opera sa, pierdută astăzi *(De legibus vicensimae* și *Ad edictum praetoris)*, s-a bucurat de aprecierea juriștilor posterității, precum Pomponius și Gaius.

OGULNIUS Gallus Quintus (?—cca 250 î.e.n.), om politic roman. Reprezentantul cel mai ilustru al gintei de origine etruscă Ogulnia. În 300 î.e.n. impune prin *lex Ogulnia*, în calitate de tribun al plebei, împreună cu fratele său Cnaeus, egalitatea religioasă a plebeilor cu patricienii. Aedil curul în 296 î.e.n. În 273 î.e.n. **O.** participă la prima solie romană în Egiptul lagid, la curtea lui Ptolemeu II din Alexandria; în 269 î.e.n. este consul, iar în 257 dictator.

OLYBRIUS Anicius (?—472), împărat al Imperiului roman de apus (472). Originar dintr-o ilustră familie senatorială din Roma. **O.** este proclamat împărat după înlăturarea lui Anthemius Procopius de către generalul Flavius ↑ Ricimer (aprilie 472). Moare la 18 august 472, la scurt timp după dispariția lui Ricimer.

OLYMPIODOROS /Olimpiodor/ din Theba (cca 380—cca 430), istoric grec. Originar din Egipt, **O.** este autorul unei istorii a Imperiului roman de apus între 407 și 425, *Historikoi logoi (Discursuri istorice,* 22 de cărți), închinată împăratului Theodosius II, redactată de pe pozițiile păgînismului. Lucrarea lui **O.**, din care s-au păstrat numai o serie de fragmente, o continuă pe cea a lui Eunapios din Sardes și a fost folosită de Zosimos și Sozomenos; cuprindea și informații despre o solie romană la huni (412 e.n.) la care participase și autorul.

ONASANDROS (sec. I), scriitor grec. **O.** este autorul unui modest tratat despre îndatoririle unui comandant de oști

Strategikos (Îndatoririle strategului), dedicată lui Q. Veranius (consul în anul 49), lucrare deosebit de apreciată în epoca Renașterii.

OPIMIUS Lucius (?—cca 100 î.e.n.), om politic roman. Adversar înverșunat al lui Caius Sempronius Gracchus, **O.** este ales consul în 121 î.e.n. încredințîndu-i-se printr-un *senatus consultum ultimum* „restabilirea ordinei" la Roma. În cadrul tulburărilor sociale izbucnite în oraș, **O.** ia conducerea represiunii inițiate de aristocrația senatorială, soldate cu uciderea, fără judecată, a lui C. Gracchus și a cca 3 000 dintre partizanii săi. Conducător al unei delegații care împarte în 116 î.e.n. Numidia între Iugurtha și Adherbal, **O.** este acuzat de corupție și exilat (109 î.e.n.). Moare în exil la Dyrrachium. În timpul consulatului său se obține o excepțională recoltă de vin, numită *vinum Opimianum*.

OPPIAPNOS /Oppian/ din Apameia pe Orontes (începutul sec. al III-lea), poet epic grec. **O.** este autorul unui poem didactic în patru cărți intitulat *Kynegetika (Tratat despre vînătoare)*, dedicat împăratului Caracalla și păstrat integral.

OPPIANOS /Opian/ din Korykos (sec. II e.n.), poet epic grec. **O.**, originar din Cilicia, este autorul unui poem didactic în cinci cărți, *Halieutika (Tratat despre pescuit)*, în hexametri, dedicat împăratului Marcus Aurelius.

OPPIUS Sabinus Caius (sec. I), general roman. Numit de Domițian în 85 guvernator al provinciei Moesia, este ucis în iarna 85/86 în timpul unui atac al dacilor în sudul Dunării.

ORBILIUS Pupillus Lucius (114—14 î.e.n.), gramatic latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Beneventum, **O.** se stabilește în anul 63 ca profesor la Roma numărînd printre elevii săi pe Horațiu. Autor al unei scrieri în proză, *Perialges (Despre suferință)*, cu numeroase aluzii ironice la adresa contemporanilor.

OREIBASIOS /**Oribasius**/ **din Pergam** (cca 320—cca 400), medic grec. După studii la Alexandria cu Zenon din Cipru, **O.** practică medicina în Asia Mică, devenind în 355 medicul personal al lui Iulian Apostatul, pe care îl însoțește în Gallia, la Constantinopol, apoi în campania din Mesopotamia. Exilat un timp după moartea împăratului (363), **O.** este rechemat de Valens. *Iatrikai synagogai (Collectiones medicae, Colecții medicale)*, principala sa lucrare, reprezintă o culegere de excerpte din opera medicilor greci celebri, începînd cu Alkmeon din Crotona (500 î.e.n.) și sfîrșind cu contemporanii săi (360 e.n.); din cele 70 de cărți ale antologiei ne-au parvenit 25. S-au păstrat în întregime epitoma acestei lucrări, *Synopsis pros Eustation*, în 9 cărți, și compendiul farmacologic *Pros Eunapion* (4 cărți); excerptele din scrierile lui Galen și amintirile despre războaiele lui Iulian Apostatul cu alamanii s-au pierdut. Redactate la cererea lui Iulian, lucrările lui **O.** se integrează efortului acestui împărat de reînviere a antichității păgîne. Tradusă în limba latină, siriană și arabă, opera lui **O.** constituie unul dintre principalele canale prin care cunoștințele medicale grecești au pătruns în lumea bizantină și în cea arabă.
ORESTES /**Oreste**/ (?—476), om politic roman. Secretar al lui Attila (cca 448), **O.** devine comandant al armatei romane *(magister militum)* în vremea împăratului Nepos pe care-l detronează, impunînd pe fiul său Romulus Augustulus, ca împărat al Imperiului roman de apus (august 475). Nereușind să satisfacă revendicările mercenarilor germanici conduși de scirul Odoacru, este ucis de aceștia la 28 august 476 la Placentia.
ORIGENES /**Origene**/ (185—253), teolog grec. Născut la Alexandria, **O.** devine celebru printre creștini dar și în cercurile oficiale imperiale, prin vastitatea culturii sale filosofice, fiind adesea asemuit cu Socrate; în 202/203 îi succede lui Clemens la conducerea școlii catehetice din metropola

egipteană. Constrîns în 231 să se mute la Caesarea, în Palestina, **O.** moare la scurt timp după persecuțiile anticreștine ale împăratului Decius, în timpul cărora fusese întemnițat. Opera sa (peste 2 000 de scrieri), cea mai amplă aparținînd unui autor creștin timpuriu, cuprinde scrieri exegetice, doctrinale, apologetice, scrisori etc. El a realizat prima ediție critică a Vechiului Testament. Incercînd o sinteză între gîndirea creștină și filosofia elenistică, gîndirea lui **O.** a fost condamnată după triumful creștinismului (în 400—402) și decretată definitiv ca eretică la Conciliul de la Constantinopol (553), situație care a contribuit la dispariția celei mai mari părți din lucrările lui. Au supraviețuit unele texte traduse în sec. IV e.n. în latină de Rufinus și Hieronymus.

ORION din Theba (sec. V), gramatic grec. Născut în Egipt, profesor la Alexandria (unde are printre elevi pe Proklos) apoi la Constantinopol și Caesarea, **O.** este autorul unui *Ethymologikon* (lexikon alfabetic bazat pe opera lui Soranos, Herodianos și Philoxenos), frecvent excerptat în epoca bizantină, și a unui *Synagoge gnomon (Culegere de vorbe înțelepte)* dedicat împărătesei Eudokia, din ambele lucrări păstrîndu-se pînă astăzi o serie de fragmente; restul operei sale, *Lexeon Attikon synagoge (Culegere de cuvinte atice)*, un *Enkomion (Laudă)* la adresa lui Hadrian ș.a., s-a pierdut.

OROSIUS Paulus (cca 390), istoric latin. Cleric din Bracara (Hispania), elev al lui Aurelius Augustinus la Hippona, în Africa, și al lui Hieronymus în Palestina, **O.** încheie la 420 prima istorie universală de mari proporții elaborată de pe pozițiile ideologiei creștine. *Historia adversus paganos (Istoria împotriva păgînilor*, 7 cărți), concepută ca o completare a lucrării lui Augustin, *De civitate dei*, și consacrată istoriei antichității de la începuturi pînă în anul 417, s-a bucurat de o largă circulație în evul mediu ca manual de istorie. Lucrarea sa, de compilație, vie și pitorească, cu un clar ca-

racter polemic la adresa cultelor păgîne, cuprinde și o serie de informații asupra istoriei geto-dacilor, a Daciei și Dobrogei romane. **O.** mai este autorul a două lucrări îndreptate împotriva ereziilor lui Priscillianus *(Informație despre erezia adepților lui Priscillianus și Origene)* și Pelagius *(Apologie împotriva lui Pelagius)*.

OTHO Marcus Salvius (32—69), împărat roman (69). Inițial unul dintre prietenii lui Nero, căsătorit cu Sabina Poppaea, devenită concubina împăratului, este îndepărtat de acesta din Roma și trimis ca guvernator în Lusitania (58—68). În ianuarie 68 se raliază lui Galba, pe care îl însoțește în capitală. Dezamăgit de alegerea de către Galba a lui L. Calpurnius Piso Frugi Licinianus drept cezar și coregent, rang vizat de el însuși, **O.** profită de nemulțumirea provocată în rîndul pretorienilor de refuzul *donativului,* instigîndu-i pe aceștia împotriva împăratului. După asasinarea lui Galba și Piso în for, la 15 ianuarie 69, **O.** este proclamat împărat de către garda pretoriană, apoi confirmat de senat. Otho este recunoscut de legiunile dunărene și de cele din Orient, în schimb Germania, Gallia, Spania și Britannia îl recunosc pe Aulus Vitellius, guvernatorul Germaniei Inferior, proclamat de trupele de aici la 1 ianuarie 69. Scurta lui guvernare se înscrie pe linia ideologiei principatului lui Nero. Trupele trimise de Vitellius împotriva sa, comandate de Fabius Valens și Alienus Caecina, traversează la începutul primăverii Alpii, pătrunzînd în N Italiei. La 14 aprilie 69 are loc la Bedriacum, la N de Pad, bătălia decisivă dintre armatele lui **O.** și Vitellius. Înfrînt, **O.** se sinucide două zile mai tîrziu în tabăra sa de la Brixellum.

OVIDIUS / Ovidiu / Naso Publius (43 î.e.n. — 17 e.n.), poet elegiac latin. Născut la Sulmo (Sulmona) într-o veche familie de rang ecvestru, studiază retorica la Roma cu Arellius Fuscus și Porcius Latro și își desăvîrșește educația în cursul unei călătorii de studii întreprinsă împreună cu poetul Aemilius

Macer la Atena, în Sicilia și Asia Mică. Irezistibil atras de poezie, renunță la cariera de magistrat în care, la insistențele familiei, intrase ca „triumvir capitalis", și se consacră în întregime creației. Este unul dintre poeții foarte apreciați de lumea mondenă a Romei, se bucură de favorurile lui Augustus, la curtea căruia pătrunsese prin intermediul Fabiei, cea de-a treia soție a sa. În anul 8 e.n., împăratul decide însă relegarea poetului la Tomis, pe malul Mării Negre, hotărîre asupra căreia nu va mai reveni. Cauzele acestei dure pedepse, grație căreia marele poet al dragostei își va lega etern numele de meleagurile românești, au rămas pînă astăzi neelucidate, ea fiind atribuită de unii cercetători poemului licențios *Ars amandi* (publicat însă cu 10 ani mai înainte), iar de alții unei legături cu Iulia, nepoata împăratului, exilată în același an. Volumul de debut (15 sau 14 î.e.n.), *Amores (Iubiri)*, în 5 cărți, este reprezentativ pentru întreaga creație ovidiană. Elegiile dedicate Corinei, nume sub care se ascund diverse frumuseți ale vremii, relevă o neobișnuită ușurință a versificației și stăpînirea desăvîrșită a tehnicii poetice. Lipsite de profunzime și intensitate a sentimentului, poeziile sale încîntă însă prin grație și vervă, malițiozitate și eleganță a construcției. Concomitent, sînt publicate cele 15 piese din *Heroides*, scrisori de dragoste atribuite unor eroine din mitologie, care, dincolo de referințele savante și de influențele persistente ale retoricii, păstrează același ton monden. *Ars amandi (Arta iubirii)* și *Remedia amoris (Leacuri de dragoste)*, publicate între 1 î.e.n. și 2 e.n. sînt semnificative în cel mai înalt grad pentru această singulară voce poetică din epoca augustană, ce-și propune acum să realizeze un adevărat manual al îndrăgostiților. Cu *Metamorphoses (Metamorfozele)*, lung poem epic în hexametri, poetul pare a se apropia mai mult de spiritul ideologiei și epocii sale. Sînt prelucrate aici 250 de legende (extrase din Homer, Hesiod, Titus Livius, Vergilius) despre transformările cunoscute în lume, înce-

pînd cu creația universului și pînă la apoteoza lui Caesar. Talentul autorului și rafinamentul de sorginte alexandrină înving ariditatea temei, asigurînd poemului un succes enorm. Pe aceeași linie, a inspirației naționale, urma să se situeze și volumul *Fasti* (Fastele), un calendar al sărbătorilor romane, în hexametri dactilici, întrerupt însă la jumătate și nefinisat în momentul relegării. În perioada exilului, **O.** a compus două cicluri de scrisori în versuri *Tristia (Tristele)* și *Epistulae ex Ponto* (Ponticele), expediate soției și prietenilor a căror intervenție pe lîngă împărat o cere cu ardoare. Însingurat într-o lume aspră, poetul găsește acum accente de mare durere pentru a-și exprima dorul de Roma, de prietenii părăsiți. Versurile descriind clima neprielnică și „barbarii" în mijlocul cărora e nevoit să trăiască, dar față de care are resurse de caldă simpatie, reprezintă primul omagiu poetic adus meleagurilor dobrogene. Scrisorile sale din Pont mărturisesc și despre un poem scris în limba localnicilor care, din păcate, nu s-a păstrat. Readus în circulație după domnia lui Tiberius, **O.** a rămas constant ca un model al poeziei de dragoste, a cărui influență a fost hotărîtoare pentru începuturile poeziei franceze și italiene. Secolele XII și XIII sînt considerate de către unii cercetători o adevărată *aetas Ovidiana*.

P

PACATIANUS Tiberius Claudius Marinus (?—248), uzurpator al tronului imperial. Proclamat împărat de trupele din Moesia în 248, este asasinat la scurt timp, la vestea apropierii armatei trimise împotriva sa de împăratul Filip Arabul și comandate de Decius.

PACUVIUS Marcus (cca 220 — cca 130 î.e.n.), pictor și poet dramatic latin. Originar din Brundisium, chemat de unchiul său ↑ Ennius la Roma, unde frecventează „Cercul Scipionilor", **P.** este autorul a 13 tragedii *(palliatae)* cu subiect din mitologia greacă, al unei *pretexta, Paulus* (evocînd victoria lui L. Aemilius Paulus în 168 î.e.n. la Pydna) și al unor satire *(Saturae)*. Din opera sa, apreciată pentru originalitatea filonului dramatic pînă în epoca imperială, ni s-au păstrat circa 450 versuri. Considerat de Cicero drept cel mai mare autor tragic latin.

PALLADIOS (364 — 430), scriitor ecleziastic. Călugăr în Egipt și Palestina, episcop al orașului Helenopolis din Bithynia, **P.** este autorul unei istorii a începuturilor vieții monahale *(Historia Lausiaca)* și al unei scrieri apologetice dedicate lui Ioan Chrysostomos, *De vita Sancti Ioannis Chrysostomi (Despre viața sfîntului Ioan Gură de Aur);* i se mai atribuie o lucrare despre popoarele Indiei.

PALLADIUS Rutilius Taurus Aemilianus (sec. IV sau V), scriitor latin. Probabil un mare latifundiar, **P.** a scris, în tradiția lui Columella și Gargilius Martialis, un manual de agricultură în 15 cărți *(De re rustica, Despre agricultură)*, conceput exclusiv în scopuri practice și indiferent la aspectul stilistic. A avut o largă circulație în evul mediu.

PALLAS Marcus Antonius (?—62 e.n.), libert imperial. Sclav al Antoniei, mama împăratului Claudius, eliberat în 31 e.n., **P.** dobîndește, în calitate de membru al cancelariei imperiale, răspunzător de sectorul finanțelor *(a rationibus)*, un important rol politic în timpul domniei acestuia (41—54), favorizînd în 48 căsătoria lui Claudius cu Agrippina și, doi ani mai tîrziu, adoptarea lui Nero. După moartea lui Claudius, este obligat să-și abandoneze în 55 funcția de la curte, ulterior fiind otrăvit din ordinul lui Nero, care-i confiscă uriașa avere acumulată.

PALMA FRONTONIANUS Aulus Cornelius (?—118 e.n.), general roman. Consul în 99 și 106, guvernator al Hispaniei Citerior în 101/102, **P.** se impune drept unul dintre cei mai apropiați și influenți colaboratori ai lui Traian. În calitate de guvernator al Siriei, ocupă și transformă în 105 partea de NV a regatului clientelor al nabateilor în provincie romană (Arabia). Căzut în dizgrație la urcarea pe tron a lui Hadrian, **P.** este implicat în „conspirația celor patru consulari" și executat.

PAMPHILA / Pamfila / din Epidaurus (sec. I), scriitoare greacă. Fiica gramaticului Soterides (?), **P.** este autoarea unei *Hypomnemata historika (Comentarii istorice)* în 33 de cărți, redactată în epoca lui Nero, din care s-au păstrat 10 fragmente. Citată frecvent de Aulus Gellius, lucrarea cuprindea comentarii biografic-anecdotice din domeniul istoriei, filosofiei, literaturii, prezentate cu scopul manifest de a amuza cititorii.

PAMPHILOS / **Pamfil** / (a doua jumătate a sec. I), lexicograf grec. A trăit și a funcționat ca profesor la Alexandria în Egipt. Autor al unui *Peri glosson kai onomaton*, în 95 de cărți, în care sînt explicate cuvinte rare, dispuse probabil alfabetic în cadrul diferitelor domenii ale științei. Ca surse a folosit *Lexeis* și *Lakonikai glossai* ale lui Aristofan din Bizanț, *Attikai fonai* al lui Theodoros, ca și dicționare speciale similare întocmite de Apion, Apollodoros din Kyrene, Artemidoros, Didymos, Diodoros, Herakleon, Iatrokles și Timachidas din Rhodos. O epitomă în 30 de cărți a dicționarului său a fost realizată de Lucius Iulius Vestinus, conducător al vestitului „Museion" din Alexandria, secretar particular al împăratului Hadrian (117—138 e.n.). La rîndul ei, epitoma lui Vestinus a fost rezumată de Diogenian din Herakleia Pontică. Conform lexiconului „Sudas", **P.** este și autorul unei culegeri de excerpte, *Leimon (Florilegiu)*, al unor lucrări de gramatică și al unui catalog de nume de plante (modelul renumitei lucrări farmacologice a lui Dioskurides, medic din timpul lui Nero).

PANAITIOS / **Panaetius** / **din Rhodos** (185—109 î.e.n.), filosof grec. Elev la Pergam al lui Crates din Mallos, apoi al lui Diogenes din Babilon și Antipatros din Tarsos la Atena, **P.** inaugurează prin opera sa o nouă epocă în istoria filosofiei stoice („stoa mijlocie"). Poposind în 144 la Roma, **P.** devine un familiar al „Cercului Scipionilor" (în 140—138 îl însoțește pe Scipio Aemilianus în călătoria din Orient). Stabilit la Atena, devine în 129 șeful școlii stoice din metropola spirituală a Eladei. Din vasta sa operă filosofică s-au păstrat numai o serie de fragmente izolate. Atenuînd rigorismul vechiului stoicism și orientînd gîndirea stoică spre o etică pragmatică, **P.** a deschis o poartă largă aristocrației romane spre filosofia greacă. Grație lucrărilor lui **P.** și ale discipolului său ↑ Poseidonios, stoicismul a pătruns rapid la Roma

devenind curentul filosofic îmbrățișat de către pătura conducătoare a societății romane și dobîndind pe pămîntul italic o formă specific romană. Lucrarea sa *Peri tu kathekontos (Despre datorie)* este folosită și prelucrată de Cicero în celebra scriere *De officiis (Despre îndatoriri)*.

PAPINIANUS / Papinian / Aemilius (cca 146—212), jurist roman. Originar dintr-o familie ecvestră siriană sau africană, înrudit probabil cu împăratul Septimius Severus, **P.** (elev al lui Cervidius Scaevola) își începe cariera la Roma ca *advocatus fisci*, apoi *magister libellorum*, pentru a fi numit în 203 în funcția de *praefectus praetorio* și membru în *Consilium principis*. Este executat în 212 din ordinul lui Caracalla, pentru atitudinea ostilă față de asasinarea lui Geta. Principalele sale lucrări, *Questiones (Probleme juridice*, 37 cărți*)* și *Responsa (Răspunsuri)* (19 cărți), reeditate de asesorii săi Iulius Paulus și Ulpianus, redactate într-un stil elegant, de extremă concizie și precizie, dovedesc o remarcabilă independență și profunzime de spirit, un simț practic deosebit. Antichitatea tîrzie îl consideră pe **P.** cel mai important reprezentant al dreptului clasic roman; în *Digesta* lui Iustinian este prezent cu 1 000 de citate.

PAPIRIUS Carbo Caius (cca 165—119 î.e.n.), orator și om politic roman. Se raliază în 131, ca tribun al poporului, programului reformator al lui Tiberius Sempronius Gracchus; apropierea sa de tabăra aristocrației senatoriale îi aduce în 120 ocuparea consulatului. Se sinucide în 119 î.e.n. în urma atacului lansat de L. Crassus împotriva sa (din motive rămase necunoscute).

PAPIRIUS Carbo Cnaeus (?—82 î.e.n.), om politic roman. Cel mai cunoscut reprezentant al ramurii Carbo a gintei plebeiene a Papirilor, **P.** se afirmă în viața politică în 92 î.e.n., în calitate de tribun al poporului. Partizan înflăcărat al partidei popularilor, comandă, în 87 î.e.n., o parte din trupele lui Caius Marius care înaintau asupra Romei, este ales în 85 și

84 î.e.n. consul, alături de Cinna, apoi din nou în 82 împreună cu C. Marius junior. După victoria optimaților se refugiază în Africa, apoi în Sicilia unde este capturat de Pompeius și executat la Lilybaeum.

PAPIRIUS Cursor Lucius (?—300 î.e.n.), om politic roman. Reprezentantul cel mai ilustru al gintei sale, ramura patriciană, **P.** a fost consul în 326, 320, 319, 315, 313 î.e.n., dictator în 325, 310, 309 î.e.n. **P.**, care se remarcă în cel de-al doilea război cu samniții (327—304 î.e.n.), prin calitățile sale militare, este asemuit de Titus Livius cu Alexandru Macedon.

PAPIRIUS Fabianus (35 î.e.n. — 35 e.n.), orator și filosof latin. Orator talentat (adept al stilului asianic), jurist, filosof apropiat de stoicism, **P.** s-a bucurat de un mare prestigiu în epocă; lucrările sale, astăzi pierdute, *Causae naturales* (3 cărți), *De animalibus* (2 cărți), *Libri civilium*, au fost folosite de Seneca și Pliniu cel Bătrîn. Dascăl al lui Seneca cel Bătrîn.

PAPIUS Mutilus Caius (?—80 î.e.n.), om politic și general samnit. După izbucnirea „Războiului aliaților" (91—88 î.e.n.), conduce, în calitate de „consul", împreună cu marsul Q. Poppaedius Silo, armatele răsculaților. Victorios inițial în Campania, este ulterior înfrînt de Iulius Caesar (90 î.e.n.), apoi de L. Cornelius Sulla (89 î.e.n.). Raliat taberei popularilor, este constrîns de Sulla să se sinucidă.

PAPPOS din Alexandria (cca 300), matematician grec. Ultimul mare reprezentant al acestei științe în antichitatea greacă, a trăit probabil în timpul domniilor lui Dioclețian și Constantin cel Mare în Egipt, la Alexandria. Opera sa majoră, *Synagoge (Culegere,* 7 din cele 8 cărți s-au păstrat), reprezintă un repertoriu al demonstrațiilor unor celebri matematicieni greci din sec. IV î.e.n. — III e.n. în domeniile geometriei, mecanicii și astronomiei, prezentate însă printr-o prismă personală, însoțite de comentarii și prețioase

completări proprii. Pentru multe dintre aceste probleme, **P.** este unicul izvor existent, scrierea sa dobîndind astfel o importanță majoră în istoria matematicii. Cartea a VIII-a include și așa-numita problemă a lui **P.**, reluată în sec. XVII de Descartes. Din opera sa s-au mai păstrat fragmente dintr-un comentariu la *Almagestul* lui Ptolemaios, iar într-o versiune arabă din sec. X a supraviețuit o carte dintr-un comentariu la *Elementele* lui Euclid. Mai sînt menționate sub numele său o descriere a lumii, o carte despre fluviile Libiei și alta despre tălmăcirea viselor.

PASITELES (sec. I î.e.n.), sculptor grec. Originar din Italia meridională, devine cetățean roman în anul 89 î.e.n. Întreaga sa creație plastică precum și scrierea despre capodoperele artistice ale antichității, *Nobilia opera*, s-au pierdut; dascăl al lui Stephanos și Menelaos.

PASSIENUS Sallustius Crispus (?—48 e.n.), orator și avocat latin. Consul în 27 și 44 e.n., al doilea soț al Agrippinei, mama lui Nero, din al cărui ordin este asasinat.

PATERCULUS Velleius → VELLEIUS Paterculus

PAULINUS Meropius Pontius / Paulin din Nola / (353/354—431), episcop și poet latin. Născut într-o familie aristocratică din Gallia, elev al lui Ausonius la Burdigala (Bordeaux), renunță în 393 la o strălucită carieră politică (fusese guvernator al Campaniei și consul) pentru a se converti la creștinism și a se retrage ca ascet la Nola, al cărei episcop este din 409 pînă la moarte. **P.** poartă o bogată corespondență cu Ausonius, Augustinus, Rufinus din Aquileia, Hieronymus, Ambrosius, păstrată parțial, și este autorul a peste 30 poezii hagiografice în care încearcă să adapteze formele tradiționale ale creației literare latine la un conținut creștin. A slăvit între alții pe martirul Felix din Nola și pe episcopul † Nicetas din Remesiana.

PAULUS Iulius (sec. II — cca 230), jurist roman. Elev al lui Cervidus Scaevola, asesorul lui Papinianus la Roma,

alături de Ulpianus, în epoca în care acesta este prefect al pretoriului (203—212), membru al Consiliului principelui sub Septimius Severus și Caracalla. Exilat de Elagabal, este rechemat de Severus Alexander care îl reintroduce în *Consilium principis*. Autor extrem de productiv, opera sa este una de compilație, trecută însă prin filtrul critic personal; între cele cca 80 de titluri cu peste 300 de cărți ce-i aparțin, se remarcă: *Ad edictum* (78 cărți) — comentarii la edictul pretorian, *Responsa* (23 cărți) și *Quaestiones* (37 cărți), comentarii la operele unor juriști anteriori — *Ad Sabinum* (16 cărți), *Ad Plautium* (18 cărți), manuale, numeroase monografii de mică întindere ș.a. După Ulpian este al doilea jurist roman citat de *Digesta* lui Justinian, alcătuită în proporție de 1/6 din fragmente ale scrierilor lui **P.**

PAUSANIAS (cca 115 — cca 180), călător și scriitor grec. Despre P., autorul unei *Periegesis tes Ellados (Călătorie în Grecia* în 10 cărți), elaborată între 160—180, nu se știe decît că era probabil originar din Lidia și că a călătorit mult (Egipt, Asia Mică, Grecia și Italia). Urmărind un itinerar prin Atica, Argolida, Laconia, Messenia, Elida, Ahaia, Acadia, Beoția, Focida, **P.** oferă într-o viziune personală informații ample despre geografia și istoria cetăților grecești, a locașelor de cult, a monumentelor artistice, opera sa rămînînd un izvor de neînlocuit pentru istoria culturală a Eladei antice. Nostalgia pentru măretul trecut istoric al orașelor elene revine constant în paginile lui **P.**

PEDIANUS Asconius Quintus → ASCONIUS Pedianus Quintus.

PEGASOS (sec. I), jurist roman. Consul suffect (73), prefect al orașului Roma sub Vespasian și Domițian, **P.** îi succede lui Proculus în fruntea școlii juridice; opera sa, frecvent citată de juriștii posterității, nu s-a păstrat.

PELAGONIUS (sec. IV), medic veterinar roman. În cele 31 de capitole păstrate (din totalul de 53), ale tratatului său de

medicină veterinară *(Ars veterinaria — Știința veterinară)*; sînt cuprinse sfaturi și rețete privind îndeosebi îngrijirea calului.

PERPERNA Marcus (?—129 î.e.n.), om politic roman. *Homo novus,* ales consul în 130 î.e.n., **P.** este desemnat comandant al forțelor romane angajate în Orient în reprimarea răscoalei antiromane conduse de Aristonikos. Moare la Pergam, la scurt timp după înfrîngerea și capturarea lui Aristonikos la Stratonikeia.

PERPERNA Veiento Marcus (?—72 î.e.n.), om politic roman. Adept al popularilor, praetor și guvernator al Siciliei (82 î.e.n.), **P.** se refugiază după eșecul mișcării lui Aemilius Lepidus (78 î.e.n.) în Spania (77 î.e.n.) și se raliază lui ↑ Sertorius. În 72 î.e.n. se situează în fruntea conjurației care duce la asasinarea lui Sertorius, este apoi înfrînt, capturat și executat de Cnaeus Pompeius.

PERSIUS Aules Flaccus (34—62), poet satiric latin. Originar dintr-o bogată familie de rang ecvestru din etruscul Volaterrae, venit la 12 ani la Roma unde numără printre dascăli pe gramaticul Remmius Palaemon, pe retorul Verginius Flavus, dar îndeosebi pe stoicul L. Annaeus Cornutus, de care-l va lega o mare prietenie și care va fi totodată primul îngrijitor al operei sale. **P.** a fost prieten cu Lucan, Caesius Bassus, Servilius Nonianus, Paetus Thrasea. Cele 6 satire (650 de versuri), revăzute de Cornutus și publicate de Caessius Bassus după moartea poetului, fac din **P.**, după Lucilius și Horațiu, al treilea mare clasic al acestui gen literar. Satirele sale constituie o critică aspră a realităților contemporane neroniene, cărora le opune elevația și puritatea morală preconizate de stoicism. Creația sa a cunoscut o mare audiență pînă în sec. XIX.

PERTINAX Publius Helvius (126—193), împărat roman (193). Fiul unui libert din Liguria, **P.** parcurge o strălucită carieră militară și administrativă — se remarcă în timpul

războaielor marcomanice, este guvernator al Moesiilor (176—178), Daciei (178/179), Siriei (179—182), Britanniei (185—187), Africii (188/189) — devenind la sfîrșitul domniei lui Commodus prefect al orașului Roma. Proclamat împărat (1 ianuarie 193) după asasinarea lui Commodus, **P.** (asemenea lui Galba în 68), caută să obțină sprijinul senatului în vederea redresării situației financiare a statului și a întăririi disciplinei militare. Este asasinat la Roma, la 28 martie 193, după 87 de zile de domnie, de garda pretoriană, nemulțumită de severitatea măsurilor luate și de austera politică economică inițiată.

PESCENNIUS NIGER Caius Iustus (135/140—194), împărat roman (193—194). Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Italia, **P.** îmbrățișează cariera armelor, luptă în 183 în N Daciei împotriva sarmaților și dacilor liberi, devenind în 191 guvernator al Siriei. La vestea asasinării lui Pertinax și a alegerii lui Didius Iulianus ca împărat, legiunile din Orient îl proclamă la Antiohia împărat (aprilie 193). În războiul civil declanșat după moartea lui Didius Iulianus și recunoașterea lui Septimius Severus ca împărat de către senat, **P.** este înfrînt în bătăliile de la Cizik (193), Niceea și Issos (194), capturat și decapitat la Antiohia.

PETILLIUS Cerialis Quintus Caesius Rufus (?— cca 75), general roman. Rudă și prieten cu Vespasian, consul suffect în 70 și 74, **P.** se remarcă prin restabilirea păcii la Rin și în Gallia reprimînd răscoala lui I. Civilis și I. Classicus (70). În calitate de guvernator al Britanniei (71—74), extinde stăpînirea romană spre N.

PETRONIUS Arbiter Caius (?—66), om politic și scriitor latin. Critica literară a identificat pe autorul romanului *Satiricon* (din care s-au păstrat cîteva fragmente ale cărților 15 și 16) în persoana lui **P.**, consul (62), guvernator al Bithyniei, prieten apropiat al lui Nero, supranumit *„Arbiter elegantiae"* („Arbitrul eleganței"), constrîns să se sinucidă (65)

sub acuzația de a fi fost implicat în conspirația lui Piso. *Satiriconul* este un amestec de diferite genuri literare și forme stilistice, evocînd, cu realismul unui rafinat artist, caractere și pături sociale ale societății romane contemporane. Scrierea și-a găsit în toate epocile cititori și admiratori.

PETRONIUS Maximus (cca 398—455), împărat al Imperiului roman de apus (455). Reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale din Roma, **P.** este proclamat împărat la asasinarea lui Valentinian III (17 martie 455), căsătorindu-se apoi cu Eudoxia, văduva acestuia. Este ucis de populație cînd se pregătea să părăsească orașul asediat de vandalii conduși de Genseric (31 mai 455).

PHAEDRUS / Fedru / Caius Iulius (sau Phaeder) (?—cca 55), poet satiric latin. Originar din Macedonia (sau Tracia), adus ca sclav la Roma, libert al împăratului Augustus, **P.** trăiește ca mic funcționar în capitala Imperiului, consacrîndu-se scrisului. **P.** este primul creator de fabule al literaturii latine. Din cca 150 de fabule, anecdote, mici satire, cuprinse în 5 cărți, s-au păstrat 123, redactate în senari iambici, multe imitate după Esop. Fabulele sale includ, de pe pozițiile moralei cinico-stoice, o serie de referiri critice la adresa realităților social-politice contemporane, ceea ce i-a atras persecuția lui Seian. Timp de 400 de ani, cu excepția lui Marțial, nici un autor latin nu-i menționează creația, nu lipsită de o anume eleganță stilistică; se bucură în schimb de o largă circulație în epoca Renașterii.

PHILARGYRIUS Iunius (sec. IV sau V), gramatic latin. **P.**, care a trăit la Mediolanum (Milano), este autorul a două comentarii la opera lui Vergiliu, păstrate pînă în zilele noastre: *Explanatio in Bucolica (Lămurire asupra Bucolicei)* și *Brevis expositio Georgicorum (Scurtă prezentare a Georgicelor)*.

PHILIPPOS / Filip / din Thessalonike (sec. I), retor și poet grec. Din opera poetică a lui **P.,** creată la Roma în epoca dinastiei iulio-claudice, ni s-au păstrat cca 80 de epigrame imitate după Leonidas din Tarent și Antiphilos.

PHILON / Filon / din Alexandria (cca 25 î.e.n. — cca 40 e.n.), filosof iudeu. Reprezentant de frunte al comunității iudee din Alexandria, principalul reprezentant al filosofiei iudeo-alexandrine, **P.** conduce în anul 40 o solie la Roma pentru a protesta în fața împăratului Caligula împotriva abuzurilor prefectului Egiptului, Flaccus. Vasta sa operă, extrem de eclectică, scrisă în greacă, a încercat să stabilească punți între gîndirea elenistică și cea creștină, între platonism, pitagorism și stoicism, influențînd pe Clemens din Alexandria, Origenes, Ambrosius și Augustinus.

PHILON / Filon / din Byblos (64—141), istoric și lexicograf fenician. Autor al unei *Istorii feniciene (Phoinikika,* 9 cărți) și al unui *Dicționar de sinonime* păstrat în mai multe rezumate din perioada bizantină cu conținut diferit, cel mai mare și important purtînd numele lui Ammonios (elev al lui Aristarh din Samothrake). El analizează diferențele semantice dintre cuvintele asemănătoare ca sens sau formă, ordonate alfabetic. Dicționarul este realizat mai ales pe baza gloselor extrase din opere speciale (astăzi pierdute) din perioada elenistică sau din epoca timpurie a Imperiului.

PHILOSTRATOS / Filostrat / Flavius (160/170—244/249), retor grec. Originar din Lemnos, **P.** este un reprezentant de frunte al celei de-a doua sofistici. Trăiește un timp la Roma în cercul Iuliei Domna, soția lui Septimius Severus, la îndemnul căreia întocmește o biografie în 8 cărți a filosofului pitagoreean Apollonios din Tyana *(Ta es ton Tyana Appollonion).* **P.** a mai scris *Viețile sofiștilor (Bioi sofistoi),* în 2 cărți, *Eikones (Tablouri)* (descrierea unei galerii de tablouri din Neapolis) în 2 cărți, scrieri religioase și despre

sport. Același nume l-au mai purtat și alți doi sau trei sofiști ai sec. II-III, reprezentanți ai aceleiași familii.

PHILOSTORGIOS (cca 368—cca 430), istoric grec. Originar din Cappadocia, stabilit la Constantinopol (adept al arianismului). Istoria sa bisericească *(Ekklesiastike historia — Istoria ecleziastică*, 12 cărți), tratînd perioada 300—425, s-a păstrat într-un rezumat al lui Photios, care cuprinde și informații despre populațiile și evenimentele spațiului carpato-danubian.

PHLEGON Aelius Publius (sec. II), scriitor grec. Originar din Tralleis, libert al împăratului Hadrian, **P.** a scris o *Cronică a Olimpiadelor (Olympionikon kei chronon synagoge)*, în 16 cărți, *Despre Thaumasia*, lucrare eterogenă înregistrînd, într-o primă parte, „miracole" din antichitate și, în cea de-a doua, persoanele centenare. Ambele s-au păstrat fragmentar. Alte lucrări ale sale, *Descrierea Siciliei, Tratat despre sărbătorile romane, Topografia romană*, s-au pierdut.

PISO Caius Calpurnius (?—65), om politic și orator roman. Reprezentant al unei ilustre familii senatoriale, exilat de Caligula, consul suffect în vremea lui Claudius (41), prieten cu Seneca, **P.** este, în 65, inițiatorul conspirației împotriva lui Nero, după a cărei descoperire se sinucide, tăindu-și venele.

PISO Cnaeus Calpurnius (?— cca 20), om politic roman. Consul (7 î.e.n.), guvernator al Africii și Hispaniei Tarraconensis, senator ilustru, **P.** se numără printre prietenii lui Augustus și Tiberius. Guvernator al Siriei (17—19), **P.** intră în conflict cu generalul † Germanicus, în timpul misiunii acestuia în Orient, și este acuzat de nepotul lui Tiberius pe patul de moarte la Antiochia de a-l fi otrăvit (19). Se sinucide în timpul unui răsunător proces la Roma, în care își pledase nevinovăția.

PLACIDIA Galla Aelia (cca 390—450), împărăteasă romană. Fiica lui Theodosius I, sora lui Arcadius și a lui Honorius,

P. este capturată de vizigoți la Roma (410) și căsătorită cu regele vizigot Ataulf (414). După moartea acestuia se reîntoarce în Italia (416), devenind soția generalului Constantius (417), proclamat în 421 împărat. Refugiată în 423, după moartea lui Honorius, la Constantinopol, revine doi ani mai tîrziu cu sprijinul lui Theodosius II și ocupă pentru fiul ei minor, Valentinian III, tronul Imperiului roman de apus exercitînd pînă în 437 regența și avînd, de facto, puterea. Își va păstra pînă la moarte un anumit rol în viața politică și religioasă a statului.

PLANCUS Lucius Munatius — MUNATIUS Plancus Lucius

PLAUTIUS Aulus (? — cca 57), om politic roman. Consul suffect în anul 29, guvernator al Pannoniei (cca 41—43), **P.** este desemnat de Claudius în 43 comandant al forțelor care invadează Britannia. După cucerirea orașului Camulodunum, **P.** extinde stăpînirea romană în SE insulei, devenind primul guvernator al noii provincii Britannia (43—47).

PLAUTUS / Plaut / Titus Maccius (cca 250 — cca 184 î.e.n.), poet comic latin. Originar dintr-o familie modestă din Sarsina (Umbria), venit de timpuriu la Roma unde duce o existență deosebit de grea, **P.** debutează în teatru în jurul anului 210 î.e.n., perioada de intensă activitate situîndu-se între anii 200—190. Din cele 130 de comedii (fabulae palliatae) care-i erau atribuite, Varro considera în sec. I î.e.n. autentice 21, dintre care ni s-au păstrat 20 *(Amphitruo, Asinaria, Aulularia, Bacchides, Captivi, Menaechmi, Mercator, Miles gloriosus, Poenulus* ș.a.). Modelelor primare — Menandru și comedia greacă a sec. IV-III î.e.n. — a reușit să le transfere un nestăvilit influx de viață latino-romană contemporană, asigurîndu-și un mare succes de public. Evantaiul pieselor sale, deosebit de larg, exploatează toate sursele de comic, de la comedie de intrigă și caractere, la farsă și tragicomedie, amintind de commedia dell'arte și de opera bufă europeană. Vivacitatea intrigilor în care evo-

lucează personajele deosebit de pestrițe, limbajul colorat, pitoresc, de un mare efect scenic, au făcut din **P.** cel mai popular dintre comicii latini. Cele 21 500 de versuri păstrate fac din opera sa cel mai vechi și bogat tezaur lingvistic al latinei arhaice.

PLAUTIUS Silvanus Aelianus Tiberius (sec. I), om politic roman. Consul (45 e.n.) și proconsul al Asiei (55—56), guvernator al Moesiei *(legatus Augusti pro praetore)* între anii 57—67, legat al Hispaniei Tarraconensis (70—73), apoi prefect al orașului Roma (73) și din nou consul (74) sub Vespasian. În timpul guvernării din Moesia, **P.** a strămutat pe malul drept al Dunării 100 000 de „transdanubieni" înăbușind o invazie a populațiilor nord-dunărene în Imperiu și consolidînd granița Dunării de Jos.

PLINIUS Secundus Caius / Pliniu cel Bătrîn / (23/24—79), ofițer, istoric și enciclopedist latin. Născut într-o familie bogată de rang ecvestru din Novum Comum (Como) din N Italiei, educat la Roma, **P.** îmbrățișează cariera armelor efectuînd serviciul militar în Germania Inferior și Superior (47—52), devine locțiitor al prefectului Iudeei (67/68), procurator în Gallia Narbonensis (70), Africa (72), Hispania Tarraconensis (73), Gallia Belgica (75). Revenit la Roma, moare la 24 august 79 cînd, în calitate de prefect al flotei de la Misenum, întreprindea acțiunile de salvare a victimelor erupției Vesuviului. Din vasta sa operă, ni s-a păstrat numai *Naturalis Historia (Istoria naturală*, 37 cărți), lucrare cu caracter enciclopedic dedicată împăratului Titus, în a cărei prefață **P.** afirmă a fi citit peste 2 000 cărți și citează operele a 146 de scriitori latini și 327 neromani. Este o uriașă compilație a cunoștințelor epocii lui în domeniul geografiei matematice și fizice, asupra continentelor și popoarelor cunoscute lumii romane, antropologiei, botanicii, zoologiei, mineralogiei și artelor plastice, prețioasă prin bogăția materialului informativ înmagazinat. *Naturalis Historia* s-a bucurat de un mare prestigiu

în antichitate și evul mediu. **P.** a mai scris o istorie a războaielor cu germanii *(Bella Germaniae)*, o istorie romană contemporană în 31 de cărți (ambele folosite de Tacitus), un opuscul lingvistic *(De dubio sermone)* și un manual de retorică *(Studiosus)*, o biografie în 3 cărți a lui Pomponius Secundus, dascălul său, toate pierdute.

PLINIUS Caecilius Secundus Caius / Pliniu cel Tînăr / (61/62 — cca 113), om politic și scriitor latin. Originar dintr-o familie ecvestră din Novum Comum (Como), nepot și fiu adoptiv al lui Pliniu cel Bătrîn, **P.** este elev la Roma al lui Quintilian, avocat renumit și om de litere monden, prieten cu Tacitus. Urmează un *cursus honorum* strălucit, quaestor (88), tribun (91/92), praetor (93/95), consul (100), guvernator al Bithyniei și Pontului (110—113). Obișnuitul discurs de mulțumire adresat împăratului în septembrie 100 și ținut în fața senatului de **P.** în calitate de consul a fost revizuit de autor și publicat sub titlul de *Panegiricul lui Traian* în anul următor. Document istoric prețios, Panegiricul rămîne cel mai strălucit model al genului atît de frecvent întîlnit în secolul III—IV. Din opera sa ni s-au mai păstrat 10 cărți de scrisori *(Epistulae)* care trădează un spirit cultivat, de aleasă ținută morală, și conturează o imagine vie a vieții materiale și spirituale a societății romane de la începutul secolului II e.n.; ultima carte, a X-a, include corespondența purtată de **P.** în calitate de guvernator cu împăratul Traian în anii 112/113, constituind un valoros document istoric.

PLOTINA Pompeia (cca 70—121), împărăteasă romană. Originară din Nemausus (Gallia), căsătorită cu Traian înainte de urcarea lui pe tron (98), **P.** dobîndește un rol influent la curtea din Roma. Însoțindu-l pe Traian în Orient (113—117), **P.** are, împreună cu prefectul pretoriului P. Acilius Attianus, un rol hotărîtor în desemnarea lui Hadrian, în august 117 la Selinus, ca succesor la tron.

PLOTINOS / **Plotin**/ (204—270), filosof grec. Născut în Egipt la Lykopolis, **P.** studiază filosofia la Alexandria cu Ammonios Sakkas (233—243), îl însoțește pe împăratul Gordianus III în campania sa împotriva Imperiului sasanid (243—244) și se stabilește apoi în 244 la Roma deschizînd o școală filosofică proprie, care își dobîndește în scurt timp un renume deosebit în cercurile senatoriale. **P.** a beneficiat de protecția și prietenia împăratului Gallienus. Moare în Campania, la Miturnae, după o grea boală. Prelucrînd și dezvoltînd comentariile din ultimele secole la opera lui Platon, **P.** întemeiază un nou curent filosofic, neoplatonismul care, admițînd — în spiritul timpului — alături de cunoașterea intelectuală, extazul mistic, a exercitat o mare influență în antichitatea tîrzie. Prelegerile și scrierile sale filosofice au fost prelucrate cu o remarcabilă acuratețe de principalul său discipol, Porphyrios, și publicate între 301—305.

PLOTIUS Gallus Lucius (?— cca 56 î.e.n.), orator latin. Prieten cu Caius Marius, apropiat pozițiilor popularilor. A deschis în 94 î.e.n., la Roma, prima școală de retorică latină, cu o largă audiență, închisă în 92 printr-un edict al censorilor. Autor al unui tratat de mimică retorică, *De gestu (Despre gest)*.

PLUTARCHOS / **Plutarchus** / **Plutarh** / **din Chaironeia** (cca 46 — cca 119), scriitor grec. Originar dintr-o familie înstărită din Beoția **P.** face studii la Atena, ocupînd apoi funcția de arhonte în orașul natal. S-a bucurat de un mare prestigiu între contemporani (are întrevederi cu împărații Traian și Hadrian). Majoritatea celor 250 de titluri care-i sînt atribuite și din care ni s-au păstrat cca 1/3 abordează subiecte filosofice (îndeosebi teme de etică de pe pozițiile platonismului), din fizică, medicină, retorică, teologie ș.a. Fără a excela printr-o gîndire originală, ele lasă totuși să se întrevadă un spirit universal. Cele 46 de *Vieți paralele*, care prezintă biografiile a 23 de greci alături de 23 de romani, urmărind cu precădere

un scop etic, s-au bucurat de o mare popularitate pînă în epoca modernă, slujind la popularizarea istoriei antichității clasice.

POLEMIUS Silvius (sec. V), scriitor latin. **P.** este autorul unui calendar dedicat în 448/449 episcopului Eucherius din Lyon, incluzînd o listă a împăraților romani, a cartierelor Romei, a principalelor animale, a măsurilor și greutăților, a provinciilor Imperiului — *Enumeratio provinciarum (Lista provinciilor)*, lucrare tipică pentru sterilitatea specifică culturii antice în faza ei tîrzie.

POLEMON Antonius (cca 90 — cca 145), retor grec. Originar din Laodiceea, de pe Lykos, **P.**, un strălucit orator („Demostenele frigian"), deschide la Smyrna propria sa școală de retorică, printre elevii căreia se numără Ailios Aristeides și Herodes Attikus. A fost rivalul lui Favorinus, prieten al lui Dion din Prusa, a beneficiat de favorurile împăraților Traian, Hadrian și Antoninus Pius. În fața lui Hadrian, pe care l-a însoțit într-unele dintre călătoriile sale, rostește în 131 cuvîntarea de inaugurare a Olympeionului din Atena. Reprezentant de frunte al celei de-a doua sofistici, adept al stilului asianic, **P.** era renumit prin arta improvizației și patosul intervențiilor sale. Opera lui retorică, scrisorile, scrierile istorice s-au pierdut; s-au păstrat numai două declamații și, prin intermediul unei versiuni arabe, o *Physiognomică*.

POLLIO Caius Asinius → ASINIUS Pollio Caius

POLYAINOS (sec. II), avocat grec. Originar din Macedonia, stabilit la Roma, **P.** dedică în 162 împăraților Marcus Aurelius și Lucius Verus lucrarea sa *Strategika (Despre strategie,* 8 cărți), o culegere de 900 stratageme militare ale popoarelor antichității, care include și o serie de informații despre geto-daci.

POLYBIOS / Polibiu / (cca 200 — cca 120 î.e.n.), istoric grec. Născut într-o familie bogată din Megalopolis, devenit o personalitate de frunte a Ligii aheene (hiparh în 169/168);

P. face parte în 167 din cei 1000 de ostateci greci aduși la Roma după încheierea celui de-al treilea război macedonean. În capitala Imperiului, **P.** devine prietenul și mentorul lui C. Scipio Aemilianus, pe care îl însoțește la asediul Cartaginei (148—146) și poate și la împresurarea Numantiei (134—133). Călătorește mult în Italia, Sicilia, Galia, Spania, Africa de Nord. În urma înfrîngerii ultimei răscoale antiromane a cetăților grecești în 146, **P.** intervine la Roma obținînd unele concesii pentru compatrioții săi învinși. Scrierile sale din tinerețe, o biografie a strategului Ligii aheene Philopoimen (3 cărți), un manual de tactică, o lucrare geografică despre zona ecuatorială, s-au pierdut. Opera sa majoră, *Historiai (Istorii)*, o istorie universală în 40 de cărți, avîndu-l pe Tucidide ca model, caută să reconstituie și să explice ascensiunea Romei de la o putere locală la stăpîna necontestată a întregului bazin mediteranean. Ea rămîne principalul nostru izvor antic pentru perioada 220—144 î.e.n. (s-a păstrat cca 1/3 din volumul inițial, cărțile 1—5 integral, restul fragmentar). **P.** este autorul unei istorii pragmatice; relatarea faptelor este făcută de un om de stat și un soldat dotat cu pătrunzătoare luciditate, care încearcă să descifreze cauzalitatea evenimentelor, cauza creșterii și descreșterii statelor antice. Căci **P.** respinge istoria — obiect de desfătare — scrisă de un retor, apropiindu-se de ea ca un adevărat filosof al istoriei. Opera sa a exercitat o influență covîrșitoare pînă la sfîrșitul antichității. Poseidonius și Strabon au continuat-o; Diodor din Sicilia, Titus Liviu, Apian, Plutarh au folosit-o intens, iar Machiavelli și Montesquieu au extras, peste un mileniu și jumătate, prețioase idei pentru propria lor gîndire politică.

POLYBIOS (?—47 e.n.), libert imperial. Libert al împăratului Caligula, membru al cancelariei imperiale în timpul lui Claudius (inițial *a studiis*, din 43 *a libellis)*, are o mare influență la curtea acestuia. Ucis în urma intrigilor ↑ Messalinei.

POMPEIANUS Tiberius Claudius — CLAUDIUS Pompeianus Tiberius

POMPEIUS Falco Quintus (? — cca 142), general roman. Legat al legiunii a V-a Macedonica în primul război dacic (101—102), apoi guvernator al Lyciei-Pamphilei (103—107), al Iudeii (107—108), al Moesiei Inferior (116—117), al Britanniei (118—122) și al Asiei (122—124). Inscripții din orașele dobrogene (Tomis, Tropaeum Traiani ș.a.) amintesc de bogata sa activitate edilitară în Moesia Inferior.

POMPEIUS Cnaeus Publius (78—45 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Pompeius Magnus și al Muciei, **P.** comandă la începutul războiului civil flota din Orient (49), se refugiază după bătălia de la Pharsalos în Africa de Nord, apoi în Spania, unde organizează ultima rezistență împotriva lui Caesar. Ucis după bătălia pierdută de la Munda.

POMPEIUS Magnus Cnaeus (106—48 î.e.n.), om politic și general roman. Fiu al lui Cn. ↑ Pompeius Strabo, reprezentant al unei ilustre familii senatoriale, **P.** se afirmă în viața politică după debarcarea lui L. Cornelius Sulla în S Italiei și reizbucnirea războiului civil dintre populari și optimați. La începutul anului 83, reușește să recruteze în Picenum trei legiuni cu care contribuie la victoria optimaților. Căsătorit cu Aemilia, fiica vitregă a lui Sulla, **P.** este trimis în Sicilia, apoi în Africa de Nord pentru a lichida ultimele rezistențe ale popularilor; din 76 duce lupte grele în Spania împotriva lui ↑ Sertorius. Revenit în Italia, înfrînge în 71 ultimele forțe ale armatei lui ↑ Spartacus. Ales consul împreună cu M. Licinius Crassus în 70, **P.** modifică sistemul politic impus de Sulla, restaurînd atributele și drepturile tribunilor poporului. În 67, prin *lex Gabinia*, i se conferă puteri extraordinare *(imperium maius)* pentru trei ani, cu misiunea de a combate pirateria din Marea Mediterană. Dovedind un talent organizatoric de excepție, el rezolvă această misiune în numai cîteva luni. În 66, împotriva voinței senatului, îi este încre-

dințată comanda supremă în Orient în războiul împotriva lui Mithradates VI, regele Pontului. **P.** îl învinge pe Mithradates, apoi pe aliatul său Tigranes, regele Armeniei, inițiază o campanie în regiunea Mării Caspice și a Caucazului. În anii 64—63, se consacră reorganizării politice a Orientului Apropiat: Regatul seleucid este desființat și transformat în provincia Siria, Pontul Occidental și Cilicia sînt organizate ca provincii romane, Armenia, Cappadocia, Commagene, Regatul Bosporan, Galatia, Osroëne și Iudeea primesc statut de regate clientelare. La întoarcere **P.** își serbează cu un fast neîntîlnit triumful la Roma, primește cognomenul de *Magnus*, dar nu reușește, datorită constantei opoziții a senatului, să ratifice măsurile adoptate în Orient și să asigure înzestrarea veteranilor săi cu pămînt ● În aceste condiții, grație abilității lui Caesar care reușește să atenueze temporar rivalitatea dintre **P.** și Crassus, se constituie în 60 primul triumvirat, înțelegere privată și secretă în scopul sprijinirii reciproce a celor trei în lupta împotriva aristocrației senatoriale. În cursul consulatului său din 59, Caesar impune adoptarea unei legislații favorabile triumvirilor, rezolvînd și cererile lui **P.**; în același an are loc căsătoria lui **P.** cu fiica lui Caesar, Iulia. În 57, **P.** obține rechemarea lui Cicero din exil și dobîndește puteri excepționale pe timp de cinci ani în vederea asigurării aprovizionării Romei cu cereale. După întrevederea de la Lucca (56), în Italia centrală, care reînnoiește triumviratul, **P.** și Crassus sînt aleși consuli în 55; la sfîrșitul consulatului său, **P.** obține guvernarea Spaniei pe cinci ani, dar nu părăsește Roma. Frămîntările politice continue din anii următori de la Roma, gloria crescîndă a lui Caesar în Gallia, moartea lui Crassus la Carrhae, duc la destrămarea triumviratului și la apropierea lui **P.** de senat care în 52 acceptă desemnarea sa în calitate de *consul sine collega* cu misiunea de a restaura ordinea. Evoluția politică impune ca inevitabilă ciocnirea dintre cei doi oameni politici. La 7 ianuarie 49,

printr-un *senatus consultum ultimum*, Caesar este demis din funcțiile sale, iar **P.** însărcinat cu apărarea republicii. Traversînd cu legiunile sale trei zile mai tîrziu Rubiconul, Caesar declanșează războiul civil. Înaintarea lui rapidă în Italia îl obligă pe **P.** să se refugieze împreună cu partizanii săi la Brundisium, apoi în Grecia, unde începe concentrarea de forțe în vederea recuceririi Italiei. După ce înfrînge în bătălia de la Ilerda principala concentrare a forțelor pompeiene din Spania (2 august 49), Caesar debarcă în Epir, dar la Dyrrachium este respins. Forțat de optimații din tabăra sa, **P.** acceptă să dea la Pharsalos, în Tesalia, la 9 august 48, bătălia hotărîtoare împotriva lui Caesar. Înfrînt, se refugiază în Egipt unde este asasinat la 28 septembrie 48 din ordinul regelui Ptolemaios XIII. Organizator și administrator excepțional, general talentat, **P.** rămîne însă inferior ca om politic genialului său rival. Biografia sa a fost inclusă de Plutarh în *Vieți paralele*.

POMPEIUS Magnus Sextius (cca 68—35 î.e.n.), om politic și amiral roman. Fiu al lui Cn. Pompeius Magnus, **P.** se refugiază după înfrîngerea de la Pharsalos (48) în Africa, apoi (46), în Spania, unde continuă rezistența împotriva lui Caesar. După moartea lui Caesar (44), **P.** (care își menținuse în S Spaniei o armată și o flotă proprie) duce tratative cu Marcus Antonius pentru reîntoarcerea la Roma, este numit de senat în primăvara anului 43 comandant al flotei romane *(praefectus classis et orae maritimae)*. În condițiile declinului lui Marcus Antonius însuși, **P.** este demis la scurt timp, de același for, și înscris apoi pe lista proscrișilor celui de-al doilea triumvirat (sfîrșitul anului 43). Bun organizator și strateg capabil, asemenea tatălui său, **P.** păstrează comanda flotei romane, ocupă Sicilia (42), Sardinia (40), înfrînge încercările lui Octavian de a-l elimina și organizează blocada coastelor Italiei. După acordul de la Misenum (39), este recunoscut de către triumviri guvernator al Siciliei, Sardiniei, Corsicii și Ahaiei, în schimbul renunțării la blocada Italiei. Reluate, în 38, ostilitățile dintre

Octavianus și **P.** se încheie prin bătălia navală de la Naulochos (N Siciliei) din august 36. Înfrînt de M. Vipsanius Agrippa, **P.** se refugiază în Asia, încearcă să redobîndească o poziție independentă, dar este înfrînt în Bithynia de forțele lui Marcus Antonius și executat la Milet.

POMPEIUS Planta (sec. I e.n.), om politic și istoric roman. Prieten al împăratului Traian și prefect al Egiptului în timpul acestuia (98—100). Este autorul unei istorii a războiului civil din anul 69, la care participase ca ofițer, operă folosită de Tacitus ca izvor al *Istoriilor* sale.

POMPEIUS Strabo Cnaeus (?—87 î.e.n.), om politic roman. Quaestor (104), praetor (92), guvernator al Macedoniei, **P.** joacă, în calitate de consul în anul 89 î.e.n., un rol important pe frontul din nord, în timpul „Războiului aliaților" (91—88). Sprijinindu-se pe armata din subordinea sa și pe sistemul clientelatului, **P.** încearcă să dobîndească o poziție independentă în stat, de popularitatea sa în Picenum beneficiind din plin cîțiva ani mai tîrziu fiul său, Cn. Pompeius Magnus. Moare la începutul conflictului dintre optimați și populari, față de care adoptase o poziție ambiguă.

POMPEIUS Trogus (sec. I î.e.n.), istoric roman din epoca lui Augustus, originar din Gallia Narbonensis. Principala sa operă, *Historiae Philippicae (Istorii filipice)* (44 cărți), concepută ca o istorie universală a lumii extraromane (în completarea lui Titus Livius), urmărește succesiunea marilor imperii ale antichității — asirian, med, persan, macedonean, part —, regatele elenistice, istoria Galliei, Spaniei și a Africii de Nord pînă la cucerirea romană. Lucrarea, prima istorie universală romană, care cuprinde și numeroase informații geografice, s-a bucurat de o largă circulație în antichitate. Concepția sa universalistă, a succesiunii marilor imperii, a influențat ideea de *translatio imperii* din antichitatea tîrzie. S-au păstrat numai excerptele realizate de Iustinus (sec. III e.n.), care reproduc cca 1/6 din textul originar, cuprinzînd și

o serie de informații prețioase referitoare la istoria geto-dacilor.

POMPILIUS Numa → **NUMA Pompilius.**

POMPONIUS Lucius (sec. II — I î.e.n.), poet comic latin. Originar din Bononia, activînd la Roma în jurul anului 90 î.e.n., **P.** este considerat, alături de Novius, creatorul *fabulei atellane* ca gen literar. Din cele 70 de piese s-au păstrat circa 200 de versuri în opera gramaticilor epocii imperiale.

POMPONIUS Mela (sec. I e.n.), geograf roman. Originar din orașul Tingentera (S Spaniei), **P.** și-a scris opera, *De chorographia (Despre configurația continentelor* — 3 cărți), probabil la Roma, în vremea împăratului Claudius (43/44). Cea mai veche operă geografică latină păstrată, lucrarea prezintă sub forma unui periplu lumea cunoscută în vremea sa. Pornind de la descrierea coastelor Africii, Europei și Asiei, **P.** oferă și unele informații asupra teritoriilor din interiorul acestor continente, împletind datele geografice cu cele de ordin mitologic, istoric, etnografic ș.a. Bazat pe izvoare eterogene (Cornelius Nepos, Eudoxos din Knidos, Sallustius ș.a.), **P.** reușește însă o descriere sugestivă, într-un stil alert.

POMPONIUS Pius Caius (sec. I), om politic roman. Guvernator al provinciei Moesia (67—68), în vremea împăratului Nero, ca succesor al lui T. Plautius Aelianus.

POMPONIUS Proculus Vitrasius Pollio (sec. II), om politic roman. Consul (cca 150 e.n.), guvernator al Hispaniei Citerior, apoi al Moesiei Inferior (157) în vremea lui Antoninus Pius, este sub Marcus Aurelius proconsul al Asiei (165—166) și participă la luptele de la Dunărea mijlocie împotriva germanilor și sarmaților (167/168 și 172—175.). O serie de inscripții din orașele dobrogene amintesc bogata sa activitate edilitară din Moesia Inferior.

POMPONIUS Secundus Publius (?— cca 60), om politic și autor dramatic latin. Consul suffect (44), guvernator al Germaniei Superior (50/51), avînd ca subaltern pe Pliniu cel

Bătrîn, viitorul său biograf. Creația sa dramatică *(fabula e praetextae)*, care s-a pierdut, era apreciată de Quintilian și Tacitus ca superioară celei a lui Seneca.

POMPONIUS Sextus (sec. II), jurist roman. Și-a desfășurat activitatea în perioada domniilor lui Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius. Opera sa voluminoasă (peste 300 de cărți), cu un pronunțat caracter didactic, este cunoscută din citatele altor juriști sau din digestele imperiale: *Ad Sabinum* (36 cărți), *Ad. Q. Mucium* (39 cărți), *Variae Lectiones* (41 cărți), *Epistulae* (20 cărți), un comentariu în 83 de cărți la *Edictum perpetuum*, adevărată sinteză a întregului drept civil, *Liber singularis enchiridii*, o istorie a dreptului roman pînă la mijlocul sec. II e.n., ș.a.

POPPAEDIUS Silo Quintus (?—88 î.e.n.), om politic și general mars. După izbucnirea „Războiului aliaților" (91—88 î.e.n.), **P.** devine sufletul luptei populațiilor italice împotriva Romei. General talentat, învinge în 90 î.e.n. pe Q. Servilius Caepio apoi, în anul următor, pe consulul L. Porcius Cato. Înfrînt la sfîrșitul lui 89 î.e.n. în bătălia de la Aternus, se retrage în Apulia unde cade în lupta împotriva lui Mamercus Aemilius Lepidus.

PORCIUS Latro Marcus (cca 55—4 î.e.n.), declamator și profesor de retorică latin. Originar din Corduba (Hispania), prieten al lui Seneca cel Bătrîn, **P.** devine unul dintre cei mai apreciați retori ai epocii lui Augustus, numărînd printre admiratorii săi și pe poetul Ovidiu.

PORPHYRIOS / Porfir / din Tyr (232 — cca 305), filosof neoplatonician grec. Originar din Tyr, străvechea metropolă feniciană, **P.** (pe adevăratul nume Malchos) studiază între 252—262 la Atena (este elevul lui Longinos), apoi devine cel mai apropiat discipol al lui Plotinos la Roma (263—268). **P.** a prelucrat cu o remarcabilă claritate și a publicat între 301—305 prelegerile și scrierile lui Plotin, avînd o contribuție esențială la răspîndirea neoplatonismului. Din vasta sa operă (77

de titluri) s-au păstrat 9 scrieri precum și numeroase alte fragmente, care atestă o impresionantă erudiție, dar și absența unei gîndiri originale.

POSEIDONIOS din Apameia (135–51 î.e.n.), filosof, istoric, geograf și astronom grec. Originar din Siria, **P.** este elevul lui Panaitios la Atena, apoi întemeiază în Rhodos, unde se stabilește durabil, propria sa școală filosofică. Din 105 î.e.n. întreprinde, în calitate de magistrat rhodian, îndelungate călătorii în Spania, Gallia, Sicilia, Africa de Nord și Italia; în mai multe rînduri poposește și la Roma. Recunoscut drept una dintre personalitățile universale ale antichității, **P.** este vizitat în Rhodos de Pompeius Magnus, Cicero, Hortensius Hortalus. **P.** este în egală măsură important ca filosof, istoric și geograf. Vasta sa operă, din care ni s-au păstrat titlurile a 25 de lucrări, a exercitat o influență impresionantă asupra civilizației Romei imperiale. În lucrările filosofice continuă linia stoicismului de mijloc inaugurată de dascălul său Panaitios. Scrierile sale de cosmologie, gnoseologie, psihologie, dar îndeosebi de etică preiau creator numeroase idei din Platon, Aristotel sau din pytagoreeni. Alături de Chrysipp și Plotin, **P.** este unul dintre cei mai originali gînditori și profunzi sistematizatori ai stoicismului. Influența sa asupra lui Cicero, Seneca și Marcus Aurelius este covîrșitoare. *Historia he meta Polybion (Istoria sau după Polybios)* în 52 de cărți continuă cu perioada 146–79 î.e.n. istoria celebrului megalopolitan, fiind unul din izvoarele de bază ale lui Diodor din Sicilia, Caesar, Strabon, Titus Livius, Plutarh. Scrierile sale de geografie și astronomie au fost folosite de Plinius cel Bătrîn, Strabon, Seneca sau Plutarh. A mai scris lucrări de psihologie (folosite de Galen), estetică, retorică, critică literară, pamflete și scrisori. Un merit incontestabil al lui **P.** este tentativa sa de a aborda diversele discipline științifice prin prisma unui sistem filosofic unitar și unic – cel stoic. Contactul permanent al operei sale cu civilizația Romei a con-

tribuit la implantarea acestui curent filosofic în societatea romană, unde va cunoaște în secolele următoare o dezvoltare proprie.

POSTUMIUS Albinus Aulus (sec. II î.e.n.), om politic și istoric latin. Participant la cel de-al treilea război macedonean (171—168), **P.** întîmpină în calitate de praetor celebra solie de filosofi greci sosită în anul 155 î.e.n. la Roma (Carneades, Diogenes din Seleucia și Critolaos din Phaselis). Consul în 151, **P.** se află în anii 146—145 în fruntea comisiei senatoriale, care, împreună cu L. Mummius, cuceritorul Corinthului, se ocupă de transformarea Greciei în provincie romană. Este și autorul unei istorii a Romei (astăzi pierdută), elaborată în limba greacă, după modelul lui Thucidides, apreciată de Cicero, dar atacată de Cato și Polybios.

POSTUMIUS Albinus Lucius (?—216 î.e.n.), om politic roman. Consul în 234 și 229 î.e.n., **P.** încheie victorios primul război iliric (229—228 î.e.n.) împotriva reginei Teuta. Desemnat consul pentru 216 î.e.n., cade împreună cu întreaga armată, în timpul celui de al doilea război punic, într-o ambuscadă a galilor boii pierzîndu-și viața.

POSTUMIUS Albinus Spurius (sec. II î.e.n.), om politic roman. Consul în 110 î.e.n., **P.** redeschide ostilitățile împotriva lui Iugurtha, dar, împreună cu A. Postumius Albinus, fratele său, care-l însoțea în Africa de Nord în calitate de legat, nu reușește să încheie războiul cu regele numid; condamnat la Roma pentru eșecurile sale (109 î.e.n.)

POSTUMUS Marcus Cassianus Latinius (?—268), împărat al „regatului gallic secesionist" (259—268). General al lui Gallienus, guvernator al unei provincii din Gallia, **P.** este proclamat împărat de legiunile de la Rin și creează un „regat secesionist independent" căruia îi anexează Hispania și Britannia. **P.** apără frontiera renană de invaziile germanice, administrează cu pricepere teritoriile controlate, redresează finanțele și respinge toate încercările împăratului Gallienus de a lichida

secesiunea. Este însă ucis în cursul unei revolte a propriilor soldați.

POTAMON din Mytilene (cca 75 î.e.n. — cca 15 e.n.), retor și istoric grec. **P.** a trăit în Lesbos (Mytilene) și la Roma unde a rivalizat cu Teodoros din Gadara și Antipatros din Hierapolis, avînd bune relații cu Caesar, Augustus și Tiberius. Autor al unei istorii a lui Alexandru cel Mare, al unei istorii a insulei Samos și al unei scrieri despre oratorul ideal *(Peri tu teleiu rhetoros — Despre sfîrșitul retorului)*, toate pierdute.

PRAECONINUS Stilo Lucius Aelius → STILO Praeconinus Lucius Aelius.

PRISCIANUS (sfîrșitul sec. V — sec. VI), gramatic latin. Originar din orașul african Caesarea (Mauretania), profesor de gramatică la Constantinopol. **P.** este ultimul gramatic latin important. Pornind de la modelele grecești ale lui Apollonios Dyskolos și Herodian și adaptîndu-le gramaticii latine, a realizat cea mai cuprinzătoare sinteză de gramatică latină care s-a păstrat. Lucrarea sa *Institutio de arte grammatica*, în 18 cărți, a constituit în evul mediu gramatica standard pentru studiile ce depășeau nivelul gramaticii elementare a lui Aelius Donatus (cunoscută ca **P. maior,** primele 16 cărți și **P. minor,** ultimele două). **P.** este și autorul unor lucrări mai mici de gramatică *(Institutio de nomine et pronomine et verbo, Formare de nume, pronume și verb)* și prozodie *(De metris fabularum Terentii, Despre metrica povestirilor lui Terentius; Partitiones XII Versum Aeneidos, Cele 12 părți ale versurilor Eneidei)* de asemenea păstrate.

PRISCIANUS Theodosius → THEODOSIUS Priscianus.

PRISCILLIANUS (cca 340—385), teolog latin. Originar dintr-o ilustră familie din Spania, **P.** devine propovăduitorul unei mișcări ascetice care, preluînd anumite principii ale maniheismului, cîștigă teren în Hispania și S Galliei. Combătut de sinodul de la Saragossa (380) și condamnat ca eretic de sinodul de la Bordeaux (384), **P.** este executat de către uzurpa-

torus Maximus în ianuarie 385 la Trier. Sinoadele de la Toledo (400) și Braga (501) au condamnat irevocabil ca eretici pe adepții lui **P.**

PRISCUS din Panion (sec. V), retor și istoric grec. Originar din Tracia, **P.** trăiește la Constantinopol și participă la solia trimisă de împăratul Theodosius II în 449 la curtea lui Attila, cu care ocazie traversează și teritoriul actual al României. *Istoria Bizanțului* în 8 cărți, păstrată fragmentar în excerpte realizate în epoca lui Constantin Porfirogenetul (sec. X), evocă evenimentele dintre anii 433—471 și constituie cel mai important izvor privind istoria hunilor. Cuprinde și informații asupra populației autohtone de pe teritoriul țării noastre, pe care a cunoscut-o în cursul călătoriei din 449.

Priscus Attalus → Attalus Priscus

Priscus Lucius Iavolenus → Iavolenus Priscus Lucius

Priscus Lucius Neratius → Neratius Priscus Lucius

PROBUS Marcus Aurelius (232—282), împărat roman (276—282). Fiul unui soldat din Sirmium, **P.** parcurge treptele ierarhiei militare de la simplu legionar la *dux Orientis* sub Tacitus, la a cărui moarte este proclamat împărat de trupele din Răsărit. **P.** continuă politica de pacificare a lui Aurelian, respinge atacurile popoarelor migratoare de la Rin și Dunăre. Severitatea guvernării sale atrage după sine o serie de revolte și uzurpări prompt reprimate (Saturninus, Bonosus), precum și sfîrșitul împăratului, asasinat la Sirmium de către soldații nemulțumiți în preziua începerii unui război antipersan.

PROBUS Valerius Marcus (a doua jumătate a sec. I.), filolog latin. Originar din colonia romană Berytus (azi Beirut), îmbrățișează fără succes cariera armelor pentru a se stabili apoi la Roma, unde întreprinde o intensă activitate de colaționare, corectare, adnotare și exegeză filologică a autorilor latini din timpul Republicii (Horatius, Lucretius, Terentius,

Vergilius ș.a.) contribuind la reînvierea interesului pentru aceștia. Principala sa operă a constituit-o o culegere de exemple privitoare la utilizarea fluctuantă a limbii vechi *(De inaequalitate sermonis)*. S-a păstrat numai un catalog (refăcut) cuprinzînd explicarea prescurtărilor întrebuințate în documente *(De notis iuris)*. Faima sa sporește în sec. II, pentru ca antichitatea tîrzie și evul mediu să-l considere un clasic al gramaticilor latini. Pentru cunoașterea latinei populare foarte important este cunoscutul *Appendix Probi*, al unui autor necunoscut din sec. III (probabil din Cartagina), găsit într-un manuscris din sec. VII—IX care cuprinde lucrarea lui Valerius Probus, *Ars minor*. În cele cinci părți ale Appendixului, autorul compară formele clasice cu cele populare („vulgare") pe care le combate.

PROCOPIUS (?—366 e.n.), uzurpator al tronului imperial (365—366). Înalt demnitar, înrudit cu împăratul Iulian Apostatul, **P.** profită de nemulțumirile stîrnite de guvernarea lui Valens pentru a se proclama împărat la Constantinopol (28 septembrie 365), obținînd și sprijinul vizigoților din N Dunării. Înfrînt de generalii lui Valens la Nacolea (Asia Mică), este executat (27 mai 366).

PROCULUS (cca 20/10 î.e.n. — cca 50/60), jurist roman. Succede în 33 e.n. lui M. Coceius Nerva în fruntea școlii juridice întemeiate de M. Antistius Labeo și care, după el, poartă numele de proculiană; autor al unor comentarii la opera predecesorului său și al mai multor cărți de scrisori.

PROKLOS / Proclus / (412—485), filosof neoplatonician grec. Născut la Constantinopol într-o familie înstărită originară din Lycia, **P.** urmează studii de retorică, drept și latină la Alexandria, apoi filosofia la Atena ca elev al lui Syrianos și Plutarchos. După moartea lui Syrianos (cca 437) îi succede acestuia, pentru aproape cinci decenii, la conducerea Academiei. Printre elevii săi se numără Marinos și Isidoros. Vasta lui operă (ne sînt transmise peste 50 de titluri) reprezintă ultima

încercare a antichității de sistematizare a filosofiei păgîne. **P.** dezvoltă neoplatonismul lui Plotin și Porphyrios în forma triadelor, integrînd în acesta elemente ale filosofiei lui Aristotel și ale stoicilor; opera sa a avut un puternic ecou în evul mediu și în Renaștere. S-au mai păstrat comentariile lui la dialogurile platonice *(Parmenides, Timaios, Alcibiades, Kratilos, Republica)*, două epitome *(Elemente de teologie* și *Teologie platonică)*, comentarii la opera lui Euclid și Ptolemeu.

PROMOTUS (sec. IV), general roman. *Magister militum per Thracias*, în timpul domniei lui Theodosius I, **P.** respinge în 386 o invazie la Dunăre a ostrogoților conduși de Odotheus, stabilind o parte din captivi în calitate de coloni în Asia Mică.

PROPERTIUS / Properțiu / Sextius (cca 47 î.e.n. — cca 15 î.e.n.), poet elegiac latin. S-a născut în Umbria, într-o înstărită familie plebee cu simpatii republicane, ale cărei proprietăți sînt confiscate în 41 pentru veteranii lui Octavianus și Antonius de la Philippi. Își însușește la Roma cunoștințele de drept și retorică necesare carierei publice, la care însă renunță pentru a se consacra carierei literare. Publicarea primelor 22 de elegii (cca 35 î.e.n.), *Cynthia Monobiblos (Cartea Cynthiei)*, îi aduce o largă popularitate și accesul în cercul lui Maecenas. Se bucură de prietenia și admirația literaților vremii între care Ponticus, Bassus, Ovidiu. Cărțile următoare (2 și 3 apărute între 27—22 î.e.n., ultima, postumă) fac loc unor teme noi, cuprinzînd elogii ale unor persoane de vază (Augustus, Maecenas), lamentații funebre, elegii inspirate de legendele și istoria Romei. Dacă în poezia patriotică — a cărei abordare nu este străină de îndemnurile protectorului său, Maecenas, **P.** nu găsește întotdeauna tonul adecvat pentru exprimarea sentimentului național, în schimb elegiile închinate Cynthiei îl impun ca pe unul dintre cei mai talentați și sugestivi poeți ai iubirii. Admirator al poeziei alexandrine (mai ales Callimah și Filetas), ale cărei procedee le utilizează

amplu în opera sa (referința mitologică, galanteria, subtilitatea construcției, precizia detaliului), el reușește însă să insufle o forță lirică autentică acestor „clișee" literare. Poezia lui viguroasă, plină de mișcare, transmite toată gama unei pasiuni arzătoare, ce cunoaște succesiv bucuriile împlinirii, tortura geloziei, disperarea și dezgustul în fața capriciilor iubitei. **P.** este un maestru al asociațiilor „romantice" dintre iubire și ură, voluptate și durere, distanțîndu-se astfel de echilibrul clasic al epocii augustane și anunțînd înnoirea sensibilității artistice pe care o va aduce perioada neroniană.

PROSPER Tiro Aquitanus (?—cca 445 e.n.), scriitor latin. Originar din Aquitania, admirator și partizan zelos al lui Aurelius Augustinus în Gallia, **P.** se stabilește în 435 la Roma, intrînd în serviciul papei Leon I. În afară de o serie de lucrări teologice, a scris o *Cronică universală*, avînd ca principal izvor pînă în anul 412 pe Hieronymus și pînă în 455 propria experiență.

PRUDENTIUS Aurelius Publius Clemens (348 — cca 410) poet latin. Originar din Hispania, avocat, înalt funcționar imperial în provincie sau la curte, **P.** se retrage la vîrsta de aproape 50 de ani din viața publică pentru a se dedica poeziei. Erudiția sa, egalată de un talent natural, îl impune (a scris peste 20 000 de versuri, între 392 și 405) ca pe cel mai important poet al antichității creștine („Lucrețiul creștin"). **P.** a scris poeme lirice, didactice, epice, imitînd de preferință pe Horațiu, Vergiliu și Ovidiu. Prin *Cathemerinon (Cartea ocupațiilor zilnice)*, *Apotheosis* (poem didactic în hexametri asupra trinității și esenței lui Hristos), *Hamartigenia* (poem didactic în hexametri despre originile răului), *Psychomachia* (epopee asupra luptei dintre vicii și virtuți în sufletul uman, primul poem alegoric al literaturii latine), *Contra Symmachus (Împotriva lui Symmachus* — atac la adresa prefectului Romei păgîne) ș.a., **P.** reușește să unească moștenirea clasică și ideologia creștină, devenind totodată creatorul unor noi

tipuri literare (oda și balada creștină, epopeea moral-alegorică), cu o puternică influență în evul mediu timpuriu.

PTOLEMAIOS / Ptolemeu / din Askalon (sec. I), gramatic grec. A trăit și a predat (cel puțin în a doua parte a vieții) la Roma. Riguros analogist din școala lui Aristarch din Samothrake. Principala sa operă, consacrată unor probleme de ortografie și metrică a limbii poemelor homerice (*Iliakai prosodiai* și *Odysseiakai prosodiai*, fiecare în cîte 2 cărți), a fost folosită mai ales de Herodian, Apollonios Sophistes și Philon din Byblos. Lucrări de istorie a filologiei (despre critica de text realizată de Aristarch din Samothrake la *Odiseea* ș.a.).

PTOLEMAIOS Claudios / Ptolemaeus Claudius / Ptolemeu Claudiu / (cca 83 — cca 161), astronom, matematician și geograf grec. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în Egipt, la Alexandria. Opera sa capitală, elaborată la cca 150, o prelucrare sistematică în 13 cărți a cunoștințelor astronomice ale antichității, cu numeroase aporturi personale, intitulată *Megale syntaxis (Marea Compunere)*, numită de arabi *Almagest*, a reprezentat principalul manual de astronomie al evului mediu. Primele două cărți includ premisele calculelor matematice specifice astronomiei, cartea III — „mișcarea de revoluție a soarelui", IV și V — a Lunii, VI — eclipsele de Lună și Soare, VII și VIII — pozițiile și mărimea a 1 000 de stele, iar cărțile IX—XIII sînt consacrate traiectoriei planetelor cunoscute atunci (Mercur, Venus, Marte, Jupiter, Saturn). Teoria sistemului geocentric (pămîntul imobil este centrul universului în jurul căruia se rotesc soarele și planetele) a lui **P.** a fost înlocuită abia în 1543 de către sistemul heliocentric al lui Copernic. Lucrările sale de astronomie îl impun pe **P.** ca pe cel mai de seamă astronom-matematician al lumii antice. *Tetrabiblos*, un compendiu în 4 cărți care prezintă influențele planetelor și constelațiilor asupra existenței umane, a fost unul dintre cele mai apreciate tratate de

astrologie ale evului mediu european. *Optica* reprezintă un valoros tratat în 5 cărți asupra acestui domeniu al fizicii, iar *Harmonika (Armonia,* 3 cărți), cea mai prețioasă sinteză a teoriilor muzicale antice. În al său *Îndreptar geografic (Geographike hyphegesis,* 8 cărți), **P.** dezvoltă tradiția cartografiei-matematice a lui Hipparchos, stabilind longitudinea și latitudinea a cca 8 000 de puncte geografice (orașe, munți, estuare ale fluviilor) grupate pe continente, fixate apoi într-o mare hartă a oicumenei (cu 26 de segmente) din Insulele Canare pînă în China, realizată în proiecție conică, un progres față de proiecția cilindrică a lui Marinos din Tyr (**P.** este astfel un precursor al lui Mercator). Geografia sa reprezintă cea mai importantă operă a geografiei-matematice antice care s-a păstrat.

PUBLILIUS Syrus (sec. I î.e.n.), mimograf latin. Adus ca sclav la Roma, probabil din Asia Mică, devine după eliberarea sa unul dintre cei mai apreciați mimografi și mimi ai epocii. Victorios în 46 î.e.n., în confruntarea cu rivalul său, Laberius Decimus, în timpul serbărilor *Ludi Caesaris* din Roma. Culegerea de proverbe și maxime din opera sa *(Sententiae — Opinii)* s-a bucurat de o largă circulație în evul mediu.

PUBLIUS Philo Quintus (sec. IV î.e.n.), om politic roman. Reprezentantul cel mai ilustru al gintei plebee Publilia, **P.** este ales consul în 339 (se remarcă în Războiul latinilor), în 327, 320, 315 cînd luptă cu succes împotriva samniților; potrivit tradiției, ales dictator în 330 (primul dictator plebeu), **P.** impune votarea celor trei legi *Publiliae Philonis* care constituie un pas înainte în lupta plebeilor pentru egalitatea în drepturi cu patricienii (una dintre legi stipula accesul plebeilor la censură). **P.** ar fi fost de asemenea primul praetor plebeu (336).

PULCHERIA Aelia Augusta (399—453), împărăteasă romană. Fiică a lui Arcadius și a Eudoxiei, ambițioasa **P.** dobîndește

în timpul domniei fratelui ei Theodosius II (408—450) o mare influență la curtea din Constantinopol și îndeosebi în certurile cristologice din Imperiul roman de răsărit. După moartea lui Theodosiu II, se căsătorește cu Marcian, pe care, cu sprijinul lui Ardabur Aspar, îl impune ca împărat, devenind alături de el coregentă.

PUPIENUS Maximus Marcus Clodius (cca 164—238), împărat roman (238). Consul (cca 220), guvernator al celor două Germanii, prefect al orașului Roma, **P.** este numit de senat, în 238, în urma morții împăraților Gordian I și II în Africa, coîmpărat alături de ↑ Balbinus. **P.** organizează cu succes rezistența în N Italiei împotriva lui Maximin Tracul, dar, la scurt timp de la dispariția acestuia la Aquileia, este ucis împreună cu colegul său, după 99 de zile de domnie, de către pretorienii din Roma.

Q

QUADRIGARIUS Quintus Claudius → **CLAUDIUS Quadrigarius Quintus.**
QUIETUS Lusius → **LUSIUS Quietus.**
QUINCTIUS Atta Titus(? – 77 î.e.n.), autor comic latin. Foarte apreciat în epocă (Varro îl așază alături de Terentius), este cel mai tînăr dintre autorii de *fabulae togatae;* din vasta sa operă ne-au fost transmise în paginile gramaticilor latini titlurile a 12 piese (*Mătușile, Soacra, Recrutul* ș.a.), precum și 20 de fragmente.
QUINTILLUS Marcus Aurelius (? – 270), împărat roman (270). Desemnat împărat la moartea fratelui său Claudiu II Goticul, se sinucide cîteva luni mai tîrziu, după proclamarea lui Aurelian ca august de către armată.
QUINTILIANUS /Quintilian/ Marius Fabius (cca 35 – cca 96), orator latin. Născut într-o familie de retori din Calaguris (Hispania), face studii de gramatică și retorică la Roma (gramaticul Remmius Palaemon și oratorul Cn. Domitius Afer). Revenit în provincia natală, este remarcat de guvernatorul Galba, care, proclamat în 68 împărat, îl ia cu sine la Roma. Sub Vespasian, **Q.** este primul profesor de retorică plătit de stat, numărînd printre elevii săi pe Pliniu cel Tînăr, poate pe Tacit, doi nepoți ai împăratului Domițian. În jurul anului 90 se retrage din viața publică și redactează în anii

92/94 cele 12 cărți din *Institutio oratoria*, o sinteză a artei retorice concepută în scopuri didactice, și care rămîne cea mai importantă mărturie a antichității asupra acestui domeniu, ajunsă pînă la noi. Admirator al lui Vergiliu și Cicero, în care vede modelul oratoric, stilistic și etic suprem, **Q.** are un rol esențial în reîntoarcerea literaturii latine la clasicism, la sfîrșitul sec. I e.n. Celelalte opere care-i sînt atribuite, între care 3 discursuri sub titlul *De causis corruptae eloquentiae*, s-au pierdut.

QUINTUS din Smirna (sec. III sau IV), poet epic grec. **Q.**, despre a cărui viață nu posedăm nici o informație, este autorul unei epopei mitologice *Ta metha Homeron (Cele de după Homer)* în 14 cărți, citată și sub numele de *Posthomerica*, care își propune să nareze evenimentele dintre sfîrșitul *Iliadei* și începutul *Odisseei*. Limba epopeii o imită pe cea homerică; construcția versului respectă regulile versificației alexandrine; prea legat de izvoarele mitologice sau literare folosite, poetul nu reușește să aducă elemente originale narației. Stilul plat dobîndește uneori o notă mai vie grație plasticității imaginilor.

R

RABIRIUS Caius (sec. I î.e.n.), poet latin. Creația sa epică (printre care și poemul închinat morții lui Marcus Antonius), de o largă circulație și faimă în epoca lui Augustus, era încă apreciată de Seneca cel Tînăr și de Quintilian.

RABIRIUS (sec. I e.n.), arhitect roman. Este desemnat de Marțial, al cărui prieten era, ca arhitect constructor al palatului lui Domițian de pe colina Palatin din Roma (92 e.n.).

REGALIANUS Publius Cornelius (? — 260), uzurpator al tronului imperial (260). Guvernator al Moesiei, Pannoniei Superior și Daciei, **R.** este, la scurt timp după înfrîngerea uzurpatorului Ingenuus, proclamat, în 260 la Sirmium, împărat, de către trupele de la Dunăre. Înfrînt în același an de către Gallienus, după ce obținuse o victorie împotriva unei invazii a sarmaților.

REGULUS Marcus Atilius (? – cca 250 î.e.n.), om politic roman. În timpul consulatului său din 267 î.e.n., **R.** supune triburile salentinilor din S Italiei și cucerește orașul Brundisium. În cursul primului război punic (consul în 256 î.e.n. împreună cu L. Manlius Vulso Longus), **R.** obține la Ecnomos (S Siciliei), într-una dintre cele mai mari bătălii navale ale antichității, victoria asupra flotei cartagineze și debarcă cu un corp expediționar pe teritoriul african. Rămas unic comandant în Africa, este învingător la Adys, cucerește orașul

Tunes, dar condițiile extrem de severe de pace avansate de el, precum și sosirea la Cartagina a talentatului general spartan Xanthippos, reînvie spiritul de rezistență punic. Înfrînt în 255 î.e.n. și făcut prizonier de cartaginezi, **R.** este trimis, potrivit tradiției, cinci ani mai tîrziu la Roma cu misiunea de a media pacea; în senat, **R.** îi îndeamnă pe romani să continue lupta, apoi se reîntoarce la Cartagina, unde este ucis în semn de răzbunare.

REMMIUS Palaemon Quintus din Vicenza (sec. I.), gramatic latin. Sclav eliberat, întemeietorul unei școli la Roma, profesor al lui Persius și Quintilian. În timpul împăraților Tiberiu (14–37) și Claudius (41–56), s-a remarcat prin activitatea și bogatele sale cunoștințe. Opera sa (pierdută), *Ars grammatica,* al cărei model l-au constituit gramaticile școlare ale lui Dionysios Thrax și Tyrannion cel Bătrîn, este primul tratat roman de gramatică mai cuprinzător. A exercitat o puternică influență asupra autorilor ulteriori (Charisius, Diomedes, Priscianus).

REMUS, personaj legendar, descendent al eroului troian Eneas, fratele geamăn al lui ↑ Romulus. După ce fixează împreună cu Romulus hotarele orașului Roma, întemeiat de ei, **R.** este ucis de fratele său pentru că sare, în semn de dispreț, peste zidurile noii cetăți.

RICIMER Flavius (? — 472), general „barbar“ în serviciul Imperiului roman de apus. Fiu al unui sueb și al unei vizigote, intrat în serviciul Romei, **R.** devine în 456 *magister militum.* Dacă originea sa „barbară“ și ariană îi face inaccesibil tronul, el deține în schimb pînă la moarte puterea reală în stat, numind și înlăturînd succesiv ca împărați pe ↑ Avitus, ↑ Maiorianus, ↑ Libius Severus, ↑ Anthemius și ↑ Olybrius. A avut relații bune cu Imperiul roman de răsărit.

ROMANUS Aquila → AQUILA Romanus.

ROMULUS, întemeietorul mitic, descendent din eroul troian Eneas, și primul rege legendar al Romei. După ce împreună

cu fratele său Remus fixează hotarele orașului pe colina Palatin, **R.** pune bazele organizării constituționale a cetății, instituie un sfat al bătrînilor *(senatus)* format din 100 de membri *(patres)* reprezentînd cele 100 de ginți, 30 de curii și 3 triburi care alcătuiau poporul roman. Tot **R.** mai organizează cultele unor divinități și fixează sărbătorile cetății. El pune la cale răpirea sabinelor, acțiune care declanșează un conflict între romani și sabini, dar în cele din urmă diferendumul dintre cele două seminții se încheie printr-o împăcare, Titus Tatius, conducătorul sabinilor, devenind coregent al lui **R.** După misterioasa sa moarte, **R.** este deificat. Tradiția romană din sec. I î.e.n. a datat fondarea Romei în anul 753 î.e.n., iar domnia lui **R.** între 753 și 717 î.e.n.

ROMULUS Augustulus (cca 461-cca 480), împărat al Imperiului roman de apus (475—476). Fiul comandantului militar ↑ Orestes, care îl ridică la tron, după înlăturarea împăratului Iulius Nepos. Nerespectîndu-și promisiunile făcute mercenarilor germani, Orestes este ucis la Placentia de către răsculații conduși de scirul ↑ Odoacru (28 august 476). **R.** este detronat și relegat la Misenum în villa lui Lucullus, iar insignele imperiale sînt trimise la Constantinopol (4 septembrie 476). Detronarea lui **R.** marchează sfîrșitul Imperiului roman de apus și instaurarea dominației germanice în Italia.

ROSCIUS Gallus Quintus (? — cca 63 î.e.n.), actor latin. Originar din Solonium, **R.** dobîndește o mare popularitate la Roma ca interpret de roluri de comedie și ca patron al unei școli de actorie. Prieten cu Catullus și Cicero, este apărat de acesta într-un proces; L. Cornelius Sulla, care îl aprecia în mod deosebit, îl ridică la rangul ecvestru.

RUFINIANUS Iulius (sec. IV.), retor latin. **R.**, care a trăit poate în epoca lui Constantin cel Mare, este autorul unui tratat de retorică *De figuris sententiarum et elocutionis (Despre figurile de gîndire și vorbire)*, conceput ca o continuare și

completare a lucrării omonime din sec. III e.n. a lui Aquila Romanus.

RUFINUS Tyrannius din Aquileia (345—410), scriitor latin. Elev al lui Didymos din Alexandria, **R.** va deveni un adept al lui ↑ Origenes, opțiune soldată cu un îndelungat conflict cu fostul prieten din copilărie, ↑ Hieronymus. Călugăr la Ierusalim (378), apoi la Aquileia (399), **R.** a desfășurat o bogată activitate de traducător al unor scrieri teologice grecești (Origenes, Eusebios, Gelasios din Caesarea, Grigore din Nazianz). Versiunile sale latine sînt, în multe cazuri, singura sursă de cunoaștere a acestor autori, al căror original s-a pierdut în cursul antichității tîrzii și al evului mediu.

RUFUS, muzicolog grec. **R.**, despre care nu posedăm nici o informație biografică, este autorul unei istorii a teatrului *(Dramatike historia*, 8 cărți) și al unei istorii a muzicii *(Dramatike kai musike historia*, 5 cărți) din care s-au păstrat fragmente în opera lui Sopatros și excerpte la Photios, în sec. X.

RUFUS din Efes (cca 100), medic roman. Născut probabil în Alexandria, **R.** a călătorit în Grecia, Asia Mică, stabilindu-se apoi în Efes. Practician celebru, teoretician original, **R.** a exercitat prin scrierile sale o mare influență în epocă, bucurîndu-se și de prețuirea evului mediu arab. Din opera lui s-au păstrat cîteva scrieri de mici dimensiuni despre anatomie și o serie de boli. *Despre diferitele nume ale părților corpului uman (Peri onomasias tu kat anthropon morion)* este cel mai vechi tratat de anatomie al antichității integral păstrat pînă în zilele noastre.

Rufus Musonius Caius → Musonius Rufus Caius.
Rufus Publius Sulpicius → Sulpicius Rufus Publius.
Rufus Quintus Curtius → Curtius Rufus Quintus.
Rufus Quintus Salvidienus → Salvidienus Rufus Quintus.
Rufus Valgius Caius → Valgius Rufus Caius.
Rufus Varius Lucius → Varius Rufus Lucius.

Rufus Verginius Lucius → **Verginius Rufus Lucius.**
Rutilius Namatianus Claudius → **Namatianus Rutilius Claudius.**
RUTILIUS Rufus Publius (154 — cca 75 î.e.n.), om politic și scriitor latin. După studii de drept, retorică și filosofie (cu stoicul ↑ Panaitios), **R.** servește ca tribun militar în Spania (134—132), devenind un apropiat al „Cercului Scipionilor". Legat al lui Q. Caecilius Metellus în războiul din Numidia împotriva lui Iugurtha (109—107), consul în 105, în 94 îl însoțește ca legat pe prietenul său Q. Mucius Scaevola, devenit guvernator al provinciei Asia. Acuzat pe nedrept la Roma de abuzuri, **R.** se autoexilează în 92 în Răsărit (în Lesbos, apoi la Smyrna), unde redactează o istorie a Romei din vremea sa, lucrare apreciată favorabil de către Sallustius.

S

SABINIUS Aquila Caius Furius Timesitheus → **TIMESITHEUS Caius Furius Sabinius Aquila.**
SABINUS Iulius (? — 79), principe gal din tribul lingonilor. În 70 se raliază răscoalei antiromane a lui Iulius ↑ Civilis urmărind, împreună cu trevirii Iulius ↑ Tutor și C. Iulius↑ Classicus, crearea unui regat galic independent. Înfrînt, se ascunde într-o peșteră și este capturat abia peste 9 ani; executat în 79 la Roma.
SABINUS Massurius (prima jumătate a sec. I), jurist roman. De origine modestă (**S.** ar fi devenit cavaler la 50 de ani), elev al lui C. Ateius Capito, **S.** obține în vremea lui Tiberius *ius publice respondendi*. Este autorul unui sistem care stă la baza școlii juridice a sabinienilor (sau cassienilor, după succesorul său C. Cassius Longinus), opusă, pînă către sfîrșitul sec. II, școlii proculienilor. Opera sa principală, astăzi pierdută, *Libri tres iuris civilis (Trei cărți de drept civil)*, este comentată de Pomponius, Ulpianus și Paulus.
SABINUS Nymphidius → **NYMPHIDIUS Sabinus.**
MELA Pomponius → **POMPONIUS Mela.**
SACERDOS Marius Plotius (sec. III), gramatic latin. **S.** este autorul celei mai vechi gramatici latine păstrate *(Artes grammaticae*, 3 cărți).

SACROVIR Caius Iulius (? — 21), principe gal din tribul haeduilor. Cetățean roman, **S.** este, alături de Iulius ↑ Florus, conducătorul răscoalei antiromane a galilor din anul 21 e.n. După o serie de victorii care culminează cu ocuparea orașului. Augustodunum (Autun), răsculații sînt înfrînți de C. Silius, guvernatorul Germaniei Superior, iar **S.** se sinucide.

SALINATOR Marcus Livius → **LIVIUS Salinator Marcus.**

SALLUSTIUS Crispus Caius (86 — 34 î.e.n.), istoric latin. Asemenea lui Cicero, **S.** (originar dintr-o familie de rang ecvestru din sabinul Amiternum) își începe cariera politică în calitate de *homo novus*, ca adversar al aristocrației senatoriale și adept al partidei popularilor. Admis în calitate de quaestor în senat (55 sau 54) este exclus în 50 pentru motive politice. Raliat taberei lui Caesar, căruia îi rămîne pînă la moarte un fidel partizan. După trecerea Rubiconului (49), primește comanda unei legiuni în Illyricum, reintră în 48 în senat, participă în calitate de praetor în 46 la campania din Africa, fiind recompensat cu guvernarea provinciei Africa Nova; în nici doi ani **S.** strînge o mare avere. După dispariția lui Caesar (44), se retrage din viața politică consacrîndu-se în exclusivitate scrisului. Pînă la această dată **S.** era autorul unor scrieri de mici dimensiuni: *Sallustiana minora*, a cărei paternitate i-a fost timp îndelungat contestată, un atac coroziv la adresa lui Cicero *(Invectiva in M. Tullium Ciceronem)* și două scrisori din anii 50 și 46 adresate lui Caesar *(Epistulae ad Caesarem)*, cuprinzînd propuneri pentru îmbunătățirea situației social-politice a statului. În deceniul 44—34, **S.** scrie două monografii istorice, ambele păstrate integral — *Conjuratio Catilinae (Conjurația lui Catilina)* și *Bellum Iugurthinum (Războiul împotriva lui Iugurtha)* — și o istorie contemporană în 5 cărți, *Historiae (Istorii)* din care s-au păstrat numai o serie de fragmente, în continuarea lucrării lui Sisenna, narînd evenimentele anilor 78—67. Selecția și tratarea temelor fac din **S.** primul istoric latin cu viziune personală închegată asupra

evoluției istorice. Spirit pătrunzător, **S.** caută explicația profundă a evenimentelor și interdependența ascunsă dintre acestea . Viziunea pesimistă asupra istoriei romane (al cărei declin îl situează după distrugerea Cartaginei — 146 î.e.n.) se accentuează în ultima operă, redactată după anul 39. Valoarea științifică a operei lui este completată de influența ei literară. Stilul sobru, concis, abrupt, dar dinamic, plin de arhaisme, opus celui ciceronian, recunoscîndu-și modelele în Thucidides și Cato cel Bătrîn, a marcat profund proza latină inaugurînd o nouă direcție, cu puternic ecou pînă în evul mediu. Titus Livius, Quintillian, Tacitus îl recunosc pe **S.** ca un mare clasic.

SALVIANUS (cca 400 — 468/470), istoric latin. Originar probabil din Trier, preot la Marsilia, **S.** este autorul unei lucrări cu caracter mai mult pamfletar *De guvernatione dei (Cîrmuirea lui Dumnezeu,* 8 cărți), elaborată între 439 și 451, în care condamnă societatea romană coruptă a vremii, afirmînd misiunea purificatoare a invadatorilor „barbari". Și în *Ad ecclesiam (Către biserică)* (nouă scrisori grupate în patru cărți) respiră aceeași caldă compasiune pentru omul de rînd supus tuturor vitregiilor epocii.

SALVIDIENUS Rufus Quintus (? — 40 î.e.n.), general roman. Prieten din tinerețe al lui Octavianus, partizan al acestuia din 45, **S.** luptă cu succes schimbător în S Italiei în anii 42— — 41 împotriva lui Sextus Pompeius, devine guvernator al Galliei (40), *consul-designatus* pentru anul 39, dar, acuzat în senat de tratative secrete cu Marcus Antonius, se sinucide.

SALVIUS (? — cca 102 î.e.n.), conducător al celei de-a doua răscoale a sclavilor din Sicilia (104 — 101 î.e.n.). Originar din Siria, **S.** este adus ca sclav în Sicilia, dar, fugind de la stăpîn, devine conducătorul unor cete de răsculați din E insulei. După unirea cu cetele de răsculați din V insulei, **S.** este ales rege sub numele de Trypho, iar cilicianul Athenion — locțiitorul său. Profitînd de concentrarea principalelor forțe romane

în N împotriva cimbrilor și teutonilor, răsculații, care își fixează centrul la Triocala, resping cu succes timp de trei ani toate atacurile lansate împotriva lor. După moartea lui **S.,** comanda supremă este preluată de Athenion, înfrînt și ucis în 101 î.e.n. de către consulul Manius Aquilius, care reprimă apoi mișcarea sclavilor.

Salvius Iulianus → Iulianus Salvius.

Sammonicus Serenus → Serenus Sammonicus.

Scaevola Quintus Mucius → Mucius Scaevola Quintus.

Scaevola Quintus Publius → Mucius Scaevola Publius.

Scaurus Marcus Aemilius → Aemilius Scaurus Marcus.

SATURNINUS Apuleius Lucius (? — 100 î.e.n.), om politic roman. Orator talentat, **S.** se impune, prin legile adoptate în calitate de tribun al plebei în 103 și 100 î.e.n., ca un fruntaș al facțiunii popularilor, dornic de a relua programul reformator al Gracchilor. În 103 î.e.n. inițiază legi favorabile maselor populare din Roma și veteranilor lui Caius Marius. Pentru a-și realiza programul, **S.** se aliază în 100 î.e.n. cu praetorul C. Servilius ↑ Glaucia și cu consulul Caius Marius, obține exilarea lui Caecilius Metellus Numidicus, liderul optimaților, și impune votarea unor legi favorabile popularilor: reducerea prețului cerealelor, fondarea de noi colonii în Sicilia, Achaia, Macedonia, Africa și redistribuirea unor proprietăți funciare de la N de Pad, din Gallia Cisalpina. Puternicele frămîntări sociale și politice care însoțesc alegerile din decembrie 100, cînd **S.** candidează pentru un nou tribunat iar Glaucia pentru consulat, degenerează în adevărate lupte de stradă la Roma. În aceste condiții, printr-un *senatus consultum ultimum,* senatul îl obligă pe consulul Marius să restabilească liniștea. **S.** și Glaucia sînt încarcerați și uciși cîteva zile mai tîrziu.

SATURNINUS Lucius Antonius → ANTONIUS Saturninus Lucius.

SATURNINUS Marcus Aponius → APONIUS Saturninu Marcus.

SCIPIO Cornelius Calvus Cnaeus (? — 211 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Lucius Cornelius Scipio și frate mai vîrstnic al lui P. Cornelius Scipio, **S.** conduce în 222 î.e.n., în calitate de consul, forțele romane care obțin victoriile de la Acerrae și Mediolanum (Milano) asupra galilor insubri. Trimis în 218 î.e.n., la izbucnirea celui de-al doilea război punic, în Spania, obține în bătălia navală de la Ebru (217 î.e.n.) o primă victorie asupra lui Hasdrubal și continuă apoi, alături de fratele său, pînă în 211 î.e.n. — cînd cade în luptă — consolidarea stăpînirii romane în Peninsula Hispanică (215 î.e.n. — victoria de la Ibera, 212 î.e.n. — cucerirea Saguntului).

SCIPIO Cornelius Lucius (sec. III î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui L. Cornelius Scipio Barbatus, **S.** se remarcă la începutul primului război punic (264 — 241 î.e.n.) cînd, în calitate de consul (259 î.e.n.), comandă forțele romane care cuceresc Aleria, principalul punct de sprijin cartaginez din Corsica, și asediază orașul Olbia din Sardinia. Censor în 258 î.e.n.

SCIPIO Cornelius Barbatus Lucius (? — cca 275 î.e.n.), om politic roman. Consul în 298, censor cca 280 î.e.n., *pontifex maximus* din 304 î.e.n., **S.** este considerat întemeietorul ramurii Scipionilor din ginta Cornelilor.

SCIPIO Lucius Cornelius Asiagenus (Asiaticus) (? — cca 180 î.e.n.), om politic roman. Din 207 î.e.n. și pînă la încheierea celui de-al doilea război punic (201 î.e.n.), **S.** participă în calitate de legat la campaniile din Spania, Sicilia și Africa ale fratelui său P. Cornelius Scipio Africanul, în a cărui umbră va rămîne dealtfel întreaga viață. Guvernator (praetor) al Siciliei în 193 î.e.n., ales consul în 190 î.e.n., **S.** este desemnat comandant al forțelor romane din Orient angajate în războiul împotriva Regatului seleucid. Comanda efectivă a operațiunilor militare împotriva lui Antiochos III cel Mare o va exercita însă fratele său, Scipio Africanul, care îl însoțește în calitate de legat. Revenit la Roma după încheierea victorioasă a războiului și semnarea păcii de la Apameia (188 î.e.n.), este

implicat, alături de fratele său, într-un val de procese declanșat de facțiunea senatorială ostilă în frunte cu M. Porcius Cato, sub învinuirea de nereguli financiare. Aceste acuzații încheie în 184 cariera politică a amîndorura.

SCIPIO Cornelius Publius (? — 211 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui L. Cornelius Scipio, consul în 218, la izbucnirea celui de-al doilea război punic, **S.** încearcă fără succes să bareze pe Rhône marșul lui Hannibal spre Italia și este înfrînt la sfîrșitul anului de către acesta în bătălia de pe rîul Ticinus. Din 217 luptă împreună cu fratele său mai vîrstnic, Cn. Cornelius Scipio, în Spania, ca proconsul, împotriva forțelor cartagineze, obținînd în 215 victoria de la Ibera și capturînd în 212 orașul Saguntum. Cade în lupta cu Magon și Massinissa o lună înaintea fratelui său. Tatăl lui P. Cornelius Scipio Africanus.

SCIPIO Africanus Publius Cornelius (235—183 î.e.n.), om politic și general roman. Fiu al lui P. Cornelius Scipio (consul în 218, căzut în 211 î.e.n. pe frontul din Spania). **S.** participă, din primul an al izbucnirii celui de-al doilea război punic (218 — 201), în calitate de tribun, la bătăliile de la Ticinus (218 î.e.n.) și Cannae (216 î.e.n.). În 211 este investit cu *imperium proconsular* și numit comandant suprem al forțelor romane din Spania. **S.** este primul cetățean roman care obține *imperium proconsular* fără a fi îndeplinit în prealabil vreo magistratură publică. În Spania dă dovada remarcabilelor sale calități organizatorice, de militar și strateg, cucerește în 209 printr-o îndrăzneață stratagemă Carthago Nova, principala bază punică din peninsulă, îl înfrînge în bătălia de la Baecula pe Hasdrubal, fratele lui Hannibal (208), iar prin victoria de la Ilipa pune capăt definitiv prezenței cartagineze în Hispania (206). Consul în 205, **S.** pregătește din Sicilia, împotriva voinței senatului, strămutarea războiului în Africa de Nord. Debarcat în 204 cu 35 000 de soldați pe pămîntul african, asediază Utica, înfrînge în 203 forțele lui Syphax și ale generalului Hasdrubal venit în ajutorul orașului, apoi la

Campi Magni o altă rmată cartagineză, după care cucerește orașul Tunes. Raliindu-și pe principele numid Masinissa, **S.** repurtează în marea bătălie de la Zama (202 î.e.n.) victoria decisivă asupra lui Hannibal, marele său rival, încheind astfel cel de-al doilea război punic. Pacea din 201 î.e.n. transformă definitiv Cartagina într-o putere locală africană. **S.**, care primește acum cognomenul Africanus maior, se află la apogeul gloriei sale. În 199 î.e.n. este ales censor, în 194 din nou consul, ocupînd între 199 și 184 poziția de *princeps senatus*. Nereușind în 190, după izbucnirea războiului împotriva Regatului seleucid, să obțină, din motive constituționale, conducerea armatelor care operau împotriva lui Antiochos III, **S.** impune alegerea fratelui său L. Cornelius Scipio în calitate de consul și-l însoțește pe acesta ca legat pe frontul din Orient pînă la încheierea victorioasă de la Apameia (188 î.e.n.). Poziția singulară dobîndită în stat trezește ostilitatea unor importante cercuri ale senatului, care, coalizate în jurul lui M. Porcius Cato, declanșează după 187 un val de procese împotriva lui **S.** și a fratelui său, sub acuzația de nereguli financiare în timpul campaniilor din Asia. În 184 se retrage pe domeniul său Liternum din Campania, unde moare hulit, uitat, „sine desiderio urbis", în același an cu ilustrul său adversar Hannibal. Incontestabil cel mai mare strateg și comandant de oști roman pînă la Caesar, **S.** nu s-a ridicat însă la nivelul genialului său dușman cartaginez, a cărui contrapondere ideală l-a vrut istoriografia romană, unde îl găsim comparat adesea cu Alexandru cel Mare.

SCIPIO Aemilianus Africanus Numantinus Publius Cornelius (185 — 129 î.e.n.), om politic și general roman. Fiu al lui L. Aemilius Paullus, adoptat de P. Cornelius Scipio, fiul mai vîrstnic al lui Scipio Africanul. Alături de tatăl său participă la bătălia de la Pydna (168); din anul următor îl leagă o strînsă prietenie cu istoricul grec Polybios (adus ostatic la Roma), care va exercita o puternică influență asupra sa. Tribun mi-

litar în Hispania (151 î.e.n.), apoi, după izbucnirea celui de-al treilea război punic (149 — 146), în Africa de Nord, unde se remarcă prin vitejia și talentul său diplomatic. Deși foarte tînăr, în 147 î.e.n. este ales consul, în ciuda opoziției cercurilor senatoriale, și primește comanda supremă a forțelor romane angajat în Africa; după ce restabilește disciplina în rîndul trupelor și continuă cu o nouă energie blocada Cartaginei, în primăvara anului 146 î.e.n. ia cu asalt orașul distrugîndu-l din temelii; înfrîngerea străvechii rivale a Romei îi aduce cognomenul Africanus. Censura sa din 142 î.e.n. se remarcă prin deosebita severitate a măsurilor preconizate. Ales din nou consul în 135 î.e.n., **S.** primește comanda armatelor din Spania angajate în așa-numitul „război numantin" pe care îl încheie în 133 prin cucerirea orașului Numantia. Deși căsătorit cu Sempronia, sora Gracchilor, **S.** se afirmă ca un adversar al operei reformatoare a lui Tiberius Sempronius Gracchus. În jurul său ia naștere așa-numitul „Cerc Scipionic", promotor al elenismului, animat de Laelius și Furius Philus, care sprijină afirmarea unor talente precum Terentius, Panaetius sau Lucilius. Curajos, de o înaltă moralitate, general talentat și organizator competent, admirator pasionat al culturii grecești, **S.** rămîne la jumătatea sec. II î.e.n., timp de două decenii, o personalitate cheie a istoriei romane.

SCIPIO Publius Cornelius Nasica Corculus (? — 142 î.e.n.). Consul în 162 și 155 î.e.n. (cînd luptă cu succes împotriva triburilor dalmate), censor (159 î.e.n.), *pontifex maximus* (150 î.e.n.), *princeps senatus* (147 și 142 î.e.n.), **S.** se impune ca unul dintre cei mai iluștri reprezentanți ai aristocrației senatoriale de la jumătatea sec. II î.e.n., celebru în epocă prin talentul oratoric, cunoștințele de drept și ținuta sa morală. Din 152 î.e.n. se afirmă ca un consecvent adversar al lui M. Porcius Cato, susținînd dreptul la existență al Cartaginei (în a cărei

supraviețuire vede un stimul pentru menținerea virtuților romane).

SCIPIO Publius Cornelius Nasica Serapio (? — 132 î.e.n.), om politic roman. Consul în 138 î.e.n., *pontifex maximus*, **S.** se situează în fruntea aristocrației senatoriale care se opune programului reformator al lui Tib. Gracchus și care în 133 î.e.n. trece la uciderea sa. Trimis într-o misiune în Orient pentru a scăpa de ura popularilor, **S.** moare la scurt timp în orașul Pergam.

SCRIBONIANUS Lucius Arruntius Camillus (? — 42 e.n.), om politic roman. Consul ordinarius în 32, ajunge mai tîrziu guvernator al Dalmației (40 — 42). În 42, **S.** se revoltă, în fruntea celor două legiuni din subordinea sa, împotriva împăratului Claudius, la instigația unor cercuri senatoriale în frunte cu L. Annius Vinicianus. Abandonat după 4 zile de soldați, este ucis la Issa unde se refugiase.

SCRIBONIUS Curio Caius (? — 53 î.e.n.), om politic roman. Tribun al plebei (90 î.e.n.), îl urmează în 88 î.e.n. pe Sulla în Asia, este ales consul în anul 76 î.e.n., apoi desemnat proconsul al Macedoniei (75 — 73 î.e.n.). În 74 respinge o invazie a dacilor în Moesia; este prima dată cînd forțele romane pătrund pînă la Dunăre, undeva în regiunea Banatului. Reîntors la Roma, participă activ la frămîntările politice ale deceniilor 7 și 6, fiind unul dintre cei mai puternici consulari, apropiat de Cicero și adversar al lui Caesar.

SCRIBONIUS Largus (sec. I), medic roman. **S.**, care a trăit la Roma în anturajul împăratului Claudius, îi dedică lui Callistus, puternicul favorit al Cezarului, lucrarea sa *Compositiones (Compoziții)*, o culegere de 271 de rețete, păstrată pînă astăzi în cea mai mare parte. Lucrarea sa a fost folosită de Marcellus Empiricus.

SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE. Sub acest nume au fost desemnați din sec. XVII cei 6 istorici (Aelius Lampridius, Aelius Spartianus, Flavius Vopiscus, Iulius Capitoli-

nus, Trebellius Pollio și Vulcacius Gallicanus) care figurau ca autori ai unei colecții de biografii imperiale de la Hadrian la Numerian (117—284). Cercetările de la sfîrșitul sec. XIX și din sec. XX au dovedit că cele 30 de biografii au fost redactate de pe pozițiile aristocrației senatoriale păgîne de un singur autor în jurul anului 400 și antedatate în epoca lui Constantin cel Mare. Deși inegală, tendențioasă și incluzînd o serie de falsuri, *Historia Augusta* rămîne un izvor indispensabil pentru cercetătorii sec. III e.n.

SCROFA Cnaeus Tremellius → TREMELLIUS Scrofa Cnaeus.

SECUNDUS Iulius → IULIUS Secundus.

SEIANUS / Seian / Lucius Aelius (cca 20 î.e.n. — 31 e.n.), om politic roman. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Volsinii (Etruria), **S.** devine în anul 14, alături de tatăl său, prefect al pretoriului. Concentrînd cohortele pretoriene într-o unică tabără pe Viminal (23), dobîndește puterea absolută în Roma. Se bucură de încrederea deplină și îl domină pe împăratul Tiberius pe care îl convinge în 26 să părăsească definitiv Roma (acesta se retrage în insula Capreae — Capri). Ambițios și abil, rămas în capitală, **S.** își pregătește accesul la tron, eliminînd principalii membri ai familiei imperiale. Este judecat și executat împreună cu cei trei copii ai săi (18 octombrie 31), din ordinul lui Tiberius, de noul prefect al pretoriului, ↑ Macro.

SEMPRONIUS Asellio (cca 160 — cca 90 î.e.n.), om politic și istoric latin. Tribun militar la asediul Numanției (134—133); apropiat de „Cercul Scipionilor", **S.** elaborează la bătrînețe *Historiae (Istorii*, 14 cărți*)*, narînd evenimentele anilor 141—91 î.e.n. Prima istorie latină ce abordează epoca contemporană, lucrarea (în care influența raționalismului lui Polybios este evidentă) este interesantă și ca ilustrare a unei permanențe a istoriografiei romane — preocuparea morală.

SEMPRONIUS Longus Tiberius (? — cca 210 î.e.n.), om politic roman. Consul în 218 î.e.n., **S.** pregătește în Sicilia, la izbucnirea celui de-al doilea război punic (218—201 î.e.n.), forțele romane care urmau să debarce în Africa de Nord. Marșul năvalnic al lui Hannibal îl obligă să se deplaseze în N Italiei unde, împreună cu colegul său de consulat P. Cornelius Scipio, este înfrînt de către cartaginezi în bătălia de la rîul Trebia (218 î.e.n.).

SEMPRONIUS Tuditatus Caius (sec. II î.e.n.), om politic și istoric latin. Quaestor (145), praetor (132), consul (129), adversar al programului reformator al Gracchilor, **S.** este autorul unei lucrări despre instituțiile romane, *Libri magistratum (Cartea magistraților)*, și al unei opere istorice, ambele pierdute.

SENECA Lucius Annaeus / Seneca cel Bătrîn / (cca 55 î.e.n. — cca 40 e.n.), retor și istoric latin. Originar dintr-o bogată familie de rang ecvestru din Corduba (Hispania), **S.** studiază la Roma, se consacră apoi carierei administrative și începe numai la bătrînețe să scrie. Dacă *Istoria romana* (din epoca Gracchilor pînă la moartea sa) s-a pierdut, în schimb cea mai mare parte a celor zece cărți din *Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores,* frescă vie, anecdotică, a retoricii epocii sale, s-a păstrat. Abia în epoca modernă Raphael de Volterra a separat opera sa de cea a fiului său, filosoful L. Annaeus Seneca, dascălul lui Nero; **S.** este bunicul poetului Lucanus.

SENECA Lucius Annaeus / Seneca cel Tînăr / (4 î.e.n. — 65 e.n.), om politic, filosof și scriitor latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Corduba (Hispania), fiu al retorului Seneca, tînărul **S.** beneficiază la Roma de o educație aleasă (pitagoreanul Sotion, stoicul Attalos). După o călătorie în Egipt (31/32), este ales quaestor și admis în senat. Remarcîndu-se ca retor și literat talentat, **S.** este victima unei intrigi de palat și exilat de împăratul Caligula în insula Corsica. În 48 este rechemat de Agrippina, soția lui Claudius;

care îi încredințează educația fiului ei (de 11 ani), viitorul împărat Nero. După moartea lui Claudius (54), în calitate de preceptor al împăratului Nero, **S.** devine pentru cinci ani; alături de prietenul său Burrus (prefectul pretoriului), adevăratul guvernator al Imperiului roman. Praetor (50), consul (55/56), posedînd o avere de 300 de milioane de sesterți, **S.** era unul dintre cei mai bogați oameni ai epocii. Căzut în dizgrație, se retrage în anul 62 din viața publică consacrîndu-se creației filosofice și literare. Învinuit de Nero de a fi implicat în conjurația lui Piso (65), primește din partea acestuia ordinul de a se sinucide ● **S.** este unul dintre cei mai importanți filosofi stoici ai epocii imperiale. Din bogata lui creație s-au păstrat 12 cărți de dialoguri *(De providentia, De constantia sapientis, De ira, De vita beata, De otio, De tranquillitate animi, De brevitate vitae* ș.a.*)*, *De clementia* (două cărți), *De beneficiis, Epistulae morales*, 124 de scrisori (20 cărți) adresate lui Lucilius (cea mai fidelă oglindă a lui **S.**, omul și scriitorul), precum și *Naturales quaestiones* (7 cărți), operă cu preocupări din științele naturii. Filosofia sa, cu preferințe pentru stoicismul timpuriu, rămîne deschisă influențelor epicureene, cinice sau pitagoreene și dezvoltă cu predilecție aspectul etic ● Stilul neîntrecut, „al doilea fondator al limbii latine" (A.M. Guillemin), limba sa au influențat puternic creația literară și filosofică a următoarelor trei secole. **S.** este autorul unei caustice satire — *Apocolokyntosys* — la adresa împăratului Claudius, compusă la moartea acestuia, precum și a nouă tragedii (a căror paternitate i-a fost mult timp contestată). Cele 9 tragedii ale sale *(Hercules furens, Troades, Phoenissae, Medeea, Phaedra, Oedipus, Agamemnon, Thyestes, Hercules Oetaeus)*, destinate lecturii și nu reprezentării scenice, aduc adîncirea analizei psihologice (interesul pentru sentimente extreme), dezvoltarea laturii descriptive în defavoarea construcției riguroase. Stilul tensionat, emfatic, este acela general al epocii sale.

Contemporanii au apreciat în **S.** îndeosebi scriitorul, antichitatea tîrzie și evul mediu creștin pe moralistul elevat.

SEPTIMIUS Geta Publius → GETA Publius Septimius.

SEPTIMIUS Serenus (sec. II e.n.), poet latin. Reprezentant al direcției neoterice, **S.** este autorul unui volum *Opuscula ruralia (Scene din viața rustică)*; versurile păstrate trădează un virtuos al formelor metrice, al eleganței și prețiozității jocurilor de cuvinte.

SEPTIMIUS SEVERUS Lucius (146—211), împărat roman (193—211). Născut la Leptis Magna (în Africa) într-o familie de rang ecvestru, probabil de origine punică, urmează studii juridice la Roma, este admis în senat de Marcus Aurelius și cunoaște o strălucită carieră militar-administrativă. Este guvernator al provinciei Africa (173—174), al Galliei Lugdunensis (186—189), proconsul al Siciliei (189/190), consul suffect (190), apoi guvernator al Pannoniei Superior (191—193). La 9 aprilie 193 este proclamat împărat la Carnuntum, de legiunile de la Dunăre, la vestea asasinării lui Pertinax și a alegerii lui Didius Iulianus. Raliindu-și legiunile de la Rin, **S.** pătrunde în Italia și, după moartea lui Didius Iulianus, este recunoscut de senatul din Roma (iunie 193). În vederea confruntării cu C. Pescennius Niger, proclamat împărat în aprilie 193 de legiunile din Orient (Siria), **S.** îl recunoaște pe D. Clodius Albinus, guvernatorul Britanniei, cezar și coregent. Personalitate energică, activă, ambițioasă, excelent militar (cel mai activ împărat după Traian), jurist și administrator iscusit, **S.** reușește în decurs de patru ani să elimine toți candidații la tron și să instaureze un regim riguros autoritar, avînd ca principal sprijin armata și aparatul birocratic imperial. Pescennius Niger este înfrînt în bătăliile de la Cizik (193), Niceea și Issos (194), iar Clodius Albinus, care se proclamă în 195 august, în cea de la Lugdunum (197). **S.,** căsătorit în 185 cu siriana Iulia Domna, pune bazele dinastiei Severilor (193—235), prin ridicarea în 198 și 209

a celor doi fii ai săi, ↑ Caracalla și ↑ Geta, la rangul de auguști. În timpul său, autoritatea imperială este întărită, atribuțiile senatului drastic limitate, accesul reprezentanților ordinului ecvestru spre cele mai înalte posturi ale aparatului administrativ este favorizat în dauna aristocrației senatoriale, sever pedepsită și pentru simpatiile ei fățișe față de Clodius Albinus. Influența Consiliului princepelui, în care se impun juriștii Papinian și Ulpian, sporește sensibil. Armata beneficiază de întreaga solicitudine a împăratului; condițiile materiale și statutul social al soldaților și ofițerilor sînt ameliorate. Prin politica sa, **S.** poate fi considerat „primul împărat soldat", măsurile pe care le-a inițiat anunțînd monarhia militară a sec. III e.n. Provinciile orientale și africane se bucură de atenția deosebită a membrilor dinastiei. Dacia și Dobrogea romană cunosc și ele o remarcabilă înflorire economică și edilitară. În această epocă Roma beneficiază de un generos program edilitar; în 203 este inagurat aici cunoscutul Arc de triumf al împăratului. Pe plan extern, **S.** reia politica ofensivă împotriva Regatului part care îi acordase sprijin lui Pescennius Niger, cucerește Seleucia, Babilonul, Ctesiphonul, transformînd Mesopotamia în provincie romană (197–199); Osroëne și Adiabene sînt și ele supuse între 208–211. În N Britanniei **S.** luptă împotriva triburilor caledonilor și maeateilor, reconsolidînd Valul lui Hadrian. Moare la Eboracum (astăzi York) la 4 februarie 211.

SERENUS / SERENIUS / Quintus (sec. IV), scriitor latin. Autorul unei modeste *Liber medicinalis (Carte de medicină)*, care oferea în 1107 hexametri 64 de rețete (extrase din Plinius cel Bătrîn); a cunoscut o anumită circulație în evul mediu timpuriu.

SERENUS Sammonicus (?–212 e.n.), om de litere latin. Celebru prin vasta bibliotecă pe care o poseda la Roma (62 000 de volume), **S.** este autorul mai multor scrieri (astăzi pierdute) asupra antichităților romane. Este cunoscut doar

titlul lucrării enciclopedice *Rerum reconditarum libri (Cărți despre lucruri ascunse)*, dedicată lui Septimius Severus și folosită de Macrobius, Arnobius, Donatus ș.a. După uciderea lui **S.** împreună cu alți partizani ai lui Geta, din ordinul lui Caracalla, biblioteca este moștenită de fiul său, identificat ipotetic de unii cercetători cu autorul lucrării *Liber medicinalis (Carte de medicină)*.

SERTORIUS Quintus (123—72 î.e.n.), om politic și general roman. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din orașul sabin Nursia, **S.** se remarcă în bătăliile de la Arausio (105) și Vercellae (102), luptă în calitate de tribun militar în Spania (97—93 î.e.n.), apoi în „Războiul aliaților" (91—88 î.e.n.), raliindu-se în 87 taberei lui Marius. Desemnat în 83 pretor al Hispaniei Citerior, dar, izgonit doi ani mai tîrziu de forțele optimate, se refugiază în Mauretania. În anul 80 el dă curs chemării triburilor lusitane răsculate împotriva Romei, devenind în următorii ani conducătorul unui regim independent de Roma, instaurat în partea de nord a Peninsulei Iberice, opus lui L. Cornelius Sulla. General talentat, om politic lucid și ponderat, **S.** se străduiește să-și extindă autoritatea în întreaga Spanie, înfrînge armatele celor doi guvernatori, Q. Caecilius Metellus și M. Domitius Calvinus, repurtează o serie de victorii (la Lauro, astăzi Suero) asupra lui Cn. Pompeius sosit în 76 în Spania și încearcă să stabilească relații cu Mithradates VI Eupator, regele Pontului. Constrîns din 75 să se rezume tot mai mult la operații defensive, este asasinat în 72 de unul dintre locotenenții săi, M. ↑ Perperna, ultimele flăcări ale răscoalei fiind înăbușite de Pompei în 71. Biografia sa a fost inclusă de Plutarh în *Viețile paralele*.

SERVILIUS Nonianus Marcus (?—59), om politic, orator și istoric latin. Consul suffect (35), guvernator al provinciei Africa (46—47), **S.** a devenit celebru în epocă prin talentul

său de recitator și ca istoric, apreciat de Quintilian și de Tacitus; patron al poetului Persius.

SERVIUS Honoratus (cca 400 e.n.), gramatic latin. Apare, în calitate de gramatic celebru la Roma, ca personaj al *Saturnaliilor* lui Macrobius. Din opera sa ni s-au păstrat: un comentariu al operei lui Vergiliu, cel mai important al antichității, un comentariu la opera lui Donatus și trei scrieri minore de gramatică și metrică.

SERVIUS Tullius, al șaselea rege legendar al Romei. Etrusc de origine. Tradiția îi atribuie cea mai însemnată dintre reformele realizate în epoca Romei regale, prin care toți locuitorii cetății, patricieni și plebei, au fost împărțiți în șase clase censitare avînd ca unitate de bază centuria (unitate militară cuprinzînd 100 de luptători). Repartizarea într-o clasă era în concordanță cu averea posedată și cu obligațiile militare ce-i reveneau cetățeanului. Astfel, clasa I cuprindea cetățenii cu o avere de 100 000 de ași, grupați în 18 centurii de cavaleri și 80 de centurii de hopliți, clasa a II-a — 20 de centurii (75 000 de ași avere), clasa a III-a — 20 centurii (50 000 ași), clasa a IV-a — 20 centurii (25 000 de ași), clasa a V-a — 30 centurii (11 000 ași), clasa a VI-a — 5 centurii compuse din oameni fără avere. Cele 193 de centurii formau adunarea cea mare a poporului sau adunarea centuriilor *(comitia centuriata)*. Potrivit tradiției, **S.** a completat reforma sa censitară cu una de natură administrativă, împărțind populația în 4 triburi orășenești și 26 rurale, după criteriul teritorial al domiciliului, în locul celor trei triburi tradiționale. Tot acestui rege i se atribuie construcția unor noi ziduri ale Romei (așa-numitele ziduri serviene) și înălțarea unui sanctuar comun al tuturor latinilor pe Aventin. Ucis de fiica sa, Tullia, soția lui Tarquinius Superbus. Tradiția romană din sec. I î.e.n., data domnia lui **S.** între 578 și 535 î.e.n.

SEVERUS ALEXANDER Marcus Aurelius (208—235), împărat roman (222—235). Nepot al lui Caracalla, Gessius Bassianus Alexianus, originar din Arca Caesarea (Fenicia), este proclamat împărat la vîrsta de 13 ani de pretorienii din Roma, după asasinarea vărului său Elagabal. Autoritatea reală este exercitată de Iulia Mamaea (mama sa), sprijinită de marii juriști Domitius Ulpianus și Paulus Modestinus. În timpul domniei lui **S.A.** autocratismul și excentricitățile predecesorului său sînt eliminate și se restabilesc bunele raporturi cu senatul, al cărui prestigiu este sporit. Relațiile cu armata și garda pretoriană devin însă încordate. **S.A.** inițiază în anii 231—233 o contraofensivă romană în Orient pentru a stăvili invazia sasanidă la apus de Eufrat. În timpul pregătirilor unui război împotriva alamanilor la granița renană, **S.A.** și Iulia Mamaea sînt uciși la Mogontiacum (Mainz) de soldați. Cu el ia sfîrșit dinastia Severilor (193—235).

SEVERUS Cornelius → CORNELIUS Severus.

SEVERUS Flavius Valerius (?—307), împărat roman (306—307). Soldat de origine ilirică, favorit al lui Galerius, **S.** este proclamat în cadrul celei de-a doua tetrarhii (1 mai 305) cezar încredințîndu-i-se guvernarea Pannoniei, Italiei și a unei părți a Africii. La moartea lui Constantius Chlorus, **S.** este proclamat august al Occidentului (iulie / august 306); nemulțumirea trezită în Italia de politica sa fiscală declanșează proclamarea lui M. Aurelius Valerius Maxentius ca împărat (28 octombrie 306). Înfrînt și făcut prizonier de Maxentius, **S.** este ucis de acesta în Italia la Tres Tabernae (307).

SEVERUS Libius → LIBIUS Severus.

SEVERUS Sulpicius → SULPICIUS Severus.

SEXTIUS Quintus (cca 70 — cca 5 î.e.n.), filosof latin. **S.** refuză oferta lui Caesar de a se lansa în viața politică, pentru a se consacra filosofiei. Sub Augustus, fondează la Roma o școală proprie printre elevii căreia se numără A. Cornelius Celsus, Papirius Fabianus și Sotion din Alexandria. Scrierile

sale, redactate în limba greacă, astăzi pierdute, au eviden- țiat o concepție eclectică, cu elemente pitagoreice, stoice și platoniciene.

SEXTIUS Sextinus Lateranus Lucius (sec. IV î.e.n.), om politic roman. Plebeu de origine, **S.** s-a afirmat, împreună cu C. Licinius Stolo, în calitate de tribun al plebei în anii 376—367 î.e.n., ca un hotărît luptător pentru egalitatea în drepturi a plebeilor cu patricienii. Potrivit tradiției, **S.** și Licinius au impus în 367 adoptarea a trei legi *(leges Liciniae Sextiae)* care au deschis accesul plebeilor la consulat, au limitat pro- prietatea funciară privată la 500 de iugera (125 ha) și au anulat datoriile plebeilor. Mai ponderat decît colegul său de tribunat Licinius Stolo, **S.** a fost ales în 366 consul, fiind primul plebeu care a ocupat această funcție.

SEXTOS Empeirikos / Sextus Empiricus / (a doua jumătate a sec. II e.n.), filosof sceptic și medic grec. Discipol al lui Pyrrhon din Elida, activ la Atena și Alexandria. Din opera sa, elaborată între anii 180—200, s-au păstrat numai scrie- rile filosofice, *Pyrrhoneioi hypotheseis (Bazele filosofiei lui Pyrrhon*, 3 cărți), adevărat compendiu al filosofiei sceptice, *Pros mathematikus (Împotriva matematicienilor*, 6 cărți*)* și *Pros dogmatikus (Împotriva dogmaticilor*, 5 cărți), care con- stituie principalul izvor pentru cunoașterea scepticismului antic.

SILIUS ITALICUS Tiberius Catius Asconius (cca 35—cca 100), om politic și poet epic latin. Originar din Neapolis, consul în 68, guvernator al provinciei Asia în 77, **S.** se retrage după această dată din viața politică și trăiește ca poet și colec- ționar de artă pe domeniile sale din Campania. Admirator pasionat al lui Cicero, dar mai ales al lui Vergil, **S.** compune după anul 78 o epopee *Punica* (17 cînturi, 1 200 de versuri), în care, după modelul *Eneidei*, cîntă cel de-al doilea război împotriva Cartaginei (218—201 î.e.n.). Versificare modestă a decadei a III-a din Titus Livius, epopeea lui **S.** nu reușește

să se ridice deasupra clișeelor genului, lipsită de strălucire și suflu poetic.

SILVANUS Aelianus Tiberius Plautius → PLAUTIUS Silvanus Aelianus Tiberius.

SIMON Bar Kochba → BAR KOCHBA Simon.

SISENNA Cornelius Lucius (118—67 î.e.n.), om politic și istoric latin. Partizan al lui Sulla, praetor (78), guvernator al Siciliei și Cretei. Reprezentant al analisticii tîrzii, **S.** redactează, în continuarea operei lui Sempronius Asellio, o lucrare *(Historiae*, 12 cărți*)* evocînd epoca războaielor civile dintre optimați și populari (anii 91—79). Deși scrisă de pe pozițiile optimaților, istoria sa (din care s-au păstrat 140 de fragmente) s-a bucurat de o bună apreciere din partea lui Sallustius și Varro. **S.** a tradus în latină *Milesiae Fabulae (Povestiri milesiene)*, povestiri licențioase, de origine orientală, mult gustate în epocă.

SOLINUS Caius Iulius (sec. III?), geograf latin. **S.** este autorul unei *Culegeri de fapte memorabile (Collectanes rerum memorabilum)*, redactată sub forma unui periplu în jurul a trei continente (Europa, Asia, Africa), în care selectează îndeosebi informații senzaționale și curiozități geografice, istorice și din domeniul științelor naturii. Compilație după Pomponius Mela, Pliniu cel Bătrîn și Suetonius, lucrarea, de largă popularizare, a avut o îndelungată circulație, pînă în evul mediu, prelucrată și sub titlul *Polyhistor*. Include și o serie de informații despre spațiul danubiano-balcanic. La **S.** apare pentru prima dată termenul de *Mare Mediterraneum*.

SORANUS Quintus Marcius Barea → BAREA Soranus Quintus Marcius.

SOSIGENES din Alexandria (sec. I e.n.), astronom și matematician grec. Chemat la Roma, a înlocuit, în 46 î.e.n., din inițiativa lui Caesar, vechiul calendar roman de 355 zile prin cel iulian de 365 zile, cu un an bisect la fiecare 4 ani;

calendarul iulian a rămas neschimbat în vigoare pînă la reforma papei Grigore XIII în 1582.

SOCRATES Scolasticul (cca 380 — cca 440), retor și istoric grec. În vremea împăratului Theodosius II, **S.** elaborează la Constantinopol o istorie bisericească — *Ekklesiastike istoria (Istoria bisericii,* 7 cărți) care evocă epoca 305—439. Bogatul material documentar pe care îl cuprinde și relatarea obiectivă a conflictelor politice și ecleziastice fac din scrierea lui **S.** un prețios izvor istoric. Lucrarea cuprinde și o serie de informații asupra ținuturilor de la Dunărea de Jos.

SORANOS / Soranus / din Efes (cca 70 — cca 130), medic grec. A studiat filosofia și medicina la Alexandria și a practicat medicina la Roma în vremea lui Traian și Hadrian. Autor a peste 20 de scrieri medicale, cel mai de seamă reprezentant al școlii medicale metodice, **S.** se impune, prin erudiție și originalitatea operei, ca unul dintre cei mai mari medici ai antichității. Scrierea sa despre bolile acute și cronice s-a păstrat în prelucrarea latină a lui Caelius Aurelianus; *Gynaikeia,* 4 cărți, reprezintă unul dintre cele mai importante tratate antice de ginecologie, tradus și în limba latină.

SOZOMENOS Salamanes Hermeias (sec. V), retor și istoric grec. Originar din satul Bethelia de lîngă Gaza (Palestina), **S.** elaborează între 443—450 la Constantinopol o istorie bisericească *(Ekklesiastike historia, Istoria bisericii)* în 9 cărți, sprijinindu-se în mare măsură pe opera contemporanului său, Socrates Scolasticul. Istoria lui, care evocă epoca 324—439, cuprinde și o serie de informații referitoare la Scythia Minor (Dobrogea) și regiunea Dunării de Jos.

SPARTACUS (?—71 î.e.n.), conducătorul marii răscoale a sclavilor din Italia (73—71 î.e.n.). Originar din Tracia, adus ca prizonier de război în Italia, **S.** evadează din școala de gladiatori din Capua împreună cu 70 de celți și traci, refugiindu-se pe muntele Vezuviu. După ce reușește să-și ralieze sclavii din împrejurimi, **S.** înfrînge trupele trimise împotriva

sa, conduse de propretorul C. Claudius Glaber, apoi de pretorul P. Varinius. După aceste succese, răscoala se extinde în Campania și Lucania, rîndurile armatei lui **S.** sporind la 40 000, apoi la 60 000 de oameni. În 72 armatele celor doi consuli, C. Cornelius Lentulus și P. Gellius Poplicola, sînt înfrînte succesiv, **S.** înaintînd spre N, probabil cu intenția de a părăsi Peninsula Italică și a permite mozaicului etnic de sclavi întoarcerea în regiunile de baștină. Dezbinarea din rîndul răsculaților duce la desprinderea, apoi înfrîngerea grupării conduse de celtul Krixus. Ajunși în N, după ce înfrîng la Mutina armata proconsulului C. Cassius Longinus, răsculații își schimbă planul din motive rămase necunoscute, revin spre S și străbat, asemenea lui Hannibal, întreaga peninsulă pînă la Thurioi, înfrîngînd din nou, în Picenum, armatele celor doi consuli. Războiul ia o nouă turnură după preluarea comenzii de către M· Licinius Crassus, care îl izolează pe **S.** în Bruttium. După ce încercarea lui **S.** de a traversa strîmtoarea Messina și a debarca în Sicilia eșuează din lipsa unei flote, armata răsculaților sparge încercuirea lui Crassus, dar în Lucania, în bătălia de pe rîul Silarius, este înfrîntă. 6 000 de sclavi sînt crucificați pe Via Appia, între Capua și Roma. Resturile armatei răsculaților sînt nimicite de Cn. Pompeius, revenit din Spania după victoria asupra lui Sertorius. Căzut în luptă, **S.** devine încă din antichitate o figură legendară. Izvoarele antice îi subliniază talentul de general, capacitatea de organizator, forța și curajul său, cinstea și umanismul. Răscoala condusă de el rămîne în istorie ca cea mai importantă ridicare la luptă a celei mai dezmoștenite clase a antichității.

SPURIUS Maelius → MAELIUS Spurius.

STATILIUS Taurus Titus (? — cca 10 î.e.n.), general roman. *Homo novus* din Lucania, praetor (40), consul (37 și 26), **S.** luptă cu succes împotriva lui Sext. Pompeius în 36, devine guvernator al Africii după înlăturarea lui M. Aemilius Lepi-

dus (36—34), se afirmă în timpul operațiunilor din Illyria (34—33) și este comandantul armatei de uscat la Actium (31). În 29 luptă cu succes împotriva cantabrilor și asturilor din NV Spaniei. În timpul absenței împăratului Augustus din Roma (16—10), este numit prefect al orașului. Prieten din tinerețe al lui Octavianus, **S.** este după M. Vipsanius ↑ Agrippa cel mai important general și loial partizan al acestuia.

STATIUS Priscus Licinius Italicus (? — cca 166), general roman. Originar dintr-o familie de rang ecvestru, **S.** intră în ordinul senatorial (136), este legat al legiunii a XIII-a Gemina și guvernator al Daciilor (156—158), consul (159), guvernator al Moesiei Superior (161), Britanniei (161/162), Cappadociei (162—64). Se remarcă în timpul războiului romano-part (162—166) prin cucerirea orașului Artaxata din Armenia.

STATIUS Publius Papinius (cca 40 — cca 96), poet latin. Fiu al unui cunoscut retor și poet de rang ecvestru din Neapolis care îl inițiază în arta poetică, beneficiar la Roma al favorurilor împăratului Domițian, **S.** se impune ca cel mai multilateral poet latin de la Ovidiu. *Silvae (Silvele)*, 32 de poezii (în majoritate în hexametri dactilici), grupate în cinci cărți, abordînd evenimente cotidiene, reliefează un talent de necontestat, spontaneitatea și prospețimea artei sale; ele au exercitat o puternică influență asupra poeziei sec. IV—V. Epopeile sale, *Tebaida* (12 cînturi), imitație din anii 78—90 după creația poetului grec din sec. IV î.e.n. Antimah din Colophon, care reia motivul luptei celor șapte contra Thebei, și *Achilleis* (consacrată vieții lui Ahile), neterminată, relevă, în ciuda eșecurilor construcției, un poet capabil deopotrivă în realizarea scenelor eroice, ca și de emoționantă gingășie.

STILICHO / Stilicon / Flavius (cca 365—408), general vandal în serviciul Romei. Fiul unui ofițer „barbar" din armata lui Valens, **S.** este remarcat de Theodosius I, cu a cărui nepoată, Serena, se căsătorește, devine în 391 *magister militum per*

Thracias apoi, în 394, comandant suprem al trupelor din Occident. La moarte (395), Theodosius îi încredințează tutela fiului său, Honorius, devenit împărat al Imperiului roman de apus, căsătorit cu fiicele sale, inițial Maria apoi Aelia Thermantia. Cel mai talentat general al statului, **S.** va exercita între 395—408 puterea reală în Occident; cu o rară energie el combate pe vizigoții conduși de Alaric pătrunși în Italia (victoriile de la Polentia — 402 și Verona — 403), pe ostrogoții lui Radagaisus (victoria de la Faesulae — 406). **S.** cade victimă reacției antigermanice din Imperiu, fiind asasinat la Ravenna din ordinul lui Honorius.

STILO Praeconinus Lucius Aelius (cca 150 — cca 70 î.e.n.), filolog și gramatic latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Lanuvium, **S.** deschide la Roma o școală de retorică și gramatică, numărînd printre elevii săi pe Varro și Cicero. Opera lui cuprinde comentarii la *Carmina Saliorum (Cîntecele preoților salieni)*, la limba celor XII Table, ediții critice din Ennius, Lucilius și Plautus (reținînd drept autentice numai 25 din cele 130 de piese atribuite celebrului autor, care circulau în epocă). Primul învățat roman de cultură enciclopedică (stoic convins), **S.** este considerat întemeietorul filologiei latine.

STOBAIOS / Stobaeus / Ioannes (sec. V e.n.?), scriitor grec. Originar din orașul macedonean Stoboi. Autorul celei mai ample antologii a antichității *(Anthologion, Florilegiu,* 4 cărți), care cuprinde extrase aranjate tematic (metafizică, fizică, etică, politică ș.a.) din peste 500 de scriitori și filosofi (păgîni numai), începînd cu Homer și sfîrșind cu autori ai sec. IV e.n. (Themistios). Prețioasă prin păstrarea unor fragmente din opere al căror original s-a pierdut.

STOLO Caius Licinius — LICINIUS Stolo Caius.

STRABON (cca 64/63 î.e.n. — 23/26 e.n.), geograf și istoric grec. Originar dintr-o familie ilustră din orașul Amaseia din Pont, **S.** studiază la Nyssa și Roma (unde aderă la stoicism),

întreprinde apoi o serie de călătorii în Asia Mică, Grecia, Italia și Egipt. Din *Historika hypomnemata (Comentarii istorice)*, în 47 de cărți, elaborată între 27—7 î.e.n., o istorie universală a perioadei 146—27 î.e.n., care continuă opera lui Polybios, nu ni s-au păstrat decît 19 fragmente. În schimb *Geographika (Geografia)*, publicată după 14 e.n. în 17 cărți, este unica operă geografică a antichității care ne-a parvenit aproape în întregime. Lucrarea se deschide cu o istorie a disciplinei (cărțile 1 și 2) și continuă cu descrierea Europei (3—10), Asiei (11—16) și Africii (17). Printre autorii compilați, nu fără discernămînt critic, se numără Eratosthenes, Hipparchos, Artemidoros din Efes, Polybios, Poseidonios ș.a. Adept, alături de Polybios, al orientării chorografice în geografie (care optează pentru prezentarea enciclopedică a ținuturilor descrise), opusă celei matematice a lui Erathostenes — preocupată de problemele cartografiei și ale măsurătorilor astronomice, **S.** include, pe lîngă datele strict geografice, și prețioase informații de ordin istoric, cultural, mitologic (este prezentă, între altele, prima descriere a Germaniei și Britanniei). Opera sa, care se bucură de o largă răspîndire și notorietate în antichitatea tîrzie și în epoca bizantină, rămîne cel mai bogat izvor geografic al antichității.

SUETONIUS Paullinus Caius (sec. I), general roman. Comandant al forțelor romane din Mauretania sub Claudiu (41/42), **S.** este primul roman care traversează Munții Atlas. Consul suffect (cca 43), ulterior guvernator în timpul lui Nero al Britanniei (58—61), **S.** reprimă cu mari eforturi răscoala icenilor condusă de regina Boudicca (61). Consul ordinarius în 66, luptă la Bedriacum alături de Otho, fiind apoi grațiat de Vitellius (69).

SUETONIUS / Suetoniu / Tranquillus Caius (cca 70 — cca 140), scriitor latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Hippo Regius (Africa), primește o solidă educație în

domeniul retoricii, practică avocatura la Roma și, grație sprijinului prietenului său Plinius cel Tînăr, este admis ca funcționar imperial în cancelaria lui Traian; ocupă funcțiile de *a studiis*, *a bibliothecis* (după anul 114), iar din 118, sub Hadrian, pe cea de *ab epistulis* (secretar al cancelariei imperiale). Împreună cu protectorul său, C. Septicius Clarus, prefectul orașului Roma, este înlăturat din funcție în 121, dedicîndu-se în continuare carierei didactice și scrisului. Principala sa operă, *De vita Caesarum*, culegere de 12 biografii de împărați, începînd cu Caesar și sfîrșind cu Domitian (în 8 cărți), redactată în jurul anului 120, s-a păstrat integral. Fiecare biografie este abordată separat, urmărindu-se punctajul unei scheme comune. Fără a se constitui într-o istorie propriu-zisă (personalitățile tratate îl interesează pe **S.** în primul rînd ca oameni și mai puțin ca șefi de stat), biografiile denotă capacitatea autorului în acest domeniu: imparțialitate, cercetare detaliată, bogăția informației — adesea sînt incluse documente de arhivă în formă originară. Preferința pentru detaliul psihologic, redactarea clară, precisă, fără înflorituri retorice, au făcut din *Viețile Cezarilor* mai degrabă un document cultural-istoric decît operă istoriografică. Creația sa a influențat sensibil evoluția genului biografic în antichitatea tîrzie (Marius Maximus i-a continuat opera, *Historia Augusta* o citează frecvent, Aurelius Victor, Eutropius și Orosius o folosesc) și evul mediu, fiind însă sever judecată de istoriografia din sec. al XIX-lea și din prima jumătate a sec. XX; studii ale ultimelor trei decenii tind a-l reabilita pe **S.** ca biograf și istoric. *De viris illustribus (Despre viața oamenilor iluștri)*, repertoriu, în 5 părți, de biografii succinte și precise de poeți, oratori, istorici, filosofi, gramatici celebri, păstrat fragmentar, oferă totuși prețioase date despre viețile unor autori despre care nu aveam nici o altă informație. Lexiconul bizantin *Suda* men-

ționează alte 9 lucrări ale lui **S.**, despre care nu posedăm însă informații suplimentare.

SULPICIA (sec. I), poetă latină. Fiica lui Servius Sulpicius Rufus, nepoata lui Valerius Messala Corvinus, **S.** este autoarea a șase elegii pătimașe adresate iubitului ei Cerinthus, care ne-au fost transmise în cartea III din *Corpus Tibullianum*.

SULLA Lucius Cornelius (138 – 78 î.e.n.), om politic și general roman. Reprezentant al unei familii patriciene sărăcite, **S.** devine în 107 quaestor însoțindu-l pe C. Marius în Africa în războiul iugurthin, unde în 105 î.e.n. îl capturează pe regele numid și se îmbogățește. Legat al lui Marius în Gallia (104), tribun militar (103), comandă în bătălia de la Vercellae (101) centrul armatei romane, revendicînd pentru sine gloria victoriei asupra cimbrilor. Praetor (97), propraetor în Cilicia (96), **S.** se distinge din nou în timpul „Războiului aliaților"; dobîndind în 88 consulatul, grație sprijinului acordat de aristocrația senatorială, îndeosebi al familiei Metellilor, cu care se înrudise. Se autointitula *Felix (Norocosul)*. În 88 senatul îi încredințează conducerea forțelor romane din Răsărit în Războiul împotriva lui Mithradates VI, regele Pontului; cînd tribunul plebei P. Sulpicius Rufus îi retrage comanda încredințîndu-i-o lui Caius Marius **S.**, refugiat la Nola în Campania, se îndreaptă împotriva Romei ocupînd-o prin forța armelor; pentru prima dată în istoria republicii Cetatea Eternă este cucerită de un general roman. Marius și partizanii săi, refugiați în Africa și Hispania, sînt decretați *hostes publici*. **S.** debarcă apoi în Grecia, raliată între timp cauzei lui Mithradates, cucerește la 1 martie 86 Atena și Pireul pe care le jefuiește cumplit, înfrînge în bătăliile de la Cheroneea și Orchomenus din Grecia centrală forțele regelui Pontului și încheie cu acesta pacea de la Dardanos (85 î.e.n.) care restabilea dominația romană în Asia. Întrucît în 87 popularii în frunte cu Marius (m. 86) și Cinna ocupaseră

Roma și preluaseră puterea în Italia, **S.** debarcă în 83 î.e.n. cu armata sa la Brundisium și, la capătul unui război civil de aproape doi ani, ocupă, sprijinit de optimați, în noiembrie 82, Roma. Represaliilor sălbatice declanșate de **S.** îi cad victimă peste 10 000 de persoane, printre care 40 de senatori, 1 600 cavaleri ș.a. **S.** instituie o dictatură personală, adoptînd pentru prima dată în istoria cetății titlul de dictator pe termen nelimitat. Reformele sale social-politice și constituționale vizează consolidarea puterii oligarhiei senatoriale și lichidarea bazelor puterii popularilor. Prin *Leges Corneliae* numărul senatorilor sporește de la 300 la 600, atribuțiile senatului sînt extinse, numărul magistraților este mărit (al quaestorilor la 20, al praetorilor la 8, al pontifilor și augurilor la 15); tribunii plebei sînt excluși din *cursus honorum*, autoritatea lor fiind sensibil diminuată. **S.** își bazează puterea pe forța celor 10 000 de sclavi eliberați și înrolați într-o gardă personală și pe cei 120 000 de veterani stabiliți în colonii militare în Campania și Etruria. În anul 79, **S.** renunță brusc la titlurile dobîndite și se retrage pe domeniul său din Campania unde redactează cele 22 de cărți ale memoriilor sale *(Comentarii)*, folosite mai tîrziu de Titus Livius, Appian și Plutarh. Moare în anul următor în vila sa de la Puteoli. Arogant, crud, dar comandant de oști capabil și om politic abil, **S.** a inaugurat o linie care va fi urmată de către reprezentanții primului, apoi ai celui de-al doilea triumvirat, și se va încheia prin înlocuirea, sub Augustus, a sistemului republican prin cel monarhic. Biografia sa a fost inclusă de Plutarh în *Viețile paralele*.

SULPICIUS Apollinaris Caius (sec. II), gramatic latin. Originar din Cartagina, profesor de gramatică la Roma, unde are ca elevi pe Aulus Gellius, pe viitorul împărat Pertinax; **S.** numără printre prietenii săi pe Favorinus și Fronto. **S.**, care s-a bucurat de un mare prestigiu în epocă, este autorul unor disertații pe teme de gramatică redactate în formă

epistolară *(Epistolicae quaestiones)*, al unor rezumate în versuri ale *Eneidei* și pieselor lui Terentius.

SULPICIUS Galba Servius (sec. II î.e.n.), om politic și orator latin. În 167 a încercat, prin cuvîntările sale, să împiedice acordarea triumfului adversarului său, L. Aemilius Paullus, după victoria de la Pydna. Intervenția favorabilă a lui M. Porcius Cato a fost însă hotărîtoare. Praetor în Hispania (150), se poartă cu o cruzime fără egal, declanșînd răscoala lui Viriathus. Cu **S.**, apreciat în epocă drept cel mai celebru orator, sînt introduse în elocința latină procedeele retorice grecești.

SULPICIUS Rufus Publius (?– 88 î.e.n.), om politic roman. Reprezentat al cercului din jurul lui Livius Drusus, **S.** încearcă în calitate de tribun al plebei în 89 î.e.n. să continue politica reformatoare a acestuia. Raliindu-se taberei popularilor condusă de Caius Marius, **S.** obține votarea legii potrivit căreia noii cetățeni, aparținînd populațiilor italice sau provenind din rîndul liberților, să fie repartizați în toate cele 35 de triburi existente. Tot **S.** impune în 88 revocarea deciziei senatului care îi acordase lui L. Cornelius Sulla comanda supremă în Orient în războiul împotriva lui Mithradates VI Eupator, regele Pontului, și o atribuie lui Marius. După ocuparea Romei prin forța armelor de către Sulla, **S.** este trădat și ucis.

SULPICIUS Rufus Servius (cca 105– 43 î.e.n.), om politic și jurist roman. Consul (51), guvernator al Ahaiei (46), prieten cu Cicero, **S.** este considerat unul dintre cei mai importanți juriști ai republicii. Din cele 180 de cărți redactate s-au păstrat fragmente în digestele imperiale.

SULPICIUS Severus (cca 363 – cca 425), scriitor latin. Originar dintr-o familie aristocratică creștină din Gallia, prieten cu Paulin din Nola, avocat, apoi călugăr, **S.** se consacră activității literare și istoriografice. *Vita Sancti Martini (Viața Sf. Martin din Tours)*, redactată la 397 în tiparele

biografiei istorice clasice, devine modelul scrierilor hagiografice ale secolelor următoare. *Dialogurile* și *Scrisorile* se concentrează asupra aceleiași personalități. *Chronica* (2 cărți) este un compendiu al istoriei universale, de la începuturile biblice pînă la anul 410 (importantă pentru informațiile despre sec. IV). Povestitor talentat, cu o limbă cu inflexiuni clasice, **S.** a avut un mare succes în evul mediu timpuriu, fiind poreclit „Sallustiu creștin".

SURA Lucius Licinius — LICINIUS Sura Lucius.

SYAGRIUS (cca 430 – cca 486), general roman. **S.** reușește să mențină timp de peste două decenii după moartea tatălui său ↑ Aegidius (464), independența regiunii din N Galliei (între Loire și Somme), administrată de acesta din timpul domniei împăratului Maiorian (457—461) în calitate de *comes et magister utriusque militiae per Gallias.* Înfrînt în bătălia de la Soissons (486) de către regele franc Clovis, **S.** este predat învingătorului de regele vizigot Alaric II, la a cărui curte se refugiase, și executat.

SYMMACHUS Quintus Aurelius Eusebius (cca 345—402), orator și om politic roman. Originar dintr-o veche familie senatorială din Roma, *pontifex maior,* proconsul al Africii (373/375), prefect al orașului Roma (384—385), consul (391), **S.** își menține pînă la moarte poziția și prestigiul în senatul din Roma, în ciuda faptului că a sprijinit uzurpările lui Clemens Magnus Maximus și Flavius Eugenius. Cel mai renumit orator al epocii în Occident, el este principalul animator al cercului aristocrației senatoriale păgîne din Roma, care, la finele sec. IV, încerca să opună creștinismului reînvierea moștenirii culturale vechi romane; în cercul lui **S.** sînt îngrijite ediții din opera lui Titus Livius, Vergiliu ș.a. **S.** este autorul a opt cuvîntări în stilul panegiricelor și cca 900 de scrisori, grupate și publicate de fiul său în 10 cărți după modelul corespondenței lui Pliniu cel Tînăr. Într-un raport oficial adresat împăratului Valentinian II în 384 la Milano,

rămas celebru, **S.** intervine în numele senatorilor din Roma solicitînd încetarea persecuţiilor antipăgîne şi reinstalarea în curia senatului a altarului şi statuii zeiţei Victoria, îndepărtată cu doi ani în urmă din ordinul lui Gratianus.

SYMPHOSIUS Scholasticus (sec. IV sau V), scriitor latin. **S.** este autorul unei celebre colecţii (păstrată integral) de 100 de ghicitori şi glume, fiecare compusă din trei hexametri. Lucrarea, devenită în antichitatea tîrzie un model poetic al genului, a cunoscut o largă circulaţie pînă în evul mediu timpuriu; Aldhelmus din Malmesbury o imită încă în sec. VII.

SYNESIOS din Kyrene (cca 375 — cca 414), filosof neoplatonician grec. Originar dintr-o familie de mari proprietari funciari, **S.** studiază retorica şi filosofia la Alexandria cu ↑ Hypatia, conduce în 399—402 o solie a provinciei natale la Constantinopol, fiind ales apoi în 410/411 (anul în care se botează) episcop de Ptolemais. În opera sa (scrieri retorice, imnuri, scrisori) a încercat să contopească gîndirea păgînă cu cea creştină; cele 156 de scrisori păstrate reprezintă un preţios document de epocă.

T

TACFARINAS (? — 24 e.n.), general numid. Soldat într-o unitate auxiliară a armatei romane, **T.** dezertează și, polarizînd nemulțumirile triburilor numide și maure din Africa de Nord, declanșează o puternică răscoală antiromană (17—24). Rezistă timp de 7 ani importantelor forțe trimise împotriva lui de împăratul Tiberius, fiind înfrînt și ucis de P. Cornelius Dolabella în bătălia de la Auzia (Aumale).
TACITUS Marcus Claudius (cca 200—276), împărat (275—276). Născut la Interamna (Italia), bogatul *princeps senatus* **T.** este desemnat împărat la Roma de către senat, la asasinarea lui Aurelian. Moare la capătul unei domnii de 10—11 luni (asasinat?), în cursul unei campanii întreprinse împotriva goților pătrunși în Asia Mică.
TACITUS Publius Cornelius (cca 55 — cca 120), istoric latin. Se cunosc extrem de puține date din biografia lui **T.** Provine probabil dintr-o familie senatorială provincială din Gallia Narbonensis sau Gallia Cisalpina și studiază retorica la Roma cu M. Aper și Iulius Secundus, dobîndind de tînăr faima unui orator de talent. Cariera publică și-o începe în timpul domniei lui Vespasian ca *tribun laticlavus,* se căsătorește în 78 cu fiica consulului Cn. Iulius Agricola, devine sub Domitian praetor (88), apoi în timpul lui Nerva consul suffect (97). În anul 100 apare în public ca acuzator, împreună

cu prietenul său Plinius cel Tînăr, în procesul intentat fostului guvernator al provinciei Asia, Marius Priscus. Își încheie cariera ca guvernator al provinciei Asia probabil în anii 112/113 • **T.** își publică primele două scrieri, de dimensiuni reduse, în anul 98, la scurt timp după ocuparea tronului de către Traian. *De vita Iulii Agricolae* cuprinde biografia socrului său, scriere encomiastică, care reușește însă să păstreze o remarcabilă sobrietate. **T.** prezintă cariera și guvernarea provinciei Britannia evitînd orice aspect anecdotic, atît de prețuit de biografi precum Nepos, Plutarh sau Suetoniu. *De origine et situ Germanorum,* monografie etnografică, operă unică în literatura latină, prezintă condițiile geografice ale regiunilor de dincolo de Rin și Dunăre, originea și modul de viață al germanilor, iar în partea a doua oferă o descriere a principalelor triburi. Societății romane corupte îi sînt opuse, în mod idealizat, simplitatea, setea de libertate, cinstea și curajul triburilor „barbare" ale germanilor. Dedicat consulului din 102, L. Fabius Iulius, *Dialogus de oratoribus*, cea de-a treia scriere de mici dimensiuni, redă o discuție (imaginară) la care **T.**, tînăr, ar fi participat în anii 75—77; protagoniști sînt poetul Curiatus Maternus, retorii M. Aper, I. Secundus și Vipsanus Messala, iar tema, frecvent întîlnită în epocă, raportul dintre modern și tradițional în arta retorică, relația poezie-retorică etc. În 98, în biografia lui Agricola, **T.** anunță viitoarele sale preocupări istoriografice: să descrie robia trecutului, domnia despotică și sîngeroasă a lui Domițian și să proslăvească prezentul fericit, principatul lui Nerva și al lui Traian. Între 105—109, **T.** publică *Historiae (Istorii)*, evocarea evenimentelor de la 1 ianuarie 69 pînă la moartea lui Domițian (96). Din cele 14 cărți nu s-au păstrat însă decît cărțile I-IV și începutul cărții a V-a, adică evenimentele anilor 69—70. După încheierea acestei opere, **T.** nu s-a aplecat, cum promisese, asupra domniilor contemporane (oprit poate

de dezamăgirea produsă de noul regim și de conștiința lucidă a dificultăților abordării istoriei strict contemporane. Astfel, în cele 16 cărți ale *Analelor (Annales)*, realizate între 110—120, reia istoria principatului de la moartea lui Augustus (14 e.n.) pînă la dispariția violentă a lui Nero (68). Și această lucrare ne-a parvenit fragmentar, păstrîndu-se numai cărțile I-VI și XI-XVI (adică anii 14—29, 31—37, 47—66). Este posibil ca **T.** să nu fi reușit să-și încheie această operă; noul proiect anunțat în paginile analelor, o istorie a domniei lui Augustus, a rămas în orice caz neînfăptuit. Izvoarele folosite de **T.** s-au pierdut în covîrșitoare majoritate; scrierile lui Aufidius Bassus, Cluvius Rufus, Fabius Rusticus, Servilius Nonianus, Plinius cel Bătrîn, Vipstanus Messala, memoriile Agrippinei Minor, ale lui Vespasian au dispărut. Istoric în adevărata accepție a noțiunii, **T.** a apelat frecvent la documentele vremii — *acta diurna, acta publica, acta senatus* ș.a. — iar pentru domnia Flaviilor, la propria amintire și la mărturiile contemporanilor. Izvoarele utilizate sînt însă supuse de **T.** unei prelucrări personale, topite într-o adevărată operă istorică, edificată cu geniu compozițional și talent stilistic. Cu **T.** evoluția de trei secole a istoriografiei analistice senatoriale atinge maxima împlinire. Istoria sa nu este o istorie universală, nici o istorie a imperiului, ea rămîne o istorie a Cetății Eterne, a curții imperiale, a cercurilor aristocrației senatoriale; provinciile sînt mai puțin incluse în sfera interesului său. Criteriul succesiunii cronologice rămîne dominant fără a fi însă absolutizat. Reprezentant al nobilimii senatoriale, **T.** surprinde necesitatea obiectivă a noii forme constituționale a principatului, chemată să înlocuiască vechile instituții republicane ce nu mai puteau garanta supraviețuirea vastului imperiu. Are însă conștiința faptului că aceasta va însemna și dispariția vechilor virtuți ale aristocrației senatoriale *(libertas, gloria, virtus)*. În adîncul sufletului, el rămîne un nostalgic al vechii *res publica*.

De aici profundul pesimism și tonul de resemnare care străbate paginile sale de maturitate. În strădania sa de a scrie o istorie *sine ira et studio*, **T.** a fost sincer; imaginile nedrept de sumbre ale unor împărați precum Tiberius sau Domițian își au rădăcinile în poziția sa de castă, în conflictul care îl opunea pe princeps aristocrației senatoriale. În reconstituirea istorică, **T.** are un stil grav, sobru, concis, de o remarcabilă expresivitate. Sondajele în psihologia personajelor sînt strălucite, analizele caracterologice adevărate bijuterii artistice. Ca istoric, **T.** a proclamat întotdeauna că urmărește educarea și nu distracția cititorului. Monumentalitatea operei sale a lipsit-o de interesul antichității tîrzii; numai Ammianus Marcellinus își propune, la sfîrșitul sec. IV, să-i continue opera. Din sec. IX-X scrierile lui sînt redescoperite; sec. XV-XVIII le aduc maxima receptare, cercetătorii sec. XX le relevă noi valențe.

TARQUINIUS Priscus, al cincilea rege legendar al Romei. Etrusc de origine, venit la Roma din orașul Tarquinii și ales rege la moartea lui Ancus Marcius, el deschide cetatea influențelor etrusce. I se atribuie ample lucrări edilitare-asanarea mlaștinilor din oraș și construcția Forumului roman, a templului Capitolin precum și a circului. Tot el ar fi ridicat numărul senatorilor la 200 și ar fi sporit numărul cavalerilor. Este ucis de rude ale lui Ancus Marcius. Tradiția romană din sec. I î.e.n. data domnia lui între 616 și 579 î.e.n.

TARQUINIUS Superbus Lucius, al șaptelea și ultimul rege legendar al Romei. Etrusc de origine, fiu sau nepot al primului Tarquinius, **T.** este prezentat de tradiție cu trăsăturile clasice ale tiranului. Ajuns pe tron printr-un asasinat, se sprijină exclusiv pe forța armelor. În încercarea de a slăbi puterea aristocrației, a redus numărul senatorilor; a purtat lupte împotriva volscilor și a cucerit prin șiretenie orașul Gabii. În vremea sa se încheie asanarea mlaștinilor prin construcția marelui canal colector *(Cloaca maxima)* și este

realizat marele templu de pe Capitoliu, consacrat triadei Jupiter, Iunona, Minerva. Răpirea, de către fiul regelui, a soției lui Collatinus, virtuoasa Lucreția, care se sinucide, declanșează o revoltă a nobilimii romane condusă de Lucius I.† Brutus și L. Tarquinius Collatinus, în urma căreia **T.** este izgonit din Roma, regalitatea este abolită și se instituie regimul republican. Brutus și Collatinus sînt aleși primii doi consuli ai Republicii. Încercările sale de a recuceri puterea cu ajutor străin eșuează. Tradiția romană din sec. I î.e.n. data domnia lui **T.** între 534 și 510/509 î.e.n.

TERENTIANUS Maurus (sec. III sau IV e.n.), poet și gramatic latin. Originar din Mauretania, **T.** este autorul a trei scrieri în versuri: *De litteris (Despre articularea literelor), De Syllabis (Despre silabe)* și *De metris (Despre metri)*, prețioase prin observațiile asupra versului antic pe care le cuprinde.

TERENTIUS / Terențiu / Afer Publius (cca 190—159 î.e.n.), poet comic latin. Originar din Africa, poate berber din Cartagina, **T.** este adus ca sclav la Roma de senatorul Terentius Lucanus care, după ce-i asigură o educație îngrijită, îi redă libertatea. Apropiat „Cercului Scipionilor", **T.** scrie și reprezintă între 166 și 160 pe scenele Romei 6 comedii — *fabulae palliatae* (toate păstrate): *Andria (Fata din Andros); Hecyra (Soacra), Heautontimorumenos (Cel care se pedepsește singur), Eunuchus (Eunucul), Phormio, Adelphoe (Frații).* Modelul folosit cu precădere sînt comediile de moravuri ale lui Menandru. Moare foarte tînăr în timpul unei călătorii în Grecia. Trecerea de la Plaut la **T.** este cea de la farsa lirică la drama psihologică. Interesul pentru o construcție bine închegată, pentru verosimilitatea acțiunilor și motivarea psihologică a personajelor, limbajul rafinat al comediilor sale din care stridențele și efectele comice ieftine sînt înlăturate, toate fac din **T.** un modern față de celălalt mare autor latin, Plaut.

TERENTIUS Varro Caius (? — cca 200 î.e.n.). *Homo novus*, aparţinînd unei ginte plebeiene, adversar al lui Q. Fabius Maximus, **T.** este ales în 216 î.e.n. consul împreună cu L. Aemilius Paullus. Potrivit tradiţiei, **T.** decide, împotriva voinţei colegului său, Lucius Aemilius Paullus, declanşarea bătăliei de la Cannae (216 î.e.n.), încheiată cu cea mai grea înfrîngere suferită de o armată a Romei republicane.

TERENTIUS Varro Lucullus Marcus (116—56 î.e.n.), om politic roman. Frate al lui L. Licinius ↑ Lucullus, adept al lui Sulla, consul în 73 î.e.n. apoi proconsul al Macedoniei (72—71 î.e.n.). În această ultimă calitate, participă la cel de-al treilea război mithradatic, impunînd, în urma unei campanii victorioase în regiunile vest pontice, cetăţilor greceşti, pînă atunci aliate ale regelui Pontului, Mithradates al VI-lea Eupator, suzeranitatea romană.

TERTULLIANUS / **Tertulian** / **Quintus Septimius Florens** (cca 160 — cca 220), scriitor latin creştin. Născut la Cartagina, în familia unui centurion, **T.** primeşte o temeinică educaţie juridică şi retorică, practică avocatura la Roma, se converteşte apoi în 193/196 la creştinism, devenind preot în oraşul natal. În 207 aderă la gruparea montanistă, pentru a întemeia mai tîrziu o sectă creştină distinctă. Cele 31 de scrieri păstrate pot fi împărţite tematic în trei categorii: a) Scrieri apologetice (de apărare a noii religii), *Ad nationes (Împotriva păgînilor)*, *Apologeticum (Apologeticul)*, *De testimonio animae (Despre mărturia sufletului)* ş.a., b) dogmatico-polemice (de combatere a ereziilor apărute în sînul noii religii), *Adversus Marcionem* (cinci cărţi), *Adversus Praxean (Împotriva lui Praxean)*, *De anima (Despre suflet)* ş.a.; c) de morală şi asceză religioasă, *Ad martyras*, *De paenitenia* ş.a. Personalitate puternică, severă, bun cunoscător al retoricii clasice, a cărei logică şi rigoare o completează printr-un patos înflăcărat şi o imaginaţie îndrăzneaţă, polemist talentat, **T.**, supranumit şi „Tacitul latinei creştine", este primul

teolog roman, fondatorul latinei ecleziastice, și, în același timp, unul din marii scriitori ai Imperiului.

TETRICUS Caius Pius Esuvius (? — cca 280), împărat al „regatului galic secesionist" (270—273). Originar dintr-o bogată familie de latifundiari din Gallia, senator, guvernator al Aquitaniei (269—270) sub Victorianus, este proclamat împărat de armată după asasinarea acestuia. În preziua luptei împotriva armatei lui Aurelian care urmărea lichidarea secesiunii galice, **T.** a trecut în tabăra acestuia de pe Cîmpiile Catalaunice. A fost numit de Aurelian, după reintegrarea regatului galic în Imperiu, *Corrector Lucaniae*.

TETTIUS Iulianus (sec. I e.n.), general roman. Comandant de legiune în Moesia (69), guvernator al Numidiei (80/81), consul suffect în 83, guvernator al Moesiei Superior (88—90), **T.** a comandat armata romană care a pătruns în Dacia în anul 88 e.n. și a repurtat victoria de la Tapae asupra lui Decebal, încheind primul război daco-roman.

THEODORETOS din Kyrrhos (393—466), scriitor grec. Originar din Antiochia, **T.** devine în 423 episcop de Kyrrhos și, atras în conflictele cristologice, îl combate pe Ciril din Alexandria, apropiindu-se de tezele lui Nestorios; depus în 449 de Conciliul ecumenic de la Efes, este reabilitat doi ani mai tîrziu la Conciliul de la Chalkedon. **T.** este unul dintre cei mai prolifici autori ecleziastici ai epocii: *Graecorum affectionum curatio (Vindecarea bolilor grecești)*, *Historia religiosa*, *Haereticarum fabularum compendium* ș.a. Istoria sa bisericească *(Ekklesiastike istoria)*, care evocă epoca 325—428, cuprinde și informații referitoare la ținuturile Dunării de Jos.

THEODOROS / Teodor / din Gadara (sec. I î.e.n.), retor grec. Reprezentant de vază al curentului aticist, **A.** a fost profesorul viitorului împărat Tiberius, în timpul șederii lui în Rhodos; autor al unor opere istorico-geografice și de gramatică.

THEODOSIOS /**Teodosiu**/ **din Alexandria** (sec. IV-V e.n.), gramatic grec. Autor al unui manual de limbă greacă cuprinzînd bogate serii paradigmatice nominale și verbale, foarte mult folosit în învățămîntul secolelor următoare (un comentariu al gramaticii sale a fost realizat în sec. VI de bizantinul Georgios Choiroboskos).

THEODOSIUS /**Teodosiu**/ **Flavius** (? — 376 e.n.), general roman. Originar din Hispania, **T.** urcă treptele ierarhiei militare impunîndu-se ca unul dintre cei mai talentați comandanți militari ai epocii. În 368 este însărcinat de Valentinian I cu restabilirea ordinii în Britannia, grav afectată de invaziile picților și scoțiilor. Între 369—373 luptă cu succes la Rin împotriva alamanilor, iar în 373/374 îl înfrînge pe uzurpatorul Firmus din Africa de Nord. Condamnat la moarte într-un tenebros proces de *crimen laesae maiestatis* de Valentinian I, este executat la Cartagina. Tatăl împăratului Teodosiu I.

THEODOSIUS /**Teodosiu I**/ **Flavius** (cca 347—395), împărat roman (379—395). Născut la Cauca în NV Hispaniei, fiul generalului Flavius Theodosius, **T.** îmbrățișează cariera armelor (*dux* în Moesia Superior în 374), dar se retrage pe domeniile lui după execuția tatălui său în 376. După moartea lui Valens la Adrianopol (378) Gratian îl proclamă coîmpărat (19 ianuarie 379), încredințîndu-i guvernarea provinciilor orientale ale Imperiului. Spirit energic și autoritar, **T.** întreprinde o serie de măsuri vizînd întărirea capacității de rezistență a Imperiului (reforme în domeniul dreptului, fiscalității, finanțelor, acceptarea unui număr sporit de contingente „barbare" în armată). În domeniul politicii religioase sprijină hotărît ortodoxismul niceean (devenit prin edictul de la Tesalonic — 380 — religia de stat obligatorie pentru toți supușii Imperiului) îndepărtîndu-se de arianism care, în Conciliul ecumenic de la Constantinopol (381), este definitiv condamnat. Lipsit de forțele necesare respingerii

vizigoților pătrunși în Imperiu, încheie cu aceştia, în 382, un tratat *(foedus)* prin care îi stabilește ca federați în dioceza Tracia, între Balcani și Dunăre. După uzurparea lui Maximus şi moartea lui Grațian (383), **T.** încheie pacea cu Persia sasanidă (387) împărțind Armenia între cele două imperii și înfrînge pe uzurpator în bătăliile de la Siscia și Poetovio (388). În urma asasinării lui Valentinian II (392) și proclamarea retorului Flavius Eugenius ca împărat în Occident, **T.** pornește o nouă campanie, obținînd în bătălia de la Frigidius (septembrie 394) victoria asupra uzurpatorului. Imperiul roman este astfel reunificat, pentru ultima dată în istorie, sub o singură autoritate. După moartea lui la Mediolanum (17 ianuarie 395), Imperiul roman este divizat între cei doi fii ai săi: Arcadius, sub regența lui Rufus (Orientul), și Honorius, sub regența lui Stilicon (Occidentul).

THEODOSIUS /Teodosiu II/ (401—450), împărat al Imperiului roman de răsărit (408—450). Fiul lui Arcadius și al Eudoxiei, august din 402, **T.** ocupă tronul la vîrsta de 6 ani; domnia sa este tutelată de potentații curții — Anthemius (408—414), *praefectus praetoris*, Helio, *magister officiorum* (414—427), Chrysaphios, *praepositus sacri cubiculi* (după 440) —, precum și de sora (Pulcheria) și soția sa (Eudokia). În cursul domniei lui **T.**, orașul Constantinopol este înconjurat cu puternice ziduri de apărare (413—439), iar Imperiul depune eforturi deosebite pentru a respinge raidurile pustiitoare ale hunilor la S Dunării (408—409, 441, 447). În pofida celor două concilii ecumenice convocate la Efes în 431 și 449, conflictele religioase interne nu sînt stăvilite. În 425 **T.** favorizează instalarea lui Valentinian III (căsătorit cu fiica sa, Licinia Eudoxia) pe tronul Imperiului roman de apus dar, confruntat fiecare cu propriile-i probleme, cele două imperii nu mai pot găsi o linie politică comună. Promulgarea concomitentă a *Codexului Theodosian* în 438 mar-

chează ultimul moment în care unitatea dintre Imperiul roman de apus și cel de răsărit este exprimată juridic.

THEODOSIUS Priscianus (cca 400 e.n.), medic latin. Elev al lui Vindicianus și originar probabil, ca și acesta, din Africa, **T.** este autorul unui tratat despre medicamente *Euporista (Cele ușor de procurat*, 3 cărți), redactat inițial în greacă. Versiunea latină, realizată tot de el, se păstrează parțial pînă astăzi. O altă lucrare a sa, *Physica*, s-a pierdut.

THEON din Alexandria (sec. I î.e.n. – sec. I e.n.), gramatic grec. Fiu al lui Artemidoros din Tarsus, elev al lui Didymos, **T.** este predecesorul lui Apion la conducerea școlii de gramatică din Alexandria. În epoca lui Augustus, **T.** redactează o serie de comentarii savante la opera unor scriitori greci clasici și ai epocii eleniste (Homer, Pindar, Sofocle, Teocrit, Callimachos ș.a.), folosite pînă în antichitatea tîrzie, și din care ne-au parvenit un număr de fragmente; **T.** mai este autorul unui lexicon alfabetic al comediei grecești.

THEON din Alexandria (sec. IV e.n.), matematician, astronom și filosof grec. Profesor la celebrul Museion din Alexandria, tatăl ↑ Hypatiei, **T.** este autorul unor solide comentarii la opera lui Claudios Ptolemaios (păstrate fragmentar) și îngrijitorul unei ediții a operei lui Euclid (care stă la baza fragmentelor ce ne-au parvenit din lucrările acestui matematician).

THEMISTIOS (cca 317 – cca 388), retor și filosof grec. Originar din Paphlagonia, **T.** se stabilește în 337 la Constantinopol, unde deschide în 345 o școală de retorică devenită repede celebră. Membru al senatului din Constantinopol, deși păgîn, **T.** este numit în 383/384 de Theodosius I prefect al orașului apoi preceptor al viitorului împărat Arcadius. Din opera lui s-au păstrat comentarii la unele opere ale lui Aristotel (filosoful său preferat) și 33 de discursuri ținute în fața diverșilor împărați, prețioase prin informațiile referi-

toare la viața politică a sec. IV și la ținuturile de la Dunărea de Jos.

THRASEA PAETUS Clodius (? — 66 e.n.), om politic și filosof stoic latin. *Homo novus* din Patavium, consul suffect în anul 56, **T.** se impune în senatul din Roma prin înalta lui ținută morală și simpatiile republicane. Atitudinea critică față de capriciile lui Nero, biografia pe care i-a consacrat-o lui Cato Uticensis, în care îl atacă pe Caesar, îi atrag ura împăratului. Condamnat sub învinuirea de crimen laesae maiestatis, se sinucide. Apropiat de Seneca și Vespasian, protector și prieten al lui Persius, socru al lui Helvidius Priscus, **T.** rămîne unul dintre reprezentanții de frunte ai opoziției stoice împotriva principatului. O biografie a sa a fost scrisă de Iunius Arulenus Rusticus.

TIBERIUS /Tiberiu/ Iulius Caesar Augustus (42 î.e.n. — 37 e.n.), împărat roman (14—37 e.n.). Fiu al senatorului Ti. Claudius Nero și al Liviei Drusilla, **T.** devine, în urma căsătoriei mamei sale cu Caius Octavianus, în 38 î.e.n., fiul vitreg al viitorului împărat Augustus. **T.** beneficiază de o strălucită educație și începe cariera armelor în calitate de *tribunus militum* în campania lui Augustus din Spania împotriva cantabrilor din anii 26—25 î.e.n. În 20 î.e.n. conduce solia romană în Orient care instalează un rege clientelar Romei pe tronul Armeniei și obține, după încheierea tratatului romano-part, retrocedarea insignelor romane pierdute în bătălia de la Carrhae (53 î.e.n.). Împreună cu fratele său, Nero Claudius Drusus, **T.** supune în anii 15—13 triburile raetilor și vindelicilor din ținuturile dintre Alpi și cursul superior al Dunării. Între 12—9 î.e.n. cucerește regiunile dintre Alpii răsăriteni și Dunărea mijlocie, populate de triburi celtice și ilire (viitoarea Pannonie) și le alipește provinciei Illyricum. După moartea lui Drusus preia comanda forțelor romane de la Rin întreprinzînd între anii 8 și 6 î.e.n. campanii în Germania dintre Rin și Elba. Căsătorit

împotriva voinței sale în anul 12 î.e.n. cu Iulia, fiica împăratului Augustus; eșecul căsniciei și politica dinastică a lui Augustus îl determină să se autoexileze 7 ani în insula Rhodos (6 î.e.n. — 2 e.n.). Moartea celor doi nepoți ai lui Augustus, Lucius și Caius Caesar, îl determină pe împărat să-l adopte (4 e.n.) și, indirect, să-l desemneze moștenitor la tron pe **T.** (care își schimbă acum numele de Tiberius Claudius Nero în Tiberius Iulius Caesar). Numit din nou comandant al forțelor romane de la Rin, **T.** întreprinde în anii 4—6 campanii la răsărit de fluviu împotriva cheruscilor, chaucilor și longobarzilor, pînă pe malurile Elbei. După izbucnirea în anul 6 e.n. a puternicei răscoale antiromane a triburilor din Pannonia și Dalmatia, **T.** este numit comandant suprem al celor 15 legiuni romane care luptă trei ani pînă la înfrîngerea răsculaților. Între anii 10—12 este din nou în fruntea forțelor romane de la Rin. La moartea lui Augustus (14 e.n.), **T.** îi succede la tronul Imperiului roman. La 56 de ani, vîrsta la care **T.** îmbracă purpura, personalitatea sa fusese profund marcată de îndelungatele campanii militare (**T.** este alături de ↑ Agrippa cel mai important general roman al epocii augustane), de lipsa de simpatie a lui Augustus, de neîntreruptele intrigi ale curții din Roma. Cei 23 de ani de domnie nu fac decît să-i accentueze pesimismul, suspiciunea, mizantropia și solitudinea. Spirit energic, cumpătat, econom, el a continuat politica lui Augustus de întărire a autorității principelui, a îmbunătățit administrația provinciilor, a consolidat starea finanțelor statului. Opoziției aristocrației senatoriale, **T.** i-a ripostat cu o nouă interpretare a legii de *crimen laesae maiestatis*, soldată cu numeroase procese și victime din rîndul cercurilor senatoriale din Roma. Animozitatea acestor cercuri a făcut ca portretul transmis de literatura istorică romană și preluat pînă în pragul sec. XX de istoriografia modernă să fie unilateral, cel al unui tiran crud și perfid. De mizantropia împăratului profită în primul rînd

Seianus, prefectul praetoriului, care după anul 20 e.n. se străduiește să-l izoleze, convingîndu-l în 26 să părăsească Roma (un an mai tîrziu el se stabilește definitiv în insula Capri, de unde guvernează imperiul pînă la moarte).
Atotputernic la Roma, Seianus, care rîvnește și el tronul, folosește puterea pentru a-i elimina pe reprezentanții familiei imperiale. Denunțat în 31 e.n. lui **T.**, Seianus este arestat, judecat și executat cu întreaga familie într-o singură zi (18 octombrie). Pe plan extern, **T.** renunță la costisitoarea politică ofensivă din Germania, rechemînd în anul 16 e.n. la Roma pe Germanicus, nepotul său, și stabilizînd frontiera Imperiului pe Rin. Regatele clientelare Moesia (15), Commagene (17) și Cappadocia (17) sînt transformate în provincii romane. Răscoala antiromană din Africa (condusă între 17—24 de numidul † Tacfarinas) și cea din NE Galliei (condusă de treverii † Florus și † Sacrovir) sînt reprimate cu violență de generalii săi. **T.** moare (poate asasinat) în drum spre Roma la Misenum. Cu **T.** principatul se afirmă definitiv ca sistem instituțional în istoria Romei antice.
TIBULLUS /Tibul/ Albius (52—19 î.e.n.), poet elegiac latin. Se cunosc puține date despre viața poetului. S-a născut la Roma sau la Pedum (între Tibur și Praeneste), într-o familie de rang ecvestru a cărei proprietate va fi confiscată pentru veteranii lui Octavianus și Antonius de la Philippi (42 î.e.n.). A trăit la Roma, bucurîndu-se de protecția lui Messala Corvinus în al cărui cerc literar a evoluat și pe care l-a însoțit, ca ofițer de stat major, în diverse expediții. În cursul unei asemenea deplasări se îmbolnăvește în 28 î.e.n. la Corcyra și este nevoit să se întoarcă în capitală. Se consacră după această dată creației. Cele 16 elegii ale sale, grupate în două cărți publicate în 26—25 î.e.n., s-au păstrat în așa-numitul *Corpus Tibullianum*, împreună cu creațiile Sulpiciei și ale lui Lygdamus, membri ai aceluiași cenaclu patronat de Messala. Poeziile sale trădează un temperament melancolic,

înclinat spre confesiune și analiză a stărilor intime, cu o iubire aproape religioasă pentru natură. Visul unei vieți în paradisul liniștit al naturii transpare atît în elegiile erotice (Delia, Nemeris, Glycera sînt iubitele cîntate succesiv de **T.**), în pasteluri, în piesele cu subiect național. O anumită monotonie a poeziei sale este compensată de armonia și muzicalitatea distihului elegiac, de eleganța și puritatea limbajului care renunță la doctrinara referință mitică alexandrină, concentrîndu-se asupra efuziunii sentimentelor. Foarte apreciat în epocă (Horațiu i-a închinat o odă și o epistolă, Ovidiu o elegie), considerat de Quintilian cel mai mare dintre elegiacii latini, **T.** își păstrează autoritatea și în evul mediu timpuriu și în Renaștere. Pleiada franceză recomanda „elegiile lui jalnice" ca model al genului.

TIGELLINUS Ofonius (? — 69 e.n.), om politic roman. Originar dintr-o familie săracă din Sicilia, prieten al lui Nero, **T.** este numit în 62, la moartea lui Burrus, prefect al pretoriului. „Geniul rău" al împăratului, cum unanim este considerat de izvoare, **T.** încurajează excentricitățile și cruzimile acestuia, este artizanul îndepărtării lui Seneca și al Octaviei de la curte. În iunie 68 îl abandonează, împreună cu colegul său Nymphidius, pe Nero, dar, condamnat un an mai tîrziu de Otho, se sinucide.

TIMESITHEUS Caius Furius Sabinius Aquila (? — 243), general roman. Personalitate energică și capabilă, născut dintr-o familie de rang ecvestru de origine arabă, procurator după 220 în Gallia Belgica, Germania, Arabia, Siria, Asia, Gallia Lugdunensis și Aquitaniae, **T.** devine în 241, sub Gordian III (cu care își căsătorește fiica, Furia Sabina Tranquillina), prefect al pretoriului. Timp de aproape trei ani, **T.** este conducătorul *de facto* al Imperiului; moare în Orient în timpul războiului victorios împotriva sasanizilor.

TIRO Marcus Tullius (103—4 î.e.n.), scriitor latin. Sclav, apoi din 53 libert al lui Cicero, căruia i-a fost secretar parti-

cular, colaborator și prieten. După moartea lui Cicero, a îngrijit publicarea discursurilor și scrisorilor acestuia. **T.** a scris o biografie a patronului său, o lucrare de gramatică *(De usu atque ratione linguae Latinae)* și alta enciclopedică *(Pandektai*, în limba greacă), toate pierdute. **T.** este creatorul celui mai vechi sistem de scriere stenografică din lume *(notae Tironianae)*, folosit în Occident pînă în sec. XIV.

TITINIUS (sec. II î.e.n.), poet comic latin. Contemporan cu Plaut (?), **T.** este primul creator cunoscut al genului de comedii populare — *fabulae togatae;* din cele 15 piese s-au păstrat 190 de versuri.

TITUS Aristo (? — 108), jurist roman. Prieten al lui Plinius cel Tînăr, sfetnic al împăratului Traian (membru în *Consilium principis)*, **T.** (poate libert de origine) este autor de comentarii *(Notae)* — astăzi pierdute — la opera juridică a lui Antistius Labeo, Cassius Longinus și T. Sabinus, apreciate în epocă.

TITUS Flavius Vespasianus (39—81), împărat roman (79—81). Născut la Roma, fiul lui Vespasian este proclamat în 69 *cezar*, devenind din 71, în calitate de prefect al pretoriului, coregent al Imperiului. În războiul din Iudeea se remarcă cucerind în august 70, după un îndelungat asediu, Ierusalimul, centrul răscoalei antiromane a iudeilor. Ponderat, în relații bune cu senatul, va fi prezentat de tradiția istorică ca unul dintre cei mai buni împărați romani *(„Amor et deliciae generis humani")*. A sprijinit înflorirea literaturii și artelor, contribuind la îmbogățirea Cetății Eterne cu monumente de o deosebită trăinicie și frumusețe *(Flavium amphiteatrum*, cel mai mare amfiteatru roman, cu o capacitate de cca 50 000 de locuri, inaugurat în 80, cunoscut din evul mediu sub denumirea de *Collosseum*, termele și arcul lui **T.**). În timpul domniei sale, o puternică erupție a Vezuviului acoperă sub un strat de lavă și cenușă trei orașe din Campania — Pompei, Herculaneum și Stabiae (august 79) —

calamitate în care își găsesc moartea cca 15 000 de oameni. Îi urmează la tron fratele său, Domițian, desemnat de **T.** la 23 iunie 79 cezar și succesor.

TRAIANUS /Traian/ Marcus Ulpius (53—118), împărat roman (98—118). Născut în colonia Italica din Spania, **T.** se impune ca un încercat militar, devine în 91 consul ordinarius, apoi guvernator al Germaniei Superior. La 27 octombrie 97 este adoptat, proclamat coregent (cezar) și succesor la tron de către Nerva. Transmiterea puterii la moartea lui Nerva (27 ianuarie 98) se face fără dificultate, **T.** (primul provincial care ocupă tronul imperial) rămînînd încă un an departe de Roma, preocupat de consolidarea graniței Rinului și de pregătirea confruntării cu statul dac condus de Decebal, care amenința autoritatea imperială la Dunărea de Jos. După trei ani de pregătiri, **T.** declanșează lupta pentru cucerirea Daciei. După ce concentrează în 101 în Moesia Superior importante forțe, 13—14 legiuni și numeroase alte trupe auxiliare însumînd cca 150 000 de soldați, **T.** traversează Dunărea pe două poduri de vase pătrunzînd prin Banat în Dacia. Încercarea lui Decebal de a opri în bătălia de la Tapae din toamna anului 101 înaintarea romană eșuează. La începutul anului 102, importante forțe dace, aliate cu contingente sarmate și bastarne, atacă prin Dobrogea provinciile sud-dunărene, obligîndu-l pe **T.** să se deplaseze pe frontul dunărean. Bătălia decisivă de pe platoul de la Adamclisi se încheie cu victoria legiunilor romane. În vara anului 102 **T.** reia ofensiva din Dacia, înaintînd spre Sarmizegetusa. Decebal este constrîns să încheie o pace în condiții dificile; reîntors la Roma, **T.** adoptă numele triumfal de *Dacicus*. În 105, la izbucnirea celui de-al doilea război dacic, **T.** traversează podul de piatră construit de Apolodor din Damasc peste Dunăre și atacă prin mai multe direcții nucleul fortificat din Munții Orăștiei. După o rezistență eroică, dar zadarnică, Decebal se sinucide (106), în urma căderii Sarmi-

zegetusei. Statul dac este desființat, iar cea mai mare parte a lui este transformată în provincie romană. **T.** mai rămîne în regiunile cucerite pînă în primăvara anului 107 pentru a lua personal măsurile necesare organizării noii provincii, care este supusă unei colonizări masive cu elemente aduse îndeosebi din provinciile latinofone ale Imperiului ● Din dispoziția lui **T.**, A. Cornelius Palma, guvernatorul Siriei, ocupă și transformă în 105 partea de NV a regatului nabateilor în provincia romană Arabia. În 109 este inaugurat în S Dobrogei pe platoul de la Adamclisi un monument triumfal glorificînd victoria obținută aici de legiunile romane în primul război dacic. În noul forum al lui **T.**, cel mai mare din Roma, construit după 107, este inaugurată în 113 Columna lui Traian, capodoperă a basoreliefului roman, care evocă scene din războaiele daco-romane. Încercarea statului part de a modifica echilibrul statuat în vremea lui Nero la frontiera orientală a Imperiului roman și de a include în sfera sa de influență Armenia declanșează un nou război romano-part. În 114 **T.** începe campania din Orient, ocupă și transformă Armenia în provincie romană, creează din teritoriile cucerite la E de Eufrat în 115 provincia Mesopotamia, iar în 116 cucerește Nisibis, Seleucia și Ctesiphon, metropolele Regatului part, constituind provincia Asiria, și adoptă titlul de *Parthicus Maximus*. Epuizarea efortului ofensiv roman, o răscoală antiromană a iudeilor din Egipt, Cirenaica și Cipru și a parților din Mesopotamia pe de o parte, boala împăratului pe de altă parte, determină întreruperea războiului. **T.** moare la Selinus, în Asia Mică, în drum spre Roma (8 august 117) ● Excelent militar și în egală măsură administrator eficient, **T.** este cel mai însemnat cuceritor roman după dispariția lui Caesar, în vremea principatului realizînd ultimul mare efort ofensiv la Dunăre și Eufrat. La moartea lui Imperiul roman atinge maxima expansiune teritorială (o suprafață de 3 300 000 km² cu o

populație de cca 55 milioane locuitori). Păstrînd bunele relații cu senatul, împăratul primește în 114 din partea înaltului for titlul de *„optimus princeps"*; în secolele următoare s-a încetățenit urarea adresată în senat la ocuparea tronului de către un nou împărat — *felicior Augusto melior Traiano*. A scris o istorie a luptelor cu dacii care s-a pierdut. S-au păstrat de la el cîteva scrisori în culegerea lui Plinius cel Tînăr.

TRASYLLOS din Mendes (? — 36 e.n.), retor și astrolog grec. Originar din Egipt, **T.** îl cunoaște pe Tiberius în timpul șederii acestuia în insula Rhodos (6 î.e.n. — 2 e.n.) și-i prezice ocuparea tronului imperial. Devenit cetățean roman, **T.** îl însoțește pe Tiberius în calitate de sfetnic și prieten apropiat la Roma, apoi în insula Capri. Este autorul unei introduceri în astrologie *Peri hepta ponon (Despre cele șapte eclipse)* și îngrijitorul operelor complete ale lui Democrit și Platon.

TREBATIUS Testa Caius (cca 84 î.e.n. — 4 e.n.), jurist roman. Originar din Lucania, recomandat în 54 de Cicero ca jurist lui Caesar, al cărui consilier rămîne pînă la moarte, **T.** devine apoi un apropiat al împăratului Augustus. Lucrările sale *De religionibus* și *De civili iure*, citate de Macrobius, s-au pierdut; profesor al lui M. Antistius Labeo.

TREBONIANUS Gallus Caius Vibius (cca 206—253), împărat roman (251—253). Guvernator al Moesiei (250—251), **T.** este proclamat împărat de legiunile de aici, după moartea lui Decius în bătălia de la Abrittus, luînd în calitate de coregenți pe fiul său Volusianus (n. 230) și pe Hostilianus (m. 251), fiul lui Decius. După proclamarea lui Aemilianus, guvernatorul Moesiei Inferior, ca împărat, de trupele de la Dunăre, **T.** este ucis împreună cu Volusianus la Interamna (Italia centrală) de propriii săi soldați, în timpul pregătirilor pentru confruntarea cu uzurpatorul.

TREMELLIUS Scrofa Cnaeus (sec. I î.e.n.), om politic și scriitor latin. Quaestor în subordinea lui M. Licinius Crassus în timpul războiului împotriva lui Spartacus, unul dintre judecătorii procesului lui C. Verres (70), praetor (58) apoi propraetor în 52 sau 51 al Macedoniei (sau al Cyrenei). **T.** este menționat de Varro ca un reputat agronom; opera sa, folosită de Columella și Plinius cel Bătrîn, s-a pierdut.

TRIPHIODOROS /**Trifodor**/ **din Egipt** (sec. IV e.n.?), poet și gramatic grec. Din bogata lui operă s-a păstrat numai o epopee în 691 de hexametri despre cucerirea Troiei *(Halosis Iliu)*.

TROGUS Pompeius → **POMPEIUS Trogus.**

TRYPHON din Alexandria (sec. I î.e.n.), gramatic grec. Fiu al lui Ammonios din Alexandria, **T.** este contemporan cu Didymos și profesor al lui Habron. Cuprinzătoarele sale scrieri *(Techne grammatike, Peri hellenismou* ș.a.) au fost utilizate — într-o mare proporție — de gramaticii ulteriori (Apollonios Dyskolos, Herodian, Ailios Dionysios). Din ele s-au păstrat prea puține fragmente. Lucrări speciale, de asemenea pierdute, au fost consacrate de **T.** părților de vorbire și derivatelor lor (aplicînd principiul analogiei chiar și formelor neregulate), pronunțării, accentului, ortografiei unor dialecte grecești. Este și autorul unui bogat dicționar onomastic.

TUDITATUS Caius Sempronius → **SEMPRONIUS Tuditatus Caius.**

TULLIUS Menophilus Iulius (sec. III), general roman. Guvernator al Moesiei Inferior (238—240), în vremea domniei lui Gordianus III, **T.** respinge cu succes un atac al carpilor și goților la sudul Dunării.

TULLIUS Servius → **SERVIUS Tullius.**

TULLUS Hostilius, al treilea rege legendar al Romei. Conform tradiției romane din sec. I î.e.n., a domnit între 672 și 641, remarcîndu-se prin victoriile repurtate asupra sabini-

lor din vecinătate precum și prin cucerirea și anexarea orașului Alba Longa (cu această ocazie are loc episodul luptei dintre cei trei Horați și cei trei Curiați).

TURBO Quintus Marcius Publius Severus Fronto (? — cca 125), general roman. Ofițer în Pannonia în subordinea lui Hadrian (107/108), prefect al flotei de la Misenum (113), **T.** participă la războiul împotriva parților în cartierul general al lui Traian, iar în 116/117 este numit prefect al Egiptului, cu misiunea reprimării răscoalei antiromane a iudeilor din Africa de Nord. După ocuparea tronului de către Hadrian, este desemnat de noul împărat, în 117, *procurator pro legato* în Mauretania în vederea pacificării celor două provincii, apoi, în 118, este investit cu puteri excepționale (și titlul de *praefectus Aegypti)* pentru a restabili liniștea în provinciile Pannonia și Dacia. Informațiile existente despre **T.** se opresc la numirea sa în 119 ca prefect al pretoriului.

TURPILIUS Sextus (? — 104 î.e.n.), autor comic latin. **T.** este ultimul autor de *fabulae palliatae*, foarte apreciat pînă la jumătatea sec. I î.e.n. Fragmentele păstrate din 13 piese (cca 200 de versuri) trădează influența comediei grecești, îndeosebi a lui Menandros.

TUTOR Iulius (sec. I), principe gal din tribul treverilor. Numit de Vitellius comandant al forțelor de pază de la Rin (69), **T.** se raliază în anul 70 răscoalei antiromane a lui Iulius ↑ Civilis urmărind, împreună cu treverul C. Iulius ↑ Classicus și lingonul Iulius ↑ Sabinus, crearea unui regat galic independent. Înfrînt la sfîrșitul anului 70 de forțele trimise împotriva lui de Vespasian, se refugiază în regiunile din dreapta Rinului.

TYRANNION cel Bătrîn (pe numele adevărat Teophrastos din Amisos) (? — cca 26/25 î.e.n.), gramatic și filolog grec. Elev al lui Dionysios Thrax, **T.** a trăit cea mai mare parte a vieții la Roma unde a fost adus de Lucullus Murena ca prizonier. Eliberat, funcționează ca profesor (primul aris-

tarchian care a predat la Roma). Își desfășoară activitatea sub patronajul lui Cn. Pompeius (este posesorul unei bogate biblioteci), se bucură de aprecierea și prietenia unor mari personalități romane între care Atticus, Cicero și Caesar. A făcut parte dintre aceia care au studiat manuscrisele aduse de Sulla de la Atena în 86 î.e.n. pregătind astfel ediția operelor lui Aristotel realizată de Andronikos din Rhodos, la care, probabil, a și colaborat. Lucrările sale, consacrate prozodiei, criticii homerice și altor exegeze, gramaticii, nu s-au păstrat. Unii cercetători îi atribuie ordonarea gramaticii după sistemul a patru părți de vorbire, reluat de Remmius Palaemon, prin intermediul căruia a exercitat o puternică influență asupra gramaticilor latini.

TYRANNION cel Tînăr (pe numele adevărat **Diokles,** fiul lui Artemidoros din Fenicia) (sec. I î.e.n.), gramatic grec. Elev al lui Tyrannion cel Bătrîn, a fost adus la Roma ca prizonier de război și eliberat de Terentia, văduva lui Cicero. Printre elevii săi se numără Strabo. Lucrările sale, elaborate în epoca lui Augustus (un comentariu al gramaticii lui Tyrannion cel Bătrîn, scrieri despre accent, ortografie, de gramatică, asupra limbii latine — pe care o considera, asemenea lui Philoxenos — un dialect grec), s-au pierdut.

U

ULFILA → **WULFILA**

ULPIANUS /**Ulpian**/ **Domitius** (?—223), jurist roman. Originar din Tyr, stabilit la Roma, **U.** este, împreună cu Iulius Paulus, asesor al lui Papinianus în epoca în care acesta este prefect al pretoriului (203—212). *Magister a libellis* sub Caracalla, exilat de Elagabal, rechemat de Severus Alexander care îl numește *praefectus annonae* apoi *praefectus praetorio* (222), membru în Consiliul principelui, devenind una dintre personalitățile cele mai influente ale Imperiului, **U.** este ucis la scurt timp însă de o rebeliune a pretorienilor din Roma. Opera sa, extrem de bogată (peste 280 de cărți) și variată, redactată în cea mai mare parte în timpul domniei lui Caracalla (211—217), cuprinde un comentariu la edictul pretorian, *Ad edictum* (81 cărți), un comentariu la opera lui Massurius Sabinus, *Ad Sabinum* (51 cărți), lucrări de drept familial (tratînd legile epocii lui Augustus, *Lex Iulia et Papia* — 20 cărți, *Lex Iulia de adulteriis* — 5 cărți ș.a.), de drept administrativ *(De oficiis proconsulis* — 10 cărți ș.a.), precum și manuale *(Institutiones* — 3 cărți, *Regulae* — 7 cărți ș.a.). **U.** este autorul cel mai mult citat (peste

2500 de fragmente) în *Digesta* lui Iustinian (cca 1/3 din aceasta). Este de asemenea juristul roman din a cărui operă ni s-au păstrat cele mai numeroase fragmente, remarcabile prin claritatea și accesibilitatea stilului, oferind o imagine cuprinzătoare asupra literaturii și practicii juridice a vremii.

ULPIUS Marcellus → MARCELLUS Ulpius.

V

VALENS Flavius (328—378), împărat roman (364—378). Născut la Cibalae (Pannonia), ca fiu al unui modest ofițer, **V.** optează pentru cariera armelor, fiind numit, după urcarea pe tron a fratelui său Valentinian I, coîmpărat cu sarcină de a guverna provinciile balcanice și orientale. Este net inferior fratelui său din punctul de vedere al calităților militare, politice și administrative. În politica internă se remarcă prin represaliile împotriva cercurilor aristocrației senatoriale și prin sprijinirea arianismului. După ce reprimă uzurparea lui Procopius (înalt demnitar înrudit cu Iulian Apostatul), proclamat împărat la Constantinopol (365—366), poartă un război la Dunărea de Jos (367—369) împotriva vizigoților care amenințau provinciile romane și sprijiniseră pe uzurpator. Sub presiunea invaziei hune, **V.** acceptă stabilirea vizigoților în sudul Dunării (376). Jaful la care aceștia sînt supuși de autoritățile imperiale locale declanșează o mare răscoală antiromană. În bătălia de la Adrianopol (9 august 378), armata romană este înfrîntă de vizigoții lui Frithigern sprijiniți de contingente ostrogote, iar **V.** își găsește moartea pe cîmpul de luptă.

VALENTINIANUS /Valentinian I/ Flavius (321—375), împărat roman (364—375). Fiul unui modest ofițer, născut la Cibalae (Pannonia), **V.** îmbrățișează cariera militară, ajun-

gînd sub Iovian *tribunus scutariorum*. Proclamat împărat de armată la moartea lui Iovian, **V.** îl numește coîmpărat pe fratele său Flavius Valens, căruia îi încredințează guvernarea Orientului, rezervîndu-și pentru sine conducerea, din Augusta Treverorum (Trier), a provinciilor occidentale (cele două părți ale Imperiului încep astfel să fie administrate separat). Spirit activ și energic, **V.** are mari merite în întărirea granițelor de pe Rin și Dunărea mijlocie, respingînd atacurile alamanilor în Gallia (368), ale francilor și saxonilor la Rin, ale sarmaților și quazilor la Dunăre. A fost constant preocupat de îmbunătățirea administrației și legislației. Adept al ortodoxismului niceean, manifestă în același timp toleranță față de cultele păgîne.

VALENTINIANUS /Valentinian II/ Flavius (371—392), împărat roman (375—392). Fiu al împăratului Valentinian I, **V.** este proclamat la Aquincum de legiunile din Illyricum ca august, la vîrsta de 4 ani (22 noiembrie 375) primind spre administrare Italia, Africa și Illyricum, sub regența lui Grațian; după moartea acestuia și eliminarea uzurpatorului Maximus (388), **V.** devine stăpîn în provinciile occidentale, în timp ce Theodosius I guvernează Orientul. Lipsit de personalitate, aflat sub influența mamei sale Iustina și a lui Ambrosius, episcopul de Mediolanum, **V.** este asasinat din ordinul generalului Arbogast la 15 mai 392.

VALENTINIANUS /Valentinian III/ Flavius Placidus (419—455), împărat al Imperiului roman de apus (425—455). Fiu al lui Constantius III și al Gallei Placidia, născut la Ravenna, **V.** este impus pe tron de trupele Imperiului roman de răsărit. Minor, regența este exercitată de mama sa, puterea reală aparținînd însă generalilor Felix (m. 430), Bonifatius (m. 432), Aëtius (m. 454). În timpul domniei sale criza statului se agravează, Africa de Nord, Britannia, Pannonia se desprind de sub autoritatea Imperiului. Pe Cîmpiile Catalaunice (451), într-una dintre cele mai mari bătălii ale

antichității, armata romană comandată de Aëtius, cu contingente vizigote, france, burgunde, alane, obține o ultimă victorie, forțînd retragerea lui Attila și a aliaților săi din Gallia. La 6 luni după asasinarea lui Aetius, **V.** este la rîndul său ucis de un partizan al acestuia (martie 455). Cu el se sfîrșește dinastia theodosiană.

VALENTINUS din Alexandria (cca 100—cca 170), teolog creștin. **V.** a trăit între 140—160 la Roma apoi în insula Cipru. Cel mai dotat teolog creștin al epocii, **V.** și-a adus contribuții la cristalizarea gnosticii creștine; din opera sa nu s-au păstrat decît cîteva fragmente.

VALERIANUS /Valerian/ Publius Licinius (cca 200—260), împărat roman (253—260). Descendent al unei vechi familii senatoriale, **V.** este proclamat împărat de trupele din Gallia și Germania în septembrie 253 și recunoscut de senat după dispariția lui Aemilius Aemilianus. **V.** îl asociază la domnie pe fiul său P. Egnatius Licinius Gallienus, încredințîndu-i apărarea provinciilor din Europa, în timp ce el se deplasează în Orient pentru a face față pericolului sasanid (prima diviziune geografică a Imperiului roman între doi împărați). Prin două edicte (257 și 258), **V.** declanșează o puternică persecuție anticreștină în întregul Imperiu. În timpul campaniei din Răsărit, **V.** este înfrînt la Edessa și făcut prizonier de către suveranul sasanid Shapur I, murind în captivitate.

VALERIUS Antias (sec. I î.e.n.), istoric latin. Contemporan cu L. Cornelius Sisenna și Q. Claudius Quadrigarius, cel mai frecvent citat dintre reprezentanții analisticii tîrzii, **V.** este autorul unei voluminoase istorii romane (*Annales*, 75 cărți) de la începuturile mitice ale Cetății pînă la moartea lui Sulla (78 î.e.n.), marcată de retorismul istoriografiei elenistice. Pierdută astăzi, lucrarea a fost unul din izvoarele lui Titus Livius.

VALERIUS Cato Publius (sec. I î.e.n.), poet și gramatic latin. Originar din N Italiei (Gallia Cisalpina), prieten cu Catul, Helvius Cinna, Furius Bibaculus, autor al unor poeme *(Indignatio, Lydia, Dictynna)*, din care s-au păstrat numai cîteva fragmente. Reprezentant de frunte al cercului neotericilor la Roma, **V.** are merite în popularizarea poeziei lui Calimah în societatea romană. A îngrijit o ediție a operei lui C. Lucilius.

VALERIUS Corvus Marcus (sec. IV î.e.n.), om politic roman. Din legendele care înconjoară viața lui **V.**, critica istorică a reținut consulatele sale din anii 348, 346, 343, 335 și victoriile repurtate asupra volscilor (346), samniților (343) și locuitorilor orașului Cales (335).

VALERIUS Flaccus Setinus Balbus Caius (cca 45—cca 90), poet epic latin. Senator originar din Setia, **V.** începe, în jurul anului 75, în timpul domniei lui Vespasian, munca la o epopee cu subiect mitologic, *Argonautica*, rămasă neterminată la cartea a VIII-a, probabil datorită morții autorului. Epopeea sa își alege ca subiect aventuroasa călătorie a lui Iason în Marea Neagră în căutarea lînii de aur și tragica legătură cu Medeea, temă abordată înaintea sa de Apollonios din Rhodos și Ovidiu. Excesul de retorism, frecventele lungimi umbresc calitățile poemului (finețea analizei psihologice, conturul ferm al personajelor), evidente mai ales cînd **V.** reușește să depășească influența strivitoare a lui Vergiliu. Menționat doar de Quintilian, poemul nu pare să se fi bucurat de aprecierea anticilor.

VALERIUS Laevinus Marcus (?—200 î.e.n.), om politic roman. Praetor în 227, 215 î.e.n., consul în 220, 210 î.e.n.; **V.** este însărcinat în 215 cu apărarea Italiei împotriva lui Filip V, regele Macedoniei, recent aliat al lui Hannibal. El strămută pînă în 210 teatrul de război în Grecia și realizează o alianță cu Liga etoliană și Pergamul. Guvernator al Siciliei între 210—206, restabilește liniștea în insulă și efec-

tuează raiduri împotriva așezărilor cartagineze de pe coasta africană.

VALERIUS Maximus (sec. I e.n.), scriitor latin. A dedicat împăratului Tiberiu în 31/32 e.n. o culegere de *Facta et dicta memorabilia (Fapte și cuvinte vrednice de luare-aminte)*, 9 cărți, cuprinzînd vorbe de duh, anecdote și povestiri moralizatoare ordonate tematic (culte și ceremonii religioase, obiceiuri, viața de familie, armata etc.). Deși lipsită de valoare științifică și literară, lucrarea s-a bucurat de o largă circulație în antichitatea tîrzie și evul mediu, mai ales ca manual în școlile de retorică.

VALGIUS Rufus Caius (65 î.e.n.—?), om politic, gramatic și scriitor latin. Consul suffect în anul 12 î.e.n., membru al cercului lui Messala Corvinus, **V.** a scris elegii, epigrame, o lucrare de botanică medicinală (folosită de Plinius cel Bătrîn), un opuscul despre etimologii *(De rebus per epistulam quasitis)*. A prelucrat în latină tratatul de retorică al filologului elenist Apollodor din Pergam.

VARIUS Rufus Lucius (cca 70—cca 15 î.e.n.), poet latin. Prieten mai vîrstnic al lui Horațiu și Vergiliu (după a cărui moarte îngrijește împreună cu Plotius Tucca, la cererea împăratului Augustus, editarea *Eneidei)*, **V.** este unul dintre reprezentanții de seamă ai cercului lui Maecenas din Roma. Poemul didactic *De morte (Despre moarte)*, în tradiția lui Lucrețiu, elegiile sale, dar îndeosebi tragedia *Thyestes* (prezentată în 29 î.e.n.), din care s-au păstrat astăzi numai cîteva fragmente izolate, i-au asigurat o statornică faimă pînă la sfîrșitul sec. I e.n. Autor al unei biografii a lui Vergiliu.

VARRO Marcus Terentius (116 î.e.n.—27 î.e.n.), învățat și poet latin. Descendent al unei înstărite familii de rang ecvestru din Reate (ținutul sabinilor), s-a născut probabil la Roma, unde își însușește o bogată cultură umanistă (elev al lui L. Aelius Stilo) pe care o va completa la Atena

(studiază aici, între alții, cu Antiochos din Askalon). Quaestor (cca 86), legat al lui Pompeius Magnus în Spania în războiul împotriva lui Sertorius (77—74), tribun al poporului (70), praetor (68), este în 49 alături de Pompei. Prizonier al lui Caesar, grațiat de acesta și însărcinat în 47 cu organizarea și conducerea bibliotecii imperiale din Roma, se consacră unei activități științifice rodnice devenind, încă din timpul vieții, o autoritate incontestabilă. Posesor al unei alese educației grecești dar, în același timp, puternic atașat de vechile tradiții romane, **V.** este unul din marii precursori ai clasicismului perioadei augustane, în pregătirea căruia a avut un rol esențial. Mînat de o curiozitate nelimitată, aduce în scrierile sale (cca 74 cu peste 600 de cărți) o documentație vastă, îmbogățită de propria experiență, abordînd aproape toate domeniile cunoașterii. Atitudinea sa este aceea a omului de știință, orientat spre rigoare, sistematizare metodică (deseori pedantă), căruia nu-i lipsește însă sensibilitatea și rafinamentul stilistic. Din întinsa lui operă s-au păstrat integral numai cele 3 cărți din *Res rusticae (Despre agricultură)* și, cu unele lacune, cărțile 5—10 din *De lingua Latina (Despre limba latină*, alcătuită se pare din 25 de cărți). Din celelalte scrieri sînt cunoscute doar fragmente (în care cca 600 din *Saturae Menippeae — Satire Menippeae,* în 150 de cărți), citate (la Aulus Gellius, Macrobius, Augustin) sau, la majoritatea, titlurile. A scris lucrări de filosofie, mai ales morală *(Logistorici — Discuții istorice,* 76 de cărți; *De forma philosophiae — Despre aspectul general al filosofiei,* 3 cărți; *De philosophia,* tratat despre binele suprem; *De principiis numerorum — Despre principiile numerelor,* 9 cărți asupra învățăturii pitagoreice a numerelor; *Saturae Menippeae,* tratînd probleme politice și morale în versuri și proză, după modelul cinicului Menippos din Gadara, contribuind astfel la popularizarea marilor doctrine filosofice), istorie și cronologie *(De gente populi Romani — Despre ori-*

ginea poporului roman, 4 cărţi; *De vita populi Romani — Despre viaţa poporului roman*, 4 cărţi urmărind istoria Romei de la origini pînă la Caesar; *De familiis Troianis — Despre familiile troiene*, o genealogie a familiilor patriciene romane; *Annales*, o cronologie în 3 cărţi a principalelor evenimente din istoria Romei; *Antiquitatum rerum divinarum humanarumque libri — Antichităţi divine şi umane*, 41 cărţi, cea mai importantă operă a sa, consacrată prezentării trecutului poporului roman, a culturii, religiilor şi obiceiurilor sale, sursa fundamentală pentru cunoaşterea antichităţii latine folosită de oamenii de cultură de la Vergiliu pînă la Macrobius şi scriitorii creştini), tratate ştiinţifice şi tehnice (geografice: *De ora maritima, De litoralibus — Despre ţărmuri; Liber de aestuariis — Carte despre estuarii; Ephemeris navalis*, lucrare consacrată navigaţiei; agrimensură: *De mensuris — Despre măsurători;* drept: *De iure civili — Despre dreptul civil;* agricultură: *De re rustica*, singura sa lucrare păstrată integral, sursă nepreţuită pentru cunoaşterea vieţii economice romane de la sfîrşitul Republicii; lingvistică: *De grammatica; De similitudine verborum — Despre asemănarea cuvintelor*, consacrată analogiei: *De sermone Latino — Despre limba latină*, lucrare de codificare a normelor latinei clasice; *De origine linguae Latinae — Despre originea limbii latine; De lingua Latina*, 25 de cărţi analizînd structura limbii latine de la formarea cuvintelor pînă la sintaxă. Este lucrarea sa de lingvistică fundamentală care, prin partea etimologică păstrată, constituie o sursă preţioasă pentru cunoaşterea cuvintelor latine împrumutate din greacă, oscă şi mai ales din etruscă), manuale *(Disciplinarum libri*, o enciclopedie a cunoştinţelor necesare unei educaţii liberale — gramatică, dialectică, retorică, geometrie, aritmetică, astronomie, muzică, medicină, arhitectură), lucrări de critică şi istorie literară (s-a ocupat mai ales de Plaut, în *Questiones plautinae — Probleme plautine* şi în *De coma-*

ediis plautinis — Despre comediile plautine, stabilind că din numeroasele piese atribuite autorului doar 21 sînt autentice; a consacrat studii poeziei, teatrului, personalităților importante din cultura romană etc.). Imensa operă a lui **V.**, apreciat de urmași ca „doctissimus" (Seneca) sau „erudissimus Romanorum" (Quintilian), a constituit, timp de secole, în întreaga antichitate greco-romană, o vastă istorie a culturii și civilizației poporului său, la care au apelat cu egal interes istoricii, oamenii de litere sau de stat romani.

VARRO Publius Terentius (82—36 î.e.n.), poet latin. Originar din Atax (Gallia Narbonensis), de unde și cognomenul Atacinus, **V.** se afirmă la Roma cu o epopee în stilul lui Ennius, *Bellum Sequanicum* (2 cărți), care evocă luptele lui Caesar împotriva lui Ariovist, și cu *Satire* după modelul lui Lucilius. În urma contactului cu literatura elenistică (după 47 î.e.n.), **V.** compune *Chorographia (Despre configurația continentelor)*, un poem didactic cu subiect geografic, descriere a Europei, Africii și Asiei după exemplul lui Alexandros din Efes, *Epimenides,* tot poem didactic inspirat de *Phainomena* lui Aratos din Soloi, precum și versiunea latină a *Argonauticii (Argonautae)* lui Appollonios din Rhodos (4 cărți), lăudată pentru valențele ei poetice de către Quintilian. Elegiile erotice închinate Laucadiei amintesc de stilul lui Catullus. Din întreaga sa operă, care încearcă un echilibru între tradițiile vechi romane și modelele elenistice, nu s-au păstrat decît cîteva fragmente izolate.

VARUS Publius Quinctilius (cca 46 î.e.n.—9 e.n.), om politic roman. Quaestor (22 î.e.n.), consul (13 î.e.n.), guvernator al provinciilor Africa (7/6 î.e.n.) și Syria (6—4 î.e.n.), **V.** este numit în 7 e.n. de către împăratul Augustus (al cărui favorit era) guvernator *(legatus Augusti pro praetore)* al Germaniei. Excesul de zel și lipsa de tact în opera de introducere a administrației, a sistemului de impozite și a jurisdicției romane în regiunile recent cucerite pe malul drept al

Rinului declanșează o puternică răscoală a triburilor cheruscilor, bructilor, chattilor și marsilor, condusă de cheruscul Arminius. Atrase într-o cursă în pădurea Teutoburg *(Teutoburgiensis saltus)*, cele trei legiuni, trei *alae* și șase cohorte auxiliare care alcătuiau armata lui **V.** sînt nimicite, iar comandantul lor se sinucide. Bătălia din Pădurea Teutoburg reprezintă cea mai gravă înfrîngere militară din timpul domniei lui Augustus și submineazӑ definitiv tentativa Romei de a transforma Germania dintre Rin și Elba în provincie romană.

VEGETIUS Renatus Flavius (cca 390), autor latin. A scris un manual de artă militară în 4 cărți *(Epitoma rei militaris)* închinat împăratului Theodosius I, avînd ca izvoare pe A. Cornelius Celsus, Tarrutenus Paternus, Sex. Frontinus, cu o largă circulație pînă în sec. XVII—XVIII, și un tratat de medicină veterinară *Mulomedicina (Medicina măgarului)*.

VELLEIUS Paterculus (cca 20 î.e.n.—cca 30 e.n.), istoric roman. Originar dintr-o familie ecvestră din Capua, **V.** îmbrățișează cariera armelor, este legat de legiune în Germania și Pannonia în subordinea viitorului împărat Tiberius, praetor (7 e.n.), apoi quaestor (15 e.n.). Prietenului său M. Vinicius, consul în anul 30 e.n., **V.** îi dedică un compendiu al istoriei romane *(Historia Romana, Istoria romană,* 2 cărți) de la distrugerea Troiei pînă în anul 29 e.n. (păstrat cu excepția începutului primei cărți). Marcat profund de stilul retoric al epocii, compendiul se înscrie pe linia operelor care aduleazӑ personalitatea principelui, cuprinzînd totuși o serie de informații prețioase pentru epoca lui Augustus și, mai ales, Tiberius (căruia autorul îi consacră 1/4 din lucrare).

VENTIDIUS Publius (cca 100—cca 32 î.e.n.), general roman. *Homo novus* din Asculum (Picenum), partizan al lui Caesar (care îl admite în senat), apoi al lui Marcus Antonius. Con-

sul (43), guvernator al Galliei Comata (42—40), apoi al provinciilor Asia și Siria (40—38) **V.** devine celebru prin strălucitele victorii repurtate asupra parților, la Porțile Ciliciei (39), Muntele Amanus (39) și Gindarus (38) unde cade Pakoros, fiul regelui Orodes I.

VERGILIUS/VIRGILIUS / Virgiliu/ Maro Publius (70—19 î.e.n.), poet latin. Născut la Andes, lîngă Mantua (Gallia Cisalpină), într-o familie modestă, **V.** primește însă o aleasă educație, inițial la Cremona și Milano, apoi la Roma (este elevul retorului Marcus Epidus) și Neapolis (studiază greaca cu poetul și gramaticul Parthenius, filosofia cu epicureicul Siron). Din această perioadă datează probabil și cele dintîi încercări literare (scrierile cuprinse în așa-numitul *Apendix Vergiliana,* marcate de influența poeziei neoterice, a căror paternitate este însă nesigură). Revenit prin 44 î.e.n. în localitatea natală, o va părăsi însă după 40 odată cu confiscarea domeniului părintesc pentru veteranii lui Octavianus și Antonius, învingători la Philippi. Succesul primei culegeri și versuri, *Bucolica (Bucolice)* precum și bogata sa cultură (filosofie, arheologie, istorie, religie, poezie greacă și latină) îi aduc accesul în cercul lui Mecena, la îndemnul căruia va scrie celelalte opere, *Georgica (Georgicele)* și *Aeneis (Eneida),* și deosebita prețuire a împăratului Augustus. Își petrece ultimii 30 de ani ai vieții la țară, lîngă Neapolis, consacrîndu-se exclusiv creației. Realizate după modelul *Idilelor* pastorale ale siracuzanului Teocrit, cele 10 piese din *Bucolice,* publicate în 39, relevă o voce lirică originală, pe deplin formată, care a profitat de toate înnoirile aduse de poezia alexandrină (minuția elaborării și eleganța formei), renunțînd însă la artificiile sterile ale acesteia. Cînturile amebee (cuplete alternante) ale păstorilor săi dau glas aspirațiilor contemporanilor spre o viață de liniște și pace, în versuri de o prospețime și senzorialitate cuceritoare. O nouă treaptă în maturizarea artistică o aduce poemul didactic

Georgica, scris între 39 și 29 î.e.n., în 4 cărți consacrate culturii cerealelor, pomilor și viței-de-vie, creșterii animalelor și albinăritului. Pornind și de această dată de la un model grec (*Munci și zile* de Hesiod și poemul astronomic și meteorologic al lui Aratos din Sikion), **V.** reușește să imprime temelor tratate pecetea personalității sale. Poezia didactică se convertește la el în egală măsură într-o sobră meditație asupra destinului uman ca și într-un însuflețitor elogiu al naturii și vieții rustice. Paginile descriptive, impregnate de o sensibilitate vie, aduc un fin omagiu Italiei, care își găsește în **V.** un cîntăreț neîntrecut. Încrederea că idealurile Romei vor ieși biruitoare și vor aduce măreția întregii peninsule, una din temele principale ale *Georgicelor*, va primi însă deplina expresie artistică în epopeea *Aeneis (Eneida)*, a cărei elaborare i-a luat poetului 10 ani. Excursia întreprinsă în Grecia înaintea ultimei revederi a epopeii se întrerupe la Megara, de unde, bolnav, **V.** este adus în Italia,. Moare la Brundisium, la 21 septembrie 19 î.e.n., solicitînd arderea acestei opere, pe care o considera insuficient cizelată. Opoziția lui Augustus, din însărcinarea căruia poeții Varrius Rufus și Plotius Tucca editează *Eneida*, a salvat de la distrugere opera în care contemporanii au recunoscut o adevărată *gesta populi romani* și care i-a asigurat lui **V.** renumele statornic de cel mai mare poet latin. Oprindu-se asupra momentului stabilirii în Italia a eroului troian Aeneas a cărui ascendență și-o atribuiau marile familii romane între care și aceea a lui Augustus, **V.** nu recuperează trecutul decît spre a proiecta din el marile momente ale istoriei naționale, inclusiv domnia primului împărat. Reiterînd începuturile mitice ale poporului său, poetul conturează în Aeneas modelul exemplar al cetățeanului roman, așa cum îl înfățișa ideologia augustană, avînd ca virtuți supreme simplitatea, pioșenia, respectul valorilor morale. Modelul epopeii homerice este astfel profund metamorfozat căci, fără să negli-

jeze exaltarea faptelor de arme ale eroului, **V.** îi subliniază umanitatea, simțul responsabilității și sensibilitatea. Poem al ardentelor pasiuni (de o mare frumusețe sînt paginile care evocă dragostea dintre Aeneas și Didona, întemeietoarea Cartaginei) și al acțiunilor eroice, *Eneida* este totodată o melancolică meditație asupra tranzitivității vieții individuale și a eternității unui popor. Devenit clasic, comentat și luat ca model încă din antichitate, **V.** este, de asemenea, poetul latin care a exercitat cea mai mare influență asupra posterității. Literatura creștină a evului mediu l-a revendicat drept precursor, Renașterea l-a considerat *il... maggior poeta, duca e maestro* (Dante), poeții francezi, de la Ronsard la Voltaire, vor privi *Eneida* ca pe marele model al epopeii naționale pe care vor s-o ofere țării lor. El a atins rara performanță de a rămîne de-a lungul secolelor nu ca un venerat, dar străin mit cultural, ci ca un poet de permanentă actualitate.

VERGINIUS Rufus Lucius (14—cca 97), om politic roman. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Comum (N Italiei), consul ordinarius în 63, guvernator al Germaniei Superior în 67, **V.** reprimă în această calitate răscoala antiromană a guvernatorului Galliei Lugdunensis, C. Iulius Vindex (68). Consul ordinarius în timpul domniei lui Otho (69), **V.** respinge în mai multe rînduri, în tumultuoșii ani 68—69, oferta soldaților săi de a-l proclama împărat. După 69 se retrage pe domeniile sale din Etruria, consacrîndu-se preocupărilor literare. În 97 este ales de împăratul Nerva coleg de consulat. **V.** a fost tutorele lui Pliniu cel Tînăr. La moartea sa, istoricul P. Cornelius Tacitus rostește o celebră *laudatio funebris*.

VERRES Caius (115—43 î.e.n.), om politic roman. Partizan al lui L. Cornelius Sulla, legat al lui Cn. Cornelius Dolabella în Cilicia (80—79), praetor (74), apoi guvernator al Siciliei (73—71), **V.** rămîne celebru în epocă și posteritate prin

venala și abuziva sa administrație. Atacat în justiție în anul 70 de către tînărul Cicero *(In Verrem,* 5 cuvîntări) pentru jaful din Sicilia, în fața gravității probelor aduse în instanță, **V.** preferă să plece în exil la Massalia după prima cuvîntare a acuzării. Moare la Massalia în timpul proscripțiilor din cel de-al doilea triumvirat datorită faptului că Antonius dorea să-și însușească colecția lui de opere de artă.

VERRIUS Flaccus Marcus (cca 50 î.e.n.—cca 30 e.n.), gramatic și enciclopedist latin. Libert, dascăl al nepoților împăratului Augustus, **V.** este unul dintre cele mai erudite spirite ale epocii augustane. Principala sa operă, *De significatu verborum (Despre semnificația cuvintelor),* un dicționar alfabetic tratînd termeni rar întîlniți în limba latină, s-a păstrat fragmentar într-o epitomă în 20 de cărți a lui Pompeius Festus (sec. II), rezumată, la rîndul ei, de Paulus Diaconus (sec. VIII).

VERUS Lucius Aurelius (130—169), împărat roman (161—169). L. Ceionius Commodus (nume purtat pînă la urcarea pe tron) este adoptat în 138, conform dorinței lui Hadrian, de către Antoninus Pius, și educat împreună cu Marcus Aurelius. După urcarea pe tron a lui Marcus Aurelius, **V.** este asociat la domnie în calitate de coîmpărat (primul exemplu de colegialitate imperială), dar se dovedește o personalitate slabă, lipsită de energie și de calități militar-politice. În războiul împotriva parților din 162—166, exercită o conducere pur nominală a legiunilor romane.

VESPASIANUS /Vespasian/ Titus Flavius (9—79), împărat roman (69—79). Originar dintr-o familie de rang ecvestru, fiul unui modest funcționar de vamă din Reate, în țara Sabinilor, **V.** urmează o carieră militară care-l poartă în Germania Superior, Britannia, Africa. În 67 este însărcinat de Nero cu reprimarea răscoalei antiromane a iudeilor. Proclamat împărat la Alexandria, la 1 iulie 69 de legiunile

din Orient, raliindu-și și legiunile de la Dunăre (Pannonia și Moesia), învingător în bătălia de la Cremona (24 octombrie 69), **V.** este recunoscut în întregul Imperiu după ocuparea Romei și moartea lui Vitellius (20 decembrie 69), întemeind o nouă dinastie, aceea a Flaviilor (69–96). Personalitate energică, lucidă, modestă, **V.** este preocupat de restabilirea liniștii și securității statului, grav afectate de războiul civil. Administrator talentat, el reorganizează finanțele și armata; întărește frontiera Dunării inferioare creind o flotă în Marea Neagră și reorganizînd flota dunăreană *(Classis Flavia Moesica)*. Ca censor în 72, a completat senatul cu elemente provenite din rîndul aristocrației municipale din Italia și din provinciile occidentale, a acordat cetățenia romană orașelor din Spania. Între Augustus și Hadrian este împăratul care a cunoscut și a înțeles cel mai bine situația provinciilor; a reconstruit Capitoliul și numeroase edificii din Roma distruse în timpul războiului civil și a început construcția Colosseumului. În august 70, fiul său Titus cucerește Ierusalimul și încheie în 72/73 războiul din Iudeea, care este reorganizată ca provincie de-sine-stătătoare. Armenia de la apus de Eufrat (Armenia Minor) este alipită în 70 provinciei Cappadocia. La granița renană este ocupată în timpul domniei sale regiunea dintre Rin, Main și Necar *(Decumates agri)* și alipită Germaniei Superior, iar în Britannia, generalul Agricola extinde stăpînirea romană pînă în podișul Scoției.

VETTIUS Agorius Praetextatus (cca 320–384), om politic, retor și poet latin. Proconsul al provinciei Asia (362–364), prefect al orașului Roma (367–368), prefect al pretoriului pentru Italia, Illyricum și Africa (384), **V.** este unul dintre cei mai iluștri reprezentanți ai cercului aristocrației senatoriale păgîne din Roma grupat în jurul lui Q. Aurelius Symmachus, care încearcă să opună afirmării creștinismului re-

învierea moștenirii vechi romane. Editor de texte clasice și traducător al *Analiticii* lui Aristotel în limba latină.

VIBIUS Sequester (sec. IV sau V), geograf latin. **V.** este autorul unui lexicon alfabetic al numelor geografice (orașe, țări, mări, rîuri, munți, popoare) cuprinse în opera lui Vergiliu, Ovidiu, Silius Italicus și Lucanus, extrase din comentariile la opera lor.

VICTOR Sextus Aurelius (sec. IV), istoric latin. Originar din Africa de Nord, **V.** este numit guvernator al provinciei Pannonia Secunda de Iulian Apostatul (361), apoi prefect al orașului Roma de Theodosius I (389). În jurul anului 360, **V.** redactează *Caesares*, un compendiu pertinent al istoriei imperiale, în tradiția istoriografiei moraliste, cuprinzînd biografiile împăraților între Augustus și Constantius II.

VICTORINUS Marcus Piavonius (?—270), împărat al „regatului galic secesionist" (268—270). Originar dintr-o ilustră familie latifundiară din Gallia, **V.** este numit coregent de Postumus în 268, rămînînd după asasinarea acestuia unic stăpînitor în Occident.

VINDEX Caius Iulius (cca 25—68), om politic roman. Originar dintr-o familie senatorială din Gallia, **V.** este desemnat în 67 guvernator al Galliei Lugdunensis. Revolta sa din martie 68 împotriva lui Nero, la care se raliază în Hispania și guvernatorul Galba, constituie preludiul prăbușirii împăratului. Înfrînt în bătălia de la Vesontio de L. Verginius Rufus, comandantul forțelor Germaniei Superior, fidel lui Nero, **V.** se sinucide.

VINDICIANUS Avianus (sec. IV e.n.), medic latin. Originar din Africa, unde ocupă magistratura de proconsul și îl cunoaște pe Aurelius Augustinus. Este autorul unui compendiu de anatomie și psihologie, al unei doxografii medicale și a două scrisori care prelucrează tezaurul medicinei grecești. Printre elevii săi se numără Theodorus Priscianus.

VINICIANUS Lucius Annius (?—42), om politic roman. Consul înainte de 41, participant la conspirația lui Cassius Chaerea soldată cu asasinarea lui Caligula (41), **V.** este unul dintre instigatorii revoltei senatoriale împotriva împăratului Claudius conduse de guvernatorul Dalmației, L. Arruntius Scribonianus Camillus. Se sinucide după eșecul ei.

VITELLIUS Aulus (12—69), împărat roman (69). Apropiat al lui Caligula, Claudius și Nero, consul în 48, guvernator al Africii (60/61), **V.** este numit de Galba, în decembrie 68, guvernator al Germaniei Inferior. Proclamat împărat de legiunile din provincie revoltate împotriva lui Galba (1 ianuarie 69), **V.** își trimite trupele, comandate de Fabius Valens și Alienus Caecina, în Italia. La Bedriacum (14 aprilie 69) în apropiere de Cremona, legiunile lui obțin victoria asupra lui Otho (proclamat împărat la 15 ianuarie 69 după asasinarea lui Galba), patru zile mai tîrziu **V.** fiind recunoscut împărat și de către senat. După proclamarea ca împărat, la 1 iulie 69, a lui Vespasian de către legiunile din Orient, depășit de evenimente, **V.** rămîne inactiv la Roma. Legiunile comandate de Antoninus Primus, trimise de Vespasian împotriva lui **V.**, obțin la 24 octombrie 69 o victorie categorică în apropiere de Bedriacum. Este ucis la 20 decembrie 69 în timpul luptelor de stradă pentru cucerirea Romei, de forțele lui Vespasian.

VITRUVIUS /Vitruviu/ Pollio Marcus (sec. I î.e.n.), arhitect și inginer constructor roman. Singurele elemente cunoscute ale biografiei lui **V.** sînt cuprinse în unica sa operă, redactată la bătrînețe și dedicată în jurul anului 25 î.e.n. împăratului Augustus: a activat ca inginer militar sub Caesar și Octavianus în Gallia și la Roma, clădind o bazilică în Colonia Iulia Fanestris (Fanum din Umbria), probabil orașul natal. Identificarea lui **V.** cu cavalerul L. Vitruvius Mamurra, ofițer în vremea lui Pompeius și Caesar, rămîne o ipoteză. *De architectura* (*Despre arhitectură*, 10 cărți) constituie

unica operă antică de arhitectură și inginerie care s-a păstrat. Bazat pe surse elenistice (Hermogenes din Priene, Ktesibios, Pytheos) și latine (*Antichitățile* lui Varro), dar beneficiind și de experiență inginerească personală, **V.** a realizat un fel de manual de arhitectură tehnicist și arid sub aspect stilistic, dar bine documentat și precis, a cărui glorie a început abia în antichitatea tîrzie și a sporit continuu în evul mediu timpuriu și în epoca Renașterii.

VOLCACIUS Sedigitus (cca 100 î.e.n.), poet latin. **V.** este autorul unui poem didactic cu caracter literar-istoric după modelul alexandrin, din care s-au păstrat patru fragmente sub titlul *De poetis (Despre poeți)* la Aulus Gellius; fragmentele enumeră și caracterizează zece autori de *fabulae palliatae* începînd cu Caecilius Statius, Plautus și sfîrșind cu Ennius.

VULSO Cnaeus Manlius — MANLIUS Vulso Cnaeus.

W

WULFILA / **ULFILA** / (cca 310—383), episcop al goților. Fiu al unor părinți creștini (tatăl — got, mama — grecoaică), vorbitor de limbă gotică, greacă și latină. **W.** devine din tinerețe lector la o comunitate creștină, apoi tîlmaci al unei solii a goților la Constantinopol (335—337). În timpul unei solii la Antiohia, este hirotonisit de Eusebios din Nicomedia episcop misionar al goților de la nord de Dunăre (341). După șapte ani petrecuți în aceste ținuturi, este nevoit să se refugieze în Imperiu (348), împreună cu comunitatea goților creștinați, ca urmare a persecuției goților păgîni în frunte cu Athanaric, și să se stabilească în Moesia, în apropierea orașului Nicopolis ad Istrum. În 381 este invitat de împăratul Theodosius la Constantinopol, unde moare în 383. Cea mai mare realizare a sa o constituie traducerea din greacă în gotă (este creatorul alfabetului gotic) a *Bibliei*. Unele părți ale acestei traduceri se păstrează (*Evangheliile* se găsesc în *Codex argenteus* din Uppsala, fragmente din *Vechiul* și *Noul Testament* în alte biblioteci) și constituie cel mai vechi text literar în limba gotă și principala sursă în studierea acesteia. Prin **W.** creștinismul, sub forma sa ariană, pătrunde în rîndul popoarelor germanice, din afara hotarelor Imperiului și a celor stabilite apoi pe teritoriul roman, în rîndul cărora va supraviețui pînă în sec. VI—VII.

XENOPHON / Xenofon / din Efes (sec. II sau III), scriitor grec. **X.** este autorul unui roman de dragoste, *Ephesiaka (Întîmplările din Efes)*, în 10 cărți, care narează iubirea și aventurile celor doi eroi, Antheia și Habrokomes; în epoca modernă ne-a parvenit numai un rezumat în 5 cărți al romanului original.

Z

ZENO / **Zenon**/, împărat al Imperiului roman de răsărit (474—475; 476—491). Căpetenie a isaurienilor (pe adevăratul nume Tarasicodissa), **Z.** este ridicat de Leon I pentru a contrabalansa influența partidei germanice în frunte cu generalul Ardabur Aspar. Domnia sa reprezintă apogeul influenței isauriene în viața politică a Imperiului. După detronarea lui Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imperiului roman de apus, de către Odoacru (476), Imperiul roman de răsărit continuă să considere unitatea Imperiului ca nealterată, iar stăpînitorii germanici ai Occidentului ca simpli guvernanți ai Răsăritului.

ZENOBIA (**Septimia Bat-Zaabai,** pe numele sirian) (? — cca 275), regină a Palmyrei (267—273). Soția lui Septimius Odaenathus, după asasinarea căruia **Z.** preia regența în numele fiului ei minor, Vaballathus. Ambițioasa și energica regină se emancipează treptat de sub suzeranitatea romană și, în condițiile crizei care măcina Imperiul, inițiază din 270 o politică de cucerire a tuturor provinciilor romane din Orient (Asia Mică, Egiptul) vizînd crearea unui mare imperiu palmyrean independent; Vaballathus și **Z.** sînt proclamați împărați în 270, în momentul urcării pe tron a lui Aurelian. Într-o campanie rapidă, acesta învinge armata palmyreană în marile bătălii de la Antiohia și Emesa, asediază și cucerește în 272 puter-

nicul oraș caravanier, restaurînd autoritatea romană în întregul Orient. **Z.** este dusă captivă la Roma.

ZENOBIOS (sec. II e.n.), retor și filolog grec. **Z.**, care trăiește în timpul domniei împăratului Hadrian, la Roma, este autorul unei colecții de aforisme (bazată pe lucrările lui Didymos și Lukillos din Tarrhai), folosită în evul mediu european ca manual școlar. Se presupune că **Z.** a tradus în greacă opera lui Sallustius.

ZOSIMOS din Panopolis (sec. IV), scriitor grec. Născut în provincia Thebaida din Egipt, stabilit la Alexandria, **Z.** este autorul primului tratat de alchimie cunoscut în istorie *(Chemeutika — Alchimie*, în 28 de cărți), din care s-a păstrat integral cartea a XXIV-a precum și cîteva fragmente.

ZOSIMOS (a doua jumătate a sec. V), istoric grec. Înalt funcționar imperial la Constantinopol sub Theodosius, **Z.** elaborează la sfîrșitul sec. V *Nea Historia (Noua istorie)* în 6 cărți, care îmbrățișează istoria imperială de la Augustus pînă la cucerirea Romei de către Alaric (410). Adversar declarat al creștinismului, **Z.** învinuiește noua religie de declinul măreției romane cerînd reîntoarcerea la tradiția păgînă. Opera sa, valoroasă prin informațiile asupra sfîrșitului sec. IV și începutul sec. V, include și o serie de informații referitoare la istoria spațiului carpato-dunărean în epoca imperială.

Istoria Romei Antice
schiță cronologică

Sec. X î.e.n. Descoperirile arheologice atestă vestigiile celei mai vechi așezări umane de pe teritoriul viitoarei Rome pe colina Palatin, situată pe malul stîng al Tibrului, la 20 de km de vărsarea fluviului în Marea Tireniană; un secol mai tîrziu, pe colina Quirinal, ia naștere o altă așezare de tip rural.

Sec. VIII î.e.n. Cristalizarea în Italia centrală a civilizației etrusce, prima mare civilizație indigenă a Peninsulei Italice, care a exercitat o influență profundă asupra vieții economice, sociale, politice și spirituale a populațiilor autohtone de la S de Alpi. În sec. VII—VI dominația etruscă se extinde spre N pînă la fluviul Pad, iar spre S pînă în Campania.

Cca 754 î.e.n. Greci din Chalkis întemeiază în Campania orașul Cumae, prima colonie elenă pe pămîntul italic; coloniști din Corint întemeiază în 734 în Sicilia orașul Siracuza. Multitudinea și strălucirea orașelor grecești din S Italiei duc, în sec. IV î.e.n., la încetățenirea numelui de Grecia Mare (Magna Graecia) pentru această regiune.

Sec. VII—VI î.e.n. Iau ființă în V Siciliei coloniile feniciene Motya, Solus, Panormos, care devin ulterior principalul reazem al stăpînirii cartagineze din insulă.

Sec. VII î.e.n. Sub influența civilizației etrusce, a cărei penetrație culturală precede instaurarea în jurul anului 650 a unei dominații politice efective, se cristalizează premisele unirii așezărilor rurale ale latinilor indoeuropeni de pe colinele de pe malul Tibrului într-o așezare unică de tip urban cu numele de Roma. Constituirea orașului este fixată de arheologi între 650 și 575 î.e.n. Istoriografia latină a recompus tîrziu,

în sec. III î.e.n. — I e.n., începuturile Romei, înglobînd puținele informații istorice într-o bogată ficțiune mitică. Potrivit tradiției, Roma ar fi fost întemeiată la 21 aprilie 753 î.e.n., de Romulus, personaj legendar, descendent al eroului troian Eneas. În epoca regală (753—510 î.e.n.) cetatea ar fi fost condusă de 7 regi: Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, L. Tarquinius Priscus, Servius Tullius, L. Tarquinius Superbus. Istoriografia sec. XIX—XX a dovedit că atît cronologia evenimentelor cît și personalitățile acestei epoci constituie o pură ficțiune, acțiunile lor reprezentînd comprimarea unor procese de lungă durată din societatea romană a sec. VII—V î.e.n. În sec. VII—VI populația Romei, mic oraș-stat aflat sub dominația etruscă, este grupată în triburi (3), curii (30) și ginți (300). În vîrful piramidei sociale se află regele, secondat de un senat (alcătuit inițial din 100 apoi 300 de membri) și de adunarea cetățenilor (comitia curiata); populația este împărțită între patricieni (cetățeni cu drepturi depline) și plebei.

510/509 î.e.n. Potrivit tradiției, L. Tarquinius Superbus, ultimul rege de origine etruscă, este izgonit din Roma în urma unei răscoale populare conduse de L. Iunius Brutus. Abolirea regalității și instaurarea formei de guvernămînt republicane.

509—338 î.e.n. Roma face acum primii pași pe drumul organizării structurii sale interne și își creează instrumente ale viitoarelor victorii. Principala problemă a vieții politice interne o reprezintă lupta dintre plebei și patricieni, unicii beneficiari ai răsturnării monarhiei, care au monopolizat întreaga putere politică, legislativă, juridică și religioasă în stat excluzînd complet plebea. Pe plan extern, Roma respinge tentativele străine de subjugare și se angajează în lupta pentru hegemonie din cadrul Ligii orașelor latine din Latium; drum sinuos, încununat însă în anul 338 de o deplină victorie.

509 î.e.n. Încheierea primului tratat romano-cartaginez. Timp de un secol și jumătate relațiile dintre Roma și Cartagina rămîn pașnice.

496—493 î.e.n. Război între Roma și Liga latină.

494/493 î.e.n. Prima secesiune a plebeilor. Retrași pe „Muntele Sacru" (sau pe Aventin), ei obțin instituirea unei noi magistraturi — tribunatul plebei. Alegerea, anual, din rîndul plebeilor, a doi tribuni sacrosancți avînd ca principală îndatorire apărarea intereselor clasei lor și totodată dreptul de a se opune prin veto oricărei hotărîri luate de magistrați

sau senat împotriva unui plebeu. Numărul și rolul lor sporește pe măsură ce adunările plebeilor pe triburi (concilia plebis tributa) încep să-și facă auzit glasul în cetate.

474 î.e.n. Înfrîngerea flotei etrusce la Cumae de către Hieron I, tiranul Siracuzei, marchează începutul declinului puterii maritime etrusce.

451 î.e.n. La cererile repetate ale plebei de codificare a legilor cutumiare este aleasă o comisie de 10 senatori (decemviri legibus scribundis) însărcinată cu redactarea unui cod de legi. În anul următor comisia expune în for un cod de legi gravat pe 12 table de bronz, numit ulterior „Legea celor XII table". Codul reflectă destrămarea vechilor legături gentilice, consolidarea proprietății private, împărțirea societății în clase antagonice și afirmarea familiei ca celulă de bază a societății în detrimentul gintei. Apariția unor legi scrise care enunță egalitatea cetățenilor în fața legii constituie un cert element de progres pentru societatea romană, chiar dacă aplicarea lor rămîne mai mult un deziderat.

447 î.e.n. Instituirea unei noi magistraturi — quaestura — cu atribuții administrativ-financiare.

445 î.e.n. Lex Canuleia anulează interdicția căsătoriei dintre patricieni și plebei.

444 î.e.n. Hotărîrea senatului privind posibilitatea înlocuirii celor doi consuli printr-un colegiu al tribunilor militari cu puteri consulare (tribuni militum consulari potestate), magistratură accesibilă și plebeilor.

443 î.e.n. Data tradițională a instituirii censurii. Aleși o dată la 5 ani din rîndul foștilor consuli, pe o durată de 18 luni, cei doi censori au ca îndatoriri: realizarea recensămîntului cetățenilor (census), înscrierea acestora într-un trib teritorial și, după avere, într-o centurie, supravegherea moravurilor, iar după 312 alcătuirea listei celor 300 de senatori (primirea și eliminarea de membri din senat).

406—396 î.e.n. Război între Roma și Veii, încheiat cu cucerirea orașului etrusc de către dictatorul M. Furius Camillus (prima personalitate romană căreia, dincolo de legendă, i se poate recunoaște o existență istorică reală).

Cca 400 î.e.n. Pătrunderea celților (numiți de romani gali), popor indoeuropean, din Europa Centrală în Peninsula Italică și stabilirea lor în Cîmpia Padului de unde, timp de aproape două secole, vor efectua incursiuni de pradă pînă în Apulia și Sicilia.

387 î.e.n. iulie Bătălia de la Allia. Celții îi înfrîng pe romani, cuceresc și jefuiesc Roma, cu excepția Capitoliului.

Cca 380 î.e.n. Începe reconstrucția Romei după incendiul galic. Ziduri de piatră înconjoară pentru prima dată cele 7 coline pe care se înalță orașul.

367 î.e.n. Legile lui Licinius și Sextius abolesc tribunatul militar și restabilesc regimul celor doi consuli, stipulînd obligativitatea ca unul dintre aceștia să fie plebeu. Instituirea unei noi magistraturi — pretura — care preia atribuțiile judiciare ale consulilor. Tot în 367 sînt create funcțiile celor doi edili curuli, cu atribuții administrative la Roma.

356 î.e.n. Plebeii cuceresc dreptul de a fi aleși ca dictatori.

354 î.e.n. Primul tratat dintre Roma și Confederația triburilor samnite.

348 î.e.n. Tratat între Roma și Cartagina, care fixează zonele de influență ale celor două state în Mediterana Centrală.

343—272 î.e.n. Epoca războaielor dintre Roma și Confederația triburilor samnite, conflict decisiv pentru hegemonia Italiei centrale și meridionale.

343—341 î.e.n. Alianța orașului Capua din Campania cu Roma declanșează primul război samnit, încheiat cu victoria romană.

340—338 î.e.n. Războiul latinilor. Victoria legiunilor romane pecetluiește hegemonia incontestabilă a Romei în Latium. Dizolvarea Ligii latine.

338—264 î.e.n. Încheierea confruntării dintre patricieni și plebei prin statuarea deplinei egalități contribuie la consolidarea internă a statului. Pe plan extern, Roma destramă puterea acelor popoare care ar fi putut aspira la hegemonia Peninsulei Italice: Confederația triburilor samnite, Uniunea orașelor etrusce, triburile celtice sau cetățile din Graecia Magna și devine stăpîna necontestată între Alpi și strîmtoarea Messinei. Contactele tot mai strînse cu civilizația greacă stimulează creația literară și artistică proprie.

327—304 î.e.n. Al doilea război cu samniții. În pofida înfrîngerii dezonorante din trecătoarea Caudium (321), Roma încheie victorioasă conflictul care-i asigura dominația în Campania și Apulia.

312 î.e.n. Censura lui Appius Claudius Caecus, cea mai însemnată personalitate politică a epocii. De numele său este legată construcția primei șosele, între Roma și Capua (Via Appia), și a primului mare apeduct din Cetatea Eternă (Aqua Appia).

306/305 î.e.n. Tratatul dintre Roma și Rhodos constituie primul contact diplomatic cu lumea elenistică.

306 î.e.n. Nou tratat romano-cartaginez.

300 î.e.n. Lex Ogulnia consfințește egalitatea pe plan religios a plebeilor cu patricienii.

Cca 300 î.e.n. Roma bate primele monede de bronz.

298—290 î.e.n. Al treilea război cu samniții. Roma înfruntă o largă coaliție a popoarelor italice formată din samniți, sabini, etrusci, gali, hernici ș.a. Bătălia de la Sentinum (295), în care sînt angajate cele mai mari efective militare întîlnite pînă acum pe un cîmp de luptă italic, se încheie cu o răsunătoare victorie romană.

287 î.e.n. Noua secesiune a plebeilor, pe muntele Ianiculum, se încheie cu deplina recunoaștere a egalității lor cu patricienii. Hotărîrile plebei (plebiscita) întrunite în Concilia plebis tributa devin obligatorii pentru întregul popor roman.

285—282 î.e.n. Război victorios împotriva celților din NE Italiei.

282 î.e.n. Izbucnirea conflictului dintre Roma și Tarent, colonie greacă din S Italiei, prolog al implicării romanilor în lupta pentru hegemonie din Mediterana Occidentală.

280 î.e.n. Răspunzînd chemării Tarentului, Pyrrhos, regele Epirului, debarcă cu o armată în S Italiei. În două bătălii, la Herakleia (280) și Ausculum (279), Pyrrhos repurtează victorii scump plătite asupra legiunilor romane.

275 î.e.n. Revenit în Italia după o expediție de doi ani (278—276) împotriva cartaginezilor, Pyrrhos este înfrînt de romani în bătălia de la Beneventum și obligat să se întoarcă în Grecia.

273 î.e.n. Tratat de prietenie (amicitia) între Roma și Egiptul elenistic.

272 î.e.n. Capitularea Tarentului și desființarea Confederației triburilor samnite. Cu aceste victorii Roma intră în rîndul marilor puteri din bazinul Mării Mediterane.

Cca 270 î.e.n. Roma bate primele monede de argint proprii, după model grecesc.

270 î.e.n. Cucerirea coloniei grecești Rhegion. Roma devine stăpîna întregii Italii între Arno și Rubicon și strîmtoarea Messinei.

264—133 î.e.n. Roma dobîndește hegemonia deplină în bazinul Mării Mediterane. Politica expansionistă prelungită, pe teatre de război tot mai îndepărtate de Italia, afluxul de sclavi, care constituie o mînă de lucru ieftină, duc la începutul crizei agriculturii italice, soldată cu decăderea micii proprietăți țărănești și cu extinderea latifundiilor bazate pe munca

servilă. Contactul cu Elada, cu lumea elenistică, accentuează penetrația elementelor civilizației elene în cultura romană.

264—146 î.e.n. Epoca războaielor punice. Ciocnirea sferelor de interese ale Romei și Cartaginei determină confruntarea decisivă pentru hegemonia bazinului occidental al Mediteranei.

264—241 î.e.n. Primul război punic.

264. Sprijinul acordat de Roma orașului Messana din Sicilia declanșează primul conflict romano-cartaginez.

263 î.e.n. Sub presiunea armatelor romane debarcate în Sicilia, Siracuza încheie un tratat de alianță cu Roma.

262 î.e.n. Cucerirea de către romani a orașului Acragas din Sicilia. Roma începe construcția primei sale flote de război.

260 î.e.n. Bătălia navală de la Mylae. Roma obține prima victorie navală din istoria sa.

256 î.e.n. Învingători la Ecnomos, într-una din cele mai mari bătălii navale ale antichității, romanii debarcă în Africa de Nord un corp expediționar condus de M. Atilius Regulus.

255 î.e.n. Regulus este înfrînt și capturat de armata cartagineză comandată de lacedemonianul Xanthippos. Eșecul campaniei romane din Africa.

247 î.e.n. Comanda forțelor cartagineze din Sicilia este preluată de talentatul general Hamilcar Barcas.

241 î.e.n. Pierderea flotei în bătălia de la insulele Aegate constrînge Cartagina la încheierea păcii. Sicilia (cu excepția teritoriului Siracuzei) revine Romei, fiind organizată ca prima provincie romană, iar Cartagina mai este obligată la plata unei despăgubiri de război de 3200 de talanți.

241—238 î.e.n. Roma profită de răscoala mercenarilor cartaginezi din Africa pentru a anexa insulele Sardinia și Corsica, foste posesiuni punice.

237—229 î.e.n. Hamilcar Barcas pune în S Spaniei bazele unui nou imperiu cartaginez.

229—228 î.e.n. Primul război iliric purtat de Roma împotriva reginei Teuta marchează cea dintîi intervenție romană în Peninsula Balcanică.

228 î.e.n. Roma, care în primul război iliric se erijase în apărătoarea orașelor elene, trimite o solie în Grecia, primită cu onoruri la Corint și Atena. Acceptarea romanilor ca participanți la jocurile istmice și la misterele eleusine indică scoaterea lor din categoria popoarelor „barbare".

225—222 î.e.n. Război împotriva celților din N Italiei. După victoria de la Telamon (225) Roma anexează teritoriul dintre Pad și Alpi.

221 î.e.n. Comanda supremă a forțelor cartagineze din Spania este preluată de Hannibal, fiul lui Hamilcar Barcas, care se afirmă în următoarele două decenii ca cel mai periculos adversar cunoscut pînă la acea dată la Roma.

219 î.e.n. Al doilea război iliric; coasta Illyriei trece sub stăpînirea Romei.

219 î.e.n. După un asediu de 8 luni, Hannibal cucerește orașul iberic Saguntum, preludiu al declanșării unui nou conflict romano-cartaginez.

218—201 î.e.n. Al doilea război punic.

218 î.e.n. (vara). Hannibal traversează Pirineii, forțează trecerea Rhonului și pătrunde peste culmile înzăpezite ale Alpilor, pe neașteptate, în N Italiei. După victoriile de la Ticinus și Trebia, Hannibal se erijează în eliberator al popoarelor italice.

217 î.e.n. (iunie). Hannibal nimicește pe malul lacului Trasimene (Etruria) armata consulului C. Flaminius.

216 î.e.n. (august). Bătălia de la Cannae (devenită model al bătăliei de învăluire), cea mai gravă înfrîngere militară din istoria Romei, îl situează pe Hannibal, alături de Alexandru cel Mare și Caesar, în rîndul marilor strategi ai antichității. Roma continuă însă lupta.

215—205 î.e.n. Alianța lui Filip V, regele Macedoniei elenistice, cu Hannibal declanșează primul război macedonean.

212 î.e.n. Cucerirea Siracuzei (care în 215 se raliase lui Hannibal) de către romani; cu această ocazie este ucis de un legionar celebrul matematician și fizician grec Archimedes.

211 î.e.n. Apariția lui Hannibal la porțile Romei (*„Hannibal ad portas"*) nu duce la despresurarea orașului Capua (aliat cu generalul cartaginez) din Campania, care este cucerit și aspru pedepsit de romani.

210 î.e.n. P. Cornelius Scipio devine comandant suprem al forțelor romane din Spania.

207 î.e.n. Bătălia de pe fluviul Metaurus. Armata lui Hasdrubal, venită din Spania în sprijinul lui Hannibal, este înfrîntă de romani în Italia centrală, înainte de a face joncțiunea cu acesta.

206 î.e.n. Victoria lui P. Cornelius Scipio la Ilipa. Sfîrșitul dominației cartagineze din Spania.

204 î.e.n. P. Cornelius Scipio debarcă în Africa de Nord.

202 î.e.n. octombrie. Bătălia de la Zama, încheiată cu victoria lui Scipio asupra lui Hannibal (rechemat în 203 din Italia).

201 î.e.n. La încheierea păcii, Cartagina pierde toate posesiunile din Mediterană și din Spania, predă întreaga flotă și toți elefanții de luptă și se angajează să plătească o despăgubire de război de 10 000 de talanți.

— Cartagina devine o neînsemnată putere locală, lupta pentru hegemonie fiind definitiv tranșată în favoarea Romei, ajunsă acum cel mai puternic stat al Mediteranei Occidentale.

200—197 î.e.n. Al doilea război macedonean. Aliată cu Pergamul, Rhodosul și Liga etoliană, Roma înfrînge zdrobitor armata macedoneană în bătălia de la Kynoskephalai, devenind astfel arbitrul Peninsulei Balcanice.

197 î.e.n. Teritoriile cucerite în Spania sînt organizate sub forma a două provincii — Hispania Citerior și Hispania Ulterior.

192—188 î.e.n. Război între Roma și Regatul Seleucid. Înfrînt în bătăliile de la Termopyle (191), Myonesos (190) și Magnesia (190), Antiohos III pierde posesiunile din Asia Mică pînă la Munții Taurus, cedează întreaga flotă și plătește o despăgubire de 15 000 de talanți. Statul roman devine arbitrul lumii elenistice.

184 î.e.n. Începutul censurii lui M. Porcius Cato (reprezentant al cercurilor romane conservatoare îngrijorate de pătrunderea culturii elenistice în Italia), rămasă celebră în analele Republicii prin severitatea măsurilor adoptate.

171—168 î.e.n. Al treilea război macedonean. Înfrîntă la Pydna (168), Macedonia este împărțită în 4 regiuni tributare Romei. Sfîrșitul independenței statului macedonean.

167 î.e.n. L. Aemilius Paulus cucerește Epirul, aliat al Macedoniei, distruge 70 de așezări și vinde ca sclavi 150 000 de captivi.

154 î.e.n. Izbucnește în V Peninsulei Iberice răscoala lusitanilor împotriva dominației romane. Păstorul Viriathus conduce cu succes din 147 pînă la moartea sa (139) războiul împotriva armatelor romane.

149—148 î.e.n. Răscoala antiromană a Macedoniei, condusă de Andriskos. După reprimarea ei, Macedonia este transformată în provincie romană.

149—146 î.e.n. Al treilea război punic. După o rezistență eroică, Cartagina este distrusă din temelii de forțele romane conduse de P. Cornelius Scipio Aemilianus.

146 î.e.n. Răscoala Ligii aheene împotriva Romei se încheie cu distrugerea Corintului și transformarea Greciei în posesiune romană.

143—133 î.e.n. „Războiul Numantiei", numit astfel după Numantia, centrul luptei antiromane a triburilor celtibere din N Spaniei. Cucerirea Numantiei în 133 de către P. Cornelius Scipio Aemilianus marchează sfîrșitul rezistenței organizate a populației autohtone din Hispania.

136—132 î.e.n. Prima mare răscoală a sclavilor din Sicilia, condusă de Eunus și Kleon.

133—129 î.e.n. Răscoala lui Aristonikos. Fiu al lui Eumenes II, Aristonikos denunță testamentul ultimului rege al Pergamului, care desemnase statul roman ca moștenitor al regatului, și, sub influența utopiilor elenistice, încearcă înființarea unui „stat al soarelui" (Heliopolis) bazat pe egalitate și dreptate socială. După înfrîngerea răscoalei, Pergamul este transformat în provincia Asia, prima posesiune romană din Orientul Apropiat.

133 î.e.n. Tiberius Sempronius Gracchus, tribun al poporului, propune, pentru soluționarea crizei agrare, o lege stipulînd reîmpărțirea proprietății funciare, dar este ucis de reacțiunea senatorială pe Capitoliu, împreună cu 2—300 de adepți ai săi.

123—122 î.e.n. Ales tribun al poporului, Caius Sempronius Gracchus reia programul reformator al fratelui său; în cadrul tulburărilor sociale izbucnite la Roma în 121, C. Gracchus este ucis împreună cu 3 000 de partizani. Încercările novatoare ale Gracchilor, cea mai importantă tentativă de reforme democratice din istoria Republicii, eșuează, dar evidențiază pregnant necesitatea transformării structurilor sociale.

120 î.e.n. Crearea provinciei Gallia Narbonensis, care asigură legătura între Hispania și Peninsula Italică.

113 î.e.n. Încep incursiunile în regiunea Alpilor ale cimbrilor și teutonilor, primele populații germanice care intră în conflict cu Roma. Cimbrii și teutonii înfrîng armatele romane la Noreia (113), în Gallia (109), pe Rhone și la Arausio (105), declanșînd o mare panică la Roma *(Furor teutonicus)*.

111—105 î.e.n. Războiul împotriva lui Iugurtha, regele Numidiei, relevă venalitatea nobilimii romane.

107 î.e.n. Primul consulat al lui Caius Marius, învingător al lui Iugurtha. Marius inițiază cea mai vastă reformă a armatei din istoria republicii.

104—101 î.e.n. Al doilea război al sclavilor din Sicilia, condus de Athenion și Salvius.

102—101 î.e.n. C. Marius înfrînge în Gallia la Aquae Sextiae pe teutoni (102), apoi la Vercellae (101), pe cimbrii pătrunși în N Italiei, respingînd invazia germanică.

100 î.e.n. Legile propuse de tribunul plebei L. Appuleius Saturninus, sprijinit de pretorul C. Servilius Glaucia, declanșează la Roma primele lupte de stradă dintre optimați și populari.

91 î.e.n. În urma asasinării tribunului plebei M. Livius Drusus, adept al reînnoirii legislației Gracchilor și al acordării de drepturi cetățenești depline populațiilor italice, izbucnește „războiul aliaților".

89 î.e.n. *Lex Iulia* urmată de *Lex Plautia Papiria* acordă cetățenia romană tuturor populațiilor de la S de Pad. Roma se transformă dintr-un stat-cetate într-un stat teritorial.

89—84 î.e.n. Primul război mithradatic. Mithradates VI Eupator, regele Pontului, devine pentru trei decenii cel mai dîrz adversar al Romei după Hannibal.

88 î.e.n. Război civil între optimații conduși de L. Cornelius Sulla și populari, conduși de C. Marius. Sulla cucerește Roma și instituie un regim de dictatură personală.

87 î.e.n. După preluarea de către Sulla a comandei operațiunilor împotriva lui Mithradates VI în Grecia și Orient, popularii recuceresc Roma.

82 î.e.n. Debarcat în primăvara anului 83 la Brundisium în fruntea a 40 000 de soldați, Sulla pătrunde în Roma; la capătul unui sîngeros război civil, în noiembrie 82 el instituie o dictatură personală.

80—72 î.e.n. Quintus Sertorius continuă în Spania cu succes rezistența armată împotriva regimului instaurat de Sulla.

79 î.e.n. Retragerea lui Sulla din viața politică și stabilirea sa în Campania, unde moare în anul următor.

77 î.e.n. Prima apariție în viața publică, ca orator, a lui Caius Iulius Caesar inaugurează o carieră politică fără egal în istoria Republicii romane.

74 î.e.n. Cyrenaica și Bithynia devin provincii romane.

74—63 î.e.n. Al treilea război mithradatic, încheiat cu înfrîngerea regelui Pontului și a aliatului său Tigranes, regele Armeniei, de către L. Licinius Lucullus și Cnaeus Pompeius.

73—71 î.e.n. Răscoala sclavilor din Italia condusă de Spartacus, cea mai importantă ridicare la luptă din istorie a celei mai exploatate clase a antichității.

66 î.e.n. Înfrînt de Cn. Pompeius, Tigranes devine rege clientelar Romei. Hotarele răsăritene ale statului roman sînt fixate pe Eufrat, care îl desparte de Regatul Part, singura putere a Orientului capabilă să mai înfrunte Roma.

64—63 î.e.n. Reorganizarea Orientului de către Pompei. Regatul Seleucid, Pontul occidental, Cilicia sînt transformate în provincii romane. Armenia, Commagene, Cappadocia, Regatul Bosporan, Galatia, Osroëne, Iudeea devin regate clientelare.

63 î.e.n. Conspirația lui Lucius Sergius Catilina împotriva autorității senatoriale, reprimată de consulul M. Tullius Cicero.

60 î.e.n. Pompeius, Crassus și Caesar încheie o înțelegere secretă în scopul sprijinirii reciproce în lupta împotriva aristocrației senatoriale (primul triumvirat).

59 î.e.n. Consulatul lui Caesar; adoptarea unor legi favorabile intereselor triumvirilor.

58 î.e.n. Obținînd pentru cinci ani guvernarea provinciilor Gallia Cisalpina, Narbonensis și Illyricum, Caesar inițiază cucerirea întregii Gallii (58—51).

55 î.e.n. Consulatul lui Crassus și al lui Pompei: la sfîrșitul acestuia, Crassus obține pentru 5 ani administrarea Siriei, Pompeius a provinciilor spaniole, iar lui Caesar îi sînt reînnoite pentru alți cinci ani prerogativele în Gallia. Tulburări politice la Roma.

53 î.e.n. M. Licinius Crassus este înfrînt și ucis de parți, în bătălia de la Carrhae (NE Mesopotamiei). Destrămarea triumviratului. Pompei se apropie de tabăra senatorială.

52 î.e.n. Marea răscoală a galilor sub conducerea lui Vercingetorix este înfrîntă de Caesar la Alesia.
Pompei este desemnat la Roma *consul sine collega*, cu misiunea de a pune capăt luptelor dintre optimați și populari.

49 î.e.n. ianuarie 7. Printr-un *senatus consultum ultimum*, Caesar este demis din funcțiile sale, iar Pompei însărcinat cu apărarea republicii.

49 î.e.n. ianuarie 10. Traversînd Rubiconul *(Alea iacta est)*, Caesar declanșează războiul civil. Pompei se retrage cu partizanii săi în Grecia.

49 î.e.n. august 2. Caesar înfrînge în bătălia de la Ilerda principala concentrare a forțelor pompeiene din Spania.

48 î.e.n. august 9. Bătălia de la Pharsalus (Tesalia). Pompei este înfrînt de Caesar, apoi asasinat în Egipt din ordinul lui Ptolemaios XIII. Caesar este numit dictator la Roma.

48—47 î.e.n. Războiul alexandrin. Caesar intervine în conflictul dinastic din Egiptul lagid în favoarea Cleopatrei.

47 î.e.n. mai 21. Revenit în Asia Mică unde Pharnakes II, fiul lui Mithradates VI, încearcă să recucerească Pontul, Caesar îl înfrînge la Zela (*Veni, vidi, vici* raportează senatului învingătorul).

46 î.e.n. aprilie. Reorganizați în Africa de Nord de Cato, optimații sînt înfrînți de Caesar în bătălia de la Thapsus.

45 î.e.n. ianuarie 1. Intră în vigoare calendarul iulian creat de astronomul Sosigenes din Alexandria.

45 î.e.n. martie 17. Ultimii partizani ai lui Pompei sînt înfrînți în bătălia de la Munda (Spania).

44 î.e.n. martie 15. (Idele lui Marte). Asasinarea lui Caesar la Roma de către o conjurație a senatorilor republicani în frunte cu C. Cassius Longinus și M. Iunius Brutus. Testamentul lui Caesar publicat de Marcus Antonius îl desemnează moștenitor pe nepotul său, Caius Octavius.

43 î.e.n. noiembrie. C. Octavius, M. Antonius și M. Aemilius Lepidus încheie al doilea triumvirat, în vederea „reorganizării statului". În timpul proscripțiilor decise de triumviri își găsesc moartea 2 000 de cavaleri și 300 de senatori (printre care și M. Tullius Cicero).

42 î.e.n. Cassius și Brutus sînt înfrînți în bătălia de la Philippi (Macedonia) de armatele triumvirilor.

40 î.e.n. Reînnoirea triumviratului la Brundisium. M. Antonius primește administrația provinciilor orientale, C. Octavianus a celor occidentale, iar Lepidus a Africii. Prin acordul de la Tarent (37), triumviratul este prelungit cu cinci ani.

36 î.e.n. Căsătoria lui M. Antonius cu Cleopatra, regina Egiptului lagid. Lepidus este obligat de Octavianus să părăsească triumviratul. Întregul Occident este unificat sub autoritatea lui Octavianus.

32 î.e.n. Antagonismul dintre M. Antonius și C. Octavianus declanșează un nou război civil.

31 î.e.n. septembrie. Bătălia navală de la Actium (V Greciei) soldată cu înfrîngerea lui M. Antonius și a Cleopatrei.

30 î.e.n. august. Cucerirea Alexandriei de către Octavianus. Sinuciderea lui M. Antonius și a Cleopatrei. Sfîrșitul războaielor civile. Egiptul, ultimul stat elenistic independent, devine o provincie romană. Octavianus rămîne unicul stăpîn al statului roman.

Domnia lui Augustus (27 î.e.n. — 14 e.n.) reprezintă, prin instaurarea unei noi forme de stat; a celei monarhice, o placă turnantă în istoria Romei. Augustus a ales pentru sine termenul de princeps, astfel încît primele trei secole ale Imperiului au primit din antichitate numele de principat. Rod al violentei crize a orînduirii sclavagiste din sec. I, principatul constituie transformarea statului dintr-un organ al aristocrației romane (din capitală și Italia) într-un organ al clasei proprietarilor de sclavi din întregul Imperiu. Timp de aproape două sute de ani, în perioada așa-numitei „pax romana", înscrisă între domniile împăraților Augustus și Antoninus Pius, statul roman atinge apogeul expansiunii sale teritoriale, al puterii și al înfloririi civilizației sale clasice.

La sfîrșitul războaielor civile, Caius Octavianus, fostul triumvir, din punct de vedere juridic doar primul cetățean al Republicii, concentrează de fapt în mîinile sale aproape întreaga putere în stat. În următoarele decenii, prin cumularea treptată a principalelor magistraturi republicane, Octavian își creează un suport legal, constituțional, puterii sale. După ce la 13 ianuarie 27 Octavian anunță oficial în senat hotărîrea de a renunța la puterile excepționale deținute, la 16 ianuarie senatul îi acordă numele sacral de Augustus, imperiumul proconsular pe 10 ani și administrația provinciilor considerate nepacificate. Anul 27 este considerat data tradițională a începutului principatului. În anul 23 Augustus primește puterea tribuniciană pe viață, imperiumul proconsular nelimitat și asupra provinciilor senatoriale, în 19 î.e.n. primește puterea consulară pe viață iar în 12 î.e.n. preia și titlul de pontifex maximus.

26—19 î.e.n. Supunerea triburilor iberice din NV Spaniei. Peninsula Iberică este acum în întregime sub stăpînire romană.

25 î.e.n. Galatia este transformată în provincie romană.

15—13 î.e.n. Ocuparea ținuturilor dintre Alpi și cursul superior al Dunării, organizate în vremea lui Claudius ca provincia Raetia et Vindelicia.

12—9 î.e.n. Cucerirea regiunii dintre Alpii răsăriteni și Dunărea Mijlocie (viitoarea Pannonie) și alipirea ei provinciei Illyricum.

2 î.e.n. Augustus creează garda pretoriană ca sprijin militar al împăratului la Roma.

6—9 e.n. Puternică răscoală antiromană a triburilor din Pannonia și Dalmația.

8—18 e.n. Relegat la Tomis din ordinul lui Augustus, poetul Ovidiu își trăiește ultimii ani ai vieții printre geți și greci.

9 e.n. Răscoală antiromană a triburilor germanice. P. Quinctilius Varus este înfrînt în marea bătălie din Pădurea Teutoburg.

14—68. Dinastia iulio-claudică. Instituționalizarea noului regim politic, cristalizarea nucleului administrației centrale a principatului, în care liberții familiei imperiale dețin un rol important. Pentru provincii, în care se intensifică procesul de romanizare, începe o perioadă de prosperitate.

14—37. Domnia lui Tiberius. Fiu vitreg al lui Augustus, Tiberius a beneficiat înainte de ocuparea tronului de o strălucită educație, a acumulat o bogată experiență pe cîmpul de luptă și în administrarea statului. Spirit energic și cumpătat, el a continuat politica lui Augustus de întărire a autorității principelui, a îmbunătățit starea finanțelor statului și administrația provinciilor.

15. Constituirea provinciei romane Moesia.

16. Tiberius renunță definitiv la o politică ofensivă în Germania, retrăgînd trupele pe linia Rinului, care rămîne pentru patru secole granița Imperiului cu triburile germanice.

17. Transformarea regatelor clientelare Cappadocia și Commagene din Asia Mică în provincii romane.

17—24. Răscoală antiromană în Africa de Nord condusă de numidul Tacfarinas.

21. Răscoală antiromană în Gallia de NE — a treverilor în frunte cu Florus și a haeduilor conduși de Sacrovir.

29 sau 30. Data crucificării la Ierusalim, din ordinul prefectului roman al Iudeii, Pontius Pilatus, a lui Iisus din Nazareth. Discipolii lui pun, după moartea sa, bazele unei noi religii în Iudeea, de unde se răspîndește treptat în întregul Imperiu. Datorită monoteismului intransigent, a moralei sale distincte, a completei respingeri a panteonului tradițional roman și a cultului imperial, a izolaționismului său, creștinismul devine o religie ilicită, ai cărei adepți erau tolerați sau persecutați de autorități.

31 octombrie 18. Denunțat lui Tiberius, ambițiosul prefect al pretoriului Seian este arestat, judecat și executat în aceeași zi, împreună cu familia, sub acuzația de conspirație împotriva împăratului.

37—41. Domnia lui Caligula (fiul generalului Germanicus), caracterizată printr-o politică despotică, de inspirație elenistico-

orientală, marcată de arbitrariul, extravaganțele și cruzimile împăratului, de risipa tezaurului și măsuri fiscale opresive.

41 ianuarie 24. Caligula este asasinat în palatul său din Roma de o conspirație a pretorienilor. Claudius, fratele generalului Germanicus, este proclamat împărat de garda pretoriană și recunoscut, după unele ezitări, de către senat.

43. Începutul cuceririi Britanniei. SE Angliei este transformat în provincie romană.

43. Lycia, regiune muntoasă din SE Asiei Mici, este transformată în provincie romană, căreia îi este anexat și ținutul învecinat, Pamphilia.

44. Iudeea și Samaria redevin provincie romană.

cca 46. Regatul clientelar al Traciei este transformat în provincie romană. Întreaga Peninsulă Balcanică, din Pelopones pînă la Dunăre, devine o neîntreruptă posesiune romană.

54 octombrie 13. Moartea lui Claudius, otrăvit de Agrippina, noua sa soție. Nero, fiul Agrippinei, este proclamat împărat, grație sprijinului gărzii pretoriene. După moartea lui Burrus și îndepărtarea lui Seneca, care tutelaseră primii ani de domnie, regimul lui Nero evoluează pe linia unui despotism orientalo-elenistic.

61. Răscoală antiromană a populației autohtone din Britannia, condusă de regina icenilor, Boudicca, provocată de jaful și brutalitatea administrației imperiale.

63. Regatul clientelar Pont este transformat în posesiune romană și alipit provinciei Galatia.

64 iulie 18/19. Izbucnește un uriaș incendiu care, în 9 zile, distruge două treimi din Roma. Pentru a curma zvonurile care-l învinuiau de a fi provocat incendiul, Nero declanșează prima persecuție împotriva creștinilor, pe seama cărora este pusă această calamitate.

65. Conspirație eșuată a lui C. Calpurnius Piso împotriva lui Nero. Filosoful Seneca, poetul Lucanus, scriitorul Petronius sînt obligați să se sinucidă.

66. Pace de compromis între Imperiul roman și Regatul part. Armenia se recunoaște stat vasal Romei, condus însă de o dinastie partă. Tiridates I este încoronat rege al Armeniei în Forumul din Roma de către Nero.

66. La Caesarea izbucnește o violentă răscoală antiromană a iudeilor. T. Flavius Vespasianus este numit în 67 comandant suprem al forțelor romane din Orient.

68 martie. C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis, se revoltă împotriva lui Nero. Lui i se raliază guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, S. Sulpicius Galba.

68 iunie 8. Galba este recunoscut la Roma ca împărat de către senat.

iunie 9. Decretat „hostis publicus" și condamnat la moarte de către senat, Nero se sinucide în apropiere de Roma. Sfîrșitul dinastiei iulio-claudice.

68—69. Anul celor patru împărați. Prima criză a principatului.

68 ianuarie 1. Aulus Vitellius este proclamat împărat de către legiunile Germaniei Inferior.

ianuarie 15. Galba este ucis în for de către pretorienii răzvrătiți. M. Salvius Otho este proclamat împărat de către garda pretoriană.

69 aprilie 14. În N Italiei, la Bedriacum, are loc bătălia decisivă dintre armatele lui Otho și cele ale lui Vitellius. Înfrînt, Otho se sinucide două zile mai tîrziu.

69 (primăvara) — 70 (toamna). Răscoală antiromană a triburilor celtice și germanice din regiunea Rinului inferior, condusă de batavul Iulius Civilis, sprijinit de galii treveri și lingoni.

69 iulie 1. Vespasian, comandantul legiunilor din Iudeea, este proclamat împărat la Alexandria, de trupele din Orient.

octombrie 24. Bătălia de la Cremona (în apropiere de Bedriacum); victoria legiunilor lui Vespasian asupra forțelor lui Vitellius.

69—96. Epoca Flaviilor reprezintă, după bulversările aduse de războiul civil din anii 68—69, o perioadă de stabilitate, reconstrucție și prosperitate.

69—79. Domnia lui Vespasianus, primul împărat de origine nesenatorială. Personalitate energică şi lucidă, administrator talentat, Vespasian a reorganizat finanțele și armata, a completat senatul cu elemente provenite din rîndul aristocrației municipale din Italia și din provinciile occidentale, a acordat cetățenia romană orașelor din Spania.

70 august. Titus, fiul lui Vespasian, cucerește la capătul unui îndelungat asediu Ierusalimul. Ultimele fortărețe ocupate de răsculați, Herodeium, Machaerus și Masada, sînt ocupate în anii 72—73.

70. Armenia de la V de Eufrat (Armenia Minor) este alipită provinciei Cappadocia.

74. Ocuparea regiunii dintre Rin, Main și Neckar (cunoscută sub numele de Decumates agri) și alipirea ei la Germania Superior.

78—84. Cn. Iulius Agricola, guvernator al Britanniei, extinde stăpînirea romană pînă în podișul Scoției.

79—81. Domnia lui Titus. General talentat, practic coregent al Imperiului alături de tatăl său, Titus se impune ca un om de stat ponderat și echilibrat.

79 august 24—26. O puternică erupție a Vezuviului acoperă sub un strat de lavă și cenușă trei orașe din Campania: Pompei, Herculaneum și Stabiae; victimele sînt estimate la cca 15 000.

81—96. Domnia lui Domițian, fratele lui Titus, se înscrie în tradiția autocratică inaugurată de Caligula și Nero. Bilanțul administrației sale interne este însă în general pozitiv, iar măsurile militare pe care le-a inițiat vor facilita politica ofensivă a Imperiului urmată de Traian în regiunile carpato-dunărene.

85 iarna. Invazie a dacilor, aliați cu sarmații și bastarnii, la S Dunării, în provincia Moesia.

86. Intervenție personală a împăratului Domițian pe frontul din Moesia, împărțită cu această ocazie în două provincii de rang consular — Moesia Superior și Moesia Inferior (în componența căreia intră și Dobrogea).

87—106. Domnia lui Decebal, în timpul căruia statul dac atinge apogeul puterii sale. Timp de două decenii, confruntarea cu Dacia va constitui principala problemă a politicii externe romane.

87. Generalul roman Cornelius Fuscus este înfrînt și ucis de Decebal. În anul 88 Tettius Iulianus obține la Tapae o importantă victorie asupra lui Decebal, dar încheie o pace de compromis cu regele dac.

96 septembrie 18. Domițian cade victima unei conjurații de palat.

96—192. Epoca Antoninilor, „secolul de aur" al Imperiului. Statul roman atinge acum apogeul puterii și expansiunii sale teritoriale. Înflorirea economică a provinciilor favorizează dezvoltarea fără precedent a orașelor pe întregul cuprins al Imperiului. Legată inseparabil de apogeul civilizației urbane și de progresele procesului de romanizare, are loc maxima răspîndire și înflorire a culturii greco-romane clasice. Economia este marcată de declinul muncii servile și progresul colonatului, care devine principala formă de exploatare a

muncii umane în agricultura Imperiului. În legiuni încep să fie înrolați provinciali; alături de unitățile auxiliare alcătuite din populații războinice puțin romanizate, își fac apariția din vremea lui Marcus Aurelius unități recrutate printre barbarii din afara granițelor Imperiului. Pe plan extern, toate forțele sînt concentrate în vederea desăvîrșirii sistemului defensiv al limesului care separă lumea romană de cea barbară.

96—98. Domnia lui M. Cocceius Nerva. La 27 octombrie 97 el adoptă pe unul dintre cei mai talentați generali, M. Ulpius Traianus, guvernatorul Germaniei Superior, desemnîndu-l coregent și succesor la tron.

98 ianuarie 27. Traian, originar din municipiul Italica din S Spaniei, este primul provincial care ocupă tronul Imperiului roman. În egală măsură administrator eficient și excelent militar, Traian este cel mai însemnat cuceritor roman după Caesar. În vremea sa principatul realizează ultimul mare efort ofensiv la Dunăre și Eufrat.

101—102. Primul război dacic. În primăvara anului 101, Traian traversează Dunărea pe două poduri de vase și pătrunde în Dacia. Încercarea lui Decebal de a opri înaintarea romană în bătălia de la Tapae, din toamna anului 101, eșuează. La începutul anului 102, importante forțe dacice, aliate cu contingente sarmate și bastarne, atacă prin Dobrogea provinciile sud-dunărene. Bătălia decisivă de pe platoul de la Adamclisi se încheie cu victoria legiunilor romane. În condițiile reluării ofensivei de către Traian, Decebal solicită pacea, care se încheie în condiții dificile pentru regele dac.

103—105. Arhitectul Apollodor din Damasc construiește, din ordinul împăratului Traian, un pod de piatră peste Dunăre lung de 1 135 m între Drobeta și Pontes, capodoperă a tehnicii romane.

105. Transformarea părții de NV a regatului clientelar al nabateilor în provincie romană (Arabia).

105—106. Al doilea război dacic. Traian poartă războiul „mai mult cu cumpătare decît cu înfocare". După un prelungit asediu, Sarmizegetusa, capitala regatului dac, este cucerită în vara anului 106, iar Decebal, urmărit de cavaleria romană, se sinucide. Statul dac este desființat, cea mai mare parte a lui fiind transformată în provincie romană.

106—271. Dacia – provincie romană. Populația dacă suferă de la început influența civilizației romane superioare și-și

însușește treptat cultura materială, limba, obiceiurile și credințele învingătorilor, ceea ce aduce cu sine, treptat, romanizarea autohtonilor. Prin fuziunea elementului dac cu cel roman se constituie populația daco-romană de limbă latină, elementul determinant în procesul formării poporului român.

109. Inaugurarea monumentului triumfal de la Adamclisi.

113 mai 12. Inaugurarea la Roma a Columnei lui Traian.

114. Nou conflict între Roma și Regatul part. Ocupată de forțele romane, Armenia este transformată în provincie.

115. În teritoriile cucerite la răsărit de Eufrat, Traian creează provincia Mesopotamia.

116. Traian cucerește Nisibis, Seleucia și Ctesiphon, metropole ale Regatului part și atinge Golful Persic la Charax, creînd provincia Asiria.

117 august 8. În drum spre Roma, Traian se stinge din viață în orașul Selenus din Asia Mică. La moartea lui, Imperiul roman atinge maxima sa expansiune teritorială (o suprafață de 3 300 000 km^2 și o populație de 55 000 000 locuitori); 30 de legiuni apără cei aproape 10 000 de km de frontiere ale Imperiului, care se întind din Peninsula Iberică pînă la Eufrat și Tigru, din Scoția la granițele Saharei și la prima cataractă a Nilului.

117—138. Domnia lui Hadrianus. El a continuat edificarea aparatului funcționăresc imperial promovînd cu predilecție reprezentanții ordinului ecvestru, a acordat o atenție deosebită reformării armatei și dreptului. Pe plan extern încheie pacea cu parții, renunță la ultimele cuceriri ale lui Traian — provinciile Armenia, Asiria și Mesopotamia, fixînd granița orientală a Imperiului pe Eufrat. Cu Hadrian, Imperiul trece definitiv la o politică externă defensivă. Este dezvoltat sistemul limesului la zonele de frontieră amenințate (Britannia, Africa).

121. Hotărîre a senatului prin care se interzice uciderea sclavilor de către persoane particulare.

132—135. Ultima mare răscoală a iudeilor, condusă de Simon Bar-Kochba.

138—161. Domnia lui Antoninus Pius. Epocă de pace și prosperitate pentru Imperiu.

161—180. Domnia lui Marcus Aurelius. Echilibrul și stabilitatea relativă a principatului iau sfîrșit.

162—166. Război romano-part. Contraofensiva romană are ca rezultat redobîndirea controlului asupra Armeniei (164), cucerirea Edessei, Seleuciei și Ctesiphonului (165) și încheierea păcii în anul următor (Armenia și Osroëne rămîn regate clientelare Romei).

166. Prima mențiune a prezenței unui sol roman (probabil negustor) la curtea imperială chineză a dinastiei Han de Est (25–220).

167—175. Primul război marcomanic. Invazia quazilor și marcomanilor în N Italiei declanșează o lungă confruntare cu popoarele de dincolo de limes. Marcus Aurelius conduce personal, din Pannonia, Noricum și Raetia, operațiunile militare împotriva coaliției marcomanilor, quazilor și iazigilor.

175. Uzurparea generalului Avidius Cassius, guvernatorul provinciilor orientale, reprimată la trei luni de la declanșarea ei.

177—180. Al doilea război marcomanic. Ofensiva forțelor romane este întreruptă de moartea împăratului – survenită la 7 martie 180 în castrul de la Vindobona (Viena).

180—192. Domnia lui Commodus. Noul împărat renunță la politica ofensivă, încheie pacea cu quazii și marcomanii, revenind la Roma (oraș pe care nu-l mai părăsește pînă la moarte). Sprijinindu-se pe armată și pe garda pretoriană, Commodus instituie un regim absolutist în formele teatrale ale monarhiilor orientale.

192 decembrie 31. Moartea lui Commodus marchează sfîrșitul dinastiei Antoninilor și declanșarea celei de-a doua mari crize a principatului, cu unele trăsături similare „Anului celor patru împărați" (68–69).

193—285. Marea criză a secolului III. După perioada așa-numitei „pax romana" cuprinsă între domniile lui Augustus și Marcus Aurelius, istoria statului roman este marcată de profunde frămîntări interne și grave conflicte militare, care se transformă într-o criză ce afectează întreaga viață economică, socială, politică, militară și spirituală. La sfîrșitul crizei, odată cu domnia lui Dioclețian, vechiul cadru social și politic al principatului este înlocuit de unul nou, cel al dominatului.

193 ianuarie 1. P. Helvius Pertinax, prefectul orașului Roma, este proclamat împărat, dar, la capătul a 87 de zile de domnie (28 martie), este asasinat de garda pretoriană. Pretorienii organizează o adevărată licitație pentru tron

cîștigată de bogatul senator D. Severus Iulianus, care oferă un donativum de 25 000 de sesterți de om.

193 aprilie 13. La vestea asasinării lui Pertinax și a alegerii lui Didius Iulianus, legiunile de la Dunăre îl proclamă împărat pe L. Septimius Severus.

iunie 9. Intrarea lui Septimius Severus în Roma. Excelent militar (cel mai activ împărat după Traian), jurist și administrator iscusit, el va reuși să elimine toți candidații la tron (Pescennius Niger, proclamat împărat de legiunile din Orient, și Clodius Albinus, de cele din Britannia) și să instaureze un regim riguros autoritar.

193—235. Dinastia Severilor. Creșterea și întărirea fără precedent a autorității și poziției împăratului precum și a administrației sale, în dauna aristocrației senatoriale și a senatului. Rolul armatei în viața statului sporește sensibil marcînd trecerea spre o monarhie militară și birocratică. O deosebită atenție acordă membrii dinastiei provinciilor orientale și celor africane. Paralel cu accesul unor reprezentanți ai acestor regiuni în senat, cunosc o largă răspîndire la Roma influențele culturale și religioase orientale. Domnia împăratului Septimius Severus și a succesorilor săi constituie o perioadă extrem de favorabilă și în dezvoltarea Daciei romane.

197—199. Război împotriva parților; Septimius Severus repetă campaniile victorioase ale lui Traian și Avidius Cassius, cucerind Seleucia, Babilonul, Ctesiphonul; Mesopotamia devine provincie romană cu reședința la Nisibis.

cca 200. Pătrunderea goților în regiunile nord-pontice.

208. Septimius Severus părăsește Roma pentru o campanie în Britannia. În următorii trei ani au loc lupte împotriva triburilor caledonilor și maeatilor din Scoția. Valul lui Hadrian, distrus la începutul domniei lui Septimius Severus, este reconsolidat.

211 februarie 4. Moartea lui Septimius Severus la Eburacum (azi York), în Britannia. Cei doi fii ai săi, Caracalla și Geta, îi succed în calitate de coîmpărați.

212 februarie 26. Din ordinul lui Caracalla, Geta este asasinat în palatul din Roma; sînt de asemenea uciși cca 20 000 de partizani ai săi.

212. Prin Constituția Antoniniană (Constitutio Antoniniana), Caracalla acordă cetățenia romană întregii populații libere din Imperiu, cu excepția categoriei „dediticilor". Se încheie

astfel procesul de transformare a orașului-stat într-un imperiu universal, dispare diferența dintre locuitorii Romei și Italiei și cei ai provinciilor, dintre cetățenii romani și peregrini.

213. Război la Rin, împotriva alamanilor, încheiat cu victoria romanilor conduși de Caracalla, pe rîul Main.

215. Caracalla pleacă în Orient în vederea unui război împotriva Regatului part.

217 aprilie 8. În drumul de la Edessa spre Carrhae, Caracalla este asasinat din inițiativa prefectului pretoriului, M. Opellius Macrinus, care este proclamat împărat de trupe. Tronul imperial este prima oară ocupat de un reprezentant al ordinului ecvestru.

218 (primăvara). Profitînd de nemulțumirile provocate de politica lui Macrinus, Iulia Maesa (sora Iuliei Domna, soția lui Septimius Severus) declanșează o rebeliune militară în Orient, proclamîndu-l împărat la 14 ani pe Varius Avitus, nepotul lui Caracalla (numit de posteritate Elagabal) și eliminîndu-l Macrinus. Restabilirea dinastiei Severilor pe tronul imperial. Politica autocrată, excesele și excentricitățile împăratului-copil compromit în scurt timp noul regim.

222 martie 11. Revoltă a pretorienilor din Roma soldată cu uciderea lui Elagabal și a mamei sale Iulia Soemias; vărul său, Severus Alexander, este proclamat de pretorieni împărat la vîrsta de 13 ani. Se renunță la autocratismul lui Elagabal și sînt întreținute relații bune cu senatul al cărui prestigiu este sporit.

224. Întemeierea dinastiei sasanide. Imperiul sasanid, care se substituie celui part, avînd ca hotare Eufratul și Indusul, se erijează în continuator al tradițiilor Persiei ahemenide. El devine, pentru patru secole, principalul adversar al Imperiului roman, apoi al celui bizantin în Orient.

230. Imperiul sasanid trece la ofensivă atacînd posesiunile romane din Asia Mică și Siria.

231—233. Contraofensiva romană a lui Severus Alexander în Orient oprește temporar înaintarea sasanidă.

233. O invazie a alamanilor în Gallia îl obligă pe împărat să întrerupă campania din Orient și să se deplaseze la începutul anului 235 la Rin.

235 martie 19. Severus Alexander și mama sa Iulia Mamaea sînt uciși la Mogontiacum (Mainz) de către legiunile din Germa-

nia. Sfîrșitul dinastiei Severilor. Maximin Tracul este proclamat împărat de către soldați.

235—284. Epoca „Anarhiei militare", perioadă de continue lupte civile și războaie de apărare a hotarelor Imperiului, reprezintă etapa acută a crizei sec. III. În numai 50 de ani se succed peste 25 de împărați și coîmpărați, dintre care doar 2 sau 3 nu au un sfîrșit violent. Armata se impune în această perioadă ca principal sprijin și garant al autorității imperiale. Din Britannia la Eufrat și din Mauretania în Egipt, limesul este supus unui continuu asediu și străpuns în numeroase locuri, forțele invadatoare pătrund adînc în provincii și chiar în Italia.

235—238. Domnia lui Maximin Tracul. Sprijinindu-se exclusiv pe armată, el duce o politică fiscală apăsătoare pe care o resimt îndeosebi păturile bogate, latifundiare și municipale.

236/237. Maximin luptă împotriva sarmaților și dacilor liberi în regiunea Dunării mijlocii.

238 martie. Puternică răscoală împotriva lui Maximin Tracul în provincia Africa. Senatorul Gordian este proclamat împărat, asociindu-și la domnie pe fiul său. Noul împărat este recunoscut și de senatul și poporul Romei care-l declară pe Maximin „hostis publicus". La știrea morții celor doi Gordieni în Africa, senatul numește la Roma ca împărați cu drepturi egale pe senatorii Pupienus și Balbinus care sînt uciși de pretorieni după trei luni de domnie. Maximin, care pătrunsese cu armata în Italia, este ucis de proprii lui soldați la Aquileia.

238—244. Domnia lui Gordian III.

244—249. Domnia lui Filip Arabul.

245—247. Cea mai puternică invazie a carpilor împotriva posesiunilor romane de la Dunăre. În urma luptelor grele duse de Filip Arabul în Dacia și Moesia, el adoptă titlul de Carpicus Maximus.

248 martie 4. Filip Arabul serbează la Roma cu un fast impresionant împlinirea a 1000 de ani de la întemeierea orașului.

249 (toamna). Bătălia de la Verona. Filip Arabul este înfrînt și ucis de către Decius, proclamat împărat de legiunile dunărene.

249/250 (iarna). Invazie puternică a goților în Moesia și Tracia, condusă de Kniva.

cca 250. În regiunile de la răsărit și nord de limesul danubian și renan au loc ample deplasări și restructurări de populații

în urma cărora noi triburi germanice intră în contact cu Imperiul roman; francii, herulii, gepizii, ulterior vandalii.

250. Prima mare persecuție anticreștină generalizată în întregul Imperiu.

251 iunie. Decius este înfrînt și ucis în bătălia de la Abrittus (Moesia) de goții conduși de Kniva. Pentru prima dată în istoria Romei un împărat cade într-o luptă cu „barbarii".

251—253. Rînd pe rînd sînt proclamați de legiuni împărații Trebonianus Gallus (251—253), Aemilianus (253), apoi Valerian (253—259) care-și asociază la domnie pe fiul său Gallienus, încredințîndu-i apărarea provinciilor din Europa.

253—268. Domnia lui Gallienus. Criza statului roman din sec. III ajunge acum la apogeu. Gallienus, unul dintre marii împărați romani, încearcă să mențină unitatea Imperiului și să respingă atacurile de la Rin și Dunăre inițiind, sub presiunea evenimentelor, o serie de reforme (crearea unui corp mobil de intervenție compus din cavalerie grea, înlăturarea reprezentanților ordinului senatorial de la conducerea legiunilor, accelerarea pătrunderii unităților auxiliare recrutate dintre barbari în armata romană).

257. Gallienus poartă lupte în nordul Daciei împotriva dacilor liberi luînd titlul de Dacicus Maximus.

259. Înfrînt la Edessa, Valerian este făcut prizonier de către suveranul sasanid Shapur I și moare în captivitate. Gallienus rămîne unicul conducător al Imperiului.

259. Generalul Postumus se proclamă împărat și întemeiază, pentru 15 ani în Gallia, un stat roman independent de autoritatea de la Roma, la care izbutește să ralieze Britannia și nordul Spaniei.

261. Odenat, principele vasal al Palmyrei, reușește să-i elimine pe uzurpatorii romani din Orient și să izgonească armatele sasanide, întreprinzînd chiar o campanie în Mesopotamia (262).

266—267. După asasinarea lui Odenat, Zenobia, ambițioasa lui soție, se emancipează treptat de sub suzeranitatea romană vizînd crearea unui mare imperiu palmyrean independent în Orient.

267. Marea invazie, pe mare și pe uscat, a goților, aliați cu herulii, în Peninsula Balcanică. Gallienus reușește să-i înfrîngă pe invadatori în bătălia de la fluviul Nestos, iar generalii săi, distrug flota goților din Marea Egee.

268 august. Asasinarea lui Gallienus la Mediolanum. M. Aurelius Claudius, originar din Dalmația, unul dintre generalii lui Gallienus, este proclamat împărat de către armată.

269. Victoria răsunătoare a lui Claudius, în bătălia de la Naissus, împotriva goților și herulilor care invadaseră Peninsula Balcanică, îi aduce cognomenul Goticul și pune stavilă, pentru cîteva decenii, atacurilor acestui popor împotriva Imperiului.

270—275. Domnia lui L. Domitius Aurelianus, originar din Moesia, succesorul lui Claudius II Goticul.

271. Sub presiunea atacurilor popoarelor migratoare, a dacilor liberi din afara granițelor provinciei, împăratul Aurelian dispune, în vederea consolidării frontierei pe Dunăre, retragerea armatei și administrației romane din Dacia. Majoritatea populației autohtone, puternic și irevocabil romanizată, rămîne însă pe loc, continuîndu-și existența neîntreruptă, constituind fundamentul transformărilor etnice, social-economice și culturale de pe teritoriul românesc, impunîndu-se ca elementul de bază în procesul de formare a limbii și poporului român.

272. Înfrîngerea regatului Palmyrei. Orientul este reintegrat Imperiului.

274. Lichidarea secesiunii Regatului galic. Gallia și Britannia sînt reincorporate Imperiului. Aurelian primește titlul de „restitutor orbis". Adoptă titulatura de „Dominus et Deus", pas însemnat pe linia instaurării dominatului.

276—282. Domnia lui Aurelius Probus. El continuă opera lui Aurelian de redresare a statului, respingînd atacurile popoarelor barbare la Dunăre și Rin, la Eufrat și la hotarele meridionale ale Egiptului.

282—283. Domnia lui Carus.

283 august. Cei doi fii ai lui Carus sînt proclamați coîmpărați, Numerianus rămînînd în Orient, iar Carinus în Occident.

284 noiembrie 17. După asasinarea lui Numerianus, trupele îl proclamă împărat pe C. Valerius Diocles (Diocletianus).

285. Bătălia de pe rîul Margus, încheiată cu moartea lui Carinus. Diocletianus rămîne unic stăpîn al Imperiului.

Domniile lui Diocleţian şi Constantin cel Mare marchează restabilirea păcii şi depăşirea gravei crize a sec. III, dar, în acelaşi timp, profunda metamorfoză a statului roman, devenit o monarhie absolută de drept divin. Senatul, toate magistraturile de rezonanţă republicană care se păstraseră în arhitectura principatului au dispărut sau au fost reduse la simple elemente de decor. Locul lor este luat de atotputernicul şi atotcuprinzătorul aparat birocratic ierarhizat şi militarizat, care dirijează şi controlează toate sectoarele vieţii statale. Armata este supusă şi ea unor profunde modificări, se compune acum din limitanei şi comitatenses (armata de graniţă şi cea operativă), infanteria a cedat primatul cavaleriei. În unităţile, tot mai numeroase, recrutate dintre barbarii de pe ambele părţi ale limesului, care devin principala forţă de şoc, cu greu mai poate fi înţeleasă o comandă în limba latină. Barierele clare dintre diferitele categorii sociale ale principatului dispar în statul autocrat, societatea polarizîndu-se în două mari tabere, honestiores şi humiliores; reprezentanţii colegiilor profesionale sînt legaţi de meseriile lor, colonii îşi pierd şi ei libertatea de deplasare. Latifundiarii îşi consolidează puterea creîndu-şi un aparat de constrîngere propriu, îşi extind domeniile şi influenţa luînd sub ocrotirea lor, în pofida numeroaselor interdicţii ale împăratului, ţăranii din împrejurimi care căutau o apărare împotriva funcţionarilor imperiali şi a impozitelor tot mai apăsătoare ale statului. În multe dintre provincii, viaţa urbană, în declin, cedează treptat primatul celei rurale, aşa cum balanţa se înclină încet, dar inexorabil, în favoarea economiei naturale şi în dauna celei monetare.

284—305. Domnia lui Diocleţian, cel mai important dintre împăraţii iliri. Amplul program de reforme vizînd consolidarea autorităţii imperiale, întărirea coeziunii interne şi sporirea rezistenţei Imperiului în faţa pericolului extern reprezintă continuarea, sistematizarea şi instituţionalizarea măsurilor iniţiate de dinastia Severilor şi a celor adoptate sub impulsul necesităţii în vremea „Anarhiei militare". Puterea militară este separată de cea civilă, toate numirile în aparatul administrativ şi militar rămînînd apanajul împăratului. Suprafaţa provinciilor este redusă, numărul lor ajungînd

la cca 100, grupate în 12 dioceze (fiecare în frunte cu un vicar). Efectivele militare sporesc la cca 500 000 de soldați, numărul legiunilor la cca 60 (mai mici și mai mobile).

286 aprilie 1. Diocletian îi acordă lui Maximianus titlul de august și implicit rangul de coîmpărat, încredințîndu-i administrarea și apărarea provinciilor occidentale.

286—288. Maximian reprimă mișcarea bagauzilor din Gallia și luptă cu succes la Rin împotriva atacurilor burgunzilor, francilor, alamanilor și herulilor.

293 martie 1. Instituirea sistemului de guvernare al tetrarhiei. Sub presiunea uzurpărilor interne și a atacurilor continue ale „barbarilor" la hotare, Diocletian inițiază o originală reformă constituțională, sporind la 4 numărul conducătorilor Imperiului, grupați acum într-un colegiu. Celor doi auguști (Diocletian, Maximian) li se adaugă doi cezari subordonați acestora (Galerius, Constantius Chlorus).

296. Allectus (succesorul lui Carausius, care se proclamase în 286 împărat în Britannia) este înfrînt în bătălia de la Londinium (Londra) de către Constantius Chlorus. Regatul separatist insular este lichidat, iar provincia reîncorporată Imperiului.

297—298. Război victorios împotriva Imperiului sasanid, purtat de Diocletian și Galerius în Mesopotamia. La încheierea păcii, granița răsăriteană a Imperiului roman este fixată pe fluviul Tigru, iar Imperiul persan recunoaște suzeranitatea romană asupra Armeniei. Maxima expansiune teritorială a Romei în Orient.

303 februarie 23. Emiterea primului dintre cele 4 edicte care condamnă creștinismul inaugurează cea mai amplă și sîngeroasă persecuție anticreștină din istoria Imperiului.

305 mai 1. În dorința de a impune noul sistem constituțional, Diocletian, la Nicomedia, și Maximian, la Mediolanum, abdică în aceeași zi. Sfîrșitul primei tetrarhii. Galerius (în răsărit) și Constantius Chlorus (în apus) sînt proclamați, în cadrul celei de-a doua tetrarhii, auguști, asociindu-și ca cezari pe Maximinus Daia și Valerius Severus.

306 iulie 25. Moartea lui Constantius Chlorus la Eboracum, în Britannia. Prin proclamarea ca împărat a fiului său, Constantin, de către trupele din Occident, tetrarhia primește prima lovitură. Galerius îl impune pe Valerius Severus ca august al Occidentului și, constrîns de împrejurări, îl acceptă cezar pe Constantin.

306 octombrie 28. Maxentius, fiul lui Maximian, profitînd de nemulțumirile din Italia, se proclamă „princeps" la Roma și reușește să-și impună autoritatea în Spania și Africa. Războiul civil izbucnit se soldează cu moartea lui Valerius Severus (307).

308 noiembrie. În condițiile destrămării tetrarhiei, Dioclețian, Galerius și Maximian se întîlnesc într-o conferință la Carnuntum. Licinius, un ofițer al lui Galerius, este numit august al Occidentului, Galerius rămîne august al Orientului, iar Constantin (în apus) și Maximinus Daia (în răsărit) sînt confirmați cezari. Maxentius este declarat uzurpator.

311 mai 5. Moartea lui Galerius la Nicomedia. Imperiul este împărțit de facto între 4 auguști. Licinius devine stăpînul provinciilor europene răsăritene, Maximinus Daia ocupă după moartea lui Galerius Asia Mică pînă la Hellespont, Maxentius se menține în Italia și reușește să reocupe și Africa, iar Constantin administrează Gallia, Spania și Britannia.

312. Constantin înfrînge forțele lui Maxentius în bătălia de la podul Milvius, la nord de Roma, și unifică toate provinciile occidentale sub autoritatea sa.

313 februarie-martie. Întrevedere la Mediolanum între Constantin și Licinius, încheiată cu adoptarea „Edictului de la Milano". Creștinismul devine o religie egală în drepturi cu celelalte culte din Imperiu.

313 primăvara. Război între Licinius și Maximin Daia. Victorios, Licinius rămîne împărat al Orientului, iar Constantin al Occidentului.

324. Războiul civil dintre Licinius și Constantin. Licinius se sprijină pe cercurile păgîne ale populației, iar Constantin cel Mare pe cele creștine. Înfrînt, Licinius este capturat și executat în anul următor la Tesalonic. Imperiul este reunificat și supus autorității unui singur împărat (situație nemaiîntîlnită din 285). Constantin a continuat și a desăvîrșit toate reformele inițiate de Dioclețian. Numărul provinciilor este ridicat la 117, grupate în 14 dioceze și 4 prefecturi.

325. Este convocat la Niceea, în Asia Mică, din inițiativa lui Constantin, primul Conciliu ecumenic al bisericii creștine, vizînd restabilirea unității bisericii. Tezele presbiterului Arius (arianismul) sînt repudiate ca erezie, iar acesta exilat. Conciliul pune bazele dogmatice și canonice ale bisericii creștine.

328 iulie 5. Inaugurarea oficială a podului peste Dunăre, construit de arhitectul roman Theophilus Patricius între Sucidava și Oescus, reflectă importanța dobîndită de regiunile nord-dunărene pentru Imperiu.

330 mai 11. Inaugurarea oficială a Constantinopolului ca nouă capitală a Imperiului roman, mărturie grăitoare a preponderenței dobîndite de provinciile orientale ale Imperiului roman față de cele apusene.

337 mai 22. Moartea lui Constantin cel Mare. Pe patul de moarte, împăratul este botezat în religia creștină de către episcopul Eusebios. Imperiul este împărțit între fiii săi: Constantin II domnește în Occident (337–340), Constans în Italia (337–350), iar Constanțiu II în Orient (337–361).

337—361. Războiul împotriva Persiei sasanide, prilej de uzură a forțelor Imperiului.

340. Război civil în Occident. Constantin II pătrunde cu armata în Italia cu intenția eliminării fratelui său Constans, dar este ucis în apropiere de Aquileia. Constans devine împărat al întregii părți occidentale a Imperiului.

350 ianuarie 18. Severitatea atitudinii față de armată și austeritatea politicii fiscale a lui Constans declanșează conjurația lui Magnentius, primul uzurpator de origine barbară, care este proclamat împărat în Gallia, fiind recunoscut în scurt timp în întregul Occident.

351 septembrie 28. Magnentius este înfrînt de Constanțiu II la Mursa (Pannonia), în cea mai sîngeroasă bătălie a secolului; învins din nou în Gallia, la Mons Seleuci (353), se sinucide. Constanțiu II devine unic stăpînitor al Imperiului roman.

360 februarie. Trupele din Occident îl proclamă la Lutetia (actualul Paris) împărat pe cezarul Iulian, care este recunoscut în noiembrie 361, după moartea lui Constanțiu II, în întregul Imperiu.

361—363. Domnia lui Iulian Apostatul, marcată de o puternică reacție anticreștină și de încercarea de reînviere a cultelor păgîne, a obiceiurilor și moravurilor vechi romane.

363 martie. Începutul unei mari campanii împotriva Imperiului sasanid în Mesopotamia. Rănit în lupta de la Maranga, Iulian Apostatul moare cîteva zile mai tîrziu (26 iunie). Sfîrșitul dinastiei constantiniene.

iunie 27. Flavius Iovianus, proclamat împărat de către armată, încheie cu Shapur II o „pace de 30 de ani", renunțînd la cea mai mare parte a Mesopotamiei romane și la suzerani-

tatea romană asupra Armeniei. Iovianus revocă edictele anticreștine ale predecesorului său, acordînd bisericii toate vechile privilegii.

364 februarie 25. Ofițerul Flavius Valentinianus este proclamat împărat la Niceea de către armată după moartea lui Iovian, numindu-l coîmpărat pe fratele său, Flavius Valens, căruia îi încredințează guvernarea Orientului, rezervînd pentru sine conducerea Occidentului. Cele două părți ale Imperiului sînt administrate separat (împărțirea curții și armatei).

364—375. Domnia lui Valentinian I, ultima perioadă în care Occidentul își menține ascendența asupra Orientului.

364—378. Domnia lui Flavius Valens în Orient.

367—369. Luptele la Dunărea de Jos ale lui Valens împotriva vizigoților, care amenințau provinciile romane și-l sprijiniseră pe uzurpatorul Procopius (365—366), se încheie cu o pace de compromis între Valens și Athanarich.

Cca 370. În înaintarea lor spre vest, hunii nimicesc regatul ostrogoților din N Mării Negre și atacă apoi, în anii următori, triburile vizigote. Pătrunderea violentă a hunilor în regiunile nord-pontice este considerată data tradițională a începutului marii migrații a popoarelor.

375 noiembrie 17. Moartea lui Valentinian I la Brigetio, în Pannonia. Fiul său Grațian devine împărat al Occidentului.

376. Sub presiunea hunilor, numeroși vizigoți solicită admiterea lor în sudul Dunării, pe teritoriul Imperiului, stabilindu-se în dioceza Tracia. Jaful la care sînt supuși de către autoritățile imperiale locale declanșează în anul următor o mare răscoală antiromană. Împreună cu sclavii și colonii care li se raliază, vizigoții pustiesc Peninsula Balcanică.

378 august 9. În bătălia de la Adrianopol, armata romană este înfrîntă de vizigoții răsculați. Valens moare pe cîmpul de luptă. Prima afirmare a cavaleriei ca forță hotărîtoare în marile bătălii.

379 ianuarie 19. Generalul Flavius Theodosius este numit coîmpărat de către Grațian, care îi încredințează provinciile dunărene și orientale.

379—395. Domnia lui Theodosius I, preocupat permanent de întărirea capacității de rezistență a Imperiului (reforme în domeniul dreptului, fiscalității și finanțelor). În vremea sa se accentuează fenomenul de „barbarizare" a armatei, generalilor germanici revenindu-le un rol tot mai determinant în stat.

381 mai-iulie. Are loc la Constantinopol al doilea conciliu ecumenic al bisericii creștine. Condamnarea arianismului și fixarea definitivă a Credo-ului.

382 octombrie 3. Tratat (foedus) încheiat între Imperiu și vizigoți. Aceștia primesc oficial dreptul de a se stabili în calitate de foederați, cu propria lor organizare social-politică, în dioceza Tracia, în schimbul serviciului în armata romană.

383 (primăvara). Magnus Maximus, comandantul forțelor militare din Britannia, este proclamat împărat de trupele din această provincie și recunoscut, după uciderea lui Grațian, în Gallia și Spania.

388. Maximus este înfrînt la Siscia și Poetovio de Theodosius. Valentinian II, fiul lui Grațian, este reinstalat în partea occidentală a Imperiului, dar domnia sa este tutelată de generalul franc Arbogast.

391 februarie 24. Edict imperial prin care se interzice frecventarea templelor și efectuarea jertfelor; este completat de cel din 8 noiembrie 392 care interzice toate cultele păgîne pe cuprinsul statului. Creștinismul este decretat ca unică religie a Imperiului roman.

392 mai 15. Asasinarea lui Valentinian II de către generalul franc Arbogast, care proclamă împărat pe retorul Flavius Eugenius. Ultima tentativă de restaurare a cultelor păgîne în Imperiul roman.

394 septembrie 6. Victoria lui Theodosius I asupra lui Eugenius și Arbogast în bătălia de pe rîul Frigidus (în apropiere de Aquileia). Imperiul roman este reunificat, pentru ultima dată în istorie, sub o autoritate unică.

395 ianuarie 17. Moartea lui Theodosius I la Mediolanum. Imperiul roman este divizat între cei doi fii ai săi. Flavius Arcadius devine împărat al provinciilor din răsărit, cu capitala la Constantinopol, iar Flavius Honorius al celor din apus, cu capitala la Ravenna. Unitatea teritorială a Imperiului este astfel definitiv destrămată.

Imperiul roman de apus

395—476. Unitatea Imperiului roman rămîne teoretic necontestată și după 395. În realitate sînt tot mai pregnante separarea și diferențierea celor două părți devenite, practic, două state diferite a căror politică internă și externă sînt dictate de

necesitățile proprii. Dacă partea orientală reușește să depășească criza economico-social-politică, în cea occidentală aceasta se agravează subminînd irevocabil posibilitățile de rezistență a statului. Stabilirea compactă, după 406, a unor populații migratorii dezmembrează administrația Imperiului, reduce catastrofal resursele materiale și umane; distrugerea orașelor și satelor, devastarea culturilor, prăbușirea sistemului monetar accentuează deteriorarea economiei și trecerea la o economie naturală, fac ca sărăcia să fie tot mai dur resimțită de masele largi. Lupta de clasă ia o amploare fără precedent accelerînd destrămarea autorității statale. De la jumătatea sec. V, Mediterana încetează definitiv (după aproape opt secole) de a mai fi o mare romană, legăturile dintre bazinul occidental și cel oriental se întrerup, axa comercială meridională dispare.

395—423. Domnia împăratului Honorius, tutelată de generalii care s-au succedat la conducerea armatelor.

401. Vizigoții în frunte cu Alaric părăsesc Peninsula Balcanică, pătrund în Italia și asediază fără succes Mediolanum. După bătălia nedecisă de la Pollentia (402), victoria repurtată de generalul Stilicon la Verona (403) îi obligă pe invadatori să se retragă în regiunea Savei.

405—406. Invazie a ostrogoților din Pannonia, conduși de Radagaisus, în nordul Italiei; înfrîntă de Stilicon în lupta de la Faesulae (Fiesole).

406 decembrie 31. Vandalii conduși de regele Gundericus, aliați cu alanii și suebii, traversează, în migrația lor spre apus, sub presiunea hunilor, Rinul înghețat și invadează Gallia. Statul roman este incapabil să respingă aceste populații și să oprească stabilirea lor pe teritoriul Imperiului.

407. Retragerea legiunilor din Britannia marchează sfîrșitul dominației romane în insulă, care rămîne prada atacurilor picților, scoților, saxonilor și anglilor.

409—411. Vandalii, suebii și alanii, care înaintaseră în 406 în Gallia, traversează Pirineii și se stabilesc în Peninsula Iberică.

410 august 14. Cucerirea Romei de către Alaric. Timp de trei zile orașul este victima jafului vizigot. Pentru prima dată după opt secole „Cetatea Eternă" este ocupată de un cuceritor străin.

411. Vizigoții părăsesc Italia, invadează Gallia meridională apoi, în 415, Spania.

413. Burgunzii se stabilesc pe teritoriul Imperiului în regiunea Rinului Mijlociu, creînd un regat federat cu centrul probabil la Worms.

418. Vizigoții, reveniți din Spania, se stabilesc ca federați ai Imperiului în SV Galliei și pun bazele unui regat cu reședința la Tolosa (Toulouse).

425—455. Domnia împăratului Valentinian III. Regența este exercitată pînă în 437 de mama sa Galla Placidia, dar autoritatea reală aparține unor generali precum Felix (m. 430), Bonifatius (m. 432), apoi Aëtius.

429 mai. Vandalii, conduși de regele Genseric (428—477), părăsesc Spania sub presiunea romanilor și suebilor și traversează Gibraltarul debarcînd în Africa de Nord, unde întemeiază un regat „barbar" independent. Stăpîni ai unei puternice flote, vandalii organizează în deceniile următoare expediții de jaf în Mediterana Occidentală, întrerupînd practic legăturile maritime dintre Imperiul roman de apus și cel de răsărit.

434. În fruntea confederației triburilor hunice din Pannonia se impune Attila. Controlînd un imens teritoriu între Rin, Dunăre, Volga și Caucaz, subordonîndu-și alte popoare migratoare (ostrogoții, herulii, gepizii, alanii), hunii ating acum apogeul puterii, întreprind raiduri pustiitoare în teritoriul roman.

435—437. Reizbucnirea mișcării bagauzilor în Gallia și Spania.

436/437. Aëtius, cel mai important general al epocii, nimicește, cu ajutorul hunilor, regatul burgund de pe Rinul mijlociu.

438. Se încheie compilarea Codexului Theodosian (culegere de constitutiones imperiale promulgate după 312), realizată din însărcinarea împăratului Theodosius II. Publicat aproape concomitent în Orient (438) și Occident (439), Codexul stă la baza legislației celor două imperii, apoi, în secolele următoare, va servi drept fundament organizării juridice a regatelor „barbare" germanice.

442. Tratat între vandali și Roma. Pentru prima dată Imperiul roman de apus recunoaște independența unui stat germanic creat pe teritoriul său.

451. Hunii, conduși de Attila, aliați cu gepizii, ostrogoții și herulii, invadează nordul Galliei. Pe Cîmpiile Catalaunice, în una dintre cele mai mari bătălii ale antichității, armata romană — cu contingente vizigote, france, burgunde, alane — comandată de Aëtius forțează retragerea lui Attila. Ultima mare victorie a armatelor romane în Occident.

453. Moartea lui Attila. Destrămarea Imperiului hun.

455 martie 16. La 6 luni de la asasinarea lui Aëtius, Valentinian III este ucis de partizani ai acestuia. Sfîrșitul dinastiei theodosiene.

455 iunie 2—6. Vandalii conduși de Genseric ocupă Roma și jefuiesc sistematic orașul. După această dată Genseric ocupă și restul Africii romane și organizează raiduri navale în Sicilia, Italia și Spania, iar din 467 jefuiește și coastele Greciei.

455—476. Procesul de destrămare a Imperiului roman de apus se accelerează. Autoritatea centrală devine nominală, împărații – simple marionete ale potentaților militari „barbari" sau romani. Regatele „barbare" de pe teritoriul Imperiului își extind suprafața în dauna provinciilor romane.

456. Generalul Ricimer, fiul unui principe sueb și al unei prințese vizigote, este recunoscut magister militum și rămîne pînă la moarte (472) adevăratul stăpîn al Imperiului roman de apus, guvernînd în umbra împăraților numiți de el: Flavius Maiorianus (457–461), Libius Severus (461–465), Procopius Anthemius (467–472).

468. Încercare eșuată de organizare a unei expediții comune antivandale de către Imperiul roman de apus și cel de răsărit.

476 septembrie 4. Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imperiului roman de apus, este detronat de scirul Odoacru, căpetenia mercenarilor germanici, care trimite insignele imperiale la Constantinopol. Instaurarea dominației germanice în Italia. Sfîrșitul Imperiului roman de apus.
Cu istoria regatelor „barbare" de pe teritoriul său începe un nou ev și o nouă orînduire socială – feudalismul. Elemente ale civilizației romane vor supraviețui însă și, înglobate în noile structuri economice, politice și spirituale, vor contribui la modelarea noii lumi.

Imperiul roman de răsărit

395—408. Domnia lui Arcadius, dominată de camarila curții din Constantinopol.

399—400. Răscoală antiromană a ostrogoților din Asia Mică, condusă de Tribigild. Puternică reacție antigermanică în Imperiu.

401. Vizigoții, conduși de regele Alaric, pătrund în Italia, părăsind definitiv partea răsăriteană a Imperiului.

408—450. Domnia fiului lui Arcadius, Theodosius II, este tutelată de potentații curții între care se impune generalul Aspar, fiul unui got și al unei alane.

413—439. Înconjurarea Constantinopolului cu puternice ziduri de apărare, păstrate parțial pînă astăzi („zidul lui Theodosius").

431 iunie. Al treilea conciliu ecumenic, la Efes. Confruntarea dintre adepții lui Nestorius (din 428 patriarh al Constantinopolului) și ai patriarhului Alexandriei, Cyril. Nestorius este depus și excomunicat, iar învățătura sa (nestorianismul) condamnată.

434. După preluarea conducerii confederației hunice de către Attila, provinciile europene ale Imperiului devin, în 441 și 447, ținta unor pustiitoare raiduri ale temuților nomazi.

450 iulie 20. Moartea lui Theodosius II; sfîrșitul dinastiei theodosiene.

450—457. Domnia lui Marcian. După slăbirea presiunii hune, el încheie tratate cu gepizii și ostrogoții.

451 octombrie. Al patrulea conciliu ecumenic, la Chalkedon, condamnă doctrina monofizită și-l depune pe Dioskoros, patriarhul Alexandriei.

454. După înfrîngerea hunilor la Nedao, gepizii își extind autoritatea asupra Cîmpiei Pannonice și a spațiului intracarpatic al Daciei, locuit de daco-romani.

471. În condițiile unei puternice reacții antigermanice din Imperiu, Leo I îl elimină, cu ajutorul isaurienilor, pe Aspar.

474—491. Domnia împăratului Zenon I (întreruptă în ianuarie 475 — august 476 de generalul Basiliskos). Apogeul influenței isaurienilor în viața politică a Imperiului.

488. La instigația împăratului Zenon, care îl numește magister militum per Italiam, Theodoric, regele ostrogoților (474—526), invadează Italia, îl înfrînge pe Odoacru și pune aici bazele unui puternic regat germanic (493—553).

După 476, provinciile răsăritene ale Imperiului roman își continuă pentru încă un mileniu, în haine grecești, în cadrul Imperiului bizantin, un zbuciumat dar strălucit destin, încheiat dramatic în 1453 odată cu cucerirea Constantinopolului de către turcii otomani. În întreaga sa existență,

Bizanțul se consideră unicul continuator și moștenitor al Imperiului roman, Constantinopolul este socotit „noua Romă", împăratul de pe malul Bosforului autointitulîndu-se urmașul cezarilor. Chiar dacă pecetea greacă devine tot mai exclusivistă, din sec. VI greaca înlocuind latina ca limbă oficială și de cultură, tradiții romane supraviețuiesc în viața statală, administrativă, constituțională, în cea socială și politică.

Glosar de termeni istorici

A

AB EPISTULIS. Serviciu în cancelaria imperială, cu misiunea de **a** rezolva corespondenţa princepsului, ocupat din vremea lui Claudius de un libert, iar de la Hadrian de un cavaler.
AEDIL (Edil). La origine cei doi **a.** ai plebei asigurau administraţia tezaurului plebeilor, păstrat în templul lui Ceres, Liber şi Libera (construit în 493 î.e.n.). Acestora li se adaugă în 366 î.e.n. doi edili curuli aleşi în general din rîndul patriciatului. Colegiul **a.** avea ca atribuţii asigurarea pazei străzilor, templelor, pieţelor, tezaurului, se îngrijea de construcţiile urbane, de aprovizionarea oraşului cu grîne şi de organizarea jocurilor. Magistratura decade în epoca imperială.
A LIBELLIS. Serviciu în cancelaria imperială, cu misiunea de a rezolva cererile şi memoriile înaintate princepsului, ocupat iniţial de un libert, iar din epoca lui Hadrian de un cavaler.
ADLECTIO. Admiterea unei persoane într-o comunitate, castă, categorie socială sau magistratură, cu dobîndirea tuturor drepturilor corespunzătoare. Prin **a.** un plebeu putea fi primit în rîndul patricienilor, un cetăţean în rîndul ordinului ecvestru sau într-o magistratură (inter consulares, praetorios, quaestorios etc.). Prin **a.**, în timpul imperiului, împăratul avea dreptul să desemneze noi membri în senat.

AERARIUM (Tezaur public, vistierie). A. Saturni (sau **A.** populi Romani), tezaurul public al statului, păstrat în templul lui Saturn din Roma. **A.** militare, tezaurul creat în anul 6 e.n. de către Augustus, destinat a asigura cheltuielile legate de înzestrarea veteranilor.
ALA. Denumirea dată pînă la începutul sec. I î.e.n. unităţilor auxiliare puse la dispoziţia Romei de aliaţii italici *(socii)*; după această dată, denumirea unităţilor auxiliare de cavalerie (cu un

efectiv de 500 sau 1 000 de călăreți), comandate de un *praefectus alae*.

ANNALES (Cronică consemnînd evenimentele pe ani). Din sec. IV î.e.n. marele pontif (pontifex maximus) înregistra cu regularitate pe o tablă numele înalților magistrați și principalele evenimente ale anului (eclipse de soare și lună, războaiele etc.). Aceste **A.** au fost prelucrate și publicate între 130–114 î.e.n. de P. Mucius Scaevola sub titlul de *Annales maximi* (80 de cărți). **A.** și-au intitulat pînă în sec. I î.e.n. toți istoriografii latini (de aici și numele de analiști) operele, în care evocau, în ordine cronologică, istoria Romei de la întemeierea mitică pînă în epoca lor.

APOTEOZĂ. În Grecia antică și lumea elenistică, obiceiul de a acorda unor personalități onoruri divine, în timpul vieții sau după moarte. La Roma, acest obicei și-a găsit expresia, începînd cu Augustus, în cultul imperial. După moarte, printr-o decizie a senatului, împăratul putea fi decretat zeu (divus) și divinizat (consecratio). Cultul său era asigurat de un colegiu de preoți și de un flamin.

A RATIONIBUS. Serviciu în cancelaria imperială avînd misiunea de a asigura administrarea finanțelor princepelui, ocupat inițial de un libert și din epoca lui Traian de un cavaler.

ARC DE TRIUMF. Monument specific roman. Cu o semnificație religioasă la origine – armatele înapoiate din campanie erau obligate să treacă pe sub niște porți considerate sacre –, **a.** au comemorat mai tîrziu victoriile unor generali, iar în epoca imperiului glorificau pe împărat – unicul și eternul învingător.

ATELANA (Fabula Atellana). Farsă populară cu caracter satiric sau burlesc, de origine sabină (orașul Atella din Campania). În forma lor literară († Novius, † Pomponius), **a.** erau interpretate ca *exodia* (piese vesele care urmau unui spectacol de tragedie). În epoca imperială sînt înlocuite de mimi.

AUGURI. Preoți, grupați într-un colegiu, însărcinați cu observarea și tălmăcirea semnelor divine – auspicia (fulgerele și tunetul, zborul sau cîntecul păsărilor, comportamentul animalelor etc.). În timpul republicii magistrații aveau obligația de a lua în considerație prezicerile lor. În epoca imperială rolul lor a scăzut, reducîndu-se la „inaugurarea" templelor și a altor lăcașuri divine, a orașelor etc.

AUGUSTALI. Colegiu de preoți, aleși din rîndul ordinului senatorial, însărcinați cu asigurarea cultului imperial.

AUGUSTUS (Cel vrednic de cinste, cel venerabil). Titlu religios adoptat în anul 27 î.e.n. de C. Octavianus și devenit apoi parte componentă a titulaturii tuturor împăraților romani.
AUXILIA. Denumirea trupelor auxiliare din armata romană, recrutate de obicei din rîndul populațiilor din provincii sau de la hotarele Imperiului (în general în unități de cîte 500 de combatanți). **A.** luptau adesea cu armele lor specifice; la sfîrșitul serviciului militar soldații obțineau cetățenia romană.

C

CAESAR (Cezar). Cognomen purtat de membrii gintei Iulia. Începînd cu Augustus, figurează în titulatura tuturor împăraților romani. Din sec. II e.n. este acordat de împărații domnitori și succesorilor desemnați la tron.
CARMINA TRIUMPHALIA. Refrene cu conținut satiric și licențios cîntate de soldați în cinstea unui general sau (în imperiu) împărat, în cursul festivităților de acordare a triumfului. Aveau o destinație religioasă și morală, fiind menite să apere pe sărbătorit de forțele răului și, totodată, să prevină excesiva încredere în sine a acestuia.

CAVALERI (EQUITES). Categorie socială în Roma antică, inferioară ordinului senatorial. Reprezentanții ordinului ecvestru erau, asemenea senatorilor, mari proprietari funciari, dar, spre deosebire de aceștia, puteau îmbrățișa și activități economice și financiare, precum și profesiuni liberale (avocați, jurisconsulți, scriitori). În epoca principatului din rîndurile ordinului ecvestru sînt recrutați cu precădere membrii administrației imperiale.

CENSOR. Magistrat roman însărcinat cu realizarea recensămîntului cetățenilor (census), cu înscrierea fiecărui cetățean într-un trib teritorial și, după avere, într-o centurie. Prin lex Ovinia (312 î.e.n.), cei doi **c.** primesc dreptul de a admite noi reprezentanți în senat și de a-i exclude pe senatorii vinovați de încălcarea moravurilor. Caesar preia funcția (adoptînd titlul de praefectus morum – prefectul moravurilor), care revine în principat împăratului (censor perpetuus – censor perpetuu). Domițian este ultimul împărat care poartă acest titlu.

CETĂȚEAN (Civis Romanus). În Roma antică dreptul de cetățenie se compunea dintr-un număr de drepturi publice și private disociabile care puteau fi posedate în totalitate, în calitate de cetățean cu drepturi depline *(civis optimo iure)*, sau numai parțial *(civis minuto iure)*. Aceste drepturi erau: *conubium* (dreptul de a contracta o căsătorie legitimă), *comercium* (dreptul de a poseda, a

vinde, a lăsa moștenire), *ius suffragii* (dreptul de a participa prin vot la viața politică) și *provocatio ad populum* (dreptul de a apela la judecata comițiilor).

CLIENT, CLIENTELAT. Formă specifică vieții sociale și politice romane. Aflat într-o stare de relativă dependență personală față de patron, clientul era încorporat gintei acestuia cu obligația de a-l seconda la război, într-o activitate lucrativă, în viața politică. La rîndul său, patronul avea datoria de a-i asigura **c.** securitatea și de a-i oferi ajutor în caz de necesitate.

COHORS (Cohortă). Unitate militară, introdusă prin reformele lui C. Marius ca subdiviziune a legiunii (10 cohorte, fiecare a cîte 600 de combatanți, formau o legiune). În vremea lui Augustus iau ființă la Roma cohortele pretoriene *(cohortes praetoriae)* însărcinate cu paza împăratului, cohortele orășenești *(cohortes urbanae)* cu misiuni polițienești și cohortele de pompieri *(cohortes vigillum)*. Tot **c.** se numeau și unitățile auxiliare ale armatei romane recrutate dintre aliații italici sau dintre provinciali, cu efective de 500 sau 1 000 de combatanți și comandate de cîte un praefectus.

COLLEGIUM (Colegiu). Asociație publică sau privată bazată pe preocupări comune; existau colegii de magistrați, religioase, profesionale (meșteșugari, negustori etc.) sau funerare, controlate în epoca imperială foarte strict de stat.

COLONIA. Denumirea așezărilor orășenești întemeiate în mod organizat de statul roman începînd cu sec. IV î.e.n. în afara Latiumului, iar din sec. II î.e.n. în provincii, în vederea consolidării militare a teritoriilor cucerite și a romanizării populației acestora. Constituite din cetățeni romani (veterani, țărani săraci etc.), **c.** aveau o organizare instituțională similară Romei, bucurîndu-se totodată de o apreciabilă autonomie administrativă. În epoca imperială, paralel cu procesul fondării de noi **c.** pe locuri virane, și străvechi orașe peregrine puteau obține acest rang.

COLUMNĂ TRIUMFALA. Monument tipic roman, destinat a comemora un eveniment militar glorios.

COMES (Însoțitor). Termenul desemna inițial pe clientul care-și însoțea patronul apoi pe funcționarul inferior din administrația provincială. În epoca principatului **c.** aparține suitei împăratului, iar în epoca dominatului este înaltul funcționar imperial. Din **c.** derivă, la începutul evului mediu, termenul de conte.

COMIȚII. Nume dat la Roma adunărilor poporului. Potrivit criteriului de divizare în curii, centurii și triburi, cetățenii se puteau întruni pe comitium (locul de adunare) în trei forme de adunări — *comitia curiata*, *comitia centuriata* și *comitia tributa*, în cadrul cărora

se puteau pronunța numai prin da sau nu asupra propunerilor supuse de magistrați, fără posibilitatea prezentării vreunei inițiative proprii. Atribuțiile comitiei curiate sînt preluate din sec. V î.e.n. de comitia centuriata care votează legile, alege magistrații superiori, hotărăște asupra războiului și păcii și, în calitate de tribunal, poate pronunța pedeapsa cu moartea. Comitia tributa, creată în sec. III î.e.n., decide asupra unor legi și alege magistrații inferiori. Plebeii grupați pe triburi își aleg în adunările lor (concilia plebis tributa) propriii magistrați și votează hotărîri (plebiscita), obligatorii din 287 î.e.n. pentru întregul popor roman.

CONSILIUM PRINCIPIS (Consiliul principelui). Organism deliberativ constituit în timpul lui Augustus din membrii familiei și ai anturajului (amici Augusti) împăratului și instituționalizat de către Hadrian, cu un rol important în adoptarea deciziilor imperiale. La jumătatea sec. IV e.n. este înlocuit de sacrum ↑ consistorium.

CONSISTORIUM SACRUM. Denumirea consiliului imperial care înlocuiește la mijlocul sec. IV e.n., în vremea împăratului Constantius II, vechiul consilium principis.

CONSTITUTIONES (Constituții imperiale). Acte legislative emanate de la cancelaria imperială. **C.** puteau fi:

Edicta (edicte), măsuri generale, valabile pentru întregul Imperiu.
Decreta (decrete), decizii în procesele aduse în fața împăratului.
Rescripta (rescripte), răspunsuri la memoriile avansate în scris împăratului.
Mandata (mandate), reglementări administrative adresate în scris guvernatorilor de provincii.

CONSULARIS (Consular). Fost consul, reprezentant al celei mai înalte categorii de senatori.

CONSULI. Cei doi magistrați supremi ai Republicii romane, aleși din sec. V î.e.n., pe timp de un an, de Adunarea poporului. **C.** convocau și conduceau ședințele senatului și adunarea poporului și dețineau puterea executivă, reprezentînd autoritatea civilă supremă. Pe cîmpul de luptă comandau armata. După expirarea magistraturii, în calitate de proconsuli, administrau o provincie. În epoca imperială, autoritatea lor decade, celor doi **c.** ordinari și eponimi, care rămîneau în funcție două luni, urmîndu-le într-un singur an alți 10 **c.** suffecti.

CRIMEN LAESAE MAIESTATIS. Delictul de știrbire a maiestății poporului roman, abaterea cea mai gravă. La începutul principatului, dînd o nouă interpretare vechii legi care pedepsea acest delict, identificat acum cu ofensa adusă împăratului, principele

își creează un puternic instrument împotriva dușmanilor săi politici. Verdictul dat de senat era relegarea, exilul, confiscarea averii sau pedeapsa cu moartea.

CUBICULARIUS (Camerist). Denumirea, în epoca imperială, a cameriștilor din locuința împăratului. În epoca dominatului, cameristul șef (praepositus sacri cubiculi) este unul dintre cei mai importanți și influenți funcționari în stat.

CULTUL IMPERIAL ia naștere la Roma odată cu divinizarea lui Caesar, decretat Divus Iulius la doi ani după moarte (42 î.e.n.). În anul 27 î.e.n. Octavian adoptă numele sacral de Augustus, care va figura apoi în titulatura tuturor împăraților. După moarte, prin consecratio, împăratul putea fi ridicat la rang de divinitate (*Divus* spre deosebire de *Deus*). **C.i.** devine un act de loialitate față de împărat și stat. V. → Apoteoză.

CURATOR (Administrator însărcinat cu supravegherea). Magistrat extraordinar auxiliar, desemnat în epoca finală a Republicii de către comitia tributa. În epoca principatului, **c.**, grupați în colegii, sînt însărcinați cu supravegherea drumurilor (**c.** viarum), apeductelor (**c.** aquarum), clădirilor (**c.** aedium sacrarum et operum locorum publicorum), finanțelor municipale (**c.** rei publicae).

CURIA. Localul în care se desfășurau ședințele senatului roman sau, în orașele din provincii, ale celui municipal.

CURSUS HONORUM (Scara demnităților). Succesiunea ocupării demnităților în statul roman, cristalizată treptat în sec. II-I î.e.n. și păstrată și în epoca principatului. După un serviciu militar obligatoriu de 10 ani, un cetățean putea fi ales quaestor, apoi tribun al poporului (sau aedil), praetor și consul.

D

DAMNATIO MEMORIALE (Condamnarea amintirii). Pedeapsă care lovea orice persoană învinuită de „atentat la maiestatea poporului roman". Avea drept consecință distrugerea statuilor persoanei respective, martelarea numelui de pe monumente și inscripții, anularea actelor sale (în cazul unui împărat).

DECEMVIRI. Colegiu sau comisie (sacerdotală, juridică, administrativă etc.), temporară sau permanentă, alcătuită din zece bărbați (Decemviri legibus scribundis, Decemviri litibus iudicandis, Decemviri sacris faciundis).

DECURIO (Decurion). Membru al conducerii administrative a orașelor provinciale de drept latin și roman, ales o dată la 5 ani. În general numărul **d.** unui oraș era de 100. Ordo decurionum

devine în epoca principatului categoria socială cea mai favorizată a provinciilor romane.

DELATOR. Acuzatorul care introducea oficial o acțiune la tribunal împotriva unui pîrît, recompensat în caz de cîștig cu o parte (în general 1/4) din averea celui condamnat.

DEVOTIO (Jertfă). Act religios constînd în sacrificiul unui soldat sau general care, renunțînd la viață, se consacra zeilor subpămînteni pentru distrugerea armatei inamice. **D.** se desfășura în conformitate cu un ritual sacru, după care cel ales își căuta moartea în rîndurile dușmane.

DICTATOR. Magistrat extraordinar în timpul republicii, ales în perioada de criză a statului pe timp de maximum 6 luni și însărcinat cu puteri depline; el își alegea ca locțiitor un magister equitum. Dispărută la sfîrșitul celui de-al doilea război punic (202 î.e.n.), funcția de **d.** reapare temporar în sec. I î.e.n. cu un alt conținut, apropiat de cel al tiraniei grecești.

DIOCEZĂ. Diviziune administrativă a Imperiului roman în epoca dominatului, grupînd mai multe provincii (cca 10–36), în frunte cu un prefect al pretoriului sau vicar.

DOMINAT. Termen prin care istoriografia modernă desemnează istoria Imperiului roman începînd cu domnia lui Dioclețian (284–305).

DONATIVUM. Dar extraordinar acordat soldaților în împrejurări deosebite începînd cu sfîrșitul republicii și generalizat în epoca imperială (la urcarea pe tron a împăratului, cu ocazia căsătoriei acestuia, cu prilejul unei adopțiuni etc.).

DUUMVIRI (DUOVIRI). Colegiu, cu diverse însărcinări, format din două persoane. *D. iure dicundo*, magistrații supremi aleși timp de un an în fruntea unei colonii.

E

ELOCINȚA este unul din genurile literare majore ale Romei republicane, în care întreaga viață a cetății este supusă dezbaterii publice, iar oamenii politici și magistrații sînt deopotrivă oratori de prestigiu. Evoluția **e.** romane este strîns legată de aceea a retoricii și filosofiei, de la care împrumută rigoarea dialectică și expresivitatea stilistică. La Roma sînt cunoscute și folosite cele trei stiluri ale **e.** antice: aticist (caracterizat prin refuzul patetismului, sobrietate și lipsa ornamentelor stilistice), asianist (care cultivă construcția subtilă și strălucitoare), rhodian (echilibru între cele două stiluri anterioare). În timpul imperiului, în condițiile limi-

țării libertății politice, **e.** decade, înlocuită tot mai mult de un retorism fastuos, panegiric.

ELOGIA. Inițial inscripții funerare, apoi (de la începutul republicii) discursuri funebre. Enumerînd faptele de arme sau civice ale celui decedat, **e.** au constituit o formă incipientă și o sursă importantă a istoriei romane. În timpul imperiului **e.** evoluează spre adevărate panegirice ale unor personalități de vază, cu precădere ale împăraților.

EPONIM (Cel care dă numele). La Roma, cei doi consuli (în epoca imperială, consulii ordinari) dădeau numele lor anului în care își exercitau magistratura.

EXILIUM (Exil). În epoca republicii **e.** voluntar permitea unui condamnat la moarte să se sustragă pedepsei, pierzînd însă calitatea de cetățean roman și proprietatea deținută. În timpul imperiului **e.** consta în interzicerea domiciliului într-o anumită localitate, fixarea unei reședințe obligatorii sau deportarea pe o insulă. În toate aceste cazuri **e.** era însoțit de pierderea drepturilor politice și civile, întoarcerea neavizată pedepsindu-se cu moartea.

F

FAMILIA. Celula de bază a societății romane în epoca republicană și imperială grupînd, sub autoritatea atotputernică a unui pater familias, toți membrii legați prin aceeași proprietate privată asupra mijloacelor de producție și prin ritualurile legate de cultul comun al strămoșilor.

FESCENINE, CÎNTECE SAU **VERSURI ~**, improvizații satirice în vers saturnic, interpretate, cu acompaniament muzical, de dansatori mascați, la nunți sau în timpul sărbătorilor populare. Una din sursele teatrului latin.

FISCUS CAESARIS. Tezaurul imperial, separat din vremea împăratului Claudius de vistieria publică (Aerarium Saturni).

FLAMINES (Flameni). Colegiu de 15 preoți consacrați cultelor separate ale unor divinități ale panteonului roman. Cei 3 *flamines maiores* erau atașați cultului triadei primitive Jupiter, Mars, Quirinus, iar cei 12 *flamines minores* unor zeități precum Vulcanus, Volturnus, Ceres ș.a.

FORUM. Piața publică. La origine loc de piață, **f.** devine centrul politic, comercial, juridic și religios al orașelor romane. În jurul **f.**, situat de obicei la intersecția celor două axe principale ale orașului, se înălțau cele mai importante construcții ale unui centru urban: curia, temple, magazine etc.

G

GENS (Ginta). Celula de bază a societății romane primitive, grupînd pe toți descendenții aceluiași strămoș, legați printr-un nume *(gentiliciu)* și cult religios comun, ca și pe clienții aferenți. 10 ginți formau o curie, 10 curii un trib. În epoca republicii **g.** este înlocuită de familie.

H

HOMO NOVUS (Om nou). Denumire, la origine peiorativă, dată personalităților politice — în general de rang ecvestru — care erau primii din familie admiși în senat și ocupau magistratura de consul.

HONESTIORES. Denumire generică dată în epoca imperială categoriilor sociale favorizate ale societății romane (senatori, cavaleri, reprezentanții aristocrației municipale) în opoziție cu păturile dezmoștenite, cuprinse sub numele de humiliores.

I

IMPERATOR (Conducător, Comandant). Titlul desemna inițial pe fiecare deținător al unui *imperium* în campanie; la începutul sec. III î.e.n. devine titlu onorific al generalilor victorioși pe cîmpul de luptă, fiind apoi adoptat de Augustus și de ceilalți împărați romani ca prenume în titulatura lor.

IMPERIUM (Putere, dreptul de a conduce). Atribut al înalților magistrați romani (dictator, consul, praetor, magister equitum), simbolizat prin fascii, avînd ca principale expresii dreptul de a comanda armata și a exercita jurisdicția. La urcarea pe tron, fiecare împărat devenea deținătorul unui **i.** nelimitat.

INDIGITAMENTA. Formule religioase folosite pentru invocarea zeităților specifice diverselor circumstanțe ale activității rurale și vieții de familie.

INTERCESSIO (Intervenție, dreptul de intervenție). Atribuția unui magistrat de a se opune (sau contesta) unei hotărîri a comitiilor, a senatului sau a unui alt magistrat de rang egal sau inferior.

L

LATIFUNDIUM. Mare exploatare funciară constituită în urma uzurpării pămînturilor din ager publicus și a acaparării micilor proprietăți țărănești. Generalizată în sec. II î.e.n. în Italia, apoi în provincii, și exploatată cu munca sclavilor, iar din sec. II e.n. cu cea a colonilor, marea proprietate rămîne în principal apanajul

reprezentanților ordinului senatorial (în unele cazuri și al aristocrației municipale provinciale).

LEGATUS (Legat). Persoană însărcinată cu o misiune diplomatică, administrativă sau militară. **L.** era atît solul trimis de Roma cu o însărcinare diplomatică în state străine cît și diplomatul străin sosit la Roma. **L.** era, de asemenea, magistratul auxiliar care îl însoțea pe înaltul magistrat în misiunea sa din provincii. În epoca imperială guvernatorii purtau titlul de **l.** augusti (de rang consular sau praetorian). **L.** legionis, de rang senatorial, era comandantul unei legiuni în epoca principatului.

LEGIUNE. Unitatea de bază a armatei romane, recrutată exclusiv din rîndul cetățenilor. La începutul republicii era constituită din 4200 de pedeștri și 300 de călăreți, în epoca lui Augustus din 6 100 de infanteriști și 726 de cavaleri. Comanda unei **l.** era exercitată în epoca republicană de un magistrat superior (consul sau praetor) asistat de 6 tribuni militari, iar în cea imperială de un legat de rang praetorian.

LIBERTUS (Libert). Sclavul eliberat care devenea cetățean roman, însă cu o poziție subordonată în viața publică și statală. **L.** era legat printr-o serie de obligații de familia patronului care i-a acordat libertatea.

LIMES (Hotar, graniță). Denumirea sistemului de apărare inițiat începînd cu sfîrșitul sec. I e.n. de Imperiul roman în vederea apărării frontierelor sale din Europa (Britannia, Germania, Pannonia, Dacia), Africa (Mauretania, Numidia), Asia (Siria) de atacurile „popoarelor barbare". **L.** se transformă într-un adevărat sistem defensiv pe o anumită adîncime, constituit din valuri de pămînt, șanțuri, palisade, fortificații (castele, castre), precum și într-o densă rețea rutieră care, în sec. II-III e.n., imobilizează practic întreaga armată a Imperiului.

LUDI (Jocuri publice). Spectacole complexe, cuprinzînd sacrificii, dansuri, concursuri atletice, lupte de gladiatori etc., organizate la Roma din cele mai vechi timpuri (originea lor este etruscă sau etrusco-sabină), de magistrați (edili, pretori) sau persoane particulare. Inițial cu caracter strict religios (primele **l.** sînt date în cinstea lui Jupiter și Marte), **l.** evoluează treptat în sărbători ale unei victorii, mari personalități (aniversarea sau apoteoza unui împărat), inaugurării unui monument public etc. și devin tot mai numeroase (60 de zile pe an în timpul republicii, 100 în imperiu; de un mare succes se bucură întrecerile de circ și amfiteatru. În cadrul lor au loc primele reprezentații teatrale *(Livius Andronicus)*, care devin apoi o componentă favorită a jocurilor.

LUDI SAECULARES (Jocuri seculare). Jocuri publice celebrînd centenarele Romei, organizate mai ales în timpul imperiului, în strînsă legătură cu cultul împăratului. Sînt renumite cele organizate de Augustus în 17 î.e.n., pentru care Horațiu a compus imnul oficial (Carmen saeculare), și cele din 248, în vremea lui Filip Arabul, sărbătorind existența milenară a cetății.

M

MAGISTER. Titlul unor înalți funcționari de stat în epoca dominatului.
MAGISTER EQUITUM → DICTATOR
MAGISTER A MEMORIA. Funcționar imperial apărut sub Hadrian, însărcinat a consemna și reaminti împăratului promisiunile făcute. În epoca dominatului ia numele de *magister memoriae* și face parte din cancelaria imperială avînd misiunea de a prelucra rezoluțiile puse de împărat pe diversele memorii înaintate acestuia și de a-i alcătui discursurile.
MAGISTER MILITUM. General al imperiului. Funcție creată de Constantin cel Mare după retragerea atribuțiilor militare ale prefectului pretoriului. Există un general pentru trupele de cavalerie, *m. equitum*, și unul pentru cele de infanterie, *m. peditum*. În vremea lui Theodosius I ambii primesc titlul de *m. utriusque militiae*. Existau de asemenea generali comandanți peste anumite regiuni ale Imperiului (Orient, Illyricum, Gallia). În Occident, după anul 400, exista un general al Imperiului, *m. peditum praesentalis*, cu titlu de patricius.
MAGISTER OFFICIORUM. Înalt funcționar imperial creat de Constantin cel Mare, membru permanent al consistoriului, șef al cancelariei imperiale și al ceremonialului, comandant al gărzii palatului. În a doua jumătate a sec. IV devine controlorul întregii administrații imperiale.

MAGISTRATUS (Magistrat). Deținătorul puterii executive în epoca republicii. **M.**, grupați în colegii ierarhizate, erau aleși de către adunările poporului, pe timp de un an, fără drept de iterație imediată (aceeași magistratură nu putea fi exercitată doi ani la rînd) și nu erau remunerați. Succesiunea ocupării magistraturilor era fixată prin *cursus honorum*. În epoca imperială **m.** erau desemnați de senat la recomandarea împăratului, dar atribuțiile lor sînt preluate de aparatul funcționăresc imperial.

MIM. Comedie simplă, cu caracter licențios, cu subiecte din viața cotidiană, reprezentată inițial la sărbătoarea Floraliilor (în cinstea zeiței florilor și a primăverii). Ca gen literar a fost ilustrat de La-

berius și Publius Syrus. În epoca imperială a evoluat în pantomimă și balet.

MUNICIPIUM. Inițial denumirea unui oraș italic intrat în raport de subordonare față de Roma. Aceste orașe puteau fi **m.** cu drepturi depline sau parțiale (civitates sine suffragio). Rangul de **m.** era acordat în epoca imperială unor orașe din provincii, instrument important în mîna împăratului în procesul de urbanizare și romanizare a statului.

N

NAENIA. Lamentații funebre (bocete) cîntate la înmormîntări. Una din sursele poeziei latine.

NOBILITAS (Nobilime). Termen desemnînd nobilimea senatorială constituită în sec. III î.e.n. din fuziunea vechii nobilimi patriciene cu cele mai bogate și importante familii plebeene. În sec. II-I î.e.n. **n.** tinde să se transforme într-o adevărată castă exclusivistă, deținătoare a tuturor magistraturilor importante în stat, opusă noilor pătrunși în senat — *homines novi*.

O

OPTIMAȚI. Denumire generică apărută după eșecul operei reformatoare a fraților Gracchi, desemnînd pe reprezentanții aristocrației senatoriale și pe partizanii acestora, avînd ca sprijin instituțional senatul. Conflictul dintre **o.** și populari (grupînd noile forțe sociale — cavalerii, aristocrația municipală italică, plebea urbană — sprijinite de adunarea poporului) din sec. II-I î.e.n. va degenera în ciocniri armate și adevărate războaie civile, care nu urmăreau o restructurare fundamentală a societății romane ci numai o redistribuire a puterii.

P

PALLIATA. Comedie cu subiect și personaje grecești, în care actorii sînt îmbrăcați în costum grec (pallium). A fost ilustrată între alții de Plaut și Terențiu, după care decade.

PATER FAMILIAS (Tatăl familiei). Capul unei familii romane, posedînd, prin *patria potestas* (autoritatea părintească), în epoca regală și republicană o autoritate cvasidiscrețională asupra membrilor familiei, putere care înceta abia odată cu moartea sa.

PATER PATRIAE (Părinte al patriei). Titlul onorific acordat unui magistrat sau general pentru servicii excepționale aduse statului. Adoptat de Caesar (44 î.e.n.) apoi de Augustus (2 î.e.n.), devine o parte componentă a titulaturii imperiale.

PATRICIAT, PATRICIENI. Descendenții din patres (capii de familie care alcătuiau în epoca regală senatul roman), categorie socială ce deținea în epoca regalității și la începutul republicii întreaga putere economică, socială, politică și religioasă în stat. După două secole de lupte (494—287 î.e.n.), în ciuda unei înverșunate opoziții, plebeii, pătură socială dezmoștenită, obțin deplina egalitate în drepturi cu **p.**

PATRON, PATRONAT. Instituție cu caracter public sau privat, bazată pe legătura dintre două părți (colectivități sau persoane individuale), patron și client. **P.** avea datoria de a-i acorda clientului sprijin și protecție, iar clientul era obligat să-l secondeze pe **p.** în activitatea economică, socială și politică.

PLEBE, PLEBEI. Denumirea marii mase a cetățenilor romani, exclusă în epoca regală și la începutul republicii de la exercitarea magistraturilor, din colegiile sacerdotale și din senat. La capătul a două secole de lupte (494—287 î.e.n.), **p.** a obținut deplina egalitate în stat cu patriciatul.

PONTIFEX MAXIMUS (Marele pontif). Șeful colegiului de pontifi, cea mai importantă personalitate sacerdotală a statului roman, ales în această funcție pe viață. Funcția a fost preluată în 12 î.e.n. de Augustus și deținută apoi de toți împărații pînă în anul 383.

PONTIFICES (Pontifi). Cel mai important colegiu sacerdotal în Roma antică (format inițial din 3, 9 apoi 15 preoți), în frunte cu un pontifex maximus. **P.** aveau ca îndatoriri supravegherea cultelor oficiale și private.

POPULARI. Denumire generică, apărută după reformele Gracchilor, desemnînd pe reprezentanții noilor forțe sociale — cavaleri, aristocrația municipală italică, plebea urbană — avînd ca sprijin instituțional Adunarea poporului. Conflictele dintre **p.** și optimați (reprezentanții aristocrației senatoriale) din sec. II-I î.e.n. vizau o redistribuire a puterii în limitele aceluiași cadru social-politic.

PRAEFECTURA (Prefectură). Diviziune administrativă a Imperiului roman în epoca dominatului, grupînd mai multe dioceze (3—5) în frunte cu un prefect al pretoriului.

PRAEFECTUS (Prefect). Nume dat în epoca republicii înlocuitorilor magistraților. Sub imperiu este titlul purtat de înalți funcționari imperiali, recrutați îndeosebi din rîndurile ordinului ecvestru. **P.** erau și comandanții militari de rang ecvestru ai unor unități auxiliare (alae, cohorta).

P. castrorum, comandantul unui lagăr de legiune.

P. classis, comandantul unei flote imperiale.

P. Aegypti, guvernatorul de rang ecvestru al provinciei Egipt.

P. praetorio, comandantul gărzii pretoriene, după 312 al unei prefecturi.
P. annonae, înalt funcționar de rang ecvestru însărcinat cu aprovizionarea cu grîne a Romei.
P. Urbis Romae, guvernator de rang senatorial al capitalei, comandantul cohortelor urbane.

PRAEPOSITUS SACRI CUBICULI. Denumirea dată din epoca lui Constantin cel Mare cameristului șef al curții imperiale, personalitate deosebit de influentă în stat.

PRAESES (Cel ce stă în frunte). Titlu purtat de guvernatorii provinciali de rang inferior.

PRAETEXTA. Tragedie cu subiect din viața sau istoria romană, în care actorii purtau *toga praetexta* (toga tivită cu roșu a magistraților). Creatorul **p.** a fost Naevius.

PRAETOR (Pretor). Magistrat creat prin legile lui Licinius și Sextus (367 î.e.n.), preluînd atribuțiile judiciare ale consulilor și asigurînd interimatul magistraturii supreme pe timpul absenței consulilor din Roma. În 242 este ales un al doilea **p.** (pentru judecarea proceselor peregrinilor), numărul lor crescînd ulterior la 4, 6, 8, 16, 18; **p.** puteau exercita comenzi militare și ocupa înalte funcții administrative.

PRIMICERIUS. În epoca dominatului, șeful unui officium (oficiu) în domeniul militar sau civil.

PRINCEPS (Cel dintîi). Titlu purtat de împăratul roman în primele trei secole ale imperiului.

PRINCEPS SENATUS. Titlu prin care era desemnat cel mai de vază membru al senatului, al cărui nume era înscris primul în *album senatorium* (lista senatului).

PRINCIPAT. Termen prin care istoriografia modernă desemnează primele trei secole ale Imperiului roman (27 î.e.n. – 284 e.n.).

PROCONSUL. În epoca republicii, fostul consul, deținător al imperiumului consular, devenit guvernator al unei provincii. În epoca imperiului, guvernatorul unei provincii senatoriale.

PROPRAETOR. Promagistrat înzestrat în epoca republicii cu imperiumul unui praetor, administrator al unei provincii. În epoca imperială, rang acordat unui legat al împăratului desemnat guvernator al unei provincii imperiale de rang consular sau praetorian.

PROMAGISTRAT. În epoca republicană, persoană căreia i se acorda printr-un senatus-consultum, pe o durată variabilă, puterile cu caracter militar și administrativ ale unui magistrat pentru a le exercita în afara hotarelor Romei. Un **p.** putea fi desemnat din rîndul magistraților în funcție, dintre foștii magistrați sau dintre

cetățenii cu merite deosebite care nu exercitaseră încă o magistratură. În epoca imperială **p.** sînt numai guvernatori de provincie cu rang de proconsuli sau legati propraetori.

PROSCRIPȚIE. Procedeu inițiat în sec. I î.e.n., în timpul războaielor civile, cînd numele adversarilor politici erau afișate în Forum, cei incriminați putînd fi uciși de oricine în totală impunitate. Averea proscrișilor și a membrilor familiei lor era confiscată, iar descendenții erau excluși de la magistraturi.

PROVINCIA. Nume desemnînd regiunile cucerite de statul roman în afara Italiei și administrate de un magistrat roman. Primele provincii iau naștere la sfîrșitul primului război punic (241): Sicilia apoi Corsica și Sardinia. Împăratul Augustus împarte provinciile în **p.** imperiale și **p.** senatoriale. Reformele lui Dioclețian și Constantin cel Mare reduc suprafața provinciilor sporind în schimb numărul lor de peste trei ori. Acum provinciile sînt grupate în 12 dioceze și 4 prefecturi.

PUBLICANUS. Arendaș al veniturilor statului. **P.** aparțineau de obicei ordinului ecvestru și se ocupau în epoca republicană cu strîngerea dărilor datorate de provincii statului roman. Și-au dobîndit o tristă faimă prin jaful exercitat.

PURPURA. Materie colorantă extrasă din anumite specii de melci marini, descoperită de fenicieni în mileniul II î.e.n. Deosebit de scumpă, ea constituia în Roma antică monopol de stat, fiind folosită drept colorant pentru îmbrăcămintea senatorilor, generalilor, iar din antichitatea tîrzie tot mai exclusiv pentru cea a împăraților.

Q

QUAESTOR (Cvestor). Magistratură existentă din epoca regală. În epoca republicană cei doi **q.**, considerați ajutoare ale consulilor, aveau în grijă administrarea tezaurului public. Numărul **q.** sporește pînă la sfîrșitul republicii, rolul lor estompîndu-se în epoca imperială.

R

RECITATIONES (Lecturi publice). Formă de receptare a operelor literare sau oratorice, introdusă la Roma de Asinius Pollio. **R.** au loc fie în saloane particulare, fie în săli special amenajate *(auditorium)*. Au luat o mare dezvoltare în condițiile decăderii elocinței politice în perioada imperială.

REGALITATEA. Regim politic cunoscut la Roma, potrivit tradiției, între data mitică a fondării orașului, 753 î.e.n., și 509, data

tradițională a izgonirii ultimului rege, L. Tarquinius Superbus, și a instaurării republicii.

RETORICA. Arta expunerii orale, alcătuită din ansamblul procedeelor tehnice menite să asigure succesul unui discurs (prin capacitatea de a convinge, a place și emoționa). Școlile de retorică, introduse la Roma în timpul lui Augustus, constituie cea de-a treia treaptă a învățămîntului (precedată de studiul gramaticii — deprinderea corectă a limbii prin studiul autorilor clasici), la care acced tinerii în jurul vîrstei de 17 ani. Studiul **r.** este considerat absolut necesar pentru pregătirea viitorilor oratori sau magistrați. Cei mai reputați teoreticieni romani ai disciplinei sînt Cicero și Quintilian.

RELEGATIO (Relegare). Formă de exil temporar (1—10 ani) sau perpetuu care nu implica pentru cel condamnat pierderea drepturilor civile și politice și nici confiscarea averii.

REPUBLICA. Denumirea regimului politic instituit la Roma în 509 î.e.n., după izgonirea lui Tarquinius Superbus și abolirea regalității, și care la sfîrșit după aproape 5 secole în 27 î.e.n., odată cu instaurarea de către Augustus a principatului, formă deghizată a regimului monarhic.

S

SATURA. Manifestație folclorică alcătuită din cuplete improvizate, dansuri și mimică, numită astfel prin analogie cu *satura lanx*, amestec de legume și fructe oferit ca ofrandă zeiței Ceres. Nucleul satirei ca gen literar și al producțiilor dramatice. În sens mai larg, romanii numeau orice **s.** grupare heteroclită (piese literare cu subiect și metru diferit, diferite legi votate împreună etc.).

SENATOR. Membru al senatului. Reprezentant al categoriei sociale aflate în vîrful piramidei sociale în Roma antică, avînd ca bază economică marea proprietate funciară.

SENATUS (Senatul). Suprema instituție a statului roman în epoca republicii. **S.** are dreptul de control al întregii vieți statale: confirmă legile și alegerile comitiilor, controlează activitatea magistraților, decide practic în toate problemele de politică externă, supervizează administrația provinciilor pe ai căror guvernatori îi desemnează, deține controlul finanțelor și al problemelor sacrale Membrii săi erau recrutați pe viață (inițial 300 apoi 600) dintre foștii magistrați. Rolul **s.** cunoaște un continuu declin în epoca principatului.

SENATUS CONSULTUM. Hotărîre a senatului ca răspuns la intervenția unui magistrat, consemnată în scris și depusă în Aerarium Saturni (vistieria publică) spre păstrare.

SENATUS CONSULTUM ULTIMUM. Hotărîre a senatului prin care acesta acorda puteri excepționale magistraților, în vederea restaurării ordinei în momente de ample frămîntări social-politice.

T

TETRARHIE. Reformă constituțională inițiată în 293 e.n. de Diocletian în vederea depășirii efectelor „crizei secolului III". Pentru reprimarea frecventelor uzurpări, reflex al instabilității interne a statului, și respingerea atacurilor popoarelor „barbare" la hotare, **D.** sporește la 4 numărul conducătorilor Imperiului, grupați într-un colegiu (2 auguști și 2 cezari). Reforma vizează împărțirea responsabilităților militare și administrative și nu împărțirea teritorială a Imperiului, reușind să asigure pînă la deplina ei destrămare, în 316, consolidarea statului roman.

TOGATA. Comedie cu subiect roman, răspîndită în sec. II î.e.n. (Vettius Titinius și L. Afranius).

TRABEATA. Comedie ale cărei personaje sînt recrutate din rîndul cavalerilor (*trabea* era haina specifică acestora). Creată de C. Melissus, are o mare popularitate în sec. I î.e.n.

TRIBUNICIA POTESTAS (Puterea tribuniciană). Puterea unui tribun al plebei, acordată de senat lui Augustus în anul 23 î.e.n. **T.p.** a împăratului este extinsă asupra întregului imperiu și este reînnoită la 10 decembrie al fiecărui an de domnie.

TRIBUNUS MILITUM (Tribun militar). În calitate de ofițeri de stat major, 6. **t.m.** de origine ecvestră asigurau în epoca republicană conducerea unei legiuni. Rolul lor se estompează din sec. I î.e.n., cînd comanda legiunii este preluată de un legat de rang senatorial. În epoca imperială fiecare legiune avea un **t.m.** de rang senatorial și 5 **t.m.** de rang ecvestru.

TRIBUNUS PLEBIS (Tribun al plebei). Magistratură instituită, potrivit tradiției, în urma primei secesiuni a plebeilor pe Muntele Sacru (494 î.e.n.). Anual din rîndul plebeilor sînt aleși doi **t.** sacrosancți, avînd ca principală îndatorire apărarea intereselor clasei lor. Puterea lor înceta în afara zidurilor orașului și în timpul unei dictaturi. Numărul lor crește la 4, 5, apoi la 10, rolul lor sporind pe măsură ce adunările plebeilor pe triburi, pe care le convoacă și le prezidează, reușesc să-și impună hotărîrile (plebiscita) și aristocrației. Magistratura decade și dispare în epoca imperială.

TRIBUS (Trib). La origine, cetățenii romani erau împărțiți în 3 triburi (Tities, Ramnes, Luceres); tradiția îi atribuie lui Servius Tullius împărțirea cetățenilor romani, pe criteriu geografic, în 4 triburi (Suburbana, Palatina, Esquilina, Collina). La cele 4 triburi urbane se adaugă pînă în 241 alte 31 de triburi rurale, după această dată noii cetățeni fiind înscriși într-unul din cele 35 de triburi existente.
TRIUMF. Cea mai înaltă recompensă acordată de senat unui general victorios pe cîmpul de luptă. Sărbătoritul trebuia să fie magistrat superior (dictator, consul, praetor) și să fi obținut o *victoria iusta* în care au căzut cel puțin 5 000 de dușmani. În epoca imperială triumful era rezervat exclusiv împăratului, generalilor învingători revenindu-le *ornamenta triumphalia.* **T.** consta într-un ritual complex, în care un impunător cortegiu străbătea orașul Roma avînd la loc de cinste pe cel sărbătorit.
TRIUMVIRAT. Nume dat asocierii temporare, oficiale sau neoficiale, a unui număr de trei persoane.
TROPAEUM (Trofeu). Monument cu originea în lumea greacă, decorat cu coloane, sculpturi, basoreliefuri și statui, comemorînd o victorie și înălțat pe locul bătăliei.

V

VETERANUS (Bătrîn). Nume dat soldaților din armata romană la încheierea serviciului militar (20–25 ani), cînd primeau un lot de pămînt, beneficiind de importante scutiri fiscale și de un deosebit prestigiu social.
VICAR. Denumirea, în epoca dominatului, a înaltului funcționar roman aflat în fruntea unei dioceze, reunind mai multe provincii.

Bibliografie selectivă

LUCRĂRI GENERALE

BENGTSON HERMANN, *Einführung in die Alte Geschichte*, ed. a VII-a, München, 1975.

The Cambridge Ancient History, ed. de: J.B. Bury, S.A. Cook, F.A. Adcock ş.a., vol. VII-XII, Cambridge, 1928–1939 (ed. a II-a în curs de apariţie începînd din 1970).

CHRIST KARL, *Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie*, ed. a II-a, Darmstadt, 1976.

CHRIST KARL ş.a., *Römische Geschichte, Eine Bibliographie*, Darmstadt, 1976.

CONDURACHI EMIL, DAICOVICIU CONSTANTIN, *Rumänien*, Archaeologia Mundi, München, Geneva, Paris, 1972.

DAICOVICIU CONSTANTIN, *Dacica. Studii şi articole privind istoria veche a pămîntului românesc*, Cluj, 1969.

DAREMBERG CHARLES şi SAGLIO M.E., *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, vol. I-V (10 tomuri), Paris, 1877–1919 (reeditare 1962–1963).

DEVAMBEZ PIERRE, FLACELIÈRE ROBERT, ş.a., *Enciclopedia civilizaţiei greceşti*, Bucureşti, 1970.

DIAKOV V., KOVALEV S., *Histoire de l'antiquité*, Moscova, 1962.

Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X), sub red. lui D.M. Pippidi, Bucureşti, 1976.

Din istoria Dobrogei, vol. I-III, Bucureşti, 1965–1971.

ETIENNE ROBERT, *Viaţa cotidiană la Pompei*, Bucureşti, 1970.

* * *, *Figuri ilustre ale antichităţii*, Bucureşti, 1967.

Fischer Weltgeschichte, vol. VI-IX, Frankfurt am Main, 1965.

GIURESCU CONSTANTIN C., GIURESCU DINU C., *Istoria Românilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1975.

GRIMAL PIERRE, *Civilizația romană*, vol. I-II, București, 1975.
GRIMAL PIERRE, *Guide de l'étudiant latiniste*, Paris, 1971.
Grosser Historischer Weltatlas. I Teil Vorgeschichte und Altertum, ed. de H. BENGTSON și VL. MILOJCIC, ed. a V-a, München, 1972.
Histoire générale, sub red. lui G. GLOTZ, Paris, 1927–1947.
Historia Mundi, ed. de F. KERN, 10 vol., Berna, 1952–1961.
Inscripțiile Daciei Romane, vol. I-III, București, 1975–1977.
Istoria poporului român, sub red. acad. ANDREI OȚETEA, București, 1970.
Istoria României, vol. I, București, 1960.
Istoria României. Compendiu, sub red. acad. ȘTEFAN PASCU, ed. a III-a, București, 1974.
Istoria universală în 10 vol., ed. de E.M. JUKOV, vol. consacrate Romei I-II, București, 1958–1959.
Izvoare privind istoria României. I De la Hesiod la Itinerariul lui Antonius, București, 1964.
Izvoarele istoriei României. II Autori. 2. De la anul 100 pînă la anul 1000, București, 1970.
LASCU NICOLAE, *Cum trăiau romanii*, București, 1965.
LASCU NICOLAE, *Clasicii antici în România*, Cluj, 1974.
Lexikon der Alten Welt, ed. de C. ANDRESEN, H. ERBSE, O. GIGON ș.a., Zürich, Stuttgart, 1965.
Lexikon der Antike, ed. de J. IRMSCHER, ed. a II-a, Leipzig, 1977.
ODOBESCU ALEXANDRU, *Istoria Archeologiei*, București, 1961.
The Oxford Classical Dictionary, ed. de M. CARY, J.D. DENNISTON ș.a., ed. a II-a, Oxford, 1970.
Methuen's History of the Greek and Roman World, vol. IV-VII, London, 1958–1961.
PASCU ȘTEFAN (sub redacția), *Atlas istoric*, București, 1971.
Pauly's Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft (RE), inițiată de G. WISSOWA, continuată de W. KROLL, K. MITTELHAUS, K. ZIEGLER, Stuttgart, 1893–1977, 68 vol. + 15 vol. supliment.
Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, ed. de K. ZIEGLER, W. SONTHEIMER și H. GARTHNER, vol. I-V, München, 1964–1975.
PETIT PAUL, *Guide de l'étudiant en histoire ancienne*, ed. a III-a, Paris, 1969.
POPESCU EMILIAN, *Inscripțiile grecești și latine în secolele IV–XIII descoperite în România. Culegere de inscripții*, București, 1976.

Propyläen Weltgeschichte ed. de GOLO MANN, ALFRED HEUSS, AUGUST NITSCHKE, vol. IV, Berlin, 1963.
PUTZGER F.W., *Historischer Weltatlas*, ed. a 99-a, Berlin, 1978.
RADICE B., *Who's Who in the Ancient World*, ed. a II-a, Londra, 1973.
Reallexikon für Antike und Christentum, ed. de Th. KLAUSER, Stuttgart, 1950.
Saeculum Weltgeschichte, ed. de H. FRANKE, Freiburg im Breisgau, Basel, 7 vol. 1965–1976.
TUDOR DUMITRU, *Arheologia romană*, București, 1976.
WARRINGTON JOHN, *Everyman's Classical Dictionary (800 B.C. – A.D. 337)*, Londra, 1970.
Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte, ed. a X-a, Braunschweig, 1978.
Wörterbuch der Antike. Mit Berücksichtigung ihres Fortwirkens, de HANS LAMER, PAUL KROH ș.a., ed. a VIII-a, Stuttgart, 1976.

LUCRĂRI SPECIALE

Viața economică, socială și politică

ALBERTINI EUGÈNE, *L'Empire romain*, ed. a IV-a, Paris, 1970.
ALFÖLDY G., *Römische Sozialgeschichte*, 1975.
AYMARD A., AUBOYER J., *Rome et son Empire*, ed. a V-a, Paris, 1967.
BALSDON J.P.V.D., *The Romans*, London, 1965.
BENGTSON HERMANN, *Grundriss der Römischen Geschichte mit Quellenkunde*, vol. I, *Republik und Kaiserzeit bis 284*, ed. a II-a, München, 1970.
BLEICKEN JOCHEN, *Die Verfassung der römischen Republik*, Padeborn, 1975.
BLEICKEN JOCHEN, *Verfassungs und Sozialgeschichte des Römischen Kaiserreiches*, vol. I-II, Padeborn, 1978.
BLOCH R., COUSIN J., *Rome et son destin*, Paris, 1960.
BOAK A.E.R., *A History of Rome to 565 A.D.*, ed., a IV-a, New York, 1965.
BROUGHTON T.R.S., *The Magistrats of the Roman Republic*, vol. I-II, 1951–1952; suppl. 1959.

BURY J.P., *A history of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian*, 2 vol., 1923 (reeditare 1958).
CARY M., SCULLARD H.H., *A History of Rome. Down to the Reign of Constantine*, ed. a III-a, Londra, 1975.
CONDURACHI EM., *Curs de istorie romană. Fascicolul I. Istoria Romei regale și republicane*, București, 1974.
DILKE O.A.W., *The Ancient Romans: How they Lived and Worked*, Newton Abbot, 1975.
FINLEY M.I., *Die antike Wirtschaft*, 1977.
FRIEDLÄNDER L., *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine*, 4 vol., Aalen, 1963 (reimprimare a ediției a 10-a din anii 1921–1923).
GAGÉ JEAN, *Les classes sociales dans l'Empire romain*, ed. a II-a, Paris, 1971.
GELZER M., *Die Nobilität der römischen Republik. Kleine Schriften*, I, 1962.
GIANNELI G., CASOLI V., *Storia antica del Mediteraneo*, vol. I-II, ed. a IV-a, Florența, 1968–1969.
HEUSS ALFRED, *Römische Geschichte*, ed. a IV-a, Braunschweig, 1976.
HOMO LEON, *Nouvelle histoire romaine*, ed. revizuită de Ch. Pietri, Paris, 1969.
JONES A.H.M., *The later Roman Empire*, 284–602, vol. I-III, Oxford, 1964.
KASER M., *Römisches Privatrecht*, ed. a VIII-a, 1974.
KORNEMANN ERNST, *Römische Geschichte*, ed. a VI-a, Stuttgart, 1970.
LEVI M., MELONI P., *Storia romana dagli Etruschi a Teodosio*, ed. a III-a Milano, 1967.
LIEBS D., *Römisches Recht*, 1975.
MACREA MIHAIL, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.
MARTIN JEAN-PIERRE, *La Rome ancienne*, Paris, 1973.
MAȘKIN N.A., *Istoria Romei antice*, București, 1951.
MATTINGLY H., *Roman Coins from the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*, ed. a II-a, 1960.
MAZZARINO SANTO, *L'Impero romano*, vol. I-III, Roma-Bari, 1976.
MEYER E., *Römischer Staat und Staatsgedanke*, ed. a III-a, Zürich, 1964.

MILLAR F., *The Emperor of the Roman World* (31 B.C. – A.D. 337), 1977.
MIŞULIN A.V., *Istoria drevnego Rima*, Moscova, 1946.
MÜNZER F., *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart, 1920.
PARETI LUIGI, *Storia di Roma e del mondo romano*, Torino, vol. I-VI, 1952–1961.
PÂRVAN VASILE, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, ed. a III-a, București, 1975.
PETERS WERNER, *Einführung in das Antike Militärwesen*, Darmstadt, 1975.
PETIT PAUL, *Histoire générale de l'Empire romain*, Paris, 1974.
PIGANIOL ANDRÉ, *Histoire de Rome*, ed. a V-a, Paris, 1962.
PIPPIDI DIONISIE M., *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967.
ROUGÉ J., *Les institutions romaines*, Paris, 1969.
SCHMIDT J., *Vie et mort des esclaves dans la Rome antique*, Paris, 1973.
SEIFARTH WOLFGANG, *Römische Geschichte*. Kaiserzeit, vol. I-II, ed. a II-a, Berlin, 1975.
SHERWIN-WHITE A.N., *The Roman Citizenship*, ed. a II-a, Oxford, 1973.
STEIN ERNEST, *Histoire du Bas Empire*, tome I_{1-2}, II, Paris, Bruxelles, 1949–1959.
SYME RONALD, *The Roman Revolution*, Oxford, 1939.
TUDOR DUMITRU, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.
TUDOR DUMITRU, *Mari căpitani ai lumii antice*, vol. I-III, București, 1969–1972.
TUDOR DUMITRU, *Figuri de împărați romani*, vol. I-III, București, 1970–1975.
TUDOR DUMITRU, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, București, 1978.
VEH OTTO, *Lexikon der römischen Kaiser. Von Augustus bis Justinian*, München, 1976.
VOGT JOSEPH, *Römische Geschichte, I, Hälfte; Die römische Republik*, ed. a VI-a, Freiburg im Breisgau, 1973.
VOLKMANN H., *Grundzüge der römischen Geschichte*, ed. a IV-a, Darmstadt, 1971.
WATSON G.R., *The Roman Soldier*, London, 1969.
WIEACKER F., *Recht und Gesellschaft in der Spätantike*, 1964.

LUCRĂRI SPECIALE

Viața științifică și spirituală

ANDREAE, B., *L'art de l'ancienne Rome*, Paris, 1974.

ARMSTRONG A.H., *An Introduction to ancient philosophy*, ed. a IV-a, Londra, 1965.

BALSDON J.P.V.D., *Life and Leisure in Ancient Rome*, London, 1969.

BALSDON J.P.V.D., *Roman Women*, London, 1962.

BARBU N.I. și colectiv, *Istoria literaturii latine*, vol. I, București, 1972.

BAYET JEAN, *Literatura latină*, București, 1972.

BAYET JEAN, *Histoire politique et psychologique de la religion romaine*, ed. a II-a, Paris, 1969.

BEAUJEU J., *La religion romaine à l'apogée de l'Empire*, 1970.

BICKEL E., *Lehrbuch der Geschichte der römischen Literatur*, ed. a II-a, 1961.

BOETHIUS A., WARD PERKINS J.B., *Etruscan and Roman Architecture*, Baltimore, 1970.

BROWN FRANK, *Roman Architecture*, New York, 1961.

BÜCHNER KARL, *Römische Literaturgeschichte*, ed. a IV-a, Stuttgart, 1968.

BUCHWALD W. ș.a. *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*, München, 1963.

CASSON L., *Travel in the Ancient World*, London; 1974.

CHAUNU P., *La civilisation de l'Europe classique*, Paris, 1966.

CHEVALLIER RAYMOND, *Dictionnaire de la littérature latine*, Paris, 1968.

CIZEK EUGEN, *Evoluția romanului antic*, București, 1970.

CREMA L., *L'architettura romana*, Torino, 1959.

DEFRADAS J., *Literatura elină*, București, 1968.

DIHLE A., *Griechische Literaturgeschichte*, Stuttgart, 1967.

DUCATI P., *L'arte classica*, ed. a IV-a, Torino, 1956.

Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale, sub red. lui R. BIANCHI-BANDINELLI, vol. I-VIII, Roma, 1958—1966.

ENGELS FRIEDRICH, *Cu privire la istoria creștinismului primitiv*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 22, București, 1965.

FARRINGTON, B., *Science in Antiquity*, ed. a II-a, Oxford, 1969.

FLACELIÈRE R., *Istoria literară a Greciei antice*, București, 1970.

FREDOUILLE JEAN-CLAUDE, *Enciclopedia civilizației și artei romane*, București, 1974.
FROVA A., *L'arte di Roma e dell mondo romano*, Torino, 1961.
GARZYA A., *Storia della letteratura greca*, Torino, 1972.
GENTILI B. ș.a., *Storia della letteratura latina*, Roma, 1976.
GRIMAL PIERRE, *La littérature latine*, Paris, 1965.
Histoire du développement culturel et scientifique de l'Humanité, ed. sub egida UNESCO, vol. I-VI (9 tomuri), Paris, 1968—1970.
HUNGER H., *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie mit Hinweisen auf das Fortwirken antiker Stoffe und Motive in der bildenden Kunst, Literatur und Musik bis zur Gegenwart*, ed. a VI-a, Wien, 1963.
HARVEY P. (sub redacția), *The Oxford Companion to Classical Literature*, ed. a VII-a, Oxford, 1962.
HEIBERG L., *Geschichte der Mathematik und Naturwissenschaften im Altertum*, Stuttgart, 1925.
Istoria generală a științei, vol. I, *Știința antică și medievală*, București, 1970.
KÄHLER H., *Rom und seine Welt. Bilder zur Geschichte und Kultur*, 2 vol., München, 1958—1960.
KAHRSTEDT U., *Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit*, ed. a II-a, 1958.
LATTE KURT, *Römische Religionsgeschichte*, ed. a II-a, München, 1967.
LESKY A., *Geschichte der griechischen Literatur*, ed. a IV-a, Berna-München, 1963.
LUGLI G., *La tecnica edilizia romana*, Roma, 1957.
MAIURI A., *Le peinture romaine*, Geneva, 1953.
MANTINBRAND J.H., *Dictionary of Latin Literature*, New York, 1956.
MARINESCU HIMU M., PIATKOWSKI ADELINA, *Istoria literaturii eline*, București, 1972.
MAROTTI I., *Letteratura latina*, Bologna, 1976.
MARX-ENGELS, *Despre artă*, vol. I, București, 1968.
NASH E., *Pictorial Dictionary of Ancient Rome*, ed. a II-a, 1968.
NICOLET CLAUDE, *Les idées politiques à Rome sous la République*, Paris, 1964.
NORDEN E., *Die römische Literatur*, ed. a VI-a, Leipzig, 1961.
PECK H. Th., *Harper's Dictionary of Classical Literature and Antiquities*, New York, 1962.
PERELLI E., *Storia della letteratura latina*, Torino, 1969.

PICARD G., *L'art romain*, Paris, 1962.
PIPPIDI D.M., *Formarea ideilor literare în antichitate*, București, 1972.
RACHET GUY, *Universul arheologiei. Tehnică, istorie, bilanț*, vol. I-II, București, 1967.
ROSE H.J., *A Handbook of Greek Literature*, London–New York, ed. a VI-a, 1964.
SCARBOROUGH J., *Roman Medicine*, London, 1969.
SCHANZ M. și HOSIUS C., *Geschichte der römischen Literatur*, ed. a IV-a, München, 1927.
SCHMIDT W., STÄHLIN O., *Geschichte der griechischen Literatur*, 5 vol., München, 1929–1948.
Scriitori greci și latini. Mic dicționar, București, 1978.
SEYFFERT O., *A Dictionary of Classical Antiquites*, Londra, 1958.
STAHL W.H., *Roman Science*, Madison, 1962.
STRONG D., *Roman Art*, Harmondsworth, 1976.
TOYNBEE J.M.C., *The Art of the Romans*, London, 1965.
WHEELER R.E.L.M., *Roman Art and Architecture*, Londra, 1964.
WISSOWA G., *Religion und Kultus der Römer*, ed. a II-a, München, 1912 (reeditare 1971).
WUSSIG H., *Mathematik in der Antike*, Leipzig, 1962.

Cuprins

Lector : GABRIELA IOAN
Tehnoredactor : AUREL BUCUR

Apărut 1980. Bun de tipar 15.XII.1979. Coli tipar 25

Comanda nr. 90 466
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
București — Piața Scînteii nr. 1
Republica Socialistă România

Colecția Clepsidra

CIVILIZAȚIA ROMEI ANTICE

HORIA C. MATEI

Colecția Clepsidra
EDITURA EMINESCU

Lei 9,25